PROF. DR.

AHMET ŞİMŞİRGİL

KAYI-VI

OSMANLI TARİHİ

İMPARATORLUĞUN ZİRVESİ VE DÖNÜŞ

TİMAŞ

KAYI VI
İMPARATORLUĞUN ZİRVESİ VE DÖNÜŞ
I. Mustafa, II. Osman, IV. Murad, İbrahim, IV. Mehmed
Ahmet Şimşirgil

TİMAŞ YAYINLARI | 3677
Osmanlı Tarihi Dizisi | 96

PROJE EDİTÖRÜ
Adem Koçal

EDİTÖR
Zeynep Berktaş

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

1. BASKI
Ekim 2014, İstanbul

ISBN
ISBN 978-605-08-1778-2
9 786050 817782

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No:16086

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KAYI VI
İMPARATORLUĞUN ZİRVESİ VE DÖNÜŞ

I. Mustafa, II. Osman, IV. Murad,
İbrahim, IV. Mehmed

Ahmet Şimşirgil

TİMAŞ

AHMET ŞİMŞİRGİL

1959'da Boyabat'ta doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini aynı yerde tamamladı. 1978'de girdiği Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nden 1982'de mezun oldu. 1983'te aynı bölümdeki Yeniçağ Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak vazifeye başladı. 1985'te Yüksek Lisans eğitimini tamamladı. 1989'da Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'ne naklen geçiş yaptı. 1990'da "Osmanlı Taşra Teşkilatı'nda Tokat (1455- 1574)" isimli çalışmasıyla Tarih Doktoru unvanını aldı. 1997'de "Uyvar'ın Osmanlılar Tarafından Fethi ve İdaresi" isimli takdim teziyle Doçent oldu. 2003'te Profesör kadrosuna atanan Şimşirgil'in Osmanlı şehir tarihi, siyasi hayatı ve teşkilatı ile ilgili eserleri ve çeşitli dergilerde yayınlanmış çok sayıda ilmî makalesi bulunmaktadır. Hâlen aynı üniversitede Öğretim Üyesi olarak görevine devam etmektedir. Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı başkanıdır. Ayrıca Marmara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü'nü de yürütmektedir.

Yayımlanmış eserleri:

Kaptan Paşa'nın Seyir Defteri
Kayı I -Ertuğrul'un Ocağı (Timaş Yayınları)
Kayı II -Cihan Devleti (Timaş Yayınları)
Kayı III -Haremeyn Hizmetinde (Timaş Yayınları)
Kayı IV -Ufukların Padişahı Kanuni (Timaş Yayınları)
Kayı V –Kudret ve Azamet Yılları (Timaş Yayınları)
Valide Sultanlar ve Harem (Timaş Yayınları)
Bir Müstakil Dünya: Topkapı Sarayı
Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle
Devr-i Gül Sohbetleri
Slovakya'da Osmanlılar
İstanbul, Fetih ve Fatih

İÇİNDEKİLER

Takdim 11
Önsöz 13

Birinci Bölüm
I. Mustafa Han/birinci saltanatı 15
Şehzadeliği ve Cülusu 16
Doksan Altı Günlük Padişahlık! 17

İkinci Bölüm
Sultan II. Osman Han 21
Pol-i Şikeste Savaşı ve Sulh 23
Lehistan Üzerine Hareket 25
Hotin Savaşı 28
Osmanlı-Lehistan Sulhu 31
Islahat Düşüncesi 33
Hac Kararı ve Gelişmeler 36
İsyan Başlıyor 38
Sultan Mustafa'yı İsteriz! 40
Nedir Bu Ettiğiniz Cefa! 42
Acı Akibet 44
Sultan Osman Han'a Mersiye 46
Şahsiyeti 47
Fârisî 50

Üçüncü Bölüm
I. Mustafa Han/İkinci saltanatı 55
Şehzadeleri Öldürme Girişimi 56
O Padişah Size Emanetti! 57
Fitne Çıkarmanın Sonu 60
Mecnunun İmameti Caiz Değildir! 62
Şahsiyeti 63

Dördüncü Bölüm
Sultan IV. Murad Han 67
Sultan Murad-I Râbi' Oldu Padişah 68
Abaza Mehmed Paşa İsyanı 70
Bağdad ve Bekir Subaşı 72
Ağa Giren Kuş! 74
Bağdad'ın Düşmesi 77
Abaza'ya İlk Darbe 80
Aldı Etrafı Adüv! 82
Sende Asker Yok Mudur? 85
Padişahımın Fermanı Budur Ki! 86
Gidene Kale verilmez! 88
Abaza'nın İkinci İsyanı 90
Bu Gelen Askerden Kurtuluş Yoktur! 92
Aziz Mahmud Hüdâyî 94
Hüsrev Paşa'nın İran Seferi 97
Sipahi Zorbaları 100
Hafız Ahmed Paşa'nın Şehit Edilişi 102
Hüsrev Paşa'nın Katli 104
Bize Kefil Göster! 107
Gel Beru Topal Zorba Başı! 110
Sözünüzde Sadık İseniz! 112

Çare Kılıçtan İbarettir! 114
Zorbalarla Mücadele 117
Yangın ve Tütün Yasağı 121
Murad Han Bursa'da 123
Revan Seferi 125
Revan'ın Fethi 127
Belinde Hz. Ömer Kılıcı! 129
Feth Eyledim Bağdad Şehrin! 133
Kasr-ı Şirin Antlaşması 136
O Kerem Irmağı Serap Oldu! 138
Şahsiyeti 140
Her Gece Bir Başka Sohbet 143
Muradî 146
Elveda! 147

Beşinci Bölüm
İbrahim Han 149
Yetişmesi ve Tahta Çıkması 150
Azak Seferi 151
Bir Nurdur Geldi! 153
Nasuh Paşazade Meselesi 153
Fitne Ateşini Yeniden Alevlendirmeyin! 155
Sümbül Ağa Hadisesi ve Girit 158
Büyük Harekât 161
Hanya'nın Fethi 164
Ne Yabane Sözler Edersin? 168
Resmo'nun Fethi 170
Ölümüne Mücadele 173
İç Karışıklık 176
İbrahim Han'ın Hal'i 177

Şehit Edilmesi 179
Şahsiyeti 181
Ben De Padişahım! 182
Deli Miydi? 183

Altıncı Bölüm
IV. Mehmed Han 187
Cülus ve Cülus Bahşişi Meselesi 188
Sipahi-Yeniçeri Savaşı 189
Göreyim Nice Hizmet Edersin 191
Cihan Avucunuzdadır! 193
Zulme Rızam Yoktur! 195
Sana vezareti Kim verdi? 197
Uzun Gece ve Acı Son 199
Valinin Vârisi mi Oldun? 201
Valide-i Şehide: Mahpeyker Kösem Sultan 204
Kimdir Mahpeyker Kösem Sultan? 204
Tarhuncu Ahmed Paşa 211
Sadaret Ateşten Gömlek Oldu! 212
Çınar Vakası 214
Karışıklıkların Devamı 216
Köprülü Mehmed Paşa 218
Maksat Dostluğunuzu Tecrübedir! 220
Nice Bilirsen Öyle Eyle! 223
Kadızadeliler 225
Şimdilik Kanaat Et! 230
venediklilerle Savaş 232
Bozcaada'nın Zaptı 235
Kara Hasanoğlu 236
Deli Hüseyin Paşa 239

Erdel Meselesi 242
Köprülü'nün vefatı 244
Sen Ki vezîriazamsın! 246
Ey Benim Karındaşlarım! 249
En Sağlam Sulh! 252
Ciğerdelen Savaşı 253
Uyvar Kuşatma Altında 255
Gazi vezir Fetheyledi Uyvar'ı 259
Nan ve Nimetim Helal Olsun! 261
Fetihlerin Devamı 263
Sengotar Savaşı ve Vasvar Anlaşması 266
Yeni Camii'nin Açılması 268
Girit'te Büyük Mücadele 270
Buraya Bezirgânlığa Gelmedik! 273
Yeni Hedef: Kamaniçe! 276
Fetih 278
Lehistan Panik İçinde! 281
Lehistan'a İkinci Sefer 283
Vezir-i Namdâr 285
İlk Moskof Seferi 287
Çehrin'in Fethi 289
Orta Macaristan Meselesi 292
Muradım Viyana'dır! 294
Önceden Bildirseydi Rıza vermezdim! 297
Viyana Muhasarası 299
Büyük İhanet 302
Bozgun 303
Estergon Kalesi Subaşı Hisar! 305
Bir Hoş Usulüyle Takın! 307
Avusturyalıların İleri Hareketleri 310

Kale Kullarıma, Kullarım Allah'a Emanettir!... 311
Selim Giray ve Jan Sobieski 315
Uyvar'ın Kaybı 317
Osmanlı'ya Karşı Üçüncü Cephe: Venedik 319
Mora'da Durum 321
Budin'de Büyük Mücadele 323
Ah Nazlı Budin! 325
Padişahı Azle Giden Yol! 326
Fiilinizi Değiştirin! 328
IV. Mehmed Han'ın Azli! 331
Şahsiyeti 335

Dipnotlar **340**
Bibliyografya **349**
İndeks **351**

TAKDİM

"Çekilse suyu vadinin nişanı bir zaman gitmez"

Tarih sahnesinden çekilen devletlerin ve milletlerin izi, işareti, tesiri ve hatta ruhu öyle kolay kolay silinmez. Tarih ilmi de bunun için önemlidir zaten.

Zira tarih, insanlığın ölümsüz romanıdır. Bu sebeple faydası sayısızdır.

Geçmiş mirasa en iyi şekilde tarihle sahip olunur ve ondan istifade edilir.

Tarih, âlimlerin zekâsını keskinleştirir, insanların basiret (gönül) gözlerini açar.

Eskilerin ifadesiyle gençlerde din u devlet, mülk ü millet gayretini arttırır.

Dünyanın vefasızlığını gösterir.

Malın mülkün faniliğine işaret eder.

İnsanı tefekküre, düşünmeye davet eder.

Bu sebeple tarih ilminin ideolojiden, taraflı yorumlardan uzak tutulması ve ilmî kriterlerle değerlendirilmesi gerekir. Aksi hâlde değil ibret ve ders çıkarmak -kılavuzu karga olanın hesabı- insanları bambaşka ve yanlış mecralara sürükler. Devletler için ise bir felaket olur.

İşte *KAYI* serisi bütün bu düşüncelerle, en yakın ve en önemli tarihimiz olarak geçmişte kalan Osmanlı Devleti'ni konu edindi.

Zira bu devlet, farklı din ve milletlere mensup çeşitli unsurları arasında sağlam bir âhenk teşkil etmiştir.

İlme, sanata ve insanlığa asırlarca faydalı olmuştur.

Yorulmuş, üzülmüş, kanını dökmüş, kardeşine kıymış, ölmüş ancak dinî, insanî ve vicdanî ideal ve prensiplerinden asla taviz vermemiştir.

Geniş insan toplulukları nezdinde sosyal adaleti tesis etmekle dünya tarihinde kudretli ve cihanşümul bir siyasi varlık göstermiştir.

Ancak onları en çok üzecek ve gerçekten öldürecek olan darbe, tüm fedakârlıklarına rağmen kendi asli unsurları olan Türkler ve ayağına diken batmasın diyerek çabaladıkları İslam milleti tarafından dahi anlaşılmamaları, iftiraya uğramaları, yalan yanlış ifadelerle tanıtılmaları olacaktır.

KAYI serisi ile Osmanlı tarihini sadece bir bütün olarak okumayacaksınız, aklınıza gelebilecek her suale cevap da bulacaksınız.

Osmanlıları her yönüyle ve gerçekleriyle tanıyacaksınız.

İlmî kriterlerle ve objektif olarak kaleme alınan *KAYI* serisi, ayrıca insana elinden bırakamayacağı bir okuma zevki de verecektir. Büyük şair Bâkî'nin ifadesiyle;

Minnet Hudâ'ya devlet-i dünyâ fenâ bulur
Bâkî kalur sahife-i âlemde adumuz

Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil

ÖNSÖZ

17. asrın son yirmi yılına girildiğinde Osmanlı Devleti gücünün ve kudretinin zirvesinde, dünya siyasetinde etkin bir şekilde hükmünü icra ediyordu. Dünyada yenemeyecekleri bir devlet yoktu. Bu yüzyılda İran ve Avusturya ordularına karşı serdarlar seviyesinde mücadele veriyorlardı. Bazen devlet adamları arasındaki çekişmelerden kaynaklı bozgunlar yaşansa da birlik olduklarında zafer kolayca kazanılıyordu.

Nitekim IV. Murad Han İran üzerine çıktığı iki seferinden birincisinde Revan'ı ikincisinde ise Bağdad'ı fethederken aynı Kanunî Sultan Süleyman döneminde olduğu gibi Safevî güçleri karşısına çıkmaya dahi cesaret edememişti.

Diğer taraftan yine Köprülüler Devri, iç çatışmaları bir tarafa bırakarak birliğini oluşturmuş bir Osmanlı Devleti'nin nasıl bir dünya gücü olduğunu ispatlıyordu.

On beş yılda devlete üç büyük eyalet daha kazandırıldı: Uyvar, Girit ve Kamaniçe…

Girit Savaşı yirmi yılı aşkın süredir devam ediyordu. Kandiye dünyanın en muhkem kalesi haline getirilmişti. Fazıl Ahmed Paşa iki senede kaleyi düşürdü. Bütün Hıristiyan âleminin desteklediği Venedik boyun eğdi.

Ve tarihin dönüm noktası: Viyana…

Viyana'da başarısızlık rakibin gücünden ziyade Osmanlı'nın hatasından meydana geldi. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, divan üyelerini tartışmayla ikna etme yolunu seçmişti. Oysa bu metot mutluluk getirmedi. Zira Divan'daki devlet adamları, bir kez kırılmıştı. Nitekim devlet için hayati bir zamanda kendisini yalnız bırakıverdiler. Viyana bozgunu ile gelecek darbenin bir daha asla telafi edilemeyeceğini elbette bilmiyorlardı.

Son pişmanlık fayda vermez imiş
Tasası ölünceye kadar gitmez imiş

Hatalar hataları kovaladı...

Viyana bozgunu sonunda Osmanlı ordusu, grogi durumuna düşmüş boksör gibiydi. On üç sene sürecek kanlı bir boğuşmanın içinde kaldı. Düşmemek için çırpındı. Ancak rakipleri ona bu fırsatı vermek istemediler. Avusturya-Lehistan ittifakına Venedik ve Rusya da katıldı. Diğer Hıristiyan devletleri de desteklerini esirgemiyordu.

Artık Osmanlı Devleti için bir daha kapanmamak üzere farklı bir dönemin kapıları açılmıştı.

Bu dönem, üstünlüğün kaybedilmemesi için verilecek büyük mücadele yıllarıdır. Bunun ilk beş senesi IV. Mehmed Han zamanındadır ve bu eserin de konusudur. Sonrası ise daha üç padişah zamanında da devam edecektir.

KAYI VI: İmparatorluğun Zirvesi ve Dönüş kitabıyla Osmanlı Devleti'nin serüveni devam ediyor.

O dönemde yaşanan hadiseler günümüze daha fazla ibretlik anekdotlar sunuyor, dersler veriyor, birlik ve beraberliğin olmazsa olmazlarını gösteriyor.

Okuyucularımı *KAYI VI* ile baş başa bırakırken seriyi tamamlamak hususunda dualarını bekliyorum.

KAYI serisini bir marka haline getiren Timaş Yayınları yetkililerine ve Tarih Bölümü Proje Editörü Adem Koçal Bey'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca eseri yayına hazırlayan Zeynep Berktaş ile kütüphane çalışmaları konusunda desteklerini gördüğüm Hamza Umut Albayrak, Zuhal Turan, Bilge Türkmen, Ebubekir Al ve B. Can Fidan'a şükranlarımı sunuyorum.

Ehl-i irfan ile eylen gül ü mül sohbetini
Arif olan durup oturmaya nâdânlar ile

Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil

BİRİNCİ BÖLÜM

I. MUSTAFA HAN

ŞEHZADELİĞİ VE CÜLUSU

Osmanlı Devleti'nde kuruluştan itibaren saltanat, babadan oğula geçmek suretiyle gerçekleşiyordu. I. Ahmed Han'ın vefatında hayatta bulunan Osman, Mehmed, Murad, Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerindeki şehzadeleri henüz çocuk yaştaydılar. Kardeşi Sultan Mustafa ise yirmi altı yaşında bulunuyordu.

I. Ahmed Han'ın ölümü üzerine 22 Kasım 1617 günü sabah namazından önce Divan-ı Hümayun toplandı. Veziriazam ve Serdar-ı Ekrem Halil Paşa, bu sırada İran Seferi'nde olduğundan Sadaret Kaymakamı Sofu Mehmed Paşa divana başkanlık ediyordu. Görüşmeler neticesinde Osmanlı padişahlarının on yedincisi olarak I. Mustafa'nın cülusu uygun görüldü.

I. Mustafa Han, 22 Kasım 1617 Çarşamba günü tahta oturdu. Böylece Şehzade Mustafa'nın padişahlığı, babadan oğula devam eden Osmanlı saltanat geleneğini de bozmuş oluyordu.[1]

Aslında divanda tahtın yeni namzedi hakkında ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştı. O sırada Darüssaade ağalığı görevinde bulunan Mustafa Ağa, Şehzade Mustafa'nın aklî melekelerinde bozukluk olması dolayısıyla padişahlık yapamayacağını belirtti. Bu itibarla Sultan Ahmed'in en büyük şehzadesi Osman'ın tahta çıkarılmasının uygun olacağını ısrarla savundu. Buna rağmen Şeyhülislam Esad Efendi, sadaret kaymakamı Sofu Mehmed Paşa ve bazı devlet adamlarının kararıyla Sultan Mustafa'nın tahta oturması kararlaştırıldı.

Özellikle Şeyhülislam Esad Efendi yirmi altı yaşında genç bir şehzade var iken çocuk yaşta bir şehzadenin tahta çıkarılmasının izah edilemeyeceğini belirtmişti. Ayrıca Sultan Mustafa'da görülen aklî sıkıntıların muhtemelen içinde bulunduğu durumdan ve uzun

yıllar kapalı bir hayat sürmesinden kaynaklanacağını belirterek tahta geçebileceğini veya tedavi olabileceğini söylemiş, böylece divandakileri ikna etmişti.

Mahpeyker Kösem Sultan da bu görüşü desteklemiş böylece Osmanlı Devleti'nde "ekberiyet" denilen yolun önü açılmış bulunuyordu.

Sultan Mustafa'ya ilk önce Babüssaade önünde "umum biatı" denen cülus töreni yapıldı. Aynı gün ağabeyi I. Ahmed Han'ın cenazesi, namazı kılındıktan sonra, adına yaptırmış olduğu muhteşem camiinin hemen yakınında toprağa verildi.[2]

DOKSAN ALTI GÜNLÜK PADİŞAHLIK!

Cülus merasiminden iki gün sonra da yine adet üzere Sultan Mustafa için kılıç alayı yapıldı. Padişah, Eyüp Sultan Hazretleri'nin türbesinde Osmanlı geleneğine göre kılıç kuşandı ve yoksullara sadakalar dağıtılıp kurbanlar kesildi. Kılıç alayını izleyen günlerde Batı'daki ve Doğu'daki hükümdarlara, Alman İmparatoru ve İran Şahı'na nameler gönderilerek saltanat değişikliği bildirildi. Venedik'e ise elçi olarak, Mustafa Çavuş gönderilmişti.

Askere hazineden yüz kese tutarında altın, cülus bahşişi olarak dağıtıldı. Saray kadrolarında bazı değişiklikler yapıldı. Saltanat ve yönetim işleriyle ilgilenebilecek durumda olmayan Sultan Mustafa'nın sorumluluklarını ise annesi üstlenmişti.

Ancak bütün bu merasimler sırasında Sultan Mustafa'nın içinde bulunduğu halet-i ruhiye de ortaya çıkıyordu. Dönemin tarihçilerinden Peçevi ve Kâtip Çelebi, Mustafa'nın kılıç merasiminden itibaren bazı tutarsız hareketlerinin görüldüğünden bahsederek şunları ifade eder:

> Padişah yerli yersiz deniz seyrine gitmektedir. Bir ata binerek aniden saraydan çıkıp rastgele dolaşmaktadır. Yanındaki altınları balıklara yem diye atmaktadır. Ona buna para dağıtmaktadır. Vezirler arza girdiklerinde bazısının tülbendini çekip başını açmakta bazen de tokatlamaktadır. Sultan Mustafa'nın bu garip halleri çok geçmeden

şehre de yayıldı. Bu durumda onun uzun süre tahtta kalamayacağı konuşulmaya başlanmıştı.

Mustafa'nın tahta oturmasına ön ayak olan Sofu Mehmed Paşa ve Şeyhülislam Esad Efendi de bu durumun anlayışla karşılanmasını savunuyorlardı. Çünkü Sultan Mustafa'nın ruhsal ve akılsal rahatsızlıkları uzun zaman saray hapsinde kalmasından kaynaklanıyordu ve zamanla geçecekti.

Diğer bazı kaynaklar ise Mustafa'nın bu hallerini cezbe durumu ile açıklıyorlardı. Şöyle ki, "Şu kadar zaman kafeste kalmıştır, halk ile görüşememiştir, giderek açılır bir merhametli, şefkatli, derya dil padişahı alişandır." Hekimler ise, "Padişahımızın bu cezbe vadisinden kurtulmasına ilmimizin eli yetmez, bu şifa bulmaz, derdinin devası bizde yoktur," diyerek kendilerinin yapabilecekleri bir şey olmadığını ifade ediyorlardı.

Öte yandan Sultan Mustafa'nın tutarsız davranışları devam ediyor, hatta giderek artıyordu. Bunun üzerine Darüssaade Ağası Mustafa Ağa, endişelenerek durumu Kaymakam Sofu Mehmed Paşa ile Şeyhülislam Hocazade Esad Efendi'ye açarak, "Eğer bir zaman daha padişahlıkta kalırsa, altınları denize, sahralara ve lüzumsuz yerlere sarf etmekle Hazine-i Amire'yi yok edeceğine dair şüphe yoktur," diye bildirdi.

Sultan Mustafa'nın üç aydır görülen bir hareketi de yatağına asla kadın yaklaştırmamasıydı. Bu durum ise hanedanın geleceği açısından büyük tehlikeydi.

Neticede Sofu Mehmed Paşa ile Esad Efendi de bu halin devamının devlet için büyük tehlike arzettiğini anlamışlardı. Çaresiz kalarak ve muhtemelen Mustafa'nın annesiyle de anlaşarak onun aklî zafiyet sebebiyle padişahlık yapamayacağı hükmüne dayanıp tahttan indirilmesini kararlaştırdılar.

Mustafa Ağa'ya cülus için sarayda gereken tertibatı alması ve hazırlığını yapması bildirildi. Hacı Mustafa Ağa, sabah ezanından çok önce kalkarak zenci hadımları silahlandırdı. Valide sultan da-

iresinin kapısını kilitledi. Sultan Mustafa yatağından kaldırılarak bir kez daha Topkapı Sarayı'nın Şimşirlik Kasrı'na kapatıldı.[3]

Şehzade Osman 26 Şubat 1618 günü Şimşirlik'ten çıkarıldı. Divan-ı Hümayun'da bulunan devlet erkânı ile avludaki askere, yeni padişahın cülusu olacağı bildirildi. Davetliler âdet üzere sabah namazını Ayasofya'da kıldıktan sonra saraya gittiler.

Sultan Mustafa, yeğeninin saltanatı boyunca gözetim altında tutulduğu yerde yaşadı. II. Osman, Hotin Seferi'ne çıkarken saltanatı için tehlikeli gördüğü kardeşi Mehmed'i öldürttüğü halde amcasına muhtemelen aklî durumu sebebiyle dokunmadı. Bir süre sonra bu düşüncesinde yanıldığını anlayınca iş işten geçmişti.

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN II. OSMAN HAN

Şah oldun ise toprağa mevsûl değil misin
Bay oldun ise katre-i mahzûl değil misin
Dünya evinde zevk u safâ hûbdur velî
Rûz-i cezâda Fârisî mes'ûl değil misin

(Şah olsan da sonunda ulaşacağın yer toprak değil mi? Zengin ve varlıklı olsan da bir damla sudan meydana geldiğini unutma! Ey Fârisî! Bu dünyada zevk ve safâ hoştur; fakat ceza gününde hesap sormayacaklar mı?)

II. Osman

TAHTA ÇIKIŞI

26 Şubat 1618 günü Osmanlı tahtına çıkan Sultan II. Osman için sarayda biat töreni düzenlendi. Gelenek üzere bir gün sonra bütün devlet ileri gelenleri, büyükler ve tüm divan üyeleri beraber olduğu halde Eyüp Sultan Türbesi'ne gidildi. Önce Eyüp Sultan Hazretleri ziyaret edilip dualar edildi. Ardından Sultan Osman kılıç kuşandı. Padişah dönüşte başta Fatih Sultan Mehmed olmak üzere büyük atalarının türbelerini ziyaret etti.[1]

II. Osman Han, kanun üzere babasının vefatından sonra hükümdarlık kendisine ait iken şuuru yerinde olmayan amcasını hükümdar ilan ettiren devlet adamlarına kızgındı. Bu sebeple Sadaret Kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa'yı azletti. Şeyhülislam'ın elinden de müderris ve kadıların tayin işlerini alarak onu yalnız fetva vermekle vazifelendirdi.

Sultan II. Osman İran seferinde bulunan sadrazama, vezirlere, beylerbeylerine ve bütün askerlerine hitaben bir hatt-ı hümayun neşrederek, bir taraftan cülusunu bildirirken bir taraftan da babasından sonra saltanat usulünde yapılmış olan değişikliğin ananeye uygun olmadığını beyan etti. Hatt-ı hümayun şöyle idi:

> Veziriazam Halil Paşa, vezirlerim, beylerbeylerim, beylerim, ağalarım, hassaten bab-ı hümayunumun atlı muhafızları ile yeniçeri ağaları, zeamet ve tımar sahipleri ve ulufe alan bütün askerlerim! Malumunuz ola ki, Devlet-i Aliyye'nin kuruluşundan beri saltanat ve hilafet pederden evlada intikal ede gelmiştir. Pederim Sultan Ahmed'in vefatından sonra saltanat, kanun-ı kadime uyularak bana tevarüs etmek lazım gelirken, bizden birkaç yaş büyük olması dolayısıyla, hataen merhumun biraderine verilmiştir. Lakin Sultan Mustafa kendi arzusuyla mesalih-i hükümetten feragat ve ihtiyar-ı uzlet etmesiyle, 27 Rebiyülevvel'in gurresi itibarıyla Allah'ın inayeti ve erkân-ı devlet, ayan-ı memleket ve ahalinin, şeyhülislam, mevali

> ve ulemanın, kebir ü sagir, gani vü fakir cümle halkın muvafakati ile cülus-ı hümayunum vuku bulmuştur. Niyet-i hayriyem tebaamın asayişini temin ile fukara ve zuafaya şefkat etmektir.[2]

Hatt-ı hümayunda padişah açık bir biçimde Sultan Mustafa'nın tahta çıkarılması ile yanlış bir hareket yapıldığını, devletin kuruluşundan bu yana uygulanan sisteme göre aslında tahta kendisinin geçme hakkının bulunduğunu ancak bu hakkın çiğnendiğini belirtiyor bir anlamda bundan sonrası için de ikazda bulunmuş oluyordu.

II. Osman Han tahta geçtiği esnada evvelce sulh halinde bulunduğu devletler, anlaşmaları yenilemek üzere elçilerini göndermişlerdi. Bu devletler arasında Avusturya, Venedik, İngiltere, Fas bulunmaktaydı. Bunlarla evvelki muahedeler yenilendi. İran'la ise muharebe hali devam ediyordu.

POL-İ ŞİKESTE SAVAŞI VE SULH

Osmanlı tahtında saltanat değişikliği esnasında Sadrazam Halil Paşa İran Seferi'nde bulunuyordu. Kırım Hanı Canbey Giray Han'ın iltihakıyla daha da güçlenen Osmanlı ordusu Tebriz'e girdi. Ancak boşaltılmış ve tahrip edilmiş bir şehirle karşılaştı.

Bu sırada Şah Abbas katından gelen Osmanlı elçisi Hekim Osman Ağa, Tebriz halkının perişan bir şekilde Karçakay Han tarafından iç bölgelere doğru sürüldüğünden ve Safevî ordusunun bu işlerle meşgul olduğundan bahsetti. Osman Ağa, Kırım Hanı'nın birkaç bin atlı ile yapacağı saldırı sonucunda hem Safevîlere ağır kayıplar verdirileceği hem de önemli ölçüde ganimet elde edileceğini bildirdi. Başdefterdar Baki Paşa ve bazı tecrübeli komutanlar yedi sekiz konak mesafeyi süratle giderek yorulacak birliklerin başarılı olamayacağını savunarak muvafakat etmediler. Ancak Tatar Hanı ile Abaza Paşa'nın baskıları sonucu veziriazam harekâta onay verdi. Erzurum Beylerbeyi Hasan Paşa serdar tayin edildi.

Gerçekten de sekiz konaklık mesafeyi hiç dinlenmeden üç günde alan Osmanlı birlikleri yorgun ve dikkatleri dağılmış bir halde iken Pol-i Şikeste'de Karçakay Han'ın pususuna düştüler. Birkaç

saat süren şiddetli çatışma sonunda serdar Hasan Paşa, Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşa, Diyarbekir Beylerbeyi Mustafa Paşa, şehit Elmacı Mehmed Paşa ile Şirvanlı Mustafa Paşa ise esir düştüler. Osmanlı ordusunun kaybı on binin üzerindeydi.

Bozgunun duyulması üzerine Halil Paşa kurmayları ile toplantı yaptı. Komutanların bir kısmı Safevî kuvvetlerinin ordugâha baskın yapabileceği endişesiyle geri çekilmeyi teklif ettiler. Ancak Baki Paşa, "Geri çekilmek, Safevîlere cesaret verecek ve askerimizi moralmen çökertecektir. Oysa ileri yürüyüşe devam edersek hem askerimizin maneviyatı yükselecek hem de bu durum Safevîleri şaşırtacaktır," diyerek Erdebil'e doğru harekâtın devamını istedi. Bu fikir Halil Paşa tarafından da desteklendi ve ordu Erdebil yürüyüşünü devam ettirdi.[3]

Gerçekten de Osmanlı ordusunun ileri harekâtı Şah Abbas'ı şaşırtmış ve kaygılandırmıştı. Pol-i Şikeste Zaferi için yapılan şenlikleri durdurdu. Erdebil ve tekkesinin tekrar boşaltılması gündeme gelmişti. Osmanlı ordusu Erdebil'e bir konak mesafeye geldiğinde Şah Abbas bir kez daha barış şartlarının görüşülmesini talep etti. Osmanlı ordusunun, kutsal şehirleri olan Erdebil'e girmemesini özellikle rica etmişti. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin Batı sınırında olumsuz gelişmelerin haber alınmasıyla Halil Paşa da artık uygun bir barış anlaşması yapmayı düşünüyordu.

Görüşmeler sırasında Safevî Elçisi Burun Kasım bir ara yüksekten atarak, "Bizim ile sulh edersiz ve döner üzerimize asker gönderirsiz, sizin hangi sözünüze itimat edelim," deyince Dilâver Paşa konuyu değiştirmek maksadıyla, "Kasım Bey bu diyarın rüzgârı her zaman böyle şedid mi eser?" diye sordu. Nüktedanlığı ile meşhur Başdefterdar Baki Paşa fırsatı kaçırmadı, "Yok sultanım. Bu rüzgâr şimdi Kasım Bey'in burnu yelidir," diyerek burnunun büyüklüğüne işaret ediverdi. Bu söyleşi elçinin mağrur tavrını bozmuş ve gülüşmelere yol açmıştı. Hatta Şah Abbas da bu konuşmayı haber aldığında oldukça keyiflenecek ve Baki Paşa'ya üç katar yükü hediye gönderecektir.[4]

Yapılan görüşmeler sonucunda iki devlet arasında Serav Sahrası'nda muahede imzalandı (26 Eylül 1618). Anlaşmaya göre; Kanunî Sultan Süleyman zamanında Osmanlı-İran arasında tayin edilen hudut esas olacaktı. Kars ve Ahıska kaleleri Osmanlılarda kalacaktı. İran şahı her sene haraç olarak yüz yük ipek kumaş ve sair kıymetli eşya verecekti. Esirler karşılıklı olarak serbest bırakılıp ülkelerine dönmelerine müsaade edilecekti. İran'da, Ashab-ı Kiram'ın şanına uygun olmayan sözler sarf edilmeyecekti. Yeni sulhun Kanunî dönemindekinden tek farkı iki yüz yük olan ipek kumaşın yüze düşürülmesi olmuştu.

Halil Paşa sefer dönüşünde Pol-i Şikeste bozgunu yüzünden II. Osman Han tarafından sadaretten azledilerek kaptan-ı deryalığa getirildi. Bu onun üçüncü kaptan paşalığı oluyordu. Yerine Kara (Öküz) Mehmed Paşa sadarete geldi (18 Ocak 1619). Ancak aynı yılın sonlarına doğru Mehmed Paşa da azledilerek yerine İstanköylü (Güzelce) Ali Paşa getirilecektir.

LEHİSTAN ÜZERİNE HAREKET

Osmanlı Lehistan arasında dostane ilişkiler mevcut olup Dinyester Nehri iki devlet arasında sınır kabul edilmişti. Ayrıca antlaşmaya göre Kırım Hanı Lehistan'a akın yapmayacak, buna karşılık Lehistan da Erdel ve Boğdan işlerine karışmayacaktı. Ancak bu antlaşmaya rağmen Kırım hanı, Lehistan'a yaptığı sınır tecavüzlerinden vazgeçmediği gibi Lehliler de, Kazaklar aracılığıyla Osmanlı sahillerini vuruyorlardı. İlerleyen süreçte Lehistan Boğdan işlerine de müdahale etmiş ve Boğdan'a tâbi olan Hotin Kalesi'ni işgal etmişti.

II. Osman Han, memleketin doğusunu Serav Muahedesi ile garantiye aldıktan sonra, Lehistan meselesini çözmeyi kafasına koymuştu. Bu sırada bazı devlet adamları padişahın Lehistan'a sefer açmasını istemiyorlardı. Genç Osman, bu hususta mütalaaları dinlemeyerek ordunun sefer hazırlığına başlamasını emretti. Sadrazam Güzelce Ali Paşa da kendisini sefer konusunda tahrik etmekteydi. Ancak Güzelce Ali Paşa sefer hazırlıkları ile meşgul

olurken yakalandığı hastalıktan vefat etti. Bunun üzerine bostancıbaşılıktan yetişme Hüseyin Paşa sadarete getirildi.

Hazırlıklar devam ederken sürerken Boğdan Voyvodası Gratyani'nin isyan ettiği haberleri merkeze ulaştı. O, büyük kuvvetlerle Lehistan'a iltihak etmişti.

Bunun üzerine öncü kuvvet olarak İskender Paşa emrinde; Kırım hanı, Rumeli beylerbeyi, Niğbolu beyi, Vidin beyi ve daha birtakım beylerden meydana gelen Osmanlı ordusu, Prut Nehri'ni geçip Dinyester boylarına yürüdü. Yaş civarında Lehistan başkumandanı Stanislav Zolkiyoveski'nin ordusu ile karşılaştı.

20 Eylül 1620 günü erken saatlerde başlayan öncü kuvvetlerin muharebesinde, İskender Paşa büyük başarı gösterdi. Boğdan Voyvodası Gratyani yakalanarak idam edildi. Leh başkumandanı padişaha haraç vermeyi teklif ederek sulh yapılmasını istedi ise de reddedildi. Sulh için gönderdikleri elçi İstanbul'a kabul edilmeyerek Küçükçekmece'den geri çevrildi. Bu konuda İngiliz sefirinin tavassutu da fayda etmedi.

Hotin seferi hazırlıkları ile geçen 1621 kışında İstanbul, tarihinin en soğuk gönlerinden birini yaşamaktaydı. 5 Şubat günü Haliç dondu ve insanlar Galata'dan İstanbul'a yaya olarak geçti. Hava şartlarının daha da kötüleşmesi neticesinde 9 Şubat günü İstanbul boğazı buz tuttu. İnsanlar İstanbul'dan Üsküdar'a yaya olarak geçebildiler. O zamana kadar böyle bir hadise vaki olmadığından İstanbul halkı kıyametin yaklaştığına hükmettiler. Büyük şâir Neşâtî:

Emr-i Hak ile İstanbul'da olan kış bu sene
Belki dünya duralı olmadı bir böyle şita

Üsküdar ile İstanbul dondu, derya kurudu
Her gören kimse sanırdı deniz olmuş sahra

Lafz u ma'nîde ana dedi Neşatî tarih
Be meded dondu bin otuzda soğuktan deryâ

Mısralarını, bu görülmemiş olaya tarih olarak düşürdü.[5]

Üsküdar boğazının kapanması, gemilerin İstanbul'a ulaşamaması nedeniyle ağır bir kıtlık yaşandı. Et fiyatları üç kat arttı.

29 Nisan 1621'de Davutpaşa Sahrası'nda ordugâh kuruldu. Dokuz gün sonra da bizzat padişah Pir Mehmed Paşa'yı İstanbul muhafazası ile görevlendirerek ordugâhına geldi. Buraya kadar padişahla beraber gelen şeyhler ve âlimler, padişahın seferinde Allah'ın yardımını dilemek için dualar okuduktan sonra veda merasimi ile yeniden İstanbul'a döndüler.

II. Osman Han'ın sefere çıkarken hedefleri ve idealleri çok büyüktü. O, Lehistan'ı ele geçirmek suretiyle Baltık Denizi'nde bir üs oluşturmayı düşünüyordu. Burada oluşturacağı güçlü bir donanma ile Atlas Okyanusu'nda faaliyet gösterebilecekti. Böylece bir taraftan Avrupa Hıristiyanlığını; hem Akdeniz, hem Okyanus donanmalarıyla çember içine alabilecek hem de Almanya İmparatorluğu'na karşı Osmanlı Devleti'ne temayül göstermekte olan Protestanlığı himayesi altına alıp Hıristiyanlığı parçalayarak bütün kıtaya hâkim olabilecekti.

Padişah, sefere bizzat gitmeye karar verdiği zaman kardeşi Mehmed'i hükümdar olma çağına gelmesi ve "def'-i dağdağa-i fitne" düşüncesiyle öldürtmeye karar verdi. Ancak Şeyhülislam Esad Efendi'den istediği fetvayı alamadı. Neticede Rumeli Kazaskeri Taşköprülüzade Kemaleddin Efendi'nin fetvayı vermesi üzerine Şehzade Mehmed boğduruldu. Şehzade Mehmed, öldürmek için üzerine hücum ettiklerind:

"Osman! Allah'tan dilerim ki beni ömrümden nice mahrum eyledin ise sen dahi behremend olmayasın," diyerek bağırmıştı.[6]

Tarihçi Naima eserinde, " O yeis ve ümitsizlik anında, içi yanup tutuşarak, kırık ve mahzun kalbi ile ettiği beddua, Allah indinde kabul olunup, az zaman sonra Sultan Osman'ın başına istenmeyen hadiseler gelecektir!" diye bahsetmiştir.

Şehzade Mehmed babası Sultan Ahmed Han'ın ayakucunda gömülüdür.

Diğer taraftan âlim, fazıl ve şâir bir zat olan Kemaleddin Efendi de, Lehistan Seferi'ne giderken İsakçı'da hastalanıp vefat edecek ve cesedi bir kadırga ile İstanbul'a getirilip defnedilecektir. Böylece o da belki en büyük emeli olan "şeyhülislamlık" makamına kavuşmak için Şehzade Mehmed'in katline vermiş olduğu fetvanın bir hayrını göremeyecektir.

HOTİN SAVAŞI

21 Mayıs 1621'de genç padişah, Cuma namazını kıldıktan sonra orduya hareket emri verdi. Genç Osman, ordusu ile 31 Mayıs günü Edirne'ye vardı. Ordu burada talim yaptı. Tüfek atışlarında başarılı olanlara padişah tarafından çeşitli hediyeler verildi.

Çeşitli yerlerden gelen kuvvetlerin katılması ile asker sayısı yüz bine yaklaşmıştı. Padişah, bazı akıncı beylerini ve Kırım hanını, Lehistan içlerine akınlar yapmakla vazifelendirdi. 16 Haziran'da Edirne'den hareket eden ordu, 12 Temmuz'da Dobruca'da Tulçi'nin otuz kilometre kadar kuzeybatısında ve Tuna'nın sağ kıyısında bulunan İsakçı'ya vardı. Karşı tarafa geçmek için kurulan köprünün gözetimini padişah bizzat kendisi yaptı.

Burada yeniçeriler birer ikişer padişahın önünden geçerken kendilerine yarımşar kuruş bahşiş verildi. Böylece bir tür asker yoklaması da yapılmış oldu. Sefer ulufesinin bu tarzda dağıtışı padişahın cimriliği hakkındaki rivayetlerin çıkmasına yol açtı. Ayrıca kapıkulu zabitlerine emniyetsizlik göstermesi şeklinde algılandığından, ocak ağalarının genç padişaha gücenmelerine neden oldu.

24 Temmuz 1621'de Kaptan-ı Derya Halil Paşa da donanma ile İsakçı'ya geldi. 29 Temmuz'da İsakçı'dan hareket eden ordu-yı hümayuna 8 Ağustos'ta Eflak voyvodası da altı bin kişilik mevcuduyla katıldı. Düşman ordusunun Hotin önlerinde mevzilendiği haberi, öncü kuvvetler tarafından orduya bildirildi. Osmanlı ordusu 1 Eylül 1621 günü Hotin Kalesi önüne geldi.

Lehistan Kralı Sigismond bu sefere kendisi gelmeyip oğlu Vladislas'ı göndermişti. Leh ordusunun asıl başkumandanı ise Jean-Charles isimli eski bir asker idi. Leh ordusunun on iki bini

Kazak, sekiz bini Alman, birkaç bini Macar, geri kalanı Lehlilerden meydana geliyordu. Bu ordunun sayısı yaklaşık yüz iki bin kişi olup Osmanlı ordusundan fazla idi. Kazaklar, Dinyester Nehri kıyısında ayrı bir ordugâh kurmuşlardı. Leh başkumandanı, kuvvetlerini bir tarafı yalçın kayalar, bir tarafı da orman olan bir mevkide mevzilendirmişti.

Eylül'ün ikisinde Lehistan içlerine akınlar yapan Kırım Hanı, Osmanlı ordusuna katıldıktan bir gün sonra, Lehlilerin tahkimli ordugâhı ve kalesi kuşatıldı. Gerçekten de Lehliler Hotin etrafında son derece müstahkem hendekler, tabyalar ve tabur adı verilen istihkâmlar yaptırmak suretiyle mükemmel bir savunma hattı oluşturmuşlardı.

Osmanlı ordusunun yarım daire şeklindeki muhasara hattının orta bölümünde kapıkulu askerleri mevzilenmişti. Padişah da burada idi. Anadolu, Karaman ve Sivas beylerbeyleri komutasındaki sağ kanat Dinyester Nehri'ne sırtını vermişti. Kırım hanı ile Eflak voyvodasının ve bazı eyalet valilerinin kumandasında sol kolu meydana getiren Şam, Halep, Kırım ve Eflak askerleri ise bir ormana dayanmakta idi.

İlk çarpışma orman tarafında oldu ve Bosna beylerbeyi şehit düştü. İlk umumi hücum 8 Eylül günü yapıldı. Osmanlı ordusu büyük bir başarı gösterdiği bu hücumda düşman bin asker, otuz iki bayrak iki sancak ve on iki top kaybetti. Fakat kalede henüz tam bir muvaffakiyet sağlanmadığı halde, yeniçerilerin yağmaya dalması, düşmanın taarruza geçerek Türkleri geri püskürtmesine sebep oldu.

Bu sırada orduya katılan ve Kırım hanının kıskandığı Nogay Tatarları Beyi Kantemir Mirza, Özi Valiliği'ne getirilerek, Lehistan içlerine akınlar yapması istendi. Bu görevi başarıyla yerine getiren Kantemir Mirza, iki bin beş yüz esir ve birçok ganimetle geri döndü. 9 Eylül günü yapılan ikinci hücum, düşmanın şiddetli top ve tüfek ateşi yüzünden başarılı olamadı. Aynı zamanda Lehistan içerisine de devamlı olarak akınlar düzenlenmekteydi.

Kamaniçe üzerine gönderilen bir Tatar müfrezesi yüz kadar yiyecek arabası ele geçirdi. Düşman ordusu her taraftan kuşatılarak geri ile bağlantısı kesildi. 11 Eylül günü yapılan üçüncü hücum hareketinden de olumlu bir netice alınamadı.

En büyük taarruz, padişahın da iştirakiyle 15 Eylül günü gerçekleşen dördüncü hücumla yapıldı. Bu taarruzun kumandanı olan Karakaş Mehmed Paşa düşman ordugâhına kadar girip Osmanlı bayrağını dikti ise de, kendisinin yerine başkumandan olur düşüncesi ile kıskanan Sadrazam Hüseyin Paşa, ona yardım etmedi.

Karakaş Mehmed Paşa, göğsüne aldığı iki kurşun darbesiyle şehit düştü. Ağır zayiat veren Türk askerleri geri çekildi. Hâlbuki bu sırada düşman ordusu imha olmak üzere idi. Hüseyin Paşa yaptığı bu hareketten dolayı azledilerek yerine, Hırvat devşirmelerinden Dilâver Paşa getirildi.

21 Eylül günü Dinyester üzerine kurulması tamamlanan köprüden otuz topla karşı yakaya geçen Hüseyin Paşa, Doğancı Ali Paşa'yı maiyetine alarak, bu sahildeki muhasarayı idareye başladı. Bu sırada Sultan II. Osman, son yürüyüş için hazırlıklara başlanmasını emretti.

23-24 Eylül gecesi sekiz yüz kişilik bir Kazak müfrezesi, Arnavut Hüseyin Paşa kuvvetlerine baskın yaptı. Bu baskın sırasında Karaman beylerbeyi olan Doğancı Ali Paşa şehit edildi.

Nogay Beyi Kantemir, Osmanlı askerinin yardımına koşarak, düşman kuvvetlerini bozguna uğrattı. Bu olaydan hemen sonra II. Osman Han beşinci hücum emrini verdi. Rumeli tımarlıları ve Kırım atlıları büyük başarı kazanmak üzereyken Yeniçerilerin âdeta savaşmak istemeyerek sergiledikleri gayretsizlik yüzünden beşinci hücum da neticesiz kaldı.

Yeniçerilerin kasten bu şekilde hareket ettiklerini anlayan padişahın ocakla arası her geçen gün daha da açılıyordu. Yeniçeriler, savaşlarda kahramanlık gösteren askere padişahın iltifat etmediğini ve az miktarda verdiği bahşişlerle askeri küçük düşürdüğünü ileri sürüyorlardı. Yeniçerilerin bu yaptığını cezasız bırakmak istemeyen padişah, 26 Eylül akşamı askeri etkilediğini tespit ettirdiği yüz

yeniçerinin başını vurdurdu. Bu durum ocak halkının padişaha daha da kinlenmesinden başka bir işe yaramadı.

27 Eylül günü son taarruz altmış büyük topun şiddetli ateşi ile başladı ve akşama kadar sürdü. Fakat âdeta savaşmayan yeniçerilerin tutumu karşısında tımarlı askerler ile Kırım kuvvetlerinin de maneviyatı düştü. Osmanlı ordusu bu taarruzda çok sayıda asker ve at kaybına uğradı. Karanlık basarken son hücum da durduruldu.[7]

OSMANLI-LEHİSTAN SULHU

II. Osman Han, Hotin Kalesi fethedilmeden geri dönüşün büyük felaketlere sebep olacağını biliyordu. Genç padişahın kendisi bizzat tartışılacağı gibi Lehistan da hudutta daha rahat hareketlerde bulunacak ve bu durum Boğdan, Erdel ve Eflak üzerinde fena tesirler bırakabilecekti.

Bu itibarla toplanan harp meclisinde padişah, "Bilcümle fetih ve teshir en büyük arzumdur. Eğer lazım gelürse burada kışlamak dahi caizdir. Şöyle bilip ona göre tekayyüd edesiz!" diyerek muharebenin devamından yana olduğunu net bir biçimde ortaya koydu.

Kırım hanının ikinci oğlu Nureddin, Lehistan içlerine akına gönderildi. O da yaptığı akınlarda binlerce esir alarak geri döndü. Padişah, kışı Hotin önlerinde geçireceğini ilan edince, büyük zayiat veren Lehliler ümitsizliğe kapıldı. Zira kalenin dış dünya ile irtibatı kesilmiş bulunuyordu. Ayrıca Leh askerlerinin Hotin'de kapalı kalmış olması nedeniyle Lehistan ülkesi Osmanlıların taarruzlarına açık bulunuyordu. Tatarlar, Nogaylar ülkenin altını üstüne getirmeye başlamışlardı.

Bu durum karşısında 29 Eylül günü Lehliler, Eflak voyvodası aracılığı ile barış teklifinde bulundular. Kış bütün şiddeti ile devam ederken, Osmanlı ordusunda da yiyecek sıkıntısı baş gösterdi. Bu sebeple padişah barış yapmaya razı oldu. Lehistan kralı evvelce hukuki olarak padişaha tâbi bulunduğundan hükümdarın muhatabı olarak kabul edilmedi. Sadrazam Dilâver Paşa, III. Sigismund'a bir name göndererek sulhun kabul edildiğini bildirdi.

Osmanlı Devleti ile Lehliler arasında yapılan barış antlaşmasının önemli maddeleri şunlardır:

"Kanunî Sultan Süleyman Han dönemindeki sınırlar esas olacaktı. Kazaklar, Türk topraklarına akın yapmayacaklardı. Lehlilerin, Kanunî devrinden sonra sınır boyunda yaptırdıkları kaleler yıktırılacaktı. Hotin Kalesi, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Boğdan voyvodasına teslim edilecekti. Lehliler, Kırım'a verdikleri 40.000 florini vermeye devam edeceklerdi"[8]

Barış antlaşmasının imzalanmasından sonra II. Osman Han, 19 Ekim 1621'de İstanbul'a dönmek için harekete geçti. Edirne'ye geldiği esnada Sultan Osman'ın ilk şehzadesinin doğum haberi büyük mutluluğa yol açtı. Ancak Ömer isimli bu şehzade fazla yaşamamış ve bir müddet sonra kazaen vefat etmiştir. Sultan Osman'ın şehzadesine hocası Ömer Efendi'nin ismini vermesi, onun padişah üzerindeki tesirini göstermektedir.[9]

Genç Padişah, 14 Ocak 1622 günü büyük ve parlak bir merasimle İstanbul'a girdi.[10] O gün hem Hazret-i Muhammed'in doğumuna tesadüf etmesi hem de zafer münasebeti ile İstanbul'da üç gün üç gece süren şenlikler yapıldı.

III. Murad'ın son yıllarında Osmanlı tabiiyetinden çıkan Lehistan, yeniden Osmanlı nüfuzuna girdi. II. Osman Han'ın Hotin Seferi'nden dönüşü münasebetiyle Şâir Nef'î şu beyiti yazmıştır:

Âferîn ey rüzigârın şehsuvâr-ı safderi
Arşa as şimdengerü tîğ-i Süreyyâ cevheri

Serfirâz etdin livâi'l-hamd-i dîn-i Ahmedi
Kâfire gösterdin elhak destbürd-i Hayderi[11]

Sonuçta Hotin Savaşı'nda düşmana büyük zarar verilerek yeniden itaat altına alınmış ise de arzu edilen darbe indirilememiş ve kesin bir zafer elde edilememişti. Bunda en büyük etken yeniçerilerin savaş boyunca gösterdikleri isteksizlik olmuştu. Buna sebep ise II. Osman Han'ın tahta çıktığından itibaren Ocaklı ile arasında baş gösteren soğukluk olmuş ve bu durum savaş sırasında üst noktalara doğru tırmanmıştı.

ISLAHAT DÜŞÜNCESİ

Lehistan Seferi'nde tam bir muvaffakiyet elde edemeyen II. Osman Han, bunun en mühim sebebini askerlerin gayretsizliği olarak görüyordu. Bu itibarla askerî sistemde bazı ıslahatların muhakkak yapılması gerektiğine inanıyordu. Bu konuda kendisini teşvik edenlerin başında ise Darüssaade Ağası Süleyman Ağa ile hocası Ömer Efendi geliyordu.

Ancak askerlikten gelmeyen ve işin ehli olmayan bu zatlar gayret sahibi padişahı yanlış noktalara sevk etmekte idiler. Hatta Süleyman Ağa, "Yeniçeri taifesinin tüfenk atmakta ve sipah halkının cündilikte ve cenk günlerinde meharetleri meydandadır. Yeniçeri ve sipahi kulluktan çıkmıştır. Kul olursa, asker olursa Mısır ve Şam cündileri gibi ve tüfenk atmakta Anadolu sekbanı gibi olmalıdır. Evvelce Hotin Seferi'nde düşmanın taburunu bozmaya kadir olmadılar. Hünersiz, marifetsiz, derinti, madrabaz ve erbab-ı maaş olur mu?" diyerek askerî sistemde topyekün bir değişikliğe padişahı ikna etmeye çalışıyordu.

Süleyman Ağa'nın Veziriazam Hüseyin Paşa ile arasında geçen şu hadise de padişahın akıl hocasının zihniyetini göstermek bakımından çok mühimdir.

Veziriazam Hüseyin Paşa, mühim işlerde ve hudut meselelerinde mütalaasından istifade ettiği Vezir Debbağzade Mehmed Paşa'yı sever ve sohbet edermiş. Lehistan Seferi'ne hareket etmeden evvel veziriazamın tavsiyeleriyle Sultan II. Osman, Mehmed Paşa'yı huzuruna kabul ederek bazı şeyler sormuş ve bu münasebetle de Debbağzade, Darüssaade Ağası Süleyman Ağa ile tanışmıştı.

Süleyman Ağa bir gün, Debbağzade ile görüşürken ona, "Leh Kralı padişaha mukabeleye gelir mi ve gelmeye iktidarı var mıdır?" diye sordu.

Mehmed Paşa, "Biz gelir diyerek tedarik görelim, gelirse tedbirde kusurumuz bulunmaz. Gelmezse devlet padişahındır, bildiğimiz elimizden alınmaz," diyerek cevap verdi. Bu cevap da ağanın canını sıkmıştı.

"Biz seni serhatta düşmandan haberdar ehl-i vukuf anlardık. Sen dünyadan bî-haber imişsin. Leh Kralı ne köpektir ki Âl-i Osman padişahına karşı dura, anın ne denlü askeri olsa gerek" demesi üzerine Debbağzade Mehmed Paşa, "Ağa hazretleri! Düşmanı hor ve hakir görmek olmaz. Cümle küffar bir millet hükmündedir, Nemçe, Moskov, Kazak, Macar belki İspanya ve Françe ve Papa ve sairleri kimi asker ve kimi mal ile yardım ederler ve aralarında namus-ı din gözetirler," diye mukabelede bulundu.

Buna rağmen Süleyman Ağa dediğinde ısrar ile, "Böyle bunakların tedbirinden ne hayır olur," diye Debbağzade'yi aşağılamıştı. İşte sarayda padişah üzerinde bir sözü iki olmayan II. Osman'ın akıl hocasının zihniyeti bu halde idi.[12] Bunlar sefer boyunca da padişah ile asker kullarının arasının açılmasında yine en büyük hisseye sahip idiler.

Muharebe esnasında baş ve esir getiren gazilere verilen bahşişlerin az olmasından dolayı yeniçerilerden, "Biz padişah uğruna baş alıyoruz," diyenlere, padişahın musahip ve mukarribi olan kara hadımlar, "Getirdiğin kelle bir akçe değer mi?" diye mukabele ederek küstürmüşlerdi. Neticede bu haller de padişaha karşı bir memnuniyetsizlik uyandırmıştı.

Şimdi ise ocağı tamamen ortadan kaldırtmak gibi son derece tehlikeli bir projenin içerisine padişahı çekmekte idiler.

Aslında II. Osman Han halefleri gibi sadece orduda değil diğer müesseselerde de reform yapmayı planlıyordu. Harem geleneklerini değiştirerek, burayı tasfiye etmeyi ve hanedan erkeklerinin Türk ailelerden nikâhla kız almasına yol açmayı istemekteydi. İlmiye teşkilatlarının siyasi nüfuzunu kırarak bu zümreyi siyasetten uzaklaştırmak emelindeydi. Fatih ve Kanunî devirlerinden kalan eskimiş kanun ve mevzuatın değiştirilerek yerine günün ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni kanunlar çıkarmak, hatta kıyafet inkılâbı yaparak daha pratik giyinmeyi düşünüyordu.

Padişahın bu arzu ve isteklerine Şeyhülislam Esad Efendi'nin idaresinde olan ilmiye sınıfı çekimser, kapıkulu ocakları ise açıkça muhalifti.[13]

Fakat danışmanlarının yetersiz ve tecrübesiz oluşu, kendisinin ise acele ile kararlar alması devlet için sıkıntılı bir devreyi başlatacaktı.

Nitekim ıslahat hareketlerine doğrudan ocaktan başlaması sefer sırasında zaten araları açılmış bulunan ordu yönetim kademesiyle arasındaki uçurumu derinleştirecekti.

Padişah öncelikle ocağın mevcudunu anlamak için yoklama yaptırttı. Mevcudu, maaş defterinde olandan az bularak parayı kesti. Bu durum, mevcut olmayan askerleri var gibi göstererek onların yevmiyelerini alan zabitlerin de memnuniyetsiz askerlerin safına iştirak etmelerine yol açtı.

Ardından padişah yeniçeri taburlarını teftişe tâbi tuttu. Bu sırada eksik gördüğü hususlarda subaylarına, birliği önünde ağır sözler sarf etti. Ceza olarak kıdem zamlarını kesti. Bu gelişmeler kapıkulu ocakları ile padişahın arasının iyice açılmasına sebep oldu.

Padişahı yanlış işlere sürükleyenlerden biri de Bostancıbaşı Bebr Mehmed Ağa idi. Padişahı tebdil gezdirmek suretiyle, meyhaneleri basıp birçok yeniçeri ve sipahiyi tutuklattı. Bir kısmına sopa cezası tatbik ettirdi. Bir kısmını ise taş gemilerinde kürek cezasına çarptırdı. Oysa bu tip neferler Ağa Kapısı'na sevk edilir ve cezasını orası tatbik ederdi.

Artık II. Osman Han da Süleyman Ağa ile hocası Ömer Efendi'nin tesiri altında ocağın lağvedilmesine tam manasıyla inanmış bulunuyordu. Kapıkulu ocaklarını ilga ederek; yerine Anadolu, Suriye ve Mısır Türklerinden müteşekkil, sadece askerlikle uğraşan, padişahın emirlerine mutlak itaat eden bir ordu kurmak kararını vermişti.

Bu itibarla Halep, Şam, Erzurum ve Mısır beylerbeylerine gizli bir irade göndererek bölgelerinden asker yazdırmalarını istedi. Bu gelişmenin yeniçeriler tarafından duyulması ile mesele daha da vahim bir hal alacaktı. Padişah, asker yazdırılmasının Lübnan'daki asi lider Emir Fahreddin'i alt etmek için olduğunu ifade etmiş ise bu açıklama askerleri ikna etmeye yetmemişti.

Fitne kazanı kaynamaya başlamış bulunuyordu.

HAC KARARI VE GELİŞMELER

Öte yandan genç padişah, maksadının tamamen Emir Fahreddin olduğunu göstermek üzere harekete geçti. Cezayir ve Tunus beylerbeylerine birer ferman göndererek, donanmalarını Lübnan açıklarında birleştirmelerini bildirdi. Kaptan Paşa'ya yüz kadırga hazırlamasını emretti ve bunların teçhizi için seksen bin altın verdi.

Lübnan'da isyan halinde bulunan dürzi lideri Maanoğlu Fahreddin İsyanı'nı bastırmak için Anadolu'ya geçmek isteyen padişahın bu arzusunu özellikle sadrazam Dilâver Paşa ve Şeyhülislam Esad Efendi önlemek istediler. Bir asinin ortadan kaldırılması için padişahın hareket etmesine lüzum olmadığını, bu işin bir serdar vasıtasıyla da halledilebileceğini söylediler. Bunun üzerine Genç Osman hacca gideceğini ilan etti.

Kendisinden önce gelen padişahlardan hiçbiri hacca gitmediği için, sadrazam ve şeyhülislam bu sefere de muhalefet ettiler. Padişahın hocası Ömer Efendi ile Darüssaade Ağası ise hacca gitmesini teşvik ediyordu. Ömer Efendi, "Padişahım, elhamdülillah gazi oldun. Sana hac eylemek farz oldu. Hacı ve gazi olmak gereksin," demişti. Onların bu teşviki üzerine padişahı hacca gitmek kararından vazgeçirmek mümkün olmadı. Cidde'ye erzak nakli için tedarik ettiği gemileri Mısır'a göndermesini Mekke şerifine bildirildi. Padişahın geçeceği vilayetlerin valileri çeşitli gıda maddelerinin tedarikine memur edildi.

II. Osman Han yola çıktığında yanında beş yüz yeniçeri ve sipahi olacaktı. Geri kalan asker İstanbul'un muhafazası için şehirde kalacaktı. Sadrazam, defterdar, nişancı, rikab ümerası, gedikliler, kırk müteferrika ve kırk divan kâtibi hac kafilesinde yer alıyordu.

II. Osman Han İstanbul'un muhafazası için eski sadrazam Hüseyin Paşa'yı, Edirne muhafazasına Vezir Gürcü Mehmed Paşa'yı, Bursa muhafazasına da Vezir Topal Recep Paşa'yı tayin etti.

İşte bütün hazırlıkların yapıldığı ve tedariklerin görüldüğü sırada Genç Osman, 10 Mayıs 1622 gecesi oldukça etkisinde kaldığı bir rüya gördü. Rüyasında, arkasında zırh olduğu halde tahtına

oturmuş, Kur'ân-ı Kerîm okumaktaydı. Birden karşısında Resul-i Ekrem Efendimiz görünmüştü. Resul-i Ekrem Hazretleri kızgın bir şekilde yanına yaklaşıp önünden Kur'ân-ı Kerîmi ve arkasından zırhı alarak kendisini tahtından indirmişti. Sultan Osman dehşet içinde kalarak Peygamber Efendimiz'in mübarek ayaklarına yüz sürmek istemiş, fakat buna muvaffak olamadan uyanmıştı.

Ter içinde uyanan Sultan Genç Osman, rüyasını önce hocası Ömer Efendi'ye tabir ettirdi. Hocası, "Hacca gitme niyetinizde tereddüt olduğu için tembihtir. Rüyada ayağına yüz sürmeye kavuşamadınızsa da, inşaallah kabr-i şeriflerine yüz sürersiniz,"[14] şeklinde tabir etti.

Genç padişah bu tabirden memnun olmuş ise de tatmin olmamıştı. Bir gün namazdan sonra kendi imamını davet ederek rüyasını anlattı. İmam efendi, padişaha rüyasını büyük âlim, Mürşid-i Kâmil Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri'ne tabir ettirmesini tavsiye etti. Bunun üzerine Sultan Osman rüyayı inceden inceye yazarak Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri'ne bildirdi.

Şeyh Efendi de rüyayı tabir ederek bir yazı ile padişaha gönderdi. Şöyle ki, "Okuduğunuz kelam-ı izzet hükm-i rabbanidir ve ona imtisal lazımdır. Oturduğunuz taht vücut cübbesidir, yani âlem-i vücuttur. Bu rüya ziyade korkulu ve muhataralıdır. Allah bilir bu korkulu vaka yakın günlerde vuku bulur." Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri ayrıca padişaha tövbe ve istiğfar ile ehlullahın türbelerini ziyaret tavsiyesinde bulundu.

Sultan Osman Han bu tabirden büyük üzüntü duymuş ve korkmuştu. Derhal başta Eba Eyyûb el-Ensarî Hazretleri olmak üzere İstanbul'un büyük velilerinin türbelerini ziyaret etti. Kurbanlar kesti ve bağışlanması için Allahü Teâlâ'ya yalvardı.

Bununla beraber hac yolculuğu için faaliyetler durdurulmadı. Otağ-ı hümayunun Üsküdar'a geçmesi için emir verildi.

Bu durum ve askerin hoşnutsuzluğu karşısında aynı zamanda padişahın kayınpederi olan Şeyhülislam Esad Efendi bir fetva ile, "Padişahların hacca gitmesine lüzum yoktur. Yerinde oturup adalet

etmesi kâfidir. Bir fitne zuhur etmesi ihtimali vardır," diyerek Sultan Osman'ı ikaz etti.[15]

İSYAN BAŞLIYOR

Ocaklar padişahın tahta çıkmasından itibaren kendilerine karşı olan muamelesinden dolayı gücenik idiler. Bu güceniklik önce Lehistan seferi sırasında kendini göstermişti. Sefer dönüşünden sonra ise padişahın aynı uygulamaları devam ettirmesi ve ardından hac kararı alması kendilerini daha büyük endişelere sevk etmişti.

Yeniçeri ve sipahi ileri gelenleri aralarında toplanarak, "Padişahın Hicaz'a gitmesi mutlak olarak bizden yüz çevirmesi dolayısıyladır. Başka türlü değildir. Düşman tehlikesi var iken hükümdarın makamından ayrılması hatadır. Bundan vazgeçmelidir diye," karar verdiler.

Padişahın, şeyhülislamın da fetvasına itibar etmeyerek otağını Üsküdar tarafına geçirmeye başlaması üzerine askerin hareketi de başlamış oldu. Süleymaniye'de toplanan yeniçeriler, Atmeydanı denen Ayasofya ile Sultanahmed camileri arasındaki alana geldiler. Toplanan yeniçeriler, "Padişahlara hac lazım değildir!" diye bağırıyorlardı.

Askerler Şeyhülislam Esad Efendi'ye gidip, "İslam padişahını azdırıp, Beytülmal'in telefine sebep olup, padişaha hacca gitmek lazım değil iken böyle fetret ve fitneye sebep olanlara ne lazım gelir," dediler. Şeyhülislamın cevabı, "Fitne uyduranlara katil lazım olur," şeklinde oldu. Askerler fetvayı alarak toplanma yeri olan Atmeydanı'na geldiler. Ardından fetvaya istinat ederek padişahı bu işe teşvik edenleri cezalandırmak üzere harekete geçtiler. Sultan Osman'ın hocası Ömer Efendi'nin konağını yağmaladılar.

Diğer bir grup da Sadrazam Dilâver Paşa'nın konağına gittiler. Sadrazam, konağında olmadığı için muhafızlar gelenlere karşı koydular. Silahsız yeniçerilerden bazılarının ölmesi üzerine iş tamamen çığırından çıktı. Yeniçeri kumandanlarından Çavuşbaşı Çalızade, asilerin silahlanmalarına mani olmak istedi ise de, taş yağmuruna tutuldu. Genç padişah akşama doğru olayın vahametini kavradı.

Ulemadan birkaçını saraya çağırarak yeniçerilerin ne istediklerini sordu. Onlar da, "Kul taifesi, padişahın Anadolu'ya gitmesine razı değildir. Hoca Ömer Efendi ve Darüssaade Ağası'nın vazifeden alınarak saraydan uzaklaştırılmasını istiyorlar," cevabını verdi. Bunun üzerine sultan, "Varın söylen, Kâbe'ye gitmekten vazgeçtim. Fakat Hoca ile Darüssaade Ağası'nı görevden azletmek istemem," dedi. Sultan Osman, fikrinden vazgeçmiş değildi. Durumun yatışmasını ve toplanan askerin dağılmasını bekliyordu. Akşam olduğu için asiler meselenin ertesi gün görüşülmesine karar vererek dağıldı.

Ertesi gün Atmeydanı'nda toplanan isyancılar arasında yapılan müzakerelerden sonra padişahtan altı kişinin başının istenmesine karar verildi. Bunlar, Sadrazam Dilâver Paşa, hâce-i sultani meşihat payesine sahip Ömer Efendi, kapıkullarından nefret etmesiyle tanınan Nişancı Vezir Ahmed Paşa, Darüssaade Ağası Süleyman Ağa, Başdefterdar Vezir Baki Paşa ve Yeniçeri Ocağı'ndan Sekbanbaşı Nasuh Ağa idi. Yeniçerinin asıl gayesi, Hoca Ömer Efendi ve Darüssaade Ağası Süleyman Ağa'nın öldürülmeleri idi.

Bu isteği bildirmek üzere ulemadan bir heyet padişahın huzuruna çıktı ve arızayı takdim etti. Sultan Osman kâğıdı okuduktan sonra, "Katli talep olunan âdemleri vermem," dedi. Ulema, isyanın daha da ileri gitmesine mani olmak için, padişaha, askerin isteğini yerine getirmesini teklif edip, "İki şerden hafif olanı seçmek lazımdır, verilmezse dahi ziyade şer ve fesada sebep olur, umumi zarara karşı hususi zarar tercih olunagelmiştir," demeleri üzerine padişah, "Siz alakadar olmayın! Onlar başsız askerdir. Tiz dağılır!" diyerek ulemanın teklifine kulak asmadı.

Mekün şehriyârâ civânî mekün
Çünin ber belâ kamrânî mekün[16]

(Padişahım, bu kadar gençlik yapma! Böylece belanın üzerine keyf kurma).

Buna rağmen ulema ve vezirler tekrar ısrar ettiler, "Kul taifesi cemiyet ettikte istediklerini alırlar, ecdad-ı izamınızdan alagelmişlerdir. Mukaddemce olmak evladır," demeleri üzerine buna kızan

genç padişah, "Bu fitneyi siz tahrik etmişe benzersiniz. Evvela sizi kırarım sonra onları. Ol taifenin tedarikleri görülmüştür," sözleriyle ulemayı da suçladı. O sırada Rumeli Kazaskeri bulunan Şâir Yahya Efendi, "Hâşâ padişahım, bizim bunda dahlimiz yoktur. Ancak sizin hacca gitmenizi istemezdik," diye cevap verdi. Bunun üzerine Vezir Hüseyin Paşa söz alarak, "Padişahım, bu kulunu dahi isterlerse veriniz; hemen sen sağol," dedi.

Padişah bunları dinlemeyerek arızayı getiren ulemayı hapsettirdi. Saray dışında ulemanın dönmesini sabırsızlıkla bekleyen asker, sürenin uzaması yüzünden taşkınlıklarını arttırdı. Kendilerini silahlı bostancıların beklediğini sanarak saraya girmekten korkuyorlardı. Ayasofya Camii'nin minaresine çıkan birkaç yeniçeri, saray bahçesinde kimse olmadığını gördü. Durumu arkadaşlarına bildirdiklerinde, binlerce asi, sarayın dış kapısına dayandı.

SULTAN MUSTAFA'YI İSTERİZ!

Hiç mukavemet görmeden dış avluya dolan yeniçeri ve sipahiler silahlıydı. Acemi oğlanları, cebeciler, topçular, arabacılar ve lağımcılar silahsız geldikleri için, saraydan ele geçirdikleri silah ve sopaları aldılar. Kapıkullarının arasına çapulcular da karışmıştı. Asker bu çapulcuların bir vuruşma sırasında ayak bağı olacaklarını söyledilerse de çapulcular, "Asker-i İslam kandaysa bizde andayız! Asâkir-i İslam'sız bize dirlik haramdır. Dirilirsek bile ve kırılırsa bile oluruz!" diyerek isyancıların peşinden gitmeye devam ettiler. İsyancılar, sarayın ikinci kapısından bostancılar çıkar korkusu ile binbir ihtiyatla geçtiler. Bu kapıda da en küçük bir mukavemet görmediler.

Üçüncü avluya geldiklerinde saray, âdeta boşalmış, herkes bir yere saklanmıştı. Bu sırada padişaha gönderilen ilmiye sözcüsü Nakibü'l-eşraf Gubari Efendi ortaya çıkarak, "Bizim sözümüz geçmedi. Siz girip kendiniz söyleyin," diyerek asileri kışkırttı.[17] Üçüncü Avlu'ya kadar gelen isyancılar, genç padişahı ayak divanına davet ettiler. II. Osman Han bunu kabul etmedi.

Bu sırada isyancılar içinden birkaç kişi, "Sultan Mustafa'yı isteriz!" diye bağırınca, hep birden, "Sultan Mustafa'yı isteriz!" diye bağrışmaya başladılar. Artık isyanın şekli değişmiş ve Sultan Osman Han'ın tahttan indirilmesi yoluna gidilmişti.

İsyancılar, Sultan Mustafa'nın bulunduğu dairenin kubbesindeki kurşunu deldiler ancak aşağı inmek mümkün değildi. Divanhane'nin perde iplerini keserek tavandan içeri girdiler ve Sultan Mustafa'yı, "Padişahım asker sizi beklemektedir," diyerek çıkardılar. İşte o zaman Sultan Osman iş işten geçtiğini gördü.

Hakîm-i Mutlak'ın olmazsa ger bir işde takdîri
Müfîd olmaz, hezâr erbab-ı aklın rey ü tedbîri

Sultan II. Osman, olan bitenleri öğrenince sadrazam Dilâver Paşa ile darüssaade ağasını isyancıların yanına gönderdi. Bunları gören asiler ikisini de paramparça ettiler.[18] Genç hükümdar böylelikle yatışacaklarını sanıyordu. Şeyhülislam Esad Efendi de böyle bir hava estirmek istedi ve:

"Kardeşlerim, gelin Sultan Mustafa Han dursun! Sultan Osman istediğimizi verdi ve dahi daha kimi isterseniz sultandan alıverelim" dedi ise de, asiler, "Biz istediğimiz bulduk evvel de padişahımız Sultan Mustafa idi, yine padişahımız odur," dediler.[19]

Asiler daha sonra Sultan Mustafa'ya giydirecek ferace bulamayıp Divanhane'ye götürüp oturttular. Sulh için gelen ulemanın yeni sultana biat etmeleri hususunda baskı yaptılarsa da ulema, "Yoldaşlar! Gelin, feragat edin. Padişahımız Sultan Osman Han size selam eyledi. İstediklerinin ikisini verdin geride kalanları da vereyim dedi, biz kefil olalım, Sultan Mustafa'yı bırakın dursun, sonra pişman olursuz." dediklerinde asker, "Bu söz evvelden gerekti. Biz padişahımızı bulduk. Elbette biat eylen!" dediler.

Bunun üzerine şeyhülislam, "Henüz Sultan Osman tahtında oturur, başkasına biat etmek caiz değildir," dedi.

Aralarından bazıları "aklı yoktur" diye konuşmaya başladılar. Fakat hüküm galibindir fetvasınca gelen ulemayı zorla biat ettirdiler. Daha sonra Sultan Mustafa'yı bir hasta arabasına bindirerek Baye-

zid'deki eski saraya, annesinin yanına götürdüler. Sultan Osman'ın dört sene iki ay yirmi bir gün süren saltanatı böylece sona ermiş, tahta ikinci defa olarak amcası sultan Mustafa çıkarılmış oldu.

NEDİR BU ETTİĞİNİZ CEFA!

Sultan Genç Osman son ana kadar mukavemet fikrinden vazgeçmemişti. Sarayburnu'ndan gemiyle Mudanya'ya gitmek, Bursa'da taht kurup asilerin hakkından gelmek istiyordu. Fakat asiler bütün deniz vasıtalarına el koymuştu.

Bu durum karşısında vezirlerine ve maiyetinden çoğuna, evlerine gitmeleri için izin veren genç padişahın yanında Bostancıbaşı Sofu Mahmud Ağa ile birkaç kişi kalmıştı. Eski Sadrazam Ohrili Hüseyin Paşa'yı tekrar sadaret makamına getirdi.

Ohrili Hüseyin Paşa, Sultan Osman'a, Yeniçeri Ocağı'na sığınması için yalvarıp yakardı. Yapacak başka bir şey kalmamış gibiydi. Hüseyin Paşa'nın tezkerecisi olan Sıdkı Çelebi bu olayı şöyle anlatmaktadır, "Hüseyin Paşa'ya dedim ki, bu tedbirinizin sonucu ne olur bilmem, bütün yeniçeriler söz birliği ile Sultan Mustafa'yı biz padişah yaptık" diyorlar. Siz onların istemedikleri mazlum padişahı ayaklarına götürüyorsunuz. Paşa cevap vermedi. Hayretinden susuyor dedim ve yeniden sordum. Yine cevap alamadım. Üçüncü kez olarak aynı soruyu Hasbahçe'den çıkarken, yaya olarak yanında yürüdüğüm sırada tekrarladım. Bu sefer beni aşağılayan bir tarzda mırıldandı, "Sen ne diyorsun be! Ya nasıl olsun? Âlem birbirine girip kıyamet mi kopsun? Devlet hangisinin başında ise o olsun, tek âlem düzen bulsun," dedi.

Sultan II. Osman ise artık ne yapacağını bilemez haldeydi. Mecburen gece yarısına doğru, yanına Sadrazam Hüseyin Paşa, Bostancıbaşı Mahmud Ağa, Sadaret Tezkirecisi Sıdkı Çelebi ve daha birkaç kişiyi alıp, Ağakapısı'na gitti.

Yeniçeri Ağası Kırkçeşmeli Ali Ağa, Osman Han ile ihtilâlin nasıl söndürüleceği ve asilerin ne şekilde yatıştırılacağı üzerinde uzun bir müzakere yaptı. Alınan karar odacı başlarına bildirildi. Önce kabul eder göründüler. Fakat kumandanlarının huzurundan

çıkar çıkmaz derhal asi elebaşlarını topladılar ve "Bu vaatlerden bir şey çıkmaz. Sultan Osman'a bu kadar cefa ettik. Nasıl padişah olduğunu bilirsiniz. Bu defa maazallah ocağımızı söndürüp, intikam alsa gerektir," dediler.

Sabah namazından sonra Ali Ağa, Orta Cami önünde yeniçerilere hitap etti. Sultan Osman'ın vaatlerini bildirmeye başlar başlamaz, askerin kanacağından korkan odacıbaşılar konuşmasına mani oldular ve orada saldırarak şehit ettiler.

Ardından isyancılar, Sultan Osman'ı Ağa Kapısı'ndan alıp, Orta Cami'ye götürdüler. Ağa Kapısı'ndan kaçmayı başaran Sadrazam Ohrili Hüseyin Paşa, çok geçmeden yakalanarak öldürüldü.[20] Sultan Osman, Hüseyin Paşa'nın ölüsünü görünce ağlayıp, "Bu mazlumun günahı yoktu. Her zaman kul hakkında bana iyilik söylerdi. Eğer onun sözüyle amil olsam, başıma bu hal gelmezdi. Beni tahrik eden, Ömer Hoca ile Darüssaade Ağası idi," demiştir.[21]

Sultan Osman'a yolda, bir hükümdara, bir Osmanoğlu'na tarih boyunca asla reva görülmemiş hakaretler yapıldı. Sultan Osman'ın kul taifesine olan itimatsızlığına nazaran yolda, "Osman Çelebi, meyhaneleri basıp, yeniçeri ve sipahiyi taş gemisine koymak ve denize atmak olur mu?" diyorlardı. Altıncıoğlu namında bir ahlaksız padişahın baldırını sıkıp, terbiyesizce saldırması üzerine Osman Han, "Behey edepsiz mel'un! Padişahınız değil miyim? Nedir bu ettiğiniz cefa?" diye bağırdı.[22]

Tarihçi Peçevi de bizzat görgü tanığı olarak olayları şöyle aktarmaktadır:

> Bizim konağın penceresinden görüyorduk. Perişan halli bir herifi bulup atından indirmişler ve mazlum padişahı o ata bindirmişlerdi. Sırtında eski bir beyaz entari, başında yıpranmış bir kadife kavuk vardı. Kavuğun üzerine kirlice bir sarık sarılmıştı. Bunu da yolda rastladıkları bir kimseden alıp ona giydirmişlerdi. Dünyada ne kadar fitneci, fesatçı varsa zavallının çevresine dizilmişlerdi. Yaptıkları garip davranışlar ve savurdukları yakası açılmadık küfürler değil kaleme, dile bile gelebilecek türden değildi. Gerçi bulunduğumuz

yerden onları görüyorduk, ama söylediklerini işitemiyorduk. İşitemediğimiz o olayları daha sonra o dönemin orta çavuşu olan Karamızrak şöyle anlattı:

"Rahmetli Sultan Osman mescide girince, Sultan Mustafa'nın annesinde, oğlunun hükümdar olduğuna dair bir şüphe kalmadı." Bu arada annesi Sultan Mustafa'yı mihraba oturttu. Etekleri üzerine oturtulan dadısı da padişahın ellerini tutuyordu. Sultan Mustafa dışarıdan gelen şamatayı merak edip dışarı bakmak istemiş, ancak annesi ve dadısının ısrarıyla geri oturmuştu. Bu olayın birkaç kez tekrarladığını gören Sultan Osman, "Görün ey çaresizler! Kimi padişah ettiniz. Siz neslin kesilmesine sebep olursunuz ve kendi ocağınıza bir iş edersiz ki, kıyamete değin pişmanlıktan kurtulamazsız" diye daha nice sözler söyler dururdu. Sonra başındaki tülbenti çıkarıp yere bıraktı ve ağlamaya başladı. Yine halka dönerek, "Behey ağalar, ben bilmeyerek tazelik nedeniyle ve yaramaz eğitimcilerin etkisi altında bir hata ettimse siz etmeyin" diye tekrar tekrar yalvardı.

"Görün dünyanın halini, sabahleyin padişah iken giysi ve malımın haddi hesabı yokken, şimdi üryan kaldım; merhamet edip halimden ibret alın; dünya size dahi kalmaz. Hangi padişahın kulları padişahlarına bu ihaneti ettiler?" diye ağlıyordu.

Bu sözlere dayanamayan turnacıbaşı külahındaki sargıyı çıkararak, "Padişahım temizcedir, mübarek başınız çıplak durmasın, sarın" diye uzattı. Sultan Osman önce almak istemedi, fakat sonra alıp başını sardı.[23]

ACI AKIBET

Orta Cami'ye getirilen Genç Osman'ın muhafazasına Haseki Sarı Mehmed Ağa tayin edildi. Yeniçeriler, Sultan II. Osman'ın hayatına dokunulmayarak kafes hayatı yaşamasını istiyorlardı. Ancak çok hain bir kimse olan yeni sadrazam Davud Paşa onu öldürtmek için cebecibaşına emir verince, o da Sultan Osman'ı boğmak için boynuna kement attı. Yeniçeri ileri gelenleri ise, "Durunuz, böyle yaparsanız halk cümlenizi mahveder," diyerek katle mani oldular.

Osman Han, hayatına kasteden Davud Paşa'ya, "Behey zalim ben sana neyledim! İki defa mucib-i katl cürmünü affedip öldürmedim, mansıp verdim, bana gadrin nedir?" diye bağırdı. Sonra tekrar, "Bu zalim beni sağ komaz öldürür," dedi. Karamızrak ve yanındakiler de buna istinaden, "Hey padişahım, buna ihtimal var mı? Mübarek hatırınızı hoş tutun, ortalık bir miktar sükûn bulsun! Yine padişahımız, hünkârımızsınız! Hâşâ ki, vükela kulların sana kıysın ve ihanete layık görsün!" diye moral verip, teselli ediyorlardı.[24]

Bundan sonra, Davut Paşa, Sultan Osman'ı boğması için cebecibaşına işaret etti. Fakat ağalar yine karşı geldiler. Osman, o zaman muhafızı olan hasekiye, "Sana bu mansıbı kim verdi?" diye sordu. Haseki, "Sultan Mustafa" dedi. Sultan Osman ise, "Sultan Mustafa kendi adını bile bilemeyecek bir haldedir. Gel şu pencereyi aç, kullarıma söyleyeyim," dedi. Haseki merhamet ederek pencereyi açtı. Sultan Osman dedi ki, "Sipahi ağalarım, yeniçeri ihtiyarları babalarım. Gençlik belasıyla fena nasihatlere kulak verdim! Niçin beni böyle tahkir ediyorsunuz? Keşke getirirken tüfek kurşunu ile vursaydınız! Beni artık istemiyor musunuz?" Bir ses yükseldi, "Seni istemeyüz. Ancak katline de rızamız yoktur."

Osman Han aldığı cevaptan üzülmüştü. Pencereyi kapatıp, "Bari beni Sultan Mustafa'nın olduğu yerde hapsedin, öldürmeyin," dedi.

Cebecibaşı ise bir kez daha kement atarak boğmaya yeltendi. Ancak Mehmed Ağa, Yeniçeri Kethüdası Ali Ağa ve Başçavuş Ahmed Ağa yetişip cebecibaşıya yumruklayıp dışarı attılar. Davut Paşa bu durum karşısında Genç Osman'ın katlini başka bir ana bırakmaya karar verdi. Bu işi gece sessizce icra edecekti.

Sultan Mustafa tahta oturtulduktan sonra asker dağıldı. Sultan Osman'ın muhafazasında birkaç kişi kaldı. Sultan Mustafa saraya gelince Davut Paşa, Cuma'dan sonra en güvendiği adamları olan cebecibaşı ile Kalender uğrusu (çocuk hırsızı) denen zabite, Sultan Osman'ı Yedikule'ye götürmelerini emretti.

Osman Han'ın Yedikule'ye götürülüşünü seyretmek üzere yollara biriken halk, o tarihe kadar görülmemiş bir kalabalığı teşkil

ediyordu. Osman Han susadığını söyleyince bir çeşmenin başında duruldu ve genç padişah kana kana su içti. Yedikule'ye gelindiği zaman vakit akşama yaklaşıyordu. Davut Paşa'nın emri ile oraya kadar gelen binlerce asker dağıldı. Daha sonra Davut Paşa, cebecibaşına ve Kalender uğrusuna dönerek, "Yanınıza sekiz cellat alıp, Osman'ın işini bitirin. Yarına kalmasın," dedi. Sultan Osman, günlerden beri perişan vaziyette, aç ve uykusuz olduğu halde, kendisini son nefesine kadar müdafaa etmeye karar vermişti. On celladın ilk hücumu netice vermedi. Bire on nispet olmasına rağmen, cellatlar, silahsız padişahla mücadele edemeyeceklerini anladılar. Kementten başka silah da kullanmak istemiyorlardı. Çünkü hanedandan olanın kanı akıtılamazdı. Buna rağmen, dışarıdan balta alan cellatlara genç sultan, büyük bir ustalıkla karşı koydu. Fakat arkasından gelen bir cellat, baltası ile omuzuna vurarak fena şekilde yaraladı. Bu durumu fırsat bilen cebecibaşı, kemendi padişahın boynuna geçirdi ve yere düşürdü. Bu sırada Kalender uğrusu, Genç Osman'ın husyelerini sıkarak şehit etti (20 Mayıs 1622).

Şehit Sultan'ın cenazesi o gece Topkapı Sarayı'na götürüldü ve ertesi gün yapılacak cenaze törenine hazırlandı. Öğle namazından sonra kılınan cenaze namazını müteakip Sultanahmed Camii'nde babasının türbesine defnedildi. "Oldu şehit Osman" bu kahredici olayın tarihi olarak düşülmüştür.[25]

Genç Osman'ın, yeniçeri ağası zorbalarınca şehit edilmesi, tarihimizin en acıklı olaylarındandır. Osmanlı tarihinde katledilen ilk padişah Sultan Osman olup, bu olay Anadolu'da bazı isyanların çıkmasına sebep olacaktır. Millet, padişahın öldürülmesini hiçbir zaman hazmedememiş ve onun katillerini nefretle anmıştır.

SULTAN OSMAN HAN'A MERSİYE

Bir Şâh-ı Alîşân iken,
Şâh-ı cihâna kıydılar.
Gayretlü genç aslan iken,
Şâh-ı cihâna kıydılar.

Gâzi bahadır hân idi,
Âlî-nesep sultân idi
Nâmiyle Osman Hân idi,
Şâh-ı cihâna kıydılar.

Niyet edüb hac itmeğe,
Komadı kullar gitmeğe
Kulluk gerek işitmeğe,
Şâh-ı cihâna kıydılar.

Hükm itmeğe kâdir iken,
Hak emrine nâzır iken
Hac itmeğe hâzır iken,
Şâh-ı cihâna kıydılar.

Eşrât-ı saatdir bu dem,
Rûz-i kıyametdir bu dem
Kula nedamettir bu dem,
Şâh-ı cihâna kıydılar.

Ey dîl ciğerler doldı hûn,
Derdim bir iken oldu on
Kan ağladı ehl-i fünûn,
Şâh-ı cihâna kıydılar

(Şâh-ı cihân: Cihanın hükümdarı; Âlî-neseb: Soyu yüce; Ehl-i fünûn: İlim ehli; Eşrât-ı saat: Kıyamet alâmeti; Nedâmet: Pişmanlık; Hun: Kan)

ŞAHSİYETİ

Sultan I. Ahmed Han'ın en büyük oğlu olup, 3 Kasım 1604 tarihinde Mahfiruz Valide Sultan'dan doğdu. Şehzadenin ismi Osman konularak yedi gün yedi gece şenlikler yapılması ferman olundu. Doğum tarihine işaret olmak üzere de, "İde Bârî Güzin-i Âl-i Osman" tarih düşülmüştür. Çok iyi bir eğitim gördü. Arapça, Farsça, Latince, Yunanca ve İtalyanca gibi doğu ve batı dillerini klasiklerinden tercüme yapabilecek kadar güzel öğrendi. Kuvvetli bir edebiyat, tarih, coğrafya ve matematik tahsili aldı.

Genç yaşta tahta geçen II. Osman Han'ın cülusunu devrin büyük şâirlerinden Nef'î şu mısralar ile tebrik etmekteydi:

Şehinşâh-ı adâlet-pîşe Osmân Hân-ı sânî kim
Vücûdıyla hayât-ı tâze buldı mülk-i Osmânî

(Şahlar şahı, adaletli II. Osman Han'ın tahta cülusu ile Osmanlı mülkü taze hayat buldu).

Tahta geçtiği zaman on dört yaşında idi. Faal ve çalışkan olmasına rağmen yaşı icabı tecrübesiz olup, kendisine rehber olabilecek devlet adamlarından da yoksundu. Üzerinde valide sultandan başka hocası Ömer Efendi ile Darüssaade Ağası Süleyman Ağa etki sahibiydi.

Sultan II. Osman Han, güneş yüzlü, heybetli, yüksek himmet sahibi bahadır bir padişah idi. Fevkalade iyi bir binici, silah ve harp aletlerini kullanmakta pek mahir idi. Şecaat ve binicilikte akranı pek az olup, şirin çehreli ve güzel tavırlı idi.

Naima eserinde Osman Han'dan bahsederken, "Pâdişâh-ı âlem-ârâ" yani "dünyanın süsü olan padişah" diye bahsetmiştir.

Gençliğinin en parlak günlerinde tahta çıkıp, tecrübeli, akıllı ve sadık bir yakınına malik olmayışı, kendisine bu hazin sonu hazırlamıştır. Yazmış olduğu şu beyt onun ıslahat ve düşünceleri ile muhaliflerin durumunu çok güzel ifade etmektedir:

Niyyetim hidmet idi saltanat ü devletime
Çalışır hasid ü bedhah aceb nekbetime

Gerçekten de genç yaşına rağmen istikbalde memleket için hayırlı olacağını vadeden düşüncelere sahipti. Tab'an hırçın ve aceleci olmakla beraber, cesur ve akıllıydı. Zamanında İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliğinde bulunan Thomas Roe, genç padişahı şu cümlelerle anlatmaktadır:

"Osman mağrur, yüksek ruhlu ve cesurdu. Hıristiyanların can düşmanlarından biriydi. Atalarının seferlerine imrenmekte, büyük işler planlamakta ve namını hepsinin üzerine çıkarmak için gayret sarf etmekte idi."

Saltanatı müddetince uygulamaları onun reformcu bir devlet adamı karakterini ortaya koyuyordu. Osmanlı Devleti'ne, padişahın merkezi mutlak otoritesini yeniden hâkim kılmak istiyordu. Merkez ve taşra ordusunu reorganize etme çalışmalarını başlatmıştı. Kapıkulu harcamalarında savurganlığı önleyici tedbirler almaktaydı. Taşra ümerasını sıkı denetim altına almak için çalışmalar yürütüyordu. Reayayı Cenâb-ı Hakk'ın bir emaneti olarak gören Osmanlı devlet idaresi anlayışını tavizsiz uyguluyordu.[26]

Ancak özellikle bazı yakınları, büyük projelerin adamı bu genç fakat tecrübesiz padişahı, hatalara sürükledi. Bunlardan bir tanesi Darüssaade Ağası Süleyman Ağa'nın da telkini ile Hotin Seferi öncesinde altı erkek kardeşinden en büyüğü olan Şehzade Mehmed'i öldürtmesidir.

Genç padişahın yine etrafının telkini ile ocakla büyük bir çekişme içerisine girmesi ve yapılan telkin ve uyarıları dikkate almaması ise hayatına mal olmaya kadar varacak ikinci büyük hatası olmuştur.

Aslında genç padişahın en büyük hatası bu noktada ortaya çıkmaktadır. Hadiselerin başlangıcında sağlam tedbirler almak suretiyle önüne geçilmesi muhtemel ihtilâl önlenememiştir. Zira isyanın başlangıcında üst düzey askerler işin içinde yoktu. Padişah ise ileri gelen devlet adamları ve ulemanın nasihatlerine kulak asmamış, karşısındaki gücü küçümsemiştir. Bu yüzden işler giderek daha da çıkmaza girmiştir. Komuta kademesinin harekete dâhil olmaması padişahı yanılgıya sürüklemiştir. O, son ana kadar başsız askerin dağılacağını düşünmüştür.

İsyan büyüme emareleri gösterip büyük bir fitnenin kapıda olduğu belirince tecrübe sahibi devlet adamları ve ulema, asker tarafından istenen devlet adamlarının feda edilmesinin, yani ehven-i şerrin tercih edilmesinin daha doğru ve isabetli olacağını padişaha hatırlatmışlar, fakat padişah bunu da kabul etmemiştir.

Dirayetli Şeyhülislam Esad Efendi ve zamanın ünlü şeyhi Aziz Mahmud Hüdâyî gerekli ikazları çekinmeden ortaya koymuşlardır. Şeyhülislam, padişahın hacca gitmekten vazgeçmesi yönünde

fetva çıkartmış, Aziz Mahmud Hüdâyî ise bu minval üzere mektup yazarak padişaha tavsiyelerde bulunmuştur. Fakat o, asla bu tavsiyelere kulak asmamış, hususi hocası Ömer Efendi ve Darüsaade Ağası Süleyman Ağa'nın sözlerinden başka hiç kimsenin sözünü dikkate almamıştır.

Genç Osman karakter olarak geleneğe fazla önem vermeyen bir yapıya da sahipti. Osmanlı padişahları Fatih döneminden beri devlet yönetiminde doğuracağı mahsurlar nedeniyle hür kadınlar yerine cariyeler ile evlenegelmişlerdi. Genç Osman, bu teamülü değiştirmiş, cariyeler ile evlilik yapmayı kabul etmemiştir. Bütün karşı çıkmalara rağmen, Şeyhülislam Esad Efendi'nin kızı ile evlenmiştir. Aynı şekilde, hacca gitmeye karar vermesi de onun teamüle aykırı karakter yapısının örneklerindendir.

Genç Osman'ın öldürülmesiyle Osmanlı Devleti'nde ilk kez kötü bir gelenek ve teamül başlatılmıştır. Bu hadiseden sonra devlet adamları menfaati gereği askeri daha fazla kullanmaya başlayacak ve askerin siyasetin içerisine çekilmesine yol açacaktır. Neticede devlet dışarıdan çok içeriyle meşgul olacak gücünü ve kudretini içeride kaybeden bir yapıya doğru sürüklenecektir.

Nitekim bu tarihten itibaren Osmanlı tarihinde her zaman girişilebilecek makul ve yararlı yenilik ve ıslahat hareketleri bir şekilde ihtilâl ile engellenme yoluna gidecektir. Dolayısı ile Genç Osman'a karşı gerçekleştirilen ihtilâl hareketi orada kalmamış, gelecek dönemlere de sirayet etmiştir. Bundan sonra ve bilhassa gelecek asırlarda memlekette yenilik ve ıslahat yapmak isteyen bütün büyük hükümdarlar ve vezirler bu yenilik hareketleri uğruna ya tahtlarını yahut başlarını vermişlerdir. Ancak güçlü padişahlar ve kudretli devlet adamları döneminde devlet bu sıkıntılı dönemlerden kurtulabilecektir.[27]

FÂRİSÎ

II. Osman Han, klasik İslami ilimlerin yanında Divan Edebiyatı'nın da tüm inceliklerini kavramıştı. Atlara son derece düşkün olup mükemmel bir binici olan II. Osman Han şiirlerinde

süvari manasına gelen Fâris kelimesinin ism-i mensubu olan Fârisî mahlasını kullanmıştır.

Henüz yirmi yaşına ulaşmadan vefat eden padişahın şiirleri bir divançe hacmindedir. Bu divançe Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde, Revan Köşkü Kısmı'nda 741 numarayla kayıtlıdır. Genç Osman aynı zamanda usta bir hattattı. Eyüp Sultan Türbesi'ne hediye ettiği ve kendi eliyle resmettiği Peygamber Efendimiz'in Kadem-i Şerif'i yanına bir de tuğra çekmiştir. Kadem-i Şerif yanında şu mısraları yazmaktadır:

Türbe-i nûr-ı alemdâr-ı Resûle bu nişân
Eser-i şâh-ı cihân hazret-i Sultan Osmân

Genç Osman şiirlerini daha çok gazel, murabba (dörtlük) ve müfred nazım şekillerinde kaleme aldı. Şiirlerinde anlam ön plandadır. Sanat yapma gayesinden uzak, devrine göre sade bir üslupla yazmıştır. Yer yer atasözleri ve deyimleri de kullanır. Peygamber Efendimiz için yazdığı bir şiirinde O'nu cihanı aydınlatan bir aya bezetir ve mahşer gününde günahkârların imdadına yetişerek ihsan edeceği büyük şefaati hatırlatır:

Eflâki kıldı pür-ziyâ
Mâh-ı Resûl-i kibriyâ

Okunsa yer yer yeridür
Na'at-ı Resûl-i müctebâ

Dillerde kalmasa elem
Olsa gönülden gam cüdâ

Mâh-ı rebî'a irmişiz
Sâg u selâmet Fârisâ

Âsilere mesned olur
Ol şâh-ı dîn rûz-ı cezâ

Ana salât ü hem selâm
Kıldı bize bunca atâ[28]

Fârisî Divanı'nda yer alan "gönlüm" redifli bir gazelde ise şâir klasik şiirin değişmez unsurlarından biri olan şem u pervane (mum ve pervane) ikilisini ele alır. Devamında Leyla ve Mecnun hikâyesinde asıl ismi Kays olan Mecnun'u ve Ferhad u Şirin'deki Ferhad'ı zikreder:

Nice demdir ruhun şem'ine bir pervânedir gönlüm
Seni görüp sevelden bî-akl ü dîvânedir gönlüm
Benim aşkım ne Kays'a benzer ey dilber ne Ferhâd'a
Unutuldu geçen Mecnûn yeni Mecnûn'dur gönlüm

(Ateş gibi parlak yanağına gönlüm çok zamandır bir pervane gibidir. Seni görüp sevdiğimden beri gönlüm şuursuz ve divane bir hâldedir. Benim aşkım ne Kays'a ne de Ferhad'a benzer. Leyla-Mecnun hikâyesi artık efsane oldu ve unutuldu. Artık yeni Mecnun, benim gönlümdür).

O, zaman zaman nasihat içeren şiirleriyle önce kendisine öğüt vermektedir:

Şah oldun ise toprağa mevsûl değil misin
Bay oldun ise katre-i mahzûl değil misin
Dünya evinde zevk u safâ hûbdur velî
Rûz-i cezâda Fârisî mes'ûl değil misin

(Şah olsan da sonunda ulaşacağın yer toprak değil mi? Zengin ve varlıklı olsan da bir damla sudan meydana geldiğini unutma! Ey Fârisî! Bu dünyada zevk ve safâ hoştur; fakat ceza gününde hesap sormayacaklar mı?)

Herkes için gelinmek istenen bir makam olan hükümdarlık, Genç Osman'ın hatırında bile değildir. Genç yaşına rağmen söylediği şu beyitle asıl sultanlığın Cenâb-ı Hakk'a kulluk olduğunu belirtir:

İstemem dünyâda Hind u Rûm u Mısır'ın tahtın
Geceler tâ subha dek Hakk'a niyâzım var benim

(Dünyada ne Hind ne Rum ne de Mısır tahtını isterim. Sabahlara dek süren Allah'a yalvarışlarım saltanatdan daha iyidir).

Aşağıdaki gazel, genç padişahın mükemmel bir şiiridir:

Nevruz olıcak diller şâd olmağa yaklaşdı.
Dilde gâm u gussa berbâd olmağa yaklaşdı.

Virâne gönül varsa cevr ü gâm-i dilberden
Müjde ana ol mülk âbâd olmağa yaklaşdı.

Üstâda çıkıp dilber öğrendi vefâ resmin
Âşıklara lütfa mu'tâd olmağa yaklaşdı.

Seyr-i güle çıkdıkda ol ruhleri gül-rengim
Kâri dil-i zârun feryâd olmağa yaklaşdı.

Çok âşık u meftûnu var sen gibi Şirîn'ün
Fâris kulun ammâ Ferhâd olmağa yaklaşdı[29]

Birbirinden güzel şiirlere sahip olan II. Osman Han'ın bir başka fevkalâde gazeli şöyledir:

Felek zor eyledi yıkdı göre taht-ı Süleymân'ı
Bozup hikmetini hâk ile yeksân kıldı Lokmân'ı

Kanı tîg ü teberle nice şîri eyleyen zail
Felek bir lüble nerm eyledi pûlâd-ı Nerîman'ı

Nic'oldı Yûsuf-ı Mısrî ki hüsn içre nazîri yok
Rûh-ı âlini zerd etdi yoga göğsünde imânı

Cemâl-i yâre bağlar kimini derd içre kor etmez
Helâk olur diyü derd-i serine hiç dermânı

Şeh-i âlemliğe sanman ki Fârisî ola mağrur
Cefâ-yı rûzgârı çekmeden çeksek şu dâmeni[30]

(Tîg: Kılıç, Şîr: Aslan, Zail: Geçici, Leb: Dudak, Nerm: Yumuşak, Bazîr: Ekici, Derd-i ser: Baş belası, Rûh-ı âl: Serap görme hali, Zerd: Solgun, Dâmen: Etek)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. MUSTAFA HAN

ŞEHZADELERİ ÖLDÜRME GİRİŞİMİ

Sultan I. Mustafa Han, daha II. Osman Han saltanatta iken askerlerce bir baskın neticesinde saraydan çıkarılarak Divanhane'ye götürülmek suretiyle padişah ilan olundu. Kendisine gerekli hatt-ı hümayunlar yazdırıldı. Damat Kara Davud Paşa, valide sultanın isteği üzerine veziriazam olarak atandı. Yine Valide Sultan, damadı olan Davud Paşa'nın sadrazamlığını askere tasdik ettirirken aynı zamanda onların isteklerini de kabul ederek oğlu adına birçok vazife verilmesini emretti. Ayrıca bir hatt-ı hümayun da idam edileceklerle, yeni yasalar konulması hakkında yazıldı.

I. Mustafa Han 20 Mayıs 1622 Cuma günü öğle vakti, annesi ve cariyeleri ile kapalı arabalarla Topkapı Sarayı'na getirildi ve burada kendisine resmî biat töreni yapıldı. Hutbelerde adı okundu. Fakat onun bu ikinci saltanatı, tamamıyla II. Osman hadisesinin gölgesi altında kalacaktı.

Yeni sadrazam Davud Paşa, Sultan Mustafa'nın sıhhati dolayısıyla karışıklık çıkmasından korktuğu ve yeniden II. Osman'ın tahta dönmesinden endişe ettiği için birtakım şeni' hareketlere girişti. Öncelikle II. Osman Han'ı Yedikule'de şehit ettirdi. Ardından geride kalan şehzadeleri öldürtebilmek için harekete geçti. Zira hayatta kalmasının ancak Sultan Mustafa Han'a bağlı olduğunu bilmekteydi. Onun evvelce sağlık sebepleri dolayısıyla tahtından indirilmiş olması da kendisini düşündürüyor ve geride yerine geçebilecek şehzade kalmasın istiyordu. Bu iş için seçtiği ak ağalardan birini kapı ağası tayin edip kendisine karşılığında Mısır eyaletini vadetti. Ayrıca saray hademelerinin şiddetle zapt u raptını temin etti.

Davud Paşa'nın görevlendirmiş olduğu ak ağa, Sultan Osman'ın elbiselerinden birini, yani kaftanını giyip ve mücevherli hançerini de yanına takarak sarayda dolaşmaya başladı. Bir dostu onu bu halden

men etmek istedi ise de dinlemedi. Bu kıyafetle Sultan Mustafa'nın huzuruna gitti ve her işe karışıp emirler verdi. Onun bu hali saray halkına ağır geldiğinden aralarında aleyhinde konuşurlardı. Gizlice Davud Paşa ile ittifak ettiğini ve şehzadelerin ortadan kaldırılması hususunda anlaştığını anlayıp dikkat üzere olmaya karar verdiler.

Davud Paşa ise planını gerçekleştirmek üzere bir gün saraya geldi, valide sultanla görüştü. Padişahın tebdil-i hava için deniz kenarındaki bahçelerden birine gitmesine karar verdiler. Padişah sarayda olmayınca, yeniçeri ağası da Divan'da bulunmayacağından rahatça emellerine ulaşacaklardı.

Bu sırada Sultan I. Ahmed Han'ın hayatta sırasıyla Murad, Bayezid, Hüseyin, Kasım ve İbrahim olmak üzere beş şehzadesi bulunuyordu.

Diğer taraftan şehzadeleri Üsküdar'a götürmek bahanesiyle saraydan çıkarıp ikindi zamanında Has Bahçe'ye getirdiler. İşte bu esnada harem ağalarının zabitlerinden olan hain sanki oyun oynuyormuş gibi eline bir şeşper alıp pür dikkat Şehzade Murad'ın üzerine havale etti. Şehzade Murad bu atıştan son anda çevik bir hareketle kurtulabilmişti. İşte o anda harem hademeleri hain zabitin hareketini görür görmez harekete geçtiler. İçlerinden cihangir ve hünerli bir zat mukabele olarak karşısına geçip şeşperini o zabitin üzerine havale etti. Atış tam isabet etmiş ve zabit zemine düşmüştü. Derhal cümle kapı oğlanları üzerine üşüşerek hançer ve kama ile her biri bir yara açarak ömür devletini dürdüler.[1]

Davud Paşa'nın planı tutmamıştı. Osman Han'ın şahadeti üzerinden çok geçmeden bir de bu olay patlak verince asker, halk, saray herkes aleyhine geçmişti. Artık kendisini zor günler bekliyordu.

O PADİŞAH SİZE EMANETTİ!

II. Osman Han'ın şehit edilerek yerine evvelce aklî melekelerinin bozukluğu nedeniyle tahttan indirilmiş olan Sultan Mustafa'nın hükümdar yapılması umumi efkârı müteessir etmiş bulunuyordu. Veziriazam Davud Paşa'ya karşı halk "padişah katili" diye ağzına geleni söylüyor, o da korkusundan divana gelemiyordu.

Kapıkulu süvarileri, Davud Paşa'nın sarayına hücum ederek, "Sultan Osman'ı ne sebep ile öldürdün? Biz sana emanet vermiştik!" dediler. O da, "Sultan Mustafa'nın fermanıyla öldürdüm" diye cevap verdiği için ses çıkaramadılar. Hâlbuki söylediği yalandı. Hadise böylece geçici olarak örtüldü.

Davud Paşa, mevkiini muhafaza için askerin her istediğini yerine getiriyordu. Fakat söz o kadar ayağa düşmüştü ki veziriazamlık edecek küçük bir nüfuzu bile yoktu. Günlerce divan toplantılarına gelemedi. Bunun üzerine vaka esnasında şeyhülislam olan Yahya Efendi'nin valide sultana yazmasıyla Davud Paşa azlolundu. Yerine Mısır valiliğinden mazul Mere Hüseyin Paşa veziriazamlığa getirildi (13 Haziran 1622).[2]

Yeni veziriazam tayininden yirmi dört gün sonra Yeniçeri Ağası Derviş Ağa'yı Karaman eyaletiyle İstanbul'dan uzaklaştırmak istedi. Ancak bu tayine karşı çıkan yeniçeriler ayaklandılar. Neticede Mere Hüseyin Paşa azledilerek yerine padişahın dadısının kocası olan Lefkeli Mustafa Paşa adında bir zavallı tayin edildi (1622 Temmuz).

Sarayda doğancılıktan yetişme olan Derviş Ağa, yeniçerilerin Ali Ağa'yı öldürmeleri üzerine yeniçeri ağası olmuştu. Sultan Osman'ın şahadetinde parmağı vardı. Lefkeli tarafından Konya valiliği ile merkezden uzaklaştırılmak istenmiş ise de yeniçerilerin ayaklanması üzerine geri kalmıştı.

Bu defa da Derviş Ağa'yı müdafaa eden yeniçerilere karşı, İstanbul halkı galeyana geldi. Kendilerine emanet bırakılan padişahı koruyamayıp ölümüne sebebiyet vermelerini işaret ederek, "Bir doğancı çelebiyi (yeniçeri ağasını) veziriazam niçin azletti diye ayaklanırsınız. Hâlbuki velinimetiniz olan ve ocağınıza iltica ederek size emanet edilen padişahınıza yapılan muameleye sükût edersiniz", diyerek ağır sözler söylemeye başladılar. Doğancı Çelebi diye Derviş Ağa'yı kastetmekte idiler.

Öte yandan Kapıkulu Ocakları, yeni veziriazam Lefkeli'yi mürtekipdir diye istemediklerinden şeyhülislamı padişaha yolladılar.

Durum değerlendirildikten sonra Lefkeli azledilerek, yerine Hadım Gürcü Mehmed Paşa getirildi (21 Eylül 1622).

Bir taraftan İstanbul halkının ocaklıları suçlayıp kötülemesi diğer taraftan Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa'nın Osman Han'ın kanını dava ederek ayaklanması ocaklıyı müteessir ediyordu. Bunlar bir gün Divan-ı Hümayun'a gelerek, "Herkes bize padişah katili diye hakaret ediyor; biz ocağa emanet vermiştik, kim katlettiyse hakkından gelinsin," dediler (Ocak 1623).

Şeyhülislam, padişahtan soralım dedi. Sultan Mustafa Han, "Hak Teâlâ Hazretleri'nin nâm-ı pâki hakkı içün katle rıza vermedim. Katle sebep her kim ise hakkından gelinsün," diye hatt-ı hümayun gönderdi.

Bunun üzerine Sultan Osman vakasında adı geçenler hakkında işlem başlatıldı. Evvela kaçmak isteyen cebecibaşı yakalanıp boynu vuruldu. Davud Paşa da müjde parası almak isteyen adamlarından birinin ihbarıyla Eyüp'te Topçular'da, adamlarından birinin samanlığında bulunarak Yedikule'ye hapsedildi.

Ardından öldürülmek üzere saray meydanına getirildi. Fakat Davud Paşa II. Osman'ın katli için Rumeli Kazaskeri Yahya Efendi ile Anadolu Kazaskeri Kethüda Mustafa Efendilerin verdikleri fetvaları ortaya atarak, "Ben bu fetvalar üzerine öldürdüm," dedi. Bu durum karşısında paşanın evvelce dağıttığı altınlarla elde ettiği bazı taraftarları meydana konulan vesikalar üzerine hakikat anlaşılsın diye kendisini celladın önünden kaldırdılar. Bu şekilde taraftarları kendisini kurtarabilmişlerdi.

Sipahiler bu fetvalar üzerine işi tehir etmek isterken yeniçeriler de üzerlerindeki lekeyi silmek için Davud'un katlini istediklerinden az kalsın iki sınıf asker arasında kan dökülecekti. Ancak zabitlerinin araya girmesiyle iş yatıştırıldı. Davud Paşa, meydandan alınarak Orta Camii'ne götürüldü.

Veziriazam Gürcü Mehmed Paşa, Davud Paşa'nın sipahiler tarafından meydandan kaldırıldığını haber alınca şaşırdı. Kapıcılar Kethüdası Ahmed Ağa'yı iki yüz pür silahlı kapıcı ile olay mahalline

gönderdi. Ahmed Ağa, derhal camiyi basıp Davud Paşa'yı ellerinden aldı. Ardından da Sultan Osman'ın bindiği araba ile Yedikule'ye götürdü. Orada Kalender Uğrusu denilen ve o sırada subaşı olan padişah katiliyle beraber hiç aman vermeden boğdurdu (9 Ocak 1623).

Yine padişah katillerinden sabık yeniçeri ağası olup Budin Beylerbeyliğine tayin edilen Derviş Paşa ile Köstendil Sancakbeyliği verilen Meydan Bey'in katilleri için de birer memur gönderildi ve ömür defterleri dürüldü.[3]

Bu arada Damad Receb Paşa'nın emrindeki Karadeniz donanmasının zaferle İstanbul'a dönmesi halkın moral ve maneviyatının yerine gelmesini sağladı. II. Osman Han'ın Hotin Seferi sonunda yapılan anlaşmaya rağmen, Kazaklar Osmanlı hâkimiyetinde bulunan topraklara hücum etmişler ve hatta daha önce yaptıkları gibi Karadeniz'e çıkmışlardı.

Karadeniz'in kuzey kıyılarına hücum eden bu Kazaklar üzerine donanma ile Damad Receb Paşa gönderilmişti. Receb Paşa kıyılara saldırıda bulunan Kazak gemilerini yakalayıp büyük bir bozguna uğratmış pek çok gemilerini de batırmıştı. 1 Ekim 1622'de beş yüzden fazla esirle İstanbul'a dönen Receb Paşa, devlet merkezinde büyük şenliklerin yapılmasına neden oldu.

FİTNE ÇIKARMANIN SONU

Veziriazam Gürcü Mehmed Paşa, Sultan Osman'ın katillerini temizledikten sonra ortalığa biraz sükûnet gelmesinden istifade ile hükümet işlerine düzen vermek istiyordu. Oysa bu sırada eski veziriazam Mere Hüseyin Paşa tekrar sadarete gelebilmek için askeri kışkırtmakta idi.

Yeniçerilerin her odasına yirmi beşer bin akçe ve bölükbaşılara ikişer yüz filori ve bazılarına daha ziyade ve adı gizli tutulan iki bölükbaşıya onar bin altın dağıtmıştı. Hüseyin Paşa, ocağın ileri gelenlerini, on dördüncü bölükte Tophaneli Ahmed Çelebi'nin evine davet ederek isyanı hazırlamıştı. Böylece o, külliyetli para dökerek birçok vaatlerle sipahi elebaşılardan Arnavut Süleyman vasıtasıyla

yeniçeri ve sipahileri ayaklandırmayı başardı. Plan gereği bu askerler Gürcü Mehmed Paşa aleyhine hareket edip divan günü çorba içmeyerek veziriazama, "Sen bizim evvelce bazı arkadaşlarımızı öldürtmüştün. Biz seni asla istemeyiz. Tavaşi (hadım) taifesinin vezarette alakası olduğuna razı değiliz. Yok dersen hançer üşürüp seni paralarız," demeleri üzerine Gürcü Paşa istifa ederek mührü kapıcılar kethüdasına ve o da hazinedar başı vasıtasıyla padişaha gönderdi (5 Şubat 1623). Kimi istedikleri sorulunca kendilerini tahrik eden Mere Hüseyin'i istemeleri üzerine Hüseyin Paşa ikinci defa veziriazam oldu.[4]

Yeni veziriazam gayretlerine mükâfat olarak ocak zabitlerine hilatler giydirip askere koyun parası verdi. Bundan başka Ağakapısına bin kelle şeker gönderip Orta Camii'ne de halılar döşetti. Sabık Veziriazam Gürcü Mehmed Paşa'yı da sürgün etti.

Mere Hüseyin Paşa veziriazam olduktan sonra mevkiini muhafaza için kapıkulu ocaklarına, zaten pek dar vaziyette olan hazineden paralar verip ocak zorbalarını himaye ederek o sayede şımarıkça hareket ediyordu. Bir gün Divan'da beylerbeyi rütbesinde olan birini döve döve öldürtmüş ve Peygamber neslinden bir kadıya da dayak artırmıştı.

Dayak yiyen kadı kapı kapı dolaşıp ulemayı veziriazam aleyhine tahrik etti. Bunun üzerine Anadolu kazaskerlerinden mütekaid Bostanzade Yahya Efendi ulemaya ön ayak olarak bunları Şeyhülislam Yahya Efendi'ye getirmiştir.

Bunlar, "Vezir ile davamız vardır, görülsün," dediler. Bunun üzerine şeyhülislam, "Vezir mazul olmayınca dava görülmez. Ben gidip padişaha arz edip azlettireyim," diyerek ortalıktan savuştu. Vaziyetten haberdar olan Mere Hüseyin Paşa Yeniçeri Ocağı'nın himayesine sığındı ve kazaskerlerle ulemanın hücumundan kaçmış olan Şeyhülislam Yahya Efendi'yi oraya davet etti.

Mere Hüseyin Paşa'nın, askerin kendisini desteklemesi nedeniyle şımarıklığı iyice artmıştı. Yeniçeri Ağası Ali Ağa'dan olay mahalli olan Fatih Camii'ne silahlı nefer sevk etmesini istedi. Nihayet sevk

edilen bir miktar Acemi Ocağı efradı bunları dağıttı. Açılan ateş sonucunda on dokuz kişi öldü ve diğer ileri gelenler sürgüne yollanmakla olay bastırıldı.

Mere Hüseyin Paşa bu muvaffakiyetten sonra daha da azmıştı. Cami vakasını bastırdıktan sonra fesat çıkarıyorlar diye sipahi ocaklarının ileri gelenlerini ortadan kaldırmaya azmedip bu hususta yeniçerilerle bostancılardan söz alarak onları hazırladı. Fakat bu hazırlığı adamlarından birinin boş boğazlığı üzerine duyuldu.

Bunun üzerine sipahiler divana hücum ettiler. Veziriazam Yeniçeri Ocağı'na iltica ile yardım istedi. Bu sırada yeniçeri kethüdası olan Bayram Ağa (sonradan veziriazam olacaktır) yeniçerileri sipahilerle çarpışmaktan men ederek Mere'den para alan odabaşıların sözleriyle hareket etmemelerini ve garazsız bir vezir istemelerini tavsiye eyledi. Onlar da sipahilere uyarak garazsız bir vezir istemeleri üzerine Hüseyin Paşa azlolundu. Veziriazamlık sabık Bağdad Valisi Kemankeş Ali Paşa'ya verildi (1623 Ağustos).[5]

Mere Hüseyin Paşa azlinden sonra bir müddet saklandı ise de Dördüncü Murad'ın cülusundan sonra bulunup katledildi.

MECNUNUN İMAMETİ CAİZ DEĞİLDİR!

Kemankeş Ali Paşa veziriazam olunca devam eden vaziyeti tehlikeli gördü. Bir taraftan Sultan Mustafa şuurdan mahrum olduğundan işler valide sultan ve taraftarlarıyla ocaklının ellerinde idi. Diğer taraftan Sultan Osman'ın katli bahanesiyle Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa ayaklanmış ve devletin başına mühim bir gaile açmıştı. Bundan başka askere verilen cülus bahşişleri, atiyyeler ve bunların her ayaklanmalarında teskin için sarf edilen paralarla ne dış ve ne de iç hazinede para kalmıştı.

Bu acıklı haller sebebiyle yeni Veziriazam, Şeyhülislam Yahya ve kazasker efendiler ve diğer devlet erkânıyla görüşüp bu hale bir çare olmak üzere bizzat işleri görmekten aciz olan Sultan Mustafa'nın yerine Sultan Ahmed'in en büyük şehzadesi olup o sırada on bir buçuk yaşında bulunan IV. Murad'ın hükümdar olmasında ittifak ettiler.

Bu karardan sonra ulema cümleten padişahın validesine haber gönderdiler ki yarınki gün oğlun Sultan Mustafa Han Hazretleri taht-ı âlisinde otururken şer'an sualimiz vardır, "Evvela adın nedir ve kimin oğlusun? Bugün günlerden ne gündür? Soralım. Sonra bunlara cevap verirse emirü'l-müminin padişahımızdır. İlla değilse imameti şer'an caiz değildir, sabinin imameti caiz, mecnunun değildir."

Bu haber valide sultana ulaştığında o, "Ahvali belli, işlere kadir olmadığı muayyen," cevabını yollamış ve canına kastedilmemesi şartıyla hal'ine rıza göstermişti.

Bu sırada Sultan Mustafa, Davudpaşa'daki sarayda idi. Veziriazam ile şeyhülislam, Sultan Mustafa'nın validesiyle görüşüp bir kez daha mecnunun imameti caiz olmadığı için hal'i lüzumunu söylediler. O da oğlunun Sultan Osman'ın akıbetine uğratılmamasını istedi.

Valide sultan, oğlunun gerek büyük biraderi Sultan Ahmed ve gerek yeğeni Sultan Osman taraflarından öldürülmek istendiğini bildiğinden bu defa hal'inden sonra Sultan Osman'ın akıbetine uğrayacağından korkmuştu.

Böylece Sultan Mustafa, Davudpaşa'dan göç ettirilip sarayda dairesine konulduktan sonra kuşluk vaktinde Sultan IV. Murad çıkarılıp hükümdar ilan olundu (9 Eylül 1623).[6]

İlk saltanatı doksan altı gün, ikinci saltanatı bir yıl, üç ay, yirmi iki gün süren I. Mustafa Han tahttan indirildikten sonra on beş yıl boyunca kapalı tutulduğu odada yaşadı. 20 Ocak 1639 (15 Ramazan 1048)'da vefat etti. Ayasofya Camii karşısındaki türbesine defnedildi. Vefatında kırk sekiz yaşında idi.

III. Mehmed'in oğlu Sultan Mustafa'nın tespit edilen kadını ve çocukları yoktur. İkballeri vardır. Kadınefendileri bilinmemektedir.

ŞAHSİYETİ

I. Mustafa'nın doğum tarihi ve annesinin adı tam olarak bilinmemektedir. Annesinin adı bazı kitaplarda Handan Sultan olarak gösterilse de doğru değildir. İstinsah tarihi Hicri 1297 (1878) olan

el yazması bir silsile mecmuasında I. Mustafa'nın annesinin ismi "Halime Sultan" olarak geçmektedir. Şehzade Mustafa, annesinin adı kesin olarak bilinmeyen ve kardeşinin yerine tahta geçen ilk padişah olması bakımından önemlidir.

Osmanlı sultanlarının on beşincisi ve İslam halifelerinin sekseninci sidir. Sultan III. Mehmed Han'ın oğludur. 1591 senesinde Manisa'da doğdu. İstanbul'da, yani babasının saltanatı sırasında doğduğunu söyleyen kaynaklar da bulunmaktadır.

Babasının 1595 tahta cülus için Manisa'dan ayrılmasının ardından diğer kardeşleriyle birlikte İstanbul'a götürüldü. Zayıf vücutlu, minyon yapılı, solgun fakat güzel yüzlü idi. Sakalları seyrekti. İri siyah gözlü, solgun bakışlı idi. Yaşamı daha çok Üsküdar ve Davudpaşa Sarayı'nda geçmiştir.

I. Mustafa, babası III. Mehmed Han'ın vefat ettiğinde (1603) on iki yaşında bulunuyordu. Kendisinden iki yaş büyük olan ağabeyi Ahmed'in tahta çıktığı sırada hanedanın geride kalan tek erkek üyesi olmuştu. Zira on dört yaşında saltanata geçen I. Ahmed Han'ın henüz bir erkek varisi yoktu. Bu itibarla kardeşi Mustafa'nın hayatına dokunulmadı.

Daha sonra Sultan I. Ahmed'in oğulları dünyaya gelince her ne kadar hayatı tehlikeye girdi ise de gerek şehzadelerin küçük yaşta olması ve gerekse Şehzade Mustafa'nın daha o yıllarda beliren ruh sağlığının bozukluğu kendisine yönelik bir harekete girişilmesini önledi. Öte yandan III. Mehmed Han'ın on dokuz kardeşini öldürtmüş olmasının sarayda meydana getirdiği üzüntü ve kederin izleri de silinmemişti. Bu itibarla Valide Kösem Sultan'ın girişimleri de İbrahim'in öldürülmemesinde oldukça etkili oldu.

I. Mustafa'nın kardeşi Sultan Ahmed tarafından hayatı bağışlanmış olsa da Harem-i Hümayun'da şehzadeler dairesinin bir odasına kapatılmıştı. On dört yıldan beri kafes denilen bu yerde yaşıyordu.

I. Mustafa'nın aklî zayıflığı daha ilk saltanatı sırasında biliniyordu. Zamanla düzeleceği düşünülmüş ise de bir ilerleme olmamış

ve onun bu şahsi zafiyetleri çeşitli çevrelerce istismar edilmiştir. Bu nedenle tahttan indirildikten sonra yeğeni II. Osman dönemindeki mahpus hayatı, ikinci kez tahta getiriliş şekli ve Sultan II. Osman'ın feci bir şekilde öldürülmesi gibi olaylar onu daha da etkilemişti.

Sultan Mustafa'nın bu durumu, bazı Batı kaynaklarında, saray koridorlarında oraya buraya koşarak kapıları çalıp Osman'ın adını haykıran ve kendisini saltanat yükünden kurtarması için feryat eden biri olarak resmedilmiş olup bunların tamamı uydurmadır.

Onun aklî melekelerinde görülen zayıflık haris ve muhteris devlet adamlarına fırsat vermiştir. Bunlar iktidarda kalabilmek uğruna askerleri tahrik etmişler ve onlara hesapsız para dağıtarak hazinenin perişan olmasına yol açmışlardır. Keza son dönemde birkaç defa verilmiş olan cülus bahşişleri nedeniyle, hazinede altın ve gümüş eşyadan para kestirmek mecburiyetinde kalınmış ve bu durum hazineye ikinci bir darbe olmuştu.

Sultan I. Mustafa'nın İstanbul'da adına yapılmış hiçbir hayratı bulunmamaktadır. Hastalığı sebebiyle hasekisi, odalığı, dolayısıyla çocuğu da yoktu. İyi bir eğitim de alamamıştı. Hatt-ı hümayunlarını cariyesi Sanuber'e yazdırdığı rivayet edilmektedir.

Sultan I. Mustafa aklî dengesi yerinde olmadığından farklı davranışları nedeniyle "deli" diye anıldığı gibi "derviş-meşreb" sıfatlarıyla anılmıştı.

Sultan Mustafa'nın hastalıktan ziyade cezbe halinin bulunduğunu ve hareketlerinin normal olduğunu ifade eden en önemli kaynak Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'nin eseridir.

Onun 26 Şubat 1618 tarihine kadar süren saltanatı sırasındaki icraatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Yalnız Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi onun faaliyetleri hakkında orijinal bilgiler verir. Buna göre Sultan Mustafa, sürekli biçimde dışarı çıkıp av faaliyetlerine katılmaktadır. Zaman zaman silah, tüfek, ok, yay ve kalkan gibi askerî teçhizatı görmek için yanına getirtmekte ve incelemektedir. Beğendiklerini imal eden ustalara bahşişler vermektedir.

Hatta Tophane'ye gidip oradaki topları hayranlıkla inceleyip top atışı yaptırmaktadır. Tersaneyi dolaşıp gemilerin durumunu inceler. Ulemaya, tekke şeyhlerine ve fakirlere ihsanda bulunur. Bunlara göre sadaka vermeyi çok severdi. Hatta sarayın havuzuna hizmetçilerin toplaması için para atardı. Saraydaki hayatını ibadet ederek, dinî eserler okuyarak geçiriyordu. Tahta geçmesi için ikinci kez davet edildiği zaman, odasında Kur'ân-ı Kerim okuduğunu ve padişahlık istemediğini bildirmişti. Nitekim saltanatta gözü olmadığı için ikinci hal'inde de en küçük bir memnuniyetsizlik göstermemiş ve tahttan sevinçle feragat etmiştir.[7]

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN IV. MURAD HAN

Hâfızâ Bağdâd'a imdâd etmeye er yok mudur?
Bizden istimdâd edersin sende asker yok mudur?

Düşmânı mât etmeye ferzâneyim ben der idin
Hasma karşı şimdi at oynatmaya yer yok mudur?

Merdlik dâvâ edersin bu muhanneslik neden
Havf edersin bâri yanında dilâver yok mudur?

Râfizîler aldı Bağdâd'ı tekâsül eyledin
Sana hasm olmaz mı hazret, rûz-ı mahşer yok mudur?

IV. Murad

SULTAN MURAD-I RÂBİ' OLDU PADİŞAH

Mustafa Han'ın aklî melekelerinin zayıflığı ve padişahlık yapacak kudrette bulunmaması nedeniyle bir kez daha tahttan indirilmesi üzerine Şehzade Murad saltanata getirildi. Tahta çıkışına "Sultan Murad-ı râbi' oldu padişah" mısraı tarih olarak düşüldü (10 Eylül 1623).[1] Henüz on iki yaşındaydı. Yaşı küçük olduğu için, devleti bilfiil idare edemeyeceği görüşü hâkim olduğundan annesi Mahpeyker Kösem Sultan, saltanat nâibesi tayin edildi.

Padişaha ertesi gün kılıç kuşanma merasimi için Eyüp Sultan Camii'ne gidecekti. Sabahın erken saatlerinde Sarayburnu İskelesi'nde muhteşem saltanat kayığı hazırlanmıştı. Gidiş için saraydaki merasim hazırdı. Murad Han, merasim elbisesini giymiş, yanında annesi, hemen onun gerisinde de diğer devlet erkânı olduğu halde Topkapı Sarayı'nın Boğaz'a bakan kapısından çıktı. Burada ata binerek sahilde bulunan Sinan Paşa Köşkü'ne geldi. Saltanat kayığına bindi. Yanında annesi ile bostancıbaşı bulunuyordu. Bostancıbaşı kayığın Eyüb'e doğru hareketini emretti. Arkasından başka kayıklarla silahtar, çuhadar ve rikâbdar ile musahip ağalar dizildiler.

Donanma tuğlarla bayraklarını dalgalandırmış, saltanat kayığının ilerisinde yeni padişahın şerefine tebrik topları atıyordu. Bütün Haliç bir bayram şenliği ile coşmuştu. Eyüb İskelesi'ndekiler saltanat kayığını daha büyük bir tezahüratla karşıladılar. Kayıktan inen padişahın sağ koluna Kemankeş Ali Paşa, arkadaki kayıktan inen darüssaade ağası da sol koluna girdi.

Eyüb Sultan Camii'nin beyaz mermerli avlusu hıncahınç doluydu. Yeni padişaha Celvetiye Şeyhi Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi kılıç kuşatacaktı. Yaşı küçük olmasına rağmen, padişah, uzun boylu ve kemikli vücut yapısıyla delikanlı gibiydi. Siyah gözleri tehdit edercesine etrafı tarıyordu. Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi, Sultan Murad'ı görünce "Maşallah'ı" çekmekten kendini alamadı.

Cuma namazı büyük bir kalabalıkla kılındı. Sultan Murad namazdan hemen sonra Aziz Mahmud Hüdâyî eliyle biri Hazreti Ömer'e, diğeri Yavuz Sultan Selim Han'a ait olan iki kılıç kuşandı. Büyük veli kendisine hayır dualarda bulundu. Cami avlusunda yüzlerce koyun dualar edilerek kesildi. Etleri fakir fukaraya dağıtıldı.

Kılıç kuşatıldıktan sonra kara yolundan Edirne Kapısı'na gelindi. Yollarda halk coşkunlukla padişahı alkışladı. Ceddi Fatih Sultan Mehmed Han'ın türbesine gelinerek dua edildikten sonra Divanyolu üzerinden saraya dönüldü. Topkapı Sarayı'na giren padişah, Ak Ağalar Kapısı'nın önünde yeniçeri ağası tarafından atından indirildi. Buradan İç Avlu'ya geçti. Tören sona erdikten sonra, törene katılan vazifelilere padişah çeşitli hediyeler dağıttırdı.

Aslında kendisinden önce üç dört yıl içinde arka arkaya yapılan cülüslar dolayısıyla hazine boş denecek bir durumdaydı. Genç Osman'ın ve I. Mustafa'nın cülusunda harcanan para ile hazine bu hale gelmişti. Yeniçeri ve kapıkulu askerlerine cülus bahşişi verilmemesi için daha önce ağalar ile anlaşılmıştı.

Ancak on gün gibi kısa zamanda üç bin keseden fazla altın sağlanarak gerekli bahşişler dağıtılmıştı. Bu işlere de yine Sultan IV. Murad'ın annesi Kösem Sultan nezaret etmişti. Yeniçeriler kendilerine verilmek istenen yirmi beş altını az bulduklarından yeniden şikâyetlere başladılar. Bir ay kadar sonra, İç Hazine'de bulunan iki milyona yakın paradan faydalanılarak, yeniçerilerin şikâyetlerinin önüne geçildi. Asker başına elli altın dağıtıldı.

Murad, tahta çıkışının beşinci günü sünnet oldu. Tahta çıkışı aceleye geldiği için sünnet düğünü, normal şehzade sünnetlerinden farklı yapıldı. Buna rağmen İstanbul halkı bir haftadan fazla eğlendi.

Murad, ilk anda saltanat işlerine seyirci kalmaktan başka bir şey yapamadı. Genç ve akıllı annesi her işe yetişiyordu. Sadrazam Kemankeş Ali Paşa, hırslı bir adamdı. Paraya da çok düşkündü. Genç padişahın çocukluğundan faydalanmaya başladı. Ali Paşa, devletin yüksek mevkilerine, kendi yakınları ile para karşılığında birkaç kişi tayin etmişti. Kösem Sultan'ın, padişahın annesi olma-

sına rağmen, önceleri yeteri kadar devlet işlerinden anlamaması, Ali Paşa'ya daha da cesaret vermişti.

ABAZA MEHMED PAŞA İSYANI

Diğer taraftan II. Osman Han'ın şehit edilmesinin etkileri devam etmekteydi.

Merkezde Sadrazam Kemankeş Kara Ali Paşa, duruma tam manasıyla hâkim olamıyordu. Çünkü hem saray hem Yeniçeri Ocağı hem sipahi zorbaları ayrı ayrı devlete hâkim olmak iddiasında idiler. Padişahın çocuk yaşta bulunması onları cesaretlendiriyordu.

Taşrada ise isyanlar eksik olmuyordu. Balıkesir bölgesinde Cennetoğlu adlı bir sipahi başına topladığı zorbalarla ayaklanıp Aydın ve Saruhan taraflarında şekavete başlamıştı. Bunların en tehlikelisi ise Abaza Mehmed Paşa İsyanı oldu.

Mehmed Paşa, Anadolu'daki Celalî Fetreti döneminde büyük bir isyan hareketinin lideri olan Canbolatoğlu'nun hazinedarı olup genç ve ateşli bir delikanlı idi. Kuyucu Murad Paşa'nın Oruç Ovası'ndaki galibiyetinde esir edilmişti. Öldürülecek iken o sırada yeniçeri ağası bulunan Halil Ağa'nın (sonradan iki kez sadrazam olacaktır) şefaati ile idamdan kurtuldu. Halil Ağa, kaptan-ı derya olunca, Abaza Mehmed'e de derya beyliği verildi. Sonra sırasıyla Maraş ve Erzurum Beylerbeyliği'ne getirildi (1621).

Öte yandan I. Mustafa Han zamanından beri İstanbul'da devam eden karışıklıklar ve devlet otoritesinin zedelenmiş olması, merkezden uzak valilerin kendi bildikleri gibi hareket etmelerine neden oluyordu. Bu sırada valiler güya kendilerini korumak için "kapı halkı" denilen bir çeşit muhafız birliği bulundurmakta idiler. II. Osman'ın kapıkuluna soğuk davranması zaten Anadolu'da kalelerde azınlıkta bulunan yeniçerilere duyulan nefreti de arttırmıştı. Abaza Paşa da bundan cesaret alarak Erzurum Kalesi'nden yeniçerileri çıkarmıştı.

Daha sonra Genç Osman'ın yeniçeriler tarafından öldürülmesi üzerine, onları düşman ilan etti. Yeniçerileri "padişah katili" ilan ederek ve onların hakkından gelmek için sekban toplayıp şehirdeki

yeniçerileri katletmeye başladı.[2] Kısa zamanda etrafına pek çok insan toplayıp, Erzurum'a tam manasıyla hâkim oldu. Çevre sancaklara kendi adamlarını gönderip halktan vergi almaya da başlamıştır.

Böylece Abaza genç padişahın intikamını almak bahanesiyle hem ocağa hem de hükümete cephe almış bulunuyordu. Onun bu hareketi birçok kimse tarafından sempati ile karşılanıyordu. Hatta halk arasında " Abaza Destanı" diye bir destan çıkmıştı. Meçhul bir ozanınn söylemiş olduğu şu mısralar her tarafa hızla yayılıyor ve birçok kimse bunları gözyaşı ile dinliyordu.

Ala kanla yatar o nazik teni
Yaralayıp uçurdular canını
Gazi Sultan Osman Han'ın kanını
Abaza "mutlaka alırım" demiş

Muradımdır İstanbul'a varmaya
Osmanlı'nın tahtını düzeltmeye
Sultan Murad Han'a vezir olmaya
"Ancak ondan sonra ölürüm" demiş[3]

Diğer taraftan Abaza Paşa'nın Erzurum Kalesi'nden çıkardığı yeniçeriler, İstanbul'a gelerek, padişaha şikâyette bulundular. Sultan IV. Murad, Abaza Mehmed Paşa'ya Sivas Beylerbeyliği'ni verip, yerine Mustafa Paşa'yı tayin etti. Ancak Abaza Mehmed Paşa, Sivas'a gelmediği gibi Kars ve Ahıska kalelerine saldırdı. Buradaki yeniçerileri de kovdu. Bu iki hareketi yanında pek çok yeniçeri öldürmesi artık isyan bayrağını dalgalandırdığına kesin bir işaretti. Abaza, bütün yeniçerileri ortadan kaldırmadıktan sonra, Genç Osman'ın intikamının alınmayacağına ve devletin kurtulamayacağına inanıyordu.

Abaza Mehmed Paşa etrafına otuz bin sekban toplamıştı. Bu kuvvetlerle Şebinkarahisar'a saldırdı. Burayı ele geçirdiği gibi, yeniçerileri de temizledikten sonra, şehrin beyi olan Mustafa Paşa'yı maiyetine aldı. Böylece daha da kuvvetlenmiş oldu. Ardından Sivas üzerine yürüyerek şehir ve çevresini kısa zamanda zapt etti.

Solak, Çopur Bekir, Kör Hazinedar, Küçük Abaza ve Sarhoş Bölükbaşı gibi bölgede başına buyruk hareket eden liderler de askerleriyle Abaza'ya katıldılar. Civardaki beylerin kendisine katılmaları

için, onlara mektuplar yazdı. Bir kısmını kendi tarafına çekmeyi başardı. Kuvvetlerinin sayısı kırk bine ulaşmıştı.

Böylece büyük bir güce ulaşan Abaza bu kez Ankara üzerine yürüdü. Şehre girmeye muvaffak oldu ise de iç kalesini alamadığından Niğde'ye kışlamaya çekildi.

Ele geçirdiği yerlerde yeniçeri, topçu, cebeci, acemi oğlanı gibi Kapıkulu Ocağı mensuplarını aman vermeyip öldürtüyor, sadece sipahi taifesine dokunmuyordu.[4]

Bu durumdan yararlanan Abaza, mevkiini iyice kuvvetlendirmiştir. Nitekim çok geçmeden Trablusşam Valisi Seyfoglu Yusuf Paşa ile Maraş Beylerbeyi Kalavun Yusuf Paşa da bu isyana katılmışlardır.

Abaza'yı isyana teşvik edenlerin başında Abaza şeyhi diye nam salmış Sarıbabazade Abdurrahim gelmekteydi. Abaza Paşa'nın bu kişiye büyük itimadı vardı. Bu zat Abaza'ya sahib-i huruc (zamanın Mehdi'si) olduğunu söyleyerek inandırmış ve iyice yoldan çıkarmıştı. Kendisine, "Sen Allah tarafından memur edilmişsin. Allahü Teâlâ seni bu zalim kavim (yeniçeriler) üzerine musallat etmiş. Korkma fırsat senindir," diyerek Yeniçerilere karşı tahrik ediyordu.

Abaza da uğradığı köy ve kasabalarda yeniçeri adıyla bulduklarının mallarını alırken kimini katl ediyor kiminin de tabanlarına nal çakmak suretiyle öldürüyordu. Anadolu'da bulunan yeniçerilerin cümlesi ürküp İstanbul'a kaçmaya başladılar.[5]

Abaza hareketine devamla Ankara'yı da aldı. Kalede bulunan bütün yeniçerileri, topçu, cebeci ve acemi oğlan gibi kapıkulu askerlerini kılıçtan geçirdi.

Devlet, Anadolu'da büyük bir güç haline gelen Abaza gailesini bertaraf etmek için hazırlıklara başladığı sırada bu defa Bağdad hadisesi meydana geldi. Bu itibarla Abaza İsyanı ikinci derecede kalmış bulunuyordu. Abaza şimdilik idare edilecekti.

BAĞDAD VE BEKİR SUBAŞI

Eski Abbasi Devleti'nin başkenti olan Bağdad 1534 yılında Kanunî Sultan Süleyman tarafından Osmanlı idaresi altına ko-

nulmuştu. IV. Murad Han tahta çıktığında Bağdad eyalet Valisi Vezir Yusuf Paşa idi. Ancak on iki bin kadar yerli yeniçeri ve azap askerinin kumandanı bulunan servet ve şöhret sahibi Bekir Subaşı, zamanla idareye tamamen sahip olmuş ve valinin sadece adı kalmıştı. Her yerde ve her işte yalnız Bekir Subaşı'nın sözü geçiyor o ne derse o oluyordu. Kendi adamlarını çorbacı yapma suretiyle askerî işleri eline almış, her işe burnunu sokmuş, merkezden gelen valileri gölgede bırakmıştı.[6]

Bekir Subaşı'nın başına buyruk hareketleri zaman içerisinde aleyhine bir gurubun oluşmasına sebep olmuştu. Bunlardan biri de Azaplar Yüzbaşısı Mehmed Ağa idi.

Bekir Subaşı'nın Bağdad haricinde kendisine muhalefet eden diğer bir aleyhtarını ele geçirmek için şehrin dışına çıktığını fırsat bilen Yüzbaşı Mehmed Ağa evvela subaşının oğlunu öldürmek ve sonra da Bekir'in hakkından gelmek üzere bazı taraftarlarıyla ittifak etti. Ancak bu durumdan haberdar olan Bekir subaşının oğlu Mehmed, kendisini kuşatmaya gelen yüzbaşının adamlarını bozguna uğrattı. Yüzbaşı Mehmed Ağa adamları ile iç kalede bulunan Vali Yusuf Paşa'nın yanına sığındı. Kaleyi muhasara eden subaşının oğlu Mehmed, validen Yüzbaşı Mehmed Ağa'yı isterken bir taraftan da babası Bekir Subaşı'ya da haber gönderip acilen Bağdad'a çağırttı.

Süratle Bağdad'a gelen Bekir Subaşı, Yusuf Paşa'ya, "Senin bu hususta ilişiğin olmadığı malumumuzdur. Lakin can düşmanımız olan yüzbaşıyı bize ver, bizim sana zararımız olmaz," diye haber gönderdi. Yusuf Paşa ise, "Yüzbaşıyı vermek mürüvvete layık değildir ve hem de vezirlik şanını ihlal eder," diyerek yüzbaşıyı vermedi. Bunun üzerine subaşı kaleyi sıkıştırdı. Yusuf Paşa cesur bir asker olduğundan bizzat kaleden çıkarak Bekir Subaşı kuvvetlerini kırar ve Araplar tarafından kendisine gönderilen zahireyi alıp yine kaleye dönerdi. Bir gün Yusuf Paşa, Bağdad Kalesi'nin İmam-ı Azam Kapısı tarafındaki burcunda durup topçulara nişan almayı ve hedefi gösterirken Bekir Subaşı kuvvetleri tarafından atılan bir kurşunla şehit düştü.[7]

Bunun üzerine Yüzbaşı Mehmed Ağa mukavemet edemeyerek aman isteyip kaleden inerek teslim oldu.

Bekir Subaşı, yüzbaşı ile oğullarını Dicle Nehri'nde bir kayık içine bağlayıp üzerlerine neft döküp ateşledi ve kendisi bu feci manzarayı seyretti. İç kaledeki hazine ile cephaneyi aldı ve bundan istifade ile muhaliflerini ortadan kaldırdı.

Ardından da bir uydurma valilik emri okutarak Bağdad'ın hükümet tarafından kendisine tevcih edildiğini ilan eyledi (1623).[8]

Bağdad'daki hadiseler İstanbul'dan duyulunca şehrin valiliğine Diyarbakır Beylerbeyliği'nden açıkta bulunan Süleyman Paşa tayin edildi. Süleyman Paşa ise rahatsızlığı nedeniyle kendisi gitmeyip vekalet etmek üzere acele ile mütesellimini gönderdi. Ancak Bekir Subaşı, "Bize Paşa lazım değildir," diye mütesellimi kabul etmedi. Bu sırada Süleyman Paşa vefat etti.

Bu defa Bekir Subaşı'nın cezalandırılması için Diyarbakır Valisi Hafız Ahmed Paşa tayin olundu. Hafız Ahmed Paşa tedbirli, ileri görüşlü bir zat olduğundan bu hususta bazı tecrübeli adamlarla görüştü.

"Bağdad halkının ekserisi Rafızî ve ilhada (Tanrı varlığına inanmama) yatkındırlar, Acem Şahı ise, Bağdad'ı almak için pusuda fırsat beklemektedir. Bu hareket Bağdad'ın gitmesine sebep olur," cevabını alan paşa, Bekir Subaşı'nın sıkışınca İran Şahı'nın tarafına geçebileceğini anladığından Bağdad eyaletinin subaşıya verilmesini İstanbul'a yazdı.

Ancak teklifi merkezce uygun görülmedi.[9]

AĞA GİREN KUŞ!

Bunun üzerine Hafız Ahmed Paşa, emrine verilen Sivas, Maraş, Musul, Kerkük valileri ve Kürt beyleri kuvvetleriyle Bağdad üzerine yürüdü. Hafız Ahmed Paşa iyi komutanlığı yanında iyi de bir şâir idi. Sefer sırasında askerin maneviyatını arttırmak için kendisine ait şiirler de okurdu. Bunlardan birinde şöyle seslenmektedir:

Bizimle Kerbelâ vadisine hem-derd olan gelsin
Sınansın arsa-i ferzânelerde ferd olan gelsin
Adüvden intikâm almak için azm ittük ey Hâfız
Ko bu lâf u güzâfı, işte meydân merd olan gelsin[10]

Süratle Bağdad önüne gelen Serdar, Bekir Subaşı'ya, orduda istediği paşalardan birisini vali olarak kabul edip kendisinin yine eski vazifesinde kalmasını ve canına dokunulmayacağını bildirdi. Bekir Subaşı teklifi kabul etmeyerek müdafaaya kalktı. Bunun üzerine Bağdad muhasara edildi.

Fakat Bekir Subaşı vaziyetin ciddiyetini göz önüne alarak daha evvel Şah Abbas'a müracaat ile himayesini istemiş ve Osmanlı kuvvetlerini buradan def ederse Bağdad'ı şaha teslim edeceğini vaad eylemişti. İran Şahı, Bekir Subaşı'nın teklifini alınca derhal otuz bin kişilik bir kuvvetle Hanlar Hanı Karçıkay'ı Bağdad üzerine gönderdi. Bekir Subaşı'ya da emirlik alâmeti olarak tac ve berat yolladı. Bekir Subaşı bir taraftan bu tedbire başvururken bir taraftan da Hafız Paşa'ya bir adamıyla mektup gönderip, "Benim bu hususta günahım yoktur. Padişah hizmetine girmiş iken bana gadrettiler. Siz lutfedip Bağdad'ı düşmana vermeğe say eylemeyin. Bir aşağı payeli beylerbeyi gönderin, kabul edelim," diyerek tekrar ricada bulundu.[11]

Bunun üzerine vaziyeti müzakere edildi. Bekir Subaşı ile şahın haberleşmesinin duyulması vaziyetin nazikliğini göstermeye yetmişti. Karçıkay Han, Hafız Paşa'ya gönderdiği mektupta, Subaşının şahın emanında olduğunu eğer Osmanlı ordusu sulhun bitmesine sebep olmak istemiyorsa Bağdad önünden çekilmesi gerektiğini bildiren bir mektup gönderdi.

Serdar cevaben, "Biz İran ülkesinde değiliz; buraya bir asiyi tedip için geldik. Memuriyetimiz iki devlet arasındaki sulhu tehdit edemez!" dedi. Elçi ise:

Elçi, "Ağa giren kuş avcıya aittir," diye cevap verdi.

Serdar elini kılıcına götürerek, "Dediğiniz kuş bizim kafesimizdedir. Sizin ağınıza kaçarsa biz takip etmeyiz," dedi.

Elçi rahat bir tavırla, "Beyhude sözü bırakalım, Bağdad önünden uzaklaşınız, yoksa Karçıkay Han sizi tard etmenin yolunu bilir," cevabını verdi.

Hafız Paşa, "Eğer sulh bozulursa bunun cezası sizin başınıza düşer," dedi.[12]

Bu sırada Karçıkay kuvvetlerinin öncülerinin Bağdad önlerine sokulması üzerine Bağdad Valiliği'nin Bekir Subaşı'ya verilmesinden başka çare olmadığı görüldü. Buna rağmen Hafız Paşa, Subaşıyı Bağdad'dan çıkarabilmek için son bir teklifte bulundu.

Hafız Paşa, Bekir Subaşı'ya Rakka Beyliği'ni ve oğlu Mehmed'e Dicle Sancağı fermanlarını yazdırarak kendisini ikna için İmadiye Sancağı Hâkimi Seyyid Han'ı Bağdad'a gönderdi. Seyyid Han, Bekir Subaşı'ya nasihat etti, "Birkaç günlük ömre mağrur olup bu büyük günahı nasıl irtikâp edersin?" diye sordu. O da, "Şimdiden sonra nasıl olmalıdır?" diye sorunca Seyyid Han, "Size Rakka ve oğlunuza Dicle Sancağı verilmesi için ben tavassut edeyim," der demez bu sözden hiddetlenen Bekir Subaşı, Seyid Han'ı kovdu.

Bekir Subaşı artık kararını vermişti. Şehirde Bağdad'ın bundan böyle Şah'a ait olduğunu, arzu edenlerin kalması ve etmeyenlerin çıkmasını ilan eyledi. Vaziyetin ciddiyetini anlayan Hafız Ahmed Paşa derhal Bağdad Valiliği menşurunu Bekir Subaşı adına doldurarak bir mektupla beraber Harput Beyi Küçük İbrahim Bey ile yolladı ve mektubunda, "Bağdad eyaleti sana tevcih olunmuştur. Basiret üzere olup muhafazasına ikdam edesin," diyerek tembihte bulunuyordu.

Tayininden dolayı Hafız Ahmed Paşa'ya mektup yazıp teşekkür eden Bekir Subaşı, kendisine ve askerlerine emniyet gelmesi için paşadan Bağdad önünden çekilip Diyarbakır'a dönmesini rica etti.

Bu durum karşısında Hafız Ahmed Paşa, Musul'a doğru çekildi.

Bekir Paşa şimdi İran şahına Bağdad'ı teslim edeceğine dair olan vaadine bin pişman olmuştu. Şah adına Bağdad önlerine gelmiş olan Safikulu Han'ı birkaç gün ziyafetlerle oyaladı.

Fakat Safikulu, "Nimet ziyade ola. Ziyafet tamam oldu. Artık Bağdad'ın anahtarını teslim alma vakti geldi. Zira bizi Şah bu husus için göndermişti," deyip, Bağdad'ın teslimini isteyince Bekir Paşa, "Şah'ın ömürleri uzun olsun. Bizi Osmanlı galebesinden kurtardınız. Biz Şah'ın edna kuluyuz! Hazine ve hediyelerimizi kendisine takdim ile kulluğumuzu arz ederiz," diye Safikulu Han'a haber yolladı. Haberden son derece canı sıkılan Safikulu Han hiddetlenip, "Bu kongay gidi ne herzesini yer! Bizim şahımız oğlancık mıdır ki böyle kelimat ile cevap verir! Bizi burada maskaralığa mı davet eder?" diyerek haber gönderdi. Bir taraftan da keyfiyeti Şah Abbas'a bildirdi.

Bekir Subaşı, Safikulu Han'dan, bu cevabı alınca hiddetlenmişti. Ancak belli etmeyip kaleyi teslim almak üzere Şah tarafından gönderilen üç yüz kızılbaşı huzuruna getirtti. Şah'ın gönderdiği tacı önlerinde tekmeleyip yuvarladıktan sonra, "Padişahım günahımı afv ile Bağdad eyaletini bize verdi. Varın gidip şahınıza bildirin. Öyle ki Bağdad üzerine asker göndere. Benim şehri vermek ihtimalim yoktur, sonra nadim olur," dedi. Bu sırada bazısı kendisine muhalefet etmek isteyince karşı gelenleri öldürüp karınlarını yardırarak kale bendine astırdı.[13]

BAĞDAD'IN DÜŞMESİ

Vaziyetten haberdar olan Şah Abbas, Karçıkay Han'ı o tarafa sevk ettiği gibi kendisi de hazırlığa başladı. Bağdad önüne gelen Karçıkay Han derhal Bekir Paşa'dan kalenin teslimini istedi. Bekir Paşa ise, "Padişahımız suçumuzu bağışladı ve Bağdad'ı bize ısmarladı. Size komşuluk hakkı dolayısıyla teşekkür ederiz. Eliniz boş dönmemeniz için on katar deve on bin guruş (altı bin altın) yol harçlığı gönderelim. Bizi mazur görün ve geri dönün. Yoksa Bağdad'ı değil size on şah bile gelse vermem mümkün değildir," dedi.

Karçıkay kaleyi almadan dönmesinin mümkün olmadığını belirtince Bekir Subaşı birden Bağdad hisarındaki toplarını ateşletti. Kale önüne yakın gelen Safevî askerlerinin yüzlercesi yerlere serildi. Karçıkay askerlerini derhal top menzilinin dışına çıkarttı ve olanları Şah'a bildirip beklemeye başladı.

Bekir Paşa da keyfiyeti Musul'da bulunan Hafız Ahmed Paşa'ya bildirdi. Otuz bin kişilik İran kuvvetinin gelmekte olduğunu haber edip zahire yardımı istedi. O da derhal istediği erzakı kendisine gönderdi.

Şah Abbas ise kati red cevabı alınca bizzat sefere çıktı. 1623 Temmuz ayında Bağdad önüne gelip muhasara etti. Keyfiyet Hafız Ahmed Paşa tarafından İstanbul'a bildirildi ise de o sırada vezir-i azam bulunan Kemankeş Ali Paşa ehemmiyet vermeyip vaziyeti padişaha bile arza lüzum görmedi.

Bekir Paşa, Hafız Paşa'nın bizzat gelmesinden korkarak Yekçeşm Hüseyin Paşa'yı yardıma istedi. Fakat Hüseyin Paşa Kızılhan mevkiinde şah kuvvetleri tarafından karşılanarak kaleye kapanıp müdafaada kaldı.

Karçıkay, Osmanlıların beylerbeyi olması hasebiyle kendisiyle anlaşma yapabileceklerini Hüseyin Paşa'ya bildirdi. Hüseyin Paşa durumu sadrazama iletti. Hafız Ahmed Paşa asla mevkiinden ayrılmamasını şayet ayrılmak zorunda kalırsa gece terk etmesini bildirdi. Buna rağmen Hüseyin Paşa, Karçıkay'a itimat ederek görüşme isteğini kabul etti. Eşyalarını Musul'a gönderip kendisi Karçıkay'la görüşmek üzere buluşma noktasına giderken adamlarının ekserisi ile birlikte saldırıya uğrayıp şehit edildi. Başları Acem şahının ordusuna gönderildi. Bu itibarla Bağdad'a yardımcı asker konulamadı.

Bu vaziyet üzerine Hafız Paşa'nın Bağdad'a yardıma gelmesi Bekir Paşa'yı korkutacağı gibi, aynı zamanda Abaza Mehmed Paşa'nın Diyarbakır taraflarına inmek istemesi de Hafız Paşa'nın hareketine mani oluyordu. Vaziyet İstanbul'a yazıldıysa da oradan da bir haber çıkmamıştı. Bu durumda Hafız Ahmed Paşa da Mardin'den ayrılamayarak iki tarafı kollamak durumunda kaldı.

Şah Abbas Bağdad'ı iyice sıkıştırdı ve lağımlar koydurduysa da bunların çoğu bulunarak iptal edildi. Neticede zorlukla almaktan ümidini kesti. İç kalenin müdafaası Bekir Paşa'nın oğlu Derviş Mehmed'in kumandası altında idi. Şah Abbas casusları vasıtasıyla Mehmed'i avlayarak Bağdad'ı kendisine vermeyi vadetti.

Muhasara üç ay sürmüş kıtlık iyice artmıştı. Kedi köpek kalmamış hepsi yenilmişti. Fırsat bulanlar Şah ordusuna kaçıyorlardı. Bekir Paşa'nın en ziyade itimat ettiği adamları bile kaçarak kale vaziyetinden Şah'ı haberdar ediyorlardı.

Bekir Paşa'nın oğlu ise Şah'ın vaatlerine aldanıp gizlice şahtan Bağdad Valiliği beratını getirtti. Ardından da Bağdad'ın gizli kapısından şah askerini içeriye aldı. Derhal kapılar açıldı ve Bağdad zapt olundu. Dışarıda ne kadar Kızılbaş var ise hepsi kale içine doldular.

Bekir Paşa ile kardeşi Defterdar Ömer yakalanarak şahın huzuruna getirildi ve orada oğlu Mehmed'i şahla beraber oturur gördü. Şah kendisine, "Niçin böyle yaman iş ettin?" deyince, Bekir Paşa cevap olarak, "Şah'ım yaman işi ben etmedim; bu veled-i zina etti" sözleriyle mukabele eyledi ve oğluna sövüp saydı.

Bekir'in oğlu Mehmed, Şah'a yaptığı hizmetinden cesaret alarak babasına, "Sen Bağdad'ı vermeye ahd edip sözünde durmadın ve ben ol ahdi yerine getirip verdim. Şimdiden sonra mal nerede ise ver. Şah seni azad eylesin," dedi.

Bekir Paşa yedi gün yedi gece işkenceye uğradı. Sonra kendisini soyup ateşe karşı yağı çıkıncaya kadar eziyet edip bütün malını söylettiler. Bu hali seyreden oğlu, babasının karşısında Şah Abbas'la beraber şarap içerdi. Sonra Bekir Paşa'yı bir kayığa koyup üzerine neft döküp Dicle'de yaktılar. Bekir Subaşı devletine yaptığı fenalığın ve Yüzbaşı Mehmed'e yaptığının aynı cezasını gördü.[14]

Zamane içre mukarrerdir intikam-ı zaman
Hemişe yahşiye yahşi gelür yamana yaman

Diğer taraftan Bağdad'ın zaptının ertesi günü bütün ahalinin nüfus sayımı yapıldı. Asayişin sağlanması bahane edilerek bütün silahlar toplatıldı. Hanelerin kapıları mühürlendi. Sahipleri hapishanelere atıldı. Şah'ın bir beyannamesi yayınlanarak herkesin mallarını ortaya çıkarmaları aksi halde işkence ile öldürülmeleri emredildi. Esirlerin ekserisi mallarını söylemediği gerekçesi ile öldürüldü. Hayatta kalanlar ise en az bir uzvundan mahrum bulunuyordu.

Bağdad Kadısı Ömer Nuri Efendi ve Camii-i Kebir Vaizi Mehmed Efendi, Hazreti Ömer ve Hazreti Osman'a küfretmeye zorlandılar. Reddetmeleri üzerine hurma ağaçlarına asıldıktan sonra kurşun sıkılarak şehit edildiler.

Sünnîlerden bir kısmını İmam Hüseyin Türbesi'nin muhafızı Seyyid Dürac'ın Şah'tan merhamet dileyici sözleri kurtardı. O ancak Hazreti Ali seveni diyerek defterine dahil edebildiği Sünnî Müslümanları kurtarabilmişti. Deftere girmeyenler ise son ferdine kadar katliama tâbi tutuldu.

Şehir ise baştanbaşa soyuldu ve perişan edildi. İmam-ı Azam Ebû Hanife ve Pîr Abdülkadir Geylânî türbeleri ise hem soyuldu ve hem yıktırıldı. Bunların gümüşten yapılmış kandillerini, anahtarlarını, kapılarını ve diğer tezyinatını aldı.[15]

Şah Abbas Bağdad'da yapacaklarını yapıncaya kadar Bekir'in oğlu Derviş Mehmed'e güler yüz gösterdi, işi bitince kendisinden kurtulmak isteyerek, "Babasına böyle merhametsizce hıyanet eden adamın bana ne hayrı olacak," diye kendisini Horasan'a sürgün etti.[16]

Diğer taraftan Hafız Ahmed Paşa Bağdad'ın sukutunu hükümete bildirip kendisi de Diyarbakır'a döndü. Şah Abbas Bağdad'ı aldıktan sonra Karçıkay Han'ı Mardin taraflarının yağmasına yolladı.

Musul halkı ise Şah'a müracaatla vali istediler. Arkasından Kerkük de Musul ile beraber İranlıların eline düştü.

Diyarbakır'da bulunan Hafız Paşa, İran kuvvetlerinin gelmeleri ihtimaline binaen Diyarbakır'ı tahkim ile müdafaa tertibatı aldı ve bütün bu halleri İstanbul'a bildirdi. Fakat çok geçmeden Musul ve Kerkük İranlılardan geri alındı.

ABAZA'YA İLK DARBE

Veziriazam Kemankeş Ali Paşa, dessas, hilekâr ve mürtekip bir adamdı. İşleri takipten uzaktı. Hafız Ahmed Paşa'dan Bağdad'la ilgili gelen haberleri padişahtan gizlemişti. İran Şahı Abbas'ın Bağdad'ı elde ettiği haberi geldiğinde padişah bunun aslı olup olmadığını sormuş o ise yine inkâr etmişti.

Fakat işgalin doğru olduğunun tahakkuk etmesi üzerine saraya davet edilerek derhal öldürüldü. Yerine kubbe vezirlerinden Çerkez Mehmed Paşa tayin olundu. Yeni sadrazam evvela Abaza ve sonra da İran Seferi'ne memur edilmiştir (14 Nisan 1624).

Veziriazam 1624 Mayıs ayında ocaklılarla Üsküdar'a geçti Yeniçeri Ağası Boşnak Hüsrev Ağa idi. Veziriazam Konya'ya gelince Abaza'ya nasihat yollu mektup gönderdi ise de dinlemedi ve şeyhinin sözüyle muharebeye karar verdi. Kayseri sahrasına gelindiği zaman veziriazamın, Abaza ile beraber yeniçerileri kırdıracağı şayiaları çıktı ise de Abaza'nın casusları vasıtasıyla orduya giren bu propaganda ocak zabitlerinin nasihatleriyle yatıştırıldı.

Abaza, Kayseri ve Sivas taraflarındaki Türkmen uluslarını birçok vaatlerle kendi tarafına çekmişti. Muharebe başlayıp kızıştığı ve Abaza kuvvetleri sarsıldığı sırada Türkmenlere haber gönderip onların harbe iştirakini emrettiyse de onlar, "Bizim ol yükte bacımız yoktur. Somun yedirdiği adamları ile iş görsün," diyerek çekilip gittiler.

Bu sırada Abaza ile müttefik görünen Sivas Valisi Tayyar Mehmed Paşa ile Murtaza Paşa harp esnasında birbirleriyle anlaşarak dönüp Abaza kuvvetlerine kılıç üşürdüler. Neticede Abaza'nın levend ve sekbanları bozulup kaçtılar.[17]

Abaza evvela hazine sandıklarını kaçırıp arkasından da kendisi kaçtı. Abaza'nın Niğde Kalesi'nde bulunup mağlup olması üzerine oradan kaçırılan zevcesi ile kızı Anadolu Beylerbeyi Balıkesirli Solakoğlu İlyas Paşa tarafından takip olunarak yakalanıp serdarın yanına getirildi.

Veziriazam Çerkez Mehmed Paşa, Abaza'yı takip ederek Tercan'a geldi. Bu sırada Abaza Mehmed Paşa tarafından serdara afvını istirham eden mektup ve adamlar geldi. Kışın yaklaşması sebebiyle Erzurum muhasarasının mümkün olamayacağı düşünülerek Abaza affolunup Erzurum valiliğinde bırakıldı.

Erzurum Kalesi'ne konulacak yeniçerilere dokunmayacağı şart kondu. Bunun üzerine kaleye bir haseki ve on bölükbaşı ile iki bin

yeniçeri konulup veziriazam kışlamak üzere Tokat'a geldi (1624 Ekim).[18]

Abaza İsyanı'nın bastırılması sırasında Balıkesir civarında faaliyette bulunan Cennetoğlu adlı bir Celalî çüretini artırmış bölgeyi yağmalamaya başlamıştı. 1624 Aralık ayında Sadaret Kethüdası Vezir Kanlı Mehmed Paşa, Cennetoğlu üzerine serdar tayin edildi. Manisa yakınlarında geçen muharebede yenilen Cennetoğlu, Denizli'ye kaçtı ise de burada yakalanıp idam edildi.

Veziriazam bundan sonra ilkbahardaki seferini Bağdad üzerine yapacağı için ona göre hazırlık yapıyordu. Fakat hasta olarak Tokat'a girildikten on gün sonra vefat etti (Ocak 1625). Yeniçeri Ağası Hüsrev Ağa ve Baki Paşa arz ve mahzar yazıp, "Serdar merhum oldu. İstanbul'dan serdar çıkıncaya kadar zaman geçer. Diyarbekir Beylerbeyi Hafız Paşa kapısı mükemmel eski vezirdir ve Bağdad ahvaline vukufu vardır," diye yazılıp İstanbul'a gönderildi.

Bunun üzerine sadrazamlık mührü Diyarbakır Beylerbeyi Vezir Hafız Ahmed Paşa'ya verildi ve ikinci defa Bağdad üzerine memur edildi (1625).

ALDI ETRAFI ADÜV!

Bu sırada Şah Abbas, kendisine muhalefet ederek Osmanlılarla anlaşan bazı Gürcü beylerini yola getirmek için Karçıkay Han'ı Gürcistan taraflarına göndermişti. Gürcü beylerinden olup Şah taraftarı bulunan Kartlı (Kârtil) Prensi Magrav Han da Karçıkay'a yardımcı olacaktı. Oysa Şah'ın Gürcüler hakkındaki asıl niyeti çok farklıydı. O Gürcüleri ağır bir biçimde cezalandırmak ve tam manasıyla kendisine bağlamak emelindeydi.

Bu itibarla ordunun ardından Karçıkay'a göndermiş olduğu gizli emirde on iki bin Gürcü askerini ziyafet için toplamasını ve ardından topluca katletmesini istemişti. Hatta Magrav Hanı dahi öldürmesini emretmişti. Şah Abbas adamından mektubu Magrav Han'a göstermeden Karçıkay'a ulaştırmasını istemişti. Ancak elçi yanlışlıkla nameyi Magrav Han'a verince Şahın iç yüzü anlaşılmış oldu.

Şimdi planları Magrav Han kuruyordu. Öncelikle Gürcü reisleri Tahamurs, Guriel, Dadyan ve Açıkbaş ile anlaştı. Ardından Acemleri asi Gürcüleri tedip için sahrada dar bir boğazdan geçirdikleri sırada iki taraftan üzerlerine hücum ederek mahvettiler. Otuz bin kişilik İran ordusundan kurtulabileni ancak beş bin kişi kadardı. Karçıkay ve oğlu Emirgune Han başta olmak üzere İran ordusunun ileri gelenlerinden, Şirvan Hanı Yusuf Mehmed ve Süleyman hanlar savaş meydanında kaldılar.

Gürcü Beyleri Hafız Ahmed Paşa'yı da yanlarına davet edip büyük muvaffakiyetler elde edebileceklerini belirttiler. Fakat veziriazam Bağdad'ın fethine memur olduğu için asıl vazifesini ihmal ile sergüzeşt peşinde koşmak istemedi. Teklifi kabul etmedi ise de Gürcülere icabında yardım etmek üzere Batum beylerbeyini Gürcistan'a serasker tayin etti.

Diyarbakır'da hazırlığını yapan Hafız Ahmed Paşa, Karaman Beylerbeyi Çerkes Hasan Paşa'yı Kerkük tarafına gönderdi. Hasan Paşa üzerine gelen on bin kişilik Acem birliğini yanında bulunan dört bin kişilik birliği ile ağır bir bozguna uğrattı. Bu arada eski Kerkük Valisi Bostan Paşa da korumasız kalan Musul ve Kerkük'ü yeniden Osmanlılara kazandırdı.

Asıl Osmanlı ordusu Mardin üzerinden eski Musul altından Dicle ve Zap sularını geçerek Kerkük'e vardı. Hafız Ahmed Paşa burada bir harp meclisi daha kurup askerî harekât hakkında ordu erkânıyla görüştü.

Kumandanlar ve tecrübeli beyler düşmanın ilerlemiş olduğundan Bağdad'a topsuz hücum edilmesinin münasip olmadığı belirtildi (Ekim 1625). Buna rağmen veziriazam Bağdad'ın kolayca alınacağını tahmin ile anahtarlarının cebinde olduğunu belirtti. Kumandanların top noksanı hakkındaki mütalaalarını kabul ederek dört kıta Bedoloşka top ilave edildiyse de bunun güllesiyle barutu hesap edilmemişti. Bu sırada bir elçi mektup getirdi.

Mektupta ince bir alayla, "Bağdad kendi memleketinizdir. Harab etmezden evvel Şah'a mektup yazıp isteyiniz, belki verir!" deniliyor-

du. Şah'ın nerede olduğu elçiye sorulunca, "Yirmi güne kadar sizinle mülakat eder," cevabı alındı. Bunun üzerine Musul valisi zahire toplamaya, Bostan Paşa ise Kerkük muhafazasına memur edildi.[19]

Yeni Diyarbakır Beylerbeyi Murad Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Balıkesirli İlyas Paşa ordunun öncüsü olarak ileri sevk edildiler. Eylül 1625'de ordu hareket etti. Bağdad önlerine varıldığı zaman, buranın anahtarları cebinde olduğunu söyleyen veziriazam tereddüde düştü. Nihayet Kasım 1625'de Bağdad kuşatıldı.

Muhasara pek uzun sürdü. Top kifayetsizliğini telafi etmek için elli iki lağım kazıldıysa da bu lağımlar düşman tarafından fark edilerek iptal edildi. Yapılan müteaddit hücumlar, kazılan lağımlar bir netice vermedi. Zaten kale tam muhasara edilmediğinden, fırsat buldukça İran kuvvetleri kaleye girebiliyorlardı. Muhasaranın yetmiş ikinci günü bazı lağımların atılmasını müteakip umumi hücum yapıldıysa da muvaffak olunamadı. Şah Abbas, kalenin sıkışık vaziyetini haber alınca otuz bin kişilik kuvvetle gelerek Osmanlı ordusunun erzak yollarını kesti. Zahire getiren üç bin kişiyi Şehrban taraflarında ele geçirdi. Bu durum üzerine Hafız Paşa, ordu erkânını sipere çağırıp görüştü, "İşte şah geldi, barut ve erzak azaldı ne yapmalı?" diye sordu. Halep Beylerbeyi Mustafa Paşa, artık Bağdad'ın alınamayacağını Şah'ın üzerine gidilmesinin daha evla olacağı görüşünü bildirdi. Fakat yeniçeriler, "Biz cümle kırılırız, Bağdad alınmayınca metristen çıkmak ihtimalimiz yoktur," Sipahiler de buna karşılık olarak, "Siz metrisleri muhafaza ederseniz, biz dahi dışarıda kalmakdan geri durmayız!" dediler. Bu sözler üzerine muhasaraya devam kararı alındı.[20]

Muhasarası sırasında zor durumda kalan Serdar-ı Ekrem Hâfız Ahmed Paşa, padişahtan top ve mühimmat yardımını çok güzel bir şiirle dile getirmişti:

Aldı etrâfı adüv imdâda asker yok mudur?
Din yolunda baş virir merdane server yok mudur?

Hasmı bir kişi oyunda ruh be ruh şey mat ider
Cenkte at oynatır ferzâne bir er yok mudur?

Bir aceb girdâba düştük çâresiz kaldık medet
Âşinâlar zümresinden bir simâver (şinâver) yok mudur?

Cenkte hem-pâmız olub baş virir baş almağa
Arsa-ı âlemde bir merd-i hünevver yok mudur?

Derki sultan Murâd'a nâmemiz irsâline
Bâd-ı sarsar gibi bir çâbik-kebûter yok mudur?

(Server: Baş-başkan, Hem-pâ: Yoldaş, Hünerver: Usta, Ferzâne: Bilgin, Şinâver: Suda yüzen, Bâd-ı sarsar: Şiddetli soğuk rüzgâr, Kebûter: Güvercin)

SENDE ASKER YOK MUDUR?

Kendisinden yardım talebinde bulunulan IV. Murad Han ise başarısızlığın bir sembolü olan bu isteği sitemkâr bir biçimde reddetmiş ve "yok mudur" redifli bir şiir ile karşılık vermiştir:

Hâfızâ Bağdâd'a imdâd etmeye er yok mudur?
Bizden istimdâd edersin sende asker yok mudur?

Düşmânı mât etmeye ferzâneyim ben der idin
Hasma karşı şimdi at oynatmaya yer yok mudur?

Gerçi lâf urmakta yoktur sana hem-pâ biliriz
Lîk senden dâd alır bir dâd-güster yok mudur?

Merdlik dâvâ edersin bu muhanneslik neden
Havf edersin bâri yanında dilâver yok mudur?

Râfizîler aldı Bağdâd'ı tekâsül eyledin
Sana hasm olmaz mı hazret, rûz-ı mahşer yok mudur?

Bî-haberken saltanat ihsân eder Perverdigâr
Yine Bağdâd'ı eder ihsân mukadder yok mudur?

Rüşvet ile cünd-i İslâm'ı perîşân eyledin
İşidilmez mi sanırsın bu haberler yok mudur?

Avn-i Hak'la intikâm almaya a'dâdan meger
Bende-i dîn bir (Dirîn) vezîr-i dîn-perver yok mudur?

Bir Alî-sîret vezîri şimdi serdâr eyledin
Hızr Peygamber mu'în olmaz mı rehber yok mudur?

Şimdi hâlî mi kıyâs eylersin âyâ âlemi
Ey Murâdî Padişah-ı heft-kişver yok mudur?[21]

(İstimdâd: Yardım, Ferzâne: Bilgili, Hem-pâ: Yoldaş, Dâd-güster: Adalet dağıtan, Muhanneslik: Kadın gibi davranmak, Havf etmek: Korkmak, Tekâsül: Gevşeklik, Perverdigâr: Allahü Teâlâ, A'dâ: düşman, Alî-sîret: Hazreti Ali tabiatlı, Hâlî: Boş, Dîrîn: Eski, Padişâh-ı heft-kişver: Yedi kıtanın sultanı)

PADİŞAHIMIN FERMANI BUDUR Kİ!

Öte yandan Bağdad'a yaklaşan Şah Abbas'a karşı Diyarbekir Beylerbeyi Murad Paşa kuvvetleriyle birlikte sevk edildi. Ancak kalabalık Safevî birlikleri karşısında Murad Paşa muvaffak olamayarak bozulup orduya geldi. Galibiyetten dolayı kendisine güven gelen Şah, ilerleyerek Osmanlı asıl kuvvetleri üzerine yürüdü. İlk çarpışmada İran kuvvetleri çekildi. Ertesi günü Şah, Hafız Paşa'ya mektup yollayıp, "Ben Bağdad'ı bir Celalî elinden aldım. Padişah hazretlerine name gönderip oğlum için rica ettim, eğer vermezse size teslim ederim. Şimdilik siz ceng zahmetine katlanmayınız," demiş. Buna karşı veziriazam, "Padişahın vekil-i mutlakıyız. Sualinizin cevabı bizdedir. Ol tarafa name göndermeye hacet yoktur. Bu gibi sözlerle Bağdad'dan el çekmeziz; padişahın fermanı budur ki, Şah, İmam Ali ziyaretine gelmiş. Biz de varıp Şeyh Safi'yi (Safiyyüddin Erdebili Hazretleri) ziyaret edelim," sözleriyle mukabele etmiştir.[22]

İran güçleriyle başlayan Üçüncü Gün Savaşı pek şiddetli olmuştu. Şah'ın maksadı Osmanlı kuvvetlerini siperlerden çıkarıp sahraya çektikten sonra hücuma geçmekti. Bu sebeple askerleri içerisinden kendisine ölümüne bağlı en iyi bin beş yüz askeri seçti. Bunları Osmanlı ordusunu dağıtmak ve asıl orduya doğru çekmekle görevlendirdi. Öyle ki, "Ya Osmanlı askerini kıralar ya kendileri toptan kırılıp yok olalar. Her kangısı bu iki suretten başka canlı olarak müracaat ederse katlolunalar!", ve daha sonra sağ ellerine

ve kollarına kına yakıldı. Eğer kaçarlarsa bulunduklarında inkâr edemeyeceklerdi.

Fakat serdar-ı ekrem, Şah'ın maksadını anladığından yerinden ayrılmadı. Askerler Hafız Paşa'ya, "Niçün yürümezüz ve hendekten ayrılmazız? Üzerlerine varalım hadlerini bildirelim," deyince paşa, "Siz bilmezsiz. Yerinizde sıkıca durun. Kızılbaş hile ile bizi sahraya çekmek ister. Sonra cevap veremezsiz. Üzerimize gelirse düğüşürüz," dediğinde asker yerlerinden ayrılmadı.

Savaş çok şiddetli vuruşmalarla başladı. Yeniçeriler bir dizlerini yere koyup Kızılbaşlar üzerine kurşun yağdırıyorlardı. Sabahtan ikindiye kadar devam etti. Bir ara Şah geri çekilince "Kızılbaş kaçtı!" sesleri yükseldi. Hafız Paşa bunun bir aldatmaca olduğunu anlayıp orduyu ihtar etmesine rağmen Murad Paşa düşman üzerine yürüdü. Fakat hiçbir netice alamadan geri döndü. Daha önce yeniçerileri korkaklıkla suçlayan Rum Mehmed Paşa yeniçerilerin saflarına sığınmak zorunda kaldı. Bunun üzerine yeniçeriler, "Erlik davası edersin. Bu muhanneslik (korkaklık) nedir? Böyle kaçmaktan ölmek yeğ değil midir?" diyerek paşanın üzerine yürüdüler.

Osmanlı askerinin umutsuzluğa düştüğü bir anda Hüsrev Paşa eline bir mızrak alarak askerin arasına daldı.

"Yoldaşlar! Dahi gayret ne gün içindir? Merdane hücum etseniz Kızılbaş size karşı durmağa ne kadirdir? Niçin gayretsizlik edersiz?" diyerek askerin dayanma gücünü arttırdı.

Harp birkaç defa Osmanlı kuvvetlerinin aleyhine döner gibi olduysa da Yeniçeri Ağası Hüsrev Ağa'nın ve bilhassa Hafız Ahmed Paşa'nın elinde ok ve yay olduğu halde askeri teşci' etmeleri vaziyeti kurtararak neticeyi kazandırdı.[23]

Şah Abbas bu muvaffakıyetsizlik üzerine anlaşmak üzere Tohte Han adında bir elçisini Osmanlı ordugâhına gönderdi. Uzun görüşmeler sonucunda bir neticeye varılamadı. Bunun üzerine Şah Abbas ehliyetli birisinin murahhaslıkla gönderilmesini istemesi üzerine veziriazamın selam çavuşu Mustafa Ağa, Şah'ın yanına yollandı.

GİDENE KALE VERİLMEZ!

Bağdad muhasarası dokuz ay sürmüştü. Asker hasta ve aç vaziyette idi. Orduda erzak kalmadığından, mazı, kestane, diken otu

yeniyordu. Bundan başka harp levazımatı da bitmiş gibi idi. Şahın muvaffak olmadan çekilerek bir anlaşma istemesi ordu erkânına ümit vermişti.

İşte tam bu sırada kapıkulu askerleri ayaklandı. Daha önce ölmeden Bağdad'ı terk etmeyiz diyen asker şimdi, "Orduda yiyecek yok, at ve eşek kalmadı niçin oturuyoruz?" diye Hafız Paşa'nın çadırına hücum ettiler ve sen Kızılbaşla berabersin diye kendisini ata bindirip İmam-ı Azam Kulesi'ne hapsetmeye yeltendiler. Bu fena hali elçi Tohte Han ile diğer İran murahhasları da seyrediyorlardı. Alemdar Osman Ağa, "Padişahtan başka veziri kim azledebilir? Bu otağ padişahındır. Ben olmayınca Sancak-ı Şerif buradan kalkmaz. Vezir kim ise bu otağa gelir," dedi.

Asiler ağanın üzerine çullanıp tepeledikten sonra elinden alemi alarak muzaffer bir edayla götürdüler.

Bu defa Ocak ihtiyarları askerin önüne geçip, "Paşa, serdarımız ve padişah vekilidir. Şah askeri ensemizde, bu hal nice olur? Düşman hücum ederse baş yok kim cevap verir?" diyerek veziriazamı ellerinden aldılar.

Biz Bağdad'ı almadan dönmeyiz diyen kabadayılar bu defa da gitmek yaygarasına başlamışlardı. Hafız Paşa, "Şah'a gönderilen elçimiz gelsin, bir iki gün sonra kalkarım," diye bunları yumuşattı.

Şah taraftarları ise el altından Hafız Paşa aleyhine tertip edilen isyan ümit edilen neticeyi vermişti.

Hafız Paşa, İran elçisine Mustafa Çavuşu sorduğunda, elçi, "Artık kılıcınız var ise Bağdad'ı alabilirsiniz ve illa Acemlilere yalvaralım, sizi incitmesinler de kalkıp gidiniz," cevabını verdi.

Osmanlı ordusu içindeki bu durum derhal İran elçisi tarafından Şah'a bildirildi.

Öte yandan İran ordusuna varan Mustafa Çavuş'a, Şah Abbas oldukça iyi davranmıştı. Görüşmeler neticesinde Şah Abbas kalenin Osmanlı'ya teslimine dair nameyi yazarak çavuşa verdi (Haziran

1626). Görüşülen sulh makbulümdür, kaleden ayrılan İran askerine katiyen ilişilmesin diyerek birtakım hediyelerle Mustafa Çavuş'u göndermişti.

Mustafa Çavuş henüz ayrıldığı sırada Osmanlı karargâhındaki İranlı casuslar gelerek, kapıkulu askerinin isyanını haber ettiler. Şah Abbas, derhal Mustafa Çavuş'u döndürüp, "Başka yazılacak bir şey daha vardır," diyerek elinden nameyi aldı ve paramparça etti. Ardından da, "Serdarınız Bağdad üzerinden kalktı gitti. Giden askere kale vermek olmaz; var git gördüğünü söyle" sözleriyle Mustafa Çavuş'u geri yolladı.[24]

Böylece Bağdad tam ele girmiş iken biraz daha sabır gösterilememesi yüzünden kaçırıldı (Temmuz 1626). Bu dokuz ay muhasarada asker pek zayıf düşmüş ve çok sıkıntı çekmişti. Osmanlı askeri götüremeyeceği ağırlıkları gömerek veya Dicle Nehri'ne atarak geri çekilmeye başladı. Sultan Süleyman'ın güzel bir topu gömüldüğü yerden acemlilerce çıkarılıp zafer armağanı olarak İsfahan'a gönderildi. Takatsizlik yüzünden dönüşte çok asker yollarda dökülüp kalmıştı.

Veziriazam vaziyeti padişaha arz ederek ağır ağır Diyarbakır'a geldi. Şah Abbas da Osmanlı kuvvetlerine taarruza cesaret edemeyerek Tebriz'e çekildi. Sultan IV. Murad, Hafız Paşa'nın gönderdiği arızayı getiren memuru huzuruna kabul ederek dinledi ve veziriazama hil'at ile Halep'te kışlaması hakkında ferman gönderdi.[25]

Hafız Ahmed Paşa Halep'te iken İstanbul'da bulunan aleyhtarları, bu başarısızlığı ileri sürerek padişahı veziriazam aleyhine çevirdiklerinden IV. Murad Han, Hafız Paşa'yı azlederek yerine eski veziriazam Halil Paşa'yı tayin eyledi (Aralık 1626). Hafız Ahmed Paşa ise İstanbul'a davet olunarak sadaret kaymakamı ve damat oldu.

Ordunun Bağdad seferinden başarısız olarak dönüşü İstanbul'da haber alındığı anda sipahiler, bu vaziyetin sorumlusu olarak Sadaret Kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa'yı suçladılar. Gerekli yardımı yapmayıp orduyu imdatsız bırakmakla suçlanan Gürcü Mehmed Paşa, doksan yaşındayken şehit edildi. Altı bin kadar yeniçeri ve

sipahinin katıldığı bu ayaklanmayı padişah asilerin isteklerini kabul ederek bastırabilmişti.

ABAZA'NIN İKİNCİ İSYANI

Abaza, affedildikten bir müddet sonra levend ve sekbanları vasıtası ile yavaş yavaş etrafa el uzatıp herkesin malını müsadereye ve yine yeniçerileri öldürmeye başlamıştı. O bunu iki sebepten dolayı yapıyordu. Öncelikle yaptığı savaşlar yüzünden zaruret içinde düşmüştü. İkincisi ise devletin kendisini cezalandırmasından duyduğu korku yüzünden etrafına gereğinden fazla asker toplamış bu durum da iaşe ve ücret ihtiyacını artırmıştı.

Abaza'nın vergilerle bölge halkını bezdirmesi ve merkeze şikâyetlerin yağması üzerine devlet bir kez daha bu meseleyi halletmek için harekete geçecekti. Bu arada Çerkes Mehmed Paşa vefat edip (1625) yerine Hafız Ahmed Paşa getirilmişti. Hafız Ahmed Paşa da başarısız Bağdad Seferi dolayısıyla 1626'da azledilince yerine Halil Paşa veziriazam oldu.

Yeni sadrazam, sakal ve bıyık donduracak kadar şiddetli bir kış hüküm sürmesine rağmen, Anadolu'daki Abaza Paşa İsyanı'nı bitirmek üzere görevlendirildi. Üsküdar'a geçen Halil Paşa orada bağlı olduğu Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri'ni ziyaret etti. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin, "A beyim sen bir defa daha serdar olmuştun!" deyip başka hiçbir söz söylememesi, seferde bir muvaffakiyet kazanamayacağına yoruldu.[26]

Osmanlı ordusu 4 Aralık 1626 tarihinde Üsküdar'dan hareket etti. 8 Mart 1627'de Adana'ya vardı. Sadrazam, burada vali olan Küçük Hüseyin Paşa'yı Abaza Mehmed Paşa ile münasebeti olduğu gerekçesiyle katlettirdi. Daha sonra Halep'e gelen Halil Paşa burada bir süre kaldı.

Halil Paşa, daha sonra Halep'ten çıkıp Diyarbakır'a geldi (14 Temmuz). Buradan Bağdad üzerine gidecekti. Bu sırada sınırda Ahıska Kalesi'nin İranlılar tarafından muhasara edildiği haberi gelince Dişlenk Hüseyin Paşa serdarlığında Diyarbakır Beylerbeyi

Hüsrev Paşa ile Halep Beylerbeyi Nogay Paşa kuvvetleri bölgeye gönderildiler.

Halil Paşa, Abaza Paşa'ya da haber göndererek Dişlenk Hüseyin Paşa'yla beraber gitmesini emretti. Abaza Paşa ise, "Ben padişahın bir kemter bendesiyim. Lakin levendlerin askerden bilhassa yeniçerilerden korktuklarını birsiniz. Siz lutf edip kapı kulu ile Muş tarafına teveccüh ediniz ki mutmain olsunlar. Ben de bu taraftan paşalarla Ahıska üzerine gideyim. Seraskerliği de bana ihsan ediniz," diye bir cevap gönderdi.

Sadrazam bu cevaptan memnun olmayarak, "Asker senin serasker olmandan razı değildir. Sana emredilmiş olduğu vechile sefere çıkıp bir hizmet göstermeye çalış. Tâ ki nezd-i padişahîde makbul olabilesin," diye bildirdi.

Abaza Paşa kendisine bir tuzak hazırlandığını düşünüyordu. Bu kuvvetin Ahıska'ya gitmeyerek kendisini öldürmek üzere Erzurum'a geldiğini fark etmişti.

Ahıska üzerine yürümek bahanesiyle Ilıca'da ordusunu kurarak Erzurum kadısını paşaların ordusuna gönderdi.

Dişlenk Paşa gelen kadıya, "Bu Abaza dedikleri kimdir ki bu kadar zamandır itaat etmiyor? Git efendine söyle ki ben Cennetoğlu gibi melik sülalesinden geldiğini iddia eden bir adamın hakkından geldim. Efendimiz olan padişah için kılıç çekmek gerekirse, Abaza gibi meçhul bir asinin hakkından gelmek bence çok daha kolaydır," diye laf söyleyip kadıyı huzurundan kovdu.

Gerçekte Osmanlı Devleti'nin maksadı bir yolunu bulup Abaza'yı ele geçirip idam etmekti. Ancak Abaza da işlediği suçları bildiğinden affolunmayıp Osmanlı'nın intikamına uğrayacağından emin olduğundan bu yumuşak muamelelerin hile olduğunu düşünmekte ve ona göre dikkatli hareket etmekteydi.

Bu itibarla Abaza Paşa, orduya katılmadığı gibi Erzurum Kalesi'nden ani çıkışla Ahıska'ya giden Dişlenk Hüseyin Paşa'nın ordusuna hücum edip, birçok yeniçeriyle birlikte Hüseyin Paşa'yı da katletti (1627).[27]

Bu gelişmeler karşısında Halil Paşa, Ahıska Seferi'nden vazgeçerek, Abaza üzerine yürümeye karar verdi. Öncelikle Abaza'yı itaate davet etti. Fakat Abaza bunu reddetti. Hâlbuki Halil Paşa kendisini nice kez ölümden kurtarmış birisiydi.

Abaza Erzurum'da yeniçeri avına başladı. Yakaladığı yeniçerileri parça parça ederek vücutlarının kanlı parçaları kalenin mazgallarına asılıyordu. Esir edilen paşalar ve beyler cellâda teslim edildi.

Erzurum Kalesi müstahkem olduğu ve Halil Paşa'nın yanında bir adet toptan başka top bulunmadığından ve çevre şehirlerden toplar getirinceye kadar mevsimin geçeceğinden kale muhasara edilemedi. Kış mevsiminin de yaklaşması üzerine geri dönüldü.

BU GELEN ASKERDEN KURTULUŞ YOKTUR!

Abaza karşısında alınan başarısızlık İstanbul'da şaşkınlıkla karşılanmıştı. Yapılan müşavereler sonucu Şeyhülislam Yahya Efendi'nin de teklifi üzerine Halil Paşa azledilerek yerine Hüsrev Paşa veziriazamlığa getirildi. Ardından da Abaza üzerine serdar tayin edildi (1628).

Hüsrev Paşa, memleket ve reayaya önem veren, askerlere karşı ise çok sertlikle hareket eden bir kişi idi. Sefer yürüyüşlerinde şiddetli yasaklar koyar, tahkikat yapar, şikâyetleri dikkatle dinler ve zalimleri cezalandırırdı. Orduda kuvvetli bir disiplin temin etmiş, beraberindeki komutanları korkudan titretmiştir.

Hüsrev Paşa, Sivas'a vardığında bütün askerler toplanıncaya kadar orada bekledi. Muazzam bir ordu oluşturduktan sonra da Abaza'nın adamlarına güler yüzle muamele ederek vaatlerde bulundu. Bu sayede Abaza'nın adamlarının bir kısmı kaçıp sadrazamın yanına geldiler. Abaza ise Ermeni ve Müslüman bütün kaçanlara mani olmak için yol kavşaklarına bölükler yerleştirmek zorunda kalmıştı.

Abaza Paşa'nın, sadrazamın hazırlıklarından korkup İran Şahı'na başvurmayı ve Erzurum Kalesi'ni ona teslim etmeyi düşündüğü haberi gelince, top ve cephane gibi taşıması zor ağırlıkları bırakarak hafif mühimmat ile yola çıktı. Top taşıma işine memur ettiği

askerlere ise, "Eğer ben ılgar ile vardığımın ikinci veya üçüncü günü siz dahi topları Erzurum'a yetiştiremezseniz, cümlenizi vakit geçirmeden kılıca lokma yaparım," diyerek büyük gözdağı verdi.[28]

Ardından fevkalade bir süratle Erzurum'a geldi ve derhal kaleyi kuşatma altına aldı (1628).

Abaza ise henüz muhasara için gerekli tedbirleri tam olarak alamamıştı. Abaza Paşa, Serdarın on–on beş güne kadar ancak gelebileceğini düşünüyordu. Osmanlı ordusunu karşısında görünce kan beynine sıçradı. Bu gaflet ile muhasara için kaleye lazım olan erzak, hayvan ve savaş aletleri de kalenin dışında kalmıştı.

Erzurum'da o vakitler harman vakti idi. Erzurum köylerinin harmanları çoktu ve Osmanlı askerinin hayvanlarının yemesiyle tükenmesinin imkânı yoktu.

Hüsrev Paşa'nın gelişinden iki gün sonrada toplar ordugâha ulaştı. Abaza'nın, kendisine çok itimat ettiği ve hürmet gösterdiği Kayseri şeyhi, Osmanlı ordusunun azametini görünce Abaza'ya dönerek, "Bu gelen asker, bu kaleyi alurlar, gayri çare yoktur," dediğinde Abaza'nın zaten azalmış olan umutları tamamen söndü.

Kale top ile yıkılması imkânsız olduğundan serdar bir hileye başvurup, Abaza'dan gelerek kendisine tâbi olan birisiyle içeriye Abaza ve adamlarına gizlice haber gönderip, cenkten vazgeçerlerse her birini sipahi ocağına kaydedip, çok itibar göreceklerine inandırdı. Böylece kaçıp gelenler çoğalınca Abaza telaşa düştü. Can kaygısıyla âlim ve şeyhlerden altı kişiyi Hüsrev Paşa'ya gönderip aman diledi. Böylece Abaza'nın amanı kabul edildi.

Hüsrev Paşa, ordu-yı hümayunda Abaza ve adamlarına gereken iltifatı gösterdi. Bölge askeri terhis edilerek yeniçeriler, ayan, erkân ve kapı halkı ile birlikte İstanbul'a dönülmesi kararlaştırıldı. Sadrazam Hüsrev Paşa, Abaza ile at başı Sivas ve Ankara üzerinden İstanbul'a varıldı.[29]

Dönemin ünlü şâirlerinden olan Nef'î bu olay üzerine şu beytlerle başlayan kasideyi kaleme almıştır:

Âferin ey alem-efrâhte serdâr-ı dilîr
Safder kal'a-güşâ saf-şiken-i kişver-gîr

Feth-i Hayber olalı eylememiştir kimse
Zor bâzû ile bir böyle hisarı teshîr

Abaza Mehmed Paşa, af dilemek için padişahın ayaklarına kapanmak üzere huzura getirilince Sultan Murad Han, "Kâfir, bu senin isyanın ne idi?" diye çıkışınca, "Padişahım, yeniçeriler rahmetli kardeşinizi öldürdüklerinden bütün beylerbeyleri onun kanını istemek için yazıştık ve ittifak ettik. Kulunuz sözüme bağlı kaldım ötekiler yan çizdiler ve bendenizi paradan ettiler. Yoksa ben bir Abaza kölesi padişah olacak değilim. Üzerime gelen vezirlerin sözlerine güvenilmeyeceğini de bilirdim, can korkusu ile boyun eğmedim. Emir padişahımın, işte boynum, işte kılıcın!" deyince Sultan IV. Murad Han, "Var şimdi zalim! Haddini bilmişsin, bu nedenle seni affettim," diyerek Bosna Valiliği'ni kendisine verdi (1628).[30] Nakibüleşraf Allâme Efendi bu olaya, "Erzurum'dan Abaza sıdk ile çıktı gitti" tarihini düştü.[31] Böylece devleti yıllarca meşgul edip Bağdad işiyle uğraşmasını engelleyen bu isyana son verilmiş oluyordu.

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ

Gülistanda gülü handân eden Dost
Âna bülbülleri nâlân eden Dost
Dilerse katreyi ummân eden Dost
Kimini kul kimin sultân eden Dost

Yukarıdaki ifadelerin sahibi, Celvetiyye yolunun piri, tasavvuf tarihinin en şöhretli, en yetkin ve en müessir mutasavvıflarından, padişahlara kılıç kuşatan, sultanları kendine kul eyleyen Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri 1628 senesinde vefat etti. İstanbul'da az görülen bir kalabalığın eşliğinde Üsküdar'daki dergâhında defnedildi.

Âlimin mevti imiş hak bu kim mevt-i âlem
Fevtine itdi feleklerde melekler matem

O, 1541 senesinde Şereflikoçhisar'da doğdu. Çok zeki olup bir defa okuduğunu zihninde tutar ve bir daha kitaba bakma ihtiyacı

hissetmezdi. İlk tahsiline Sivrihisar'da başladı. İlmini ilerletmek için İstanbul'a geldi. Genç yaşta tefsir, hadis, fıkıh ve zamanının fen ilimlerinde büyük âlim oldu. Hocası Nazırzâde Ramazan Efendi onu yanına yardımcı aldı.

Aziz Mahmud Hüdâyî bir taraftan hocasına yardım ederken, bir yandan da Halvetiyye yolu ileri gelenlerinden Muslihiddin Efendi'nin sohbetlerine devam ederek, tasavvuf yolunda ince bilgilerin sahibi oldu. Bu arada hocası Ramazan Efendi, Edirne Sultan Selim Medresesi'ne tayin edilince, Aziz Mahmud Hüdâyî de hocasıyla birlikte Edirne'ye oradan da Mısır ve Şam'a gittiler. Aziz Mahmud Hüdâyî, Mısır'daki Halvetî büyüklerinden Molla Kerimüddin'den ders alarak tasavvuf yolunda ilerledi.

Otuz üç yaşındayken hocası ile birlikte Bursa'ya geldi. Üç sene Ferhadiye Medresesi'nde müderrislik yaptıktan sonra, hocasının vefatı üzerine Bursa kadısı oldu. Bu vazifedeyken bir gece gördüğü rüyanın verdiği dehşet ve üzüntünün etkisinde olduğu günlerde bir hanım dava getirdi. Bu davadan sonra tamamen tasavvufa yöneldi ve Üftade Hazretleri'ne gidip talebe olmak istedi.

Üftade Hazretleri onun makam, şöhret, mal ve mülk sahibi olduğunu ileri sürerek yokluk kapısında sabredemeyeceğini söyledi. Aziz Mahmud Hüdâyî, her şeyden vazgeçtiğini, ne emrederse yapacağını ağlayarak arz etti. Şeyh Üftade kadılığı bırakmasını ve sırmalı kaftanıyla Bursa sokaklarında ciğer satmasını istedi. Aziz Mahmud Hüdâyî kadılığı bırakıp, halkın kınamalarına aldırış etmeyerek Bursa sokaklarında ciğer sattı. Böylece talebeliğe kabul edildi.

Üftade Hazretleri'nin hizmet ve sohbetinde bulunan Aziz Mahmud Hüdâyî üç sene gibi kısa zamanda birçok talebenin senelerce ulaşamadığı yüksek tasavvufi derecelere ulaştı. Hocası ona icazet verdi ve çocukluğunu geçirdiği Sivrihisar'a İslamiyet'in emir ve yasaklarını anlatmakla vazifeli olarak gönderdi.

Ailesiyle birlikte Sivrihisar'a giden Aziz Mahmud Hüdâyî, orada altı ay kaldıktan sonra, tekrar Bursa'ya döndü ve hocasının hizmetine devam etti. O sene hocası Üftade Hazretleri vefat etti. Hocasının

vefatından sonra manevi bir işaretle Trakya'ya gitti. Bir müddet sonra Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi vasıtasıyla İstanbul'a geldi. Küçük Ayasofya Camii Dergâhı'nda talebe okutmaya başladı. Bu arada Fatih Camii'nde tefsir, hadis ve fıkıh dersi verdi. Burada; ilim ve devlet adamlarına kadar uzanan geniş bir muhiti oldu.

Çok geçmeden Üsküdar'da şimdiki türbesinin bulunduğu yeri satın alarak dergâhını inşa ettirdi ve oraya yerleşti. İnsanlara Allahü Teâlâ'nın emir ve yasaklarını anlatıp talebe yetiştirmekle meşgul oldu. İlim talipleri onun yanına akın etti. Dergâh en fakirinden en üst kademedeki devlet adamlarına kadar her tabakadan insanlarla dolup taştı. Devrin padişahları ona çok hürmet ve iltifat gösterdiler. Sultan III. Murad Han, I. Ahmed Han, II. Osman Han ve IV. Murad Han onun nasihatlerinden istifade ettiler. Sultan IV. Murad Han'a saltanat kılıcını o kuşattı. O sırada İranlılarla yapılan Tebriz Seferi'ne Ferhad Paşa ile katıldı. Üsküdar iskelesindeki Mihrimah Sultan Camii'nde ve Sultanahmed Camii'nde belli günlerde vaaz vererek insanlara İslam dininin emir ve yasaklarını anlattı.

Aziz Mahmud Hüdâyî bir gün Sultan Ahmed Han ile sohbetteyken, padişah, "Efendim acaba zât-ı âlinizin bizlere bir vaadiniz ve müjdeniz yok mudur?" diye sorunca, Mahmud Hüdâyî Hazretleri ellerini kaldırarak, "Ya Rabbi! Kıyamete kadar bizim yolumuza katılan, bizi sevenler ve ömründe bir kere türbemize gelip ruhumuza Fatiha okuyanlar bizimdir. Bize talebe olanlar denizde boğulmasınlar. Ömrünün sonlarında fakirlik görmesinler. İmanlarını kurtararak gitsinler ve öleceklerini bilip haber versinler," diye dua etti.

Sultanahmed Camii'nin temeline ilk kazmayı Aziz Mahmud Hüdâyî vurmuştur. Sultanahmed Camii'nin açılışını yaptı ve ilk Cuma hutbesini okudu. Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri devrinde şiirleri ile de tanınmış, bu yönde de hizmet etmiş ve insanların yetişmesi için çalışmıştır. Devrinde tekke edebiyatının önde gelen temsilcisidir. Divanında, tevhid, na'at ve münacaatların yanında ilahileri de mühim yer tutar. Dili açık ve söyleyişi sadedir. III. Murad Han 1595 senesinde vefat edince şu mısraları kaleme almıştır:

Yalancı dünyaya aldanma yâ hû
Bu dernek dağılır divan eğlenmez
İki kapılı bir virânedir bu
Bundan konan göçer mihman eğlenmez

İrşat ve manevi terbiyesini şiirleriyle de devam ettiren Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri, bu sahada da gönülleri tenvir eden pek tesirli eserler vermiştir. Hüdâyî Hazretleri, bu şiirlerinden birinde gönülden masivanın çıkarılıp sırf Allah muhabbetinin yerleştirilmesi hususunu şöyle ifade eder:

Neyleyeyim dünyâyı
Bana Allâh'ım gerek.
Gerekmez mâsivâyı
Bana Allâh'ım gerek.

Ehl-i dünyâ dünyâda
Ehl-i ukbâ ukbâda
Her biri bir sevdâda
Bana Allah'ım gerek

Yaşadığı dönemde dergâhı İstanbul'un en önemli kültür merkezi olmuştu. Vefatında ardında binlerce talebesi ve altmışa yakın halife ve otuza yakın eser bırakmıştı. İstanbul halkı bu büyük veliyi o günden bugüne hiçbir vakit unutmayacak, türbesi en büyük ziyaretgâhlardan olacaktır.[32]

HÜSREV PAŞA'NIN İRAN SEFERİ

Veziriazam ve Serdar-ı Ekrem Hüsrev Paşa, 1629 baharında İran Seferi nedeniyle Üsküdar'a geçti. Hedef Bağdad'ın zaptı idi. Diğer taraftan İran'da Şah Abbas 1628 yılında vefat etmiş, yerine torunu Şah Safi hükümdar olmuştu.

Hazırlıklarını tamamlayan Hüsrev Paşa, Temmuz ayında hareket etti. Konak konak ilerlerken güzergâhı üzerinde şiddete ve zulme başvurarak birçoklarını suçlu veya suçsuz ayırt etmeden katletti. Akşehir'e vardığında şehrin kadısı Avni Osman Efendi'yi şikâyet üzerine haps ettirdi. Hapisten çıkarıldığı gün kadı korkudan vefat etti.

Naima onun bu zulüm hareketlerini şu şekilde ifade etmektedir:

> Hüsrev Paşa kan dökerek, fazla öldürmekte Haccâc-ı zalimin yolundan gitti. Yol üzerinde olan kadılar ve diğer vazifeliler suçlu suçsuz umumiyetle korkuya kapılıp titrerler idi. Beyt:
>
> *Gelir o vezîr-i hûnî kılıcı elinde kanlu*
> *Savul ey gönül yolundan ki yaman geliştir bu*
>
> deyu, zararından emin olanlar kurbanlar keser nice sadakalar verirlerdi.[33]

Ordu Konya ve Halep yoluyla ağır ağır Musul'a geldiğinde kış fazla olduğundan Dicle ve Zab nehirleri taşmış bulunuyordu. Öyle ki yöre halkı yerlerini bırakıp tepelere çıkıyorlardı. Suların çokluğundan her tepe ayrı bir ada halini almış bulunuyordu. Bağdad taraflarını su basmış olduğundan o taraflarda bir iş görülemeyeceği anlaşılmıştı. Sular çekilinceye kadar ordunun gerisini tehdit etmek ihtimali olan Erdlan ve Şehriban Hâkimi Ahmed Han'ın ülkesinin vurulmasına karar verildi.

Şimdi ordunun yönü Şehrizor idi. Gulanber (Kelgır) Kalesi tamir olunarak içine asker kondu ve burası Şehrizor Beylerbeyliği merkezi yapılarak valiliğine de Arnavut Mustafa Paşa tayin edildi. Kürt beylerinin sözleriyle hareket eden veziriazam buralarda vakit geçirmek suretiyle Bağdad işini askıda bıraktı.

Hüsrev Paşa Şehrizor taraflarında bulunurken, serdar Bağdad üzerine gelmiştir diye çölü geçerek Bağdad'a gelmekte olan Şam Trablus Beylerbeyi Parmaksız Mustafa Paşa Kerbela'ya geldiği zaman orasının İranlılar tarafından işgal edilmiş olduğunu gördü. Acemleri bölgeden çıkarttıktan sonra keyfiyeti veziriazama yazdı. O da Abaza Mehmed Paşa'nın adamlarından cesur bir yiğit olan Genç Osman'ı bir miktar asker ile o taraflara gönderdi. Genç Osman Necef, Hille, Remahiye taraflarını zapt ile Kerbela'nın muhafazası için o taraflarda kaldı.

Hüsrev Paşa, çapul yapmak isteyen Kürt beylerinin sözlerine uyarak İran hududunu iyice aşmıştı. Mihriban Kalesi'ni aldıktan

sonra Zeynel Han'ın kırk bin Kızılbaş askeri ile yola çıktığı haberi alındı. Seher vakti düşman göründü. Bir taraftan borular çalınıp bir taraftan "Hazır olun gaziler" diye bağırılarak asker savaş nizamına alındı.

Osmanlı ordusu düşmanın dörtte biri kadardı. Kızılbaş askeri grup grup saldırıyor, İslam askeri ise buna alay alay karşı çıkıp kılıç kılıca mızrak mızrağa çarpışıyordu. Zeynel Han, Osmanlı ordusunun sağ kanadına hücum emrini verince sağ kolda bulunan Nogay Paşa sırtını dayadığı dağa doğru geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Osmanlı ordusunun sağ kanadı paramparça oldu. Birçok Osmanlı askeri şehitlik şerbetini içti.

Sivas Beylerbeyi Halil Paşa işlerin ters gittiğini görünce yerinde öyle bir sebat etti ki o günden sonra "Demirkazık" namıyla anılır oldu. Halil Paşa'nın göstermiş olduğu bu gayret neticesinde toparlanan Osmanlı ordusu düşmana yeniden saldırıya geçti. Bunun üzerine İran ordusunda bozulmalar meydana geldi. Kaçan Kızılbaşların bir kısmı bataklığa saplandı. Osmanlı askeri yakaladıklarının kimisini kılıçtan geçirip kimisini esir aldı. Ordu, Hemedan, Hasanâbâd, Dergüzin tarafları yağmalandıktan sonra, Bağdad tarafına döndü (Haziran 1630).

Zeynel Han ise muvaffak olamamasından dolayı şah tarafından öldürülüp yerine Rüstem Han hanlarhanı oldu. Osmanlı ordusu, yolda kendisine baskın yapan Lûristan beyini fena halde bozduktan sonra daimi bir yürüyüşle Bağdad'a gelerek muhasara etti (Eylül 1630).

Atılan toplar ve yapılan hücumlardan bir netice hâsıl olmadı. Murtaza ve Zor Paşalar gibi değerli kumandanlar şehit düştüler. Babayiğit Genç Osman da topuğundan okla vurulup Dicle kenarında bulunduğu için nehre düşerek boğuldu. Nihayet 1630 Ekim ayında avdete karar verilerek Musul'a gelindi.[34]

Osmanlı ordusunun Bağdad önünden çekildiğini haber alan İran beyleri harekete geçerek Dertenk, Şehrizor taraflarını ve daha sonra da Hille'yi aldılar.

Veziriazam ve Serdar-ı Ekrem Hüsrev Paşa, şiddet ve tehdit ile iş görmek istemiş, Kürt beylerinin iğfaline kapılıp Bağdad üzerine gitmeyerek İran topraklarında lüzumsuz blöfler yapmış, boş zaman geçirmiş, neticede Bağdad muhasarasından bir iş çıkaramayarak eli boş dönmüştü.

Bu itibarla Ekim 1636'da veziriazamlıktan azlolundu. Yerine sadaret kaymakamı ve ikinci vezir olan Recep Paşa tayin edilmeyip âdeta muhalif olarak Üçüncü Vezir Hafız Ahmed Paşa'ya sadrazamlık verildi.

SİPAHİ ZORBALARI

Hüsrev Paşa azli kendisine tebliğ edildiği zaman Diyarbakır'da bulunuyordu. Yeniçeriler, "Bu kadar bela ve mihnet çekip düşmandan intikam alacak yerde senin azline sebep olan kimdir? Bize senden gayri serdar gerekmez!" diyerek bağırmaya başladılar. Hüsrev Paşa askerin bu tutumundan memnun olsa da zevahiri muhafaza için, "Biz padişaha asi değiliz. Muhalefet uygun değildir. Emir kendinindir. Bizler onun kullarıyız; kimi dilerse istihdam eylesinler," dedi. Zorbalar kendisini serdar yapmak için padişaha müracaat etmek istedilerse de bunları sureta teskin ile defterhaneyi mühürleyip kaleye koydu ve Diyarbakır Valisi Tayyar Mehmed Paşa'yı serdar vekili bırakarak Tokat taraflarına gitti. Yolda kendisinden mühr-i hümâyunu almaya gelen kapıcılar kethüdası Ahmed Ağa'yı görüp mührü verdi.[35]

Hüsrev Paşa'nın azli Kapıkulu süvarisi yani Sipah zorbalarının işlerini bozdu. Çünkü bunlar paşaya güvenerek serbest hareket ediyorlardı. Bunların Anadolu'nun muhtelif yerlerinde dernekleri vardı. İçlerinden en azılısı Dağlar Delisi Süleyman adında birisi olup Beyşehri, Seydişehri, Bozkır, Karaman ve havalisi ocak sipahileri bunun avenesindendiler; Süleyman'ın vefatı üzerine yerine akrabasından Deli İlahi denilen ikinci bir deli zorba geçmişti. Bu, Seydişehri'nde oturuyordu. Yine bu zümreden Rum Mehmed isminde bir sipah zorbası Konya'ya gelip Abaza'ya karşı Konya'yı müdafaa eden müteveffa Kâtip Mustafa Çelebi'nin karısını nikâhlayıp el ve

kol peyda ederek Konya (Karaman) valisinin hüküm ve nüfuzunu hiçe indirmiş ve bütün işlerde söz sahibi olmuştu.

Yine Afyonkarahisar'da Baba Ömer, Aydın taraflarında Kınalıoğlu, Eskişehir ve İnönü taraflarında Kör Ali, İskilip'te Köse Şaban ve saire gibi yer yer nüfuzlarını yaymış olan sipahi zorbaları vardı. Bu suretle kapıkulu süvarisine mensup olup devlet hazinesinden maaş aldıktan başka Anadolu'yu mıntıka mıntıka tahakkümleri altına alan bu zümre âdeta ikinci bir Celalî zümresi haline gelmişlerdi. Sultan Osman hadisesinden sonra ise gemi azıya almışlardı.

Hüsrev Paşa'nın azli bunların aşına soğuk su katmıştı. Bunun üzerine hepsi birbirleriyle haberleşip Hüsrev Paşa'yı azl ile Hafız Paşa'yı veziriazam yaptırmış olanların haklarından gelerek Hüsrev'i tekrar veziriazam yaptırmak üzere aralarında anlaştılar. Hepsinin İstanbul'da eli vardı. Bu sırada Kapıkulu ocaklarının İstanbul'a davet edilmesi bunların işlerine pek yaradı. Ocaklar İstanbul'a gelirken yukarıda adı geçen zorba sipahiler de İstanbul'a geldiler. Şehir kısa sürede bunlarla doldu ve bir anda asayiş bozuldu. Darphane civarında Kurşunlu Han bunların toplanma merkezi idi.

Diğer taraftan İstanbul'da kıdemli vezirlerden olan Recep Paşa, veziriazamlığı ümit ederken veziriazamlığın kendisine verilmeyerek önce Hüsrev Paşa'ya, onun azli ile de yine ümidinin hilâfına Hafız Ahmed Paşa'ya verildiğini görünce müteessir olmuştu. Şimdi ise aradığı fırsat ortaya çıkmış görünüyordu. Bir isyan ile sadareti elde etmek isteyerek İstanbul'a gelmiş olan sipahi zorbalarının elebaşlarını ve Hüsrev Paşa taraftarlarını ve bu arada yeniçerileri el altından tahrik etti.

Fırsatı kaçırmayan ocaklılardan evvelâ süvari bölükleri ayaklanıp Atmeydanı'nda toplanarak, "Hüsrev Paşa gibi bir vezir ki şöhreti ve savleti ile Acem diyarına velvele salmıştı. Azlettirmeye sebep olanlar padişahın ve bu devletin dostu değildir," diyerek on yedi kişinin başını istediler.[36]

Padişaha takdim edilen listede Veziriazam Hafız Ahmed Paşa, Şeyhülislam Yahya Efendi, Defterdar Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası

Hasan Halife ile Musahip Musa Çelebi de vardı. Dükkânlar kapatıldı. İstanbul ve saray halkı dehşet içinde kaldılar. İsyanın ikinci günü sipahilere yeniçeriler de iltihak edip saraya hücum ettiler. Saraydan, "Bugün sabredin, yarın cevap verilir," denilince Atmeydanı'na gelip dağılmayarak geceyi orada geçiriyorlardı. Ertesi gün daha sabahın ilk saatlerinde Bab-ı Hümayun'a gelip isteklerini tekrarladılar.

Nihayet üçüncü gün İkinci Avlu asilerle doldu taştı. Daha sonra ulemayı oraya davet ettiler.[37]

HAFIZ AHMED PAŞA'NIN ŞEHİT EDİLİŞİ

Zorbaların listesinin başında Veziriazam Hafız Ahmed Paşa'nın adı vardı.

Vezir Bayram Paşa, Hafız Paşa'ya haber gönderip, "Medet, zinhar! Paşa hazretleri bugün meşveret vardır diyerek divana gelmesin! Hemen gizlensin! İnşallah bu zorbalar topluluğu arasına ayrılık girer, yoksa korku mukarrerdir. Bir zarar dokunmaktan sakınmalıdır," dedi.

Hafız Paşa yola çıkmış gelirken Bayram Paşa'nın gönderdiği adamla karşılaştı ve vaziyeti anladı. Fakat gülerek, "Var bizden paşa hazretlerine selam eyle, zuhur edecek kaza-i mübremi rüyamda gördüm ölmekten gam çekmem," diyerek Bayram Paşa'nın adamını geri gönderdi.[38]

Hafız Paşa, sarayın Bab-ı Hümayun denilen birinci kapısından içeriye girince asker ikiye ayrıldı ve, "Bre vurun!" diye kendisini taşa tutup atından yıktılar. Maiyet hademesi olan şatırlar koltuğuna girip kendisini Bab-ı Hümayun dâhilindeki hastalar koğuşundan içeriye alıp saraya kaçırdılar. Şatırlardan biri maktul olmuş biri de yaralanmıştı.

Hafız Paşa, padişah tarafından kabul olunduğunda vuku bulan ahvali bildirdi ve sadaret mührünü teslim etti. Sultan Murad müteessir olarak kendisinin gidip saklanmasına müsaade etti. Hafız Paşa hemen sarayın Yalı Köşkü tarafına inerek kıyafetini değiştirip Üsküdar'a geçmek üzere bir kayığa atladı.

Hafız Ahmed Paşa'nın hastalar odasından kaçmasından sonra, asker orta kapıdan içeri girip Divan-ı Hümayun önüne gelerek, "Padişaha sözümüz vardır," diye bağrışmaya başladılar. Sultan Osman Vakası gibi bir hadiseye meydan vermemek için Sultan Murad Babüssaade (Ak Ağalar Kapısı) önüne çıkıp ayak divanı yaptı ve, "Kullarım muradınız nedir?" diye sordu. Onlar, listesi verilmiş olan on yedi kişinin paralanmak üzere kendilerine teslimini istediler.

"Bunlar padişaha dost değillerdir; eğer devlete hayırlı olsalar biz Musul'da düşman ağzında dururken perakende ettirmezlerdi," vesaire gibi sözler söylediler. Yapılan nasihati ve verilen cevabı dinlemediler ve "Elbette verirsiz! Pareleriz! Yoksa iş gayri olur," diye başka bir şehzadeyi hükümdar yapacaklarını ima ettiler. Padişahın oturduğu tahtın yanına kadar sokuldular.

Bu sırada yirmi yaşında olan Sultan Murad Han, asi askerin söz dinlemediğini görünce, "Mademki cevaba kulak vermezsiz ve kabil-i hitap değilsiz. O zaman niçin beni taşra davet eylediniz?" diye kendilerine bağırdı. Ardından tahttan kalkarak Babüssaade'den içeri girdi. Arkasından asker de girmek istediyse de kapı yüzlerine kapandı.

Bunun üzerine asiler bütün bütün galeyana gelip, "Mademki on yedi kişiyi vermedin biz işimizi biliriz," diye bir tehdit daha savurdular. Hafız Paşa'nın hasmı olan ve isyanın el altından tertipçisi bulunan Topal Receb Paşa, ağlayarak Sultan Murad'ın ayaklarına kapandı ve "Padişahım bu müfsitleri teskin lazımdır, eğer ben kulunu da isterlerse ver ki kul efendisi yoluna feda olagelmiştir. Kul istediğini ala gelmiştir. Birkaç bendeniz gitmekle nesne lazım gelmez. Ama hak saklasın bunlar teskin olunmazsa ahval müşkül olur," yollu hayli söz söyledi. "Ahval müşkül olur," sözüyle hal'e işaret etmişti.

Neticenin iyi gelmeyeceğini takdir eden IV. Murad Han, henüz Üsküdar'a varmamış olan Hafız Paşa'yı geri döndürmek üzere bostancıbaşıyı gönderdi. Hafız Paşa'ya yetişen bostancıbaşı, "Sizi padişah ister," diye alıp saraya getirdi.

Ak Ağalar Kapısı tekrar açılarak Sultan IV. Murad çıkıp tekrar tahta oturdu. Askerler geri çekilip durdular. Dört kişiyi huzuruna çağırdı. Bunların ikisi yeniçeri ve ikisi sipahi zabiti idi. Kendilerine tekrar nasihat etti. Bütün asker bir ağızdan, "Devletine bedhâh olanları elbette vermek gereksiz," dediler. Artık bunlara söz tesir etmiyor ve istediklerini almaktan geri dönmeyecekleri anlaşılıyordu.

Hafız Ahmed Paşa, yarı yoldan döndürüldükten sonra neticenin vahametini anlamış olduğundan abdest almış, feci akıbetini bekliyordu. Padişahın müşkül durumunu görünce Babüssaade'den çıkarak Murad Han'ın yanına geldi ve ona:

"Padişahım binlerce Hafız gibi kulun yoluna fedadır. Ancak ricam budur ki beni sen katletmeyüp ko, bu zalimler haksız yere kanımı döküp beni şehit etsinler. Lutfedip cesedimi Üsküdar'da defnettiresin. Yetimlerime lutf ve inayetini rica ederim," diye yer öptükten sonra besmele çekip, "İnna lillâhi ve inna ileyhi râci'ûn" ayet-i kerimesini okuduktan sonra asi güruhunun içerisine daldı.

İlk defa üzerine hücum eden sipahinin suratına vurduğu bir yumruk ile onu yere yuvarladı. Diğer bir sipahi Hafız Paşa'nın başına bir hançer vurup kulağına kadar başını iki şak etti. Birisi de göğsünden bir hançer vurduktan sonra yere yıkarak kılıç ve hançer üşürüp şehit ettiler; bir yeniçeri cesedi üzerine çıkıp boğazından kesti.[39]

Hafız Paşa'nın soğukkanlı hareketini ve asilerin arasına atıldığını ve feci surette şehit edildiğini gören Sultan Murad Han mendilini yüzüne tutarak ağladı, saray hademeleri cesedi üzerine bir yeşil ipek örtü örttüler. Padişahın artık durmaya tahammülü kalmadığından, "Bre Allah'tan korkmaz, Peygamber'den utanmaz, şer'e ve padişaha itaat etmezler," diye söylenerek içeri gitti. Hafız Paşa'yı vasiyeti üzerine Üsküdar'da Karacaahmed mezarlığına defnettiler. Bu sırada asiler Sultan Murad'a âdilâne hareket edeceğine de yemin ettirerek saraydan çıkıp yine Atmeydanı'na döndüler.

HÜSREV PAŞA'NIN KATLİ

Hafız Ahmed Paşa'nın şahadetinden sonra mühr-i hümayun Recep Paşa'ya verildi. Büyük bir isyan ile istediğine nail olan asi-

ler Şeyhülislam Yahya Efendi'nin de idamını istiyorlardı. Yahya Efendi'nin, Hüsrev Paşa'ya aleyhtar olan Balıkesirli İlyas Paşa taraftarı ve onun kapı kethüdası gibi olup İlyas Paşa'yı veziriazam yaptırmak istediğini zannettikleri için adını listeye koymuşlardı.

Yahya Efendi saklandığından asker azliyle iktifa edip ileri gitmediler. Onun yerine Rumeli Kazaskeri Ahizâde Hüseyin Efendi şeyhülislam oldu. Asiler bir taraftan da listedeki diğer istediklerini arıyorlardı. Ancak onların da her biri bir tarafa gizlenmişti. Yeniçeri Ağası Hasan Halife ise ocağa iltica etmek suretiyle hayatını kurtarmıştı.

Bu isyan Hüsrev Paşa'nın azli yüzünden yapılmış olduğundan Sultan Murad Han, tahrikin onun vesilesi ile gerçekleştiğini düşünmekteydi. Hüsrev Paşa'yı katle karar vermiş, fakat yapacağı işi Recep Paşa'dan da gizli tutmuştu. Padişah evvela Özi Muhafızı Murtaza Paşa'yı getirterek kendisine Diyarbakır Beylerbeyliği'ni verip Üsküdar'a geçirdi. Gizlice verdiği hatt-ı hümayunla, "Hüsrev Paşa fitne ve fesada sebep olmakla katleyleyesin!" diye emretti.

Üsküdar'a geçirmeden önce ise Padişah Murtaza Paşa'yı huzuruna çağırıp, "Senden Hüsrev'in başını isterim," deyince Murtaza Paşa istifa etmek istedi. Bunun üzerine hiddetlenen padişah, "Ben senden büyük hizmet umarken bu kadarcık şeyden aciz olduğun mahall-i teaccübtür (şaşılacak şeydir)," deyince, "Padişahım! Hatt-ı hümayunun benimle olup himmet-i aliyyeniz yaverim olunca bunun gibi hizmetten geri kalmam. Devletinde uhdesinden gelürüm. Fakat bu kadar devlet büyüklerini katletmiş adamdır. Çok malı olması gerektir. Malının muhasebesinden elem çekerim!" dedi.

IV. Murad Han, "Başını bana gönder malı sana mübah olsun!" dedi. Murtaza Paşa Osmancık kasabasına geldiği zaman arkasından gönderilen ikinci bir hatt-ı hümayunla acele etmesi emir olunduğundan süratle Tokat önüne geldi. Hüsrev Paşa'nın kolayca elde edilemeyeceğini bildiği için ihtiyatlı hareket ediyordu.

Diğer taraftan Sadrazam Topal Recep Paşa, Murtaza Paşa'nın acele ile Anadolu'ya geçirilmesinden şüphelenmişti. Hüsrev Paşa'ya haber gönderip Murtaza Paşa'dan gafil olmamasını bildirdi.

Murtaza Paşa büyük bir kuvvetle Tokat hisarı önünde göründüğünde Hüsrev Paşa'nın adamları efendilerine, "Bu herifin bu kadar büyük bir kuvvetle bölgeye gelmesi hayra alâmet değildir," diyerek kendisini uyardılar. O da bu konuda bir haber elde etmelerini istedi. Bu sırada Tokat kadısına da Hüsrev Paşa'nın katli için bir hatt-ı hümayun geldi.[40]

Bu ferman üzerine kale dizdarı, Hüsrev Paşa'nın konağını topa tuttu. Murtaza Paşa da kuvvetleri ile paşanın oturduğu konağını sardı. Paşa teslim olmayarak maiyeti ile müdafaaya başladı. Bunun üzerine Murtaza Paşa, Hüsrev'in kaçmasından korkarak, "Başı padişahın, malı yağma edenin," diye ilan ettirdi.

Bunun üzerine halk üşüşüp yağmaya giriştirler. Hüsrev Paşa kaleden top atıldığını görünce ümidini kesip adamlarına dönerek, "Mademki mesele böyledir. Niçin cenk ve kavga edersiniz? Ahir vakitte padişaha asi olacak değilim. Ferman padişahındır," deyip adamlarına geri çekilmelerini emretti ve Murtaza Paşa'ya, "Gelsin padişahın fermanı ne ise ben itaat üzeriyim," diye haber gönderdi.

Hüsrev Paşa, son bir desise ile Murtaza Paşa'yı öldürmek istediyse de muvaffak olamadı. Kendisine gönderilen hatt-ı hümayunu görünce teslim olup, "İnna lillâhi ve inna ileyhi râci'ûn" ayet-i kerimesini okuduktan sonra abdest alıp iki rekât namaz kıldı. Ondan sonra kemal-i nedametle kıbleye dönerek boynunu kemende teslim etti.

O gün namazı kılınarak cenazesi Büyük Camii'ye defnedildi. Murtaza Paşa, Hüsrev Paşa'nın mallarını mühür altına aldı. Seksen bin altın yüz bin gümüş ve bütün malları Feridun Efendi ile İstanbul'a gönderildi. Daha sonra ise başı gizlice İstanbul'a yollanıp padişaha gösterildi (1632).[41]

Aslında Hüsrev Paşa, sadaretten azlinden dolayı muğber ise de askeri tahrik gibi bir hareketi olmamıştı. Asıl olarak Topal Recep

Paşa onu emeline vesile yaparak ocakları tahrik eylemiş ve böylece Hüsrev Paşa'nın katline yol açmıştı.

BİZE KEFİL GÖSTER!

Recep Paşa veziriazam olmakla yaptığı işlerden dolayı padişaha karşı ihtiyatlı davranıyor ve istediği gibi hareket edebilmek için Sultan Murad'ın yakınlarını ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Hüsrev Paşa'nın ölümü ve başının geldiğini haber alması üzerine ocaklıları yeniden tahrik etmeye başladı. "Hüsrev Paşa gibi vücudu lazım vezirin katline sebep olanlardan intikam almak lazımdı," diye fitneyi kışkırttı. Bu yeni ayaklanmada ocaklı, Hüsrev Paşa'yı idam edenlerin intikamının alınacağını söylediler ve saraya gelerek Sultan Murad Han'ı ayak divanına davet ettiler ve kendisine:

"Padişahım, sen niçin Hüsrev Paşa gibi yarar bir veziri katledip kendi devletine yara açtın. İmdi sen elbette bize Hasan Halife'yi, Musa Çelebi'yi, Defterdar Mustafa Paşa'yı ver paralayalım," dediler ve sonra daha ileri giderek, "Şehzadeler bizim efendimiz oğullarıdır. Gayri sana itimadımız kalmadı. Nâ-hak yere Hüsrev Paşa'yı öldürdün. Şehzadelere dahi kıyarsın. Elbette şehzadeleri çıkarıp bize göster," diye ayak dirediler. Sultan Murad Han bu asilerin dediklerine oldukça üzülerek, "Hasan Halife ve defterdar kandedir bilmem. Musa'nın ne günahı var ki size vereyim? Bu derece utanma ve hürmeti aradan kaldırmak size düşer mi?" dediğinde ise asiler iyice ileriye giderek, "Bu dediklerimizi bize vermezsen sen bize padişahlığa layık değilsin," dediler. Bu sırada kasten halk arasında, "Hünkâr şehzadeleri boğdurmuş," diye şayia çıktığından, "Elbette şehzadeleri çıkar görelim," demeleri üzerine padişah emredip kardeşleri Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim'i içeriden getirerek gösterdi. Bayezid kardeşlerinin en büyüğü olup Sultan Murad'dan üç ay kadar küçüktü.

Bunlardan Bayezid ile Süleyman ileri varıp asi asker, "Bizden ne istersiz! Bizi kendi halimize bırakmayıp namımızı anıp bizi lisana getirmek niçindir? Allah'tan korkmayıp padişah hazretlerinden çekinip utanmayıp böyle tuğyan edersiz. Allahü Teâlâ aşkına bizi

halimize bırakın. Sizin himayenizin bizlere lüzumu yoktur," diye bağırdılar.[42] Asiler bu sözlere şaşırdılar ise de aldırış etmeyerek padişaha, "Bundan sonra bu efendiler hakkında biz sana inanmazız. Elbette bunlara zarar etmeyeceğine bize kefil ver," diye yaygaraya başladılar. Recep Paşa ile Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin kefil olmaları üzerine yatıştılar. Recep Paşa ile şeyhülislam şehzadelere kefil olmaları Sultan Murad'ın şüphesini çekmişti. Ancak belli etmedi.

Bu suretle ayak divanı bitti ve asiler yukarıda adı geçen üç şahsı elde etmek için, saklandıkları yerleri haber verenlere vaatlerde bulundular. Gece gündüz sarayın büyük kapısı önüne gelip istedikleri isimlerin verilmesi için yaygara kopardılar. Bu isimleri İstanbul'un her yerinde aradılar. Yeniçeri Ağası Hasan Halife'yi mehterhanede bulup bir ata bindirerek Atmeydanı'na getirdiler. Hasan Halife, at üzerinde etrafına bakarak, "Bana kıyman! Vallahi ben devlet işlerine ait, padişah huzurunda söz söylemiş değilim. Beni azat eylen! Başımı alıp başka diyara gideyim. Beni haksız yere katletmekten size ne hâsıl olur?" diye yalvardı. Fakat isyancılar aman vermeyip, "Bre sefih oğlan! Hükümdarvâri saraylar, padişah gibi yalılar yapıp ihtişam göstermeyi bilirsin! O kadar zenginlik ve devlet senin gibi birine neden layıktır?" diyerek asıl maksatlarını ortaya koymuş oldular. Hiç şefkat ve merhamet göstermeden atın üzerindeyken şehit ettiler. Daha sonra ayağına bir ip bağlayıp sürükleyerek Atmeydanı'ndaki bir ağaca baş aşağı astılar. Defterdar Mustafa Paşa'yı da Vefa Meydanı tarafında bir evde yakalayıp Atmeydanı'nda veziriazamın bulunduğu İbrahim Paşa Sarayı'na getirip orada öldürdüler.

Sultan Murad'ın çok sevdiği ve değer verdiği musahibi Musa Çelebi de Sadrazam Topal Recep Paşa'nın desisesiyle saraydan çıkarılıp İbrahimpaşa Sarayı'na getirildi. İsyancılar Musa Çelebi'nin İbrahimpaşa sarayında olduğunu haber alınca sarayın önüne üşüştüler ve Musa Çelebi'yi istediler. Bunun üzerine Recep Paşa Musa Çelebi'ye:

"Evladım padişahın hayatı için senin ve benim gibi bin kişinin hayatı bir şey değildir. Bununla beraber ne yapılmak lazım gelirse şimdi yaparız," diyerek -kendi adamlarına delikanlıyı arkasından itip

merdivenden düşürmelerini gizlice tembih ettikten sonra- merdiven başına getirdi. Merdivenden düşürülür düşürülmez hançerlenerek şehit edildi.[43]

Recep Paşa, Musa Çelebi şehit edilirken bir taraftan da, "Bre elinizi çekin! Padişah tarafından benim kefaretim ile gelmiştir. Bu ne olmaz iştir," diyerek sözde bu katli durdurmaya çalışıyordu.

Musa Çelebi'nin ölüm haberini alan IV. Murad Han büyük bir elem ve ıztırap duymuştu. Acı bir ah çekerek, "Ya Rabb! Bu mazluma kıyan zalimlerin hakkından gelmeye sen bana kuvvet ver!" diyerek ağladı. Padişah musahibinin ölümüne o kadar üzülmüştü ki bestesi ve güftesi kendisine ait olan şu mısraları da yazmıştır:

Yola düşüp giden dilber,
Musa'm eğlendi gelmedi
Yoksa yolda yomlu şaştı
Musa'm eğlendi gelmedi

Aman piyale vaktidir
Canım piyale vaktidir
Yollarını gözlerim gel
Menekşe lale vaktidir[44]

Hatta Evliya Çelebi bu mısralarla ilgili bir hatırasını daha sonra şöyle nakledecektir:

> Bir gün Murad Han'ın huzurunda sohbet sırasında Şehid Musa Çelebi için yazdığı bu varsağıyı okudum. Ben hazin hazin okurken o mendilini yüzüne tutup ağladı ve, "Hay veled! Evvela gazelin canıma taze can kattı. Arkasından şu varsağı ile Musa Çelebi'nin ruhunu şad ettin. Tiz doğru söyle, ben bu türküyü yaptığıma pişman olup yasak ettim. Sana kim, 'Hünkârın huzurunda oku' dedi ve bunu kimden öğrendin?" diye ısrar etti. Ben, "Hünkârım, ömrün uzun olsun! Babamın Ferruhzad ve Behzad adlı rahmetli köleleri vardı. Bir veba salgınında vefat ettiler, onlardan öğrenmiştim. Başka kimseden duymadım ve hiç kimse bana hünkâr huzurunda oku dememişti. Allah doğru söylediğimi bilir.." deyip sustum.

Hünkâr, "Hay veled, ne kadar anlayışlıdır. İşi ölmüş adamlara yıktı ki onlardan bir daha sual olunmaz. Eğer hayatta olan kimseden öğrendiğini söylese belki hünkârdan zarar görür diye ölüler ağzından söz nakletti. İlahi, berhudar olasın."[45]

GEL BERU TOPAL ZORBA BAŞI!

Recep Paşa bundan sonra hıyanetini gizleyemeyecek duruma düştü. Ancak bir saltanat değişikliği ile vaziyetin düzelebileceğini anladı. Kendisiyle aynı fikirde olan zorbabaşılarını bulmakta da gecikmedi.

Edepsizlikleri haddi aşan Saka Mehmed, Cin Ali, Salih Efendi, Çalık Derviş, Mehmed Ağa oğlu, Yemişçi Mustafa gibi sipahi zorbaları da Recep Paşa gibi, yaptıklarının yanlarına kalmayacağını ve Sultan Murad'ın mutlak surette kendilerinden intikam alacağını düşünmeye başlamışlardı. Bu sebeple padişahı hal' ile şehzadelerden birisini hükümdar yapmayı kararlaştırdılar. Fikirlerini elebaşları olan Sipahi Rum Mehmed'e (Konyalı olduğu için bu lakapla anılmaktadır) açtılar.

Rum Mehmed bunlara, "Padişahı iğfal edenlerden istediğimiz tarzda intikam alındı. İşi azıtırsak âlem ayak üzeredir. Allah saklasın devleti yıkıma sürükleriz," diye cevap verdi. Fakat onlar kararlarında ısrar ettiler ve bu işe Yeniçeri Ocağı'nın da iştirakini istediler.

Oysa Hasan Halife yerine yeniçeri ağası olan Köse Mehmed Ağa padişaha sadıktı. Ocaktan yetişerek ocak kethüdalığından ağa olmuştu. Ocak vaziyeti ve diğer işlere dair dışarıdaki havadisi bir vasıta ile padişaha bildiriyordu.

Sipahi zorbalarının bu hareketlerini duyunca bir taraftan yeniçerileri işe karıştırmamak için gayret etmekle beraber diğer taraftan da keyfiyeti saraya bildirdi. Bu işlerin başında Recep Paşa ile Canbolatoğlu Mustafa Paşa'nın bulunduklarını da arz etti. Rum Mehmed ile Köse Mehmed Ağa'nın muhalefetleri üzerine Sultan Murad'ı hal' etmek teşebbüsü önlendi. Padişah zahiren sipahilerin günahlarını affeyleyerek onlarla barıştı. Rum Mehmed, Konya'ya

giderek Mevlevî tarikatına intisap etti ve hizmetine mükâfat olarak kendisine Maraş Beylerbeyliği verildi.

Bu arada zorbalar türlü inam yolları da buldular. Ramazan ayının gelmesini de bahane ederek zorbalar maskara alayları düzüp ev ev gezerek âdeta vergi istemeye başladılar. Karşı koyanlar olursa ellerindeki meşalelerle evlerin balkonlarını tutuşturuyorlardı.[46]

Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmanî* isimli eserinde ise onların edep ve ahlak dışı hareketlerini şöyle nakletmektedir:

> Ol zaman kulun şol mertebe tuğyanı vardı ki, gündüz hamamdan peştemal ile çıplak avrat çıkarmak; gulamiye aldıkları günde, Sultan Mehmed Camii'nde duhan içmek ve Müslümanların ırzın, payimal etmek; köşelerde aşikare ayak üzere zina etmek; kan dökmek; evler ve saraylar basmak; bayram günlerinde salıncak kurup bizzat padişahı ve validesini ve vüzera ve ehl-i divanı mumlar ile salıncağa okumak ve bahusus kahvehanelerde ve meyhanelerde fiil-i nâ-meşru etmeleri gibi, şol mertebe âlem nizam u intizamdan çıkmıştı ki vasfa gelmez.[47]

Bu şekilde İstanbul iki ay süre ile askerî anarşinin en feci sahnelerini yaşadı. Zorba tuğyanının bu korkunç sahneleri, herkesçe tam bir nefretle karşılanıyor ve bundan kurtuluş için saltanat makamında bulunan Sultan Murad Han'a bakılıyordu.

Sultan Murad Han, bu zorba rezaletlerine kat'i darbeyi vurmak, kanun ve adaleti tam hâkim kılmak için fırsat bekliyordu. Neticede zorba rezaletlerinin kimse tarafından hoş karşılanmayan ve nefret edilen hallere varması, padişaha istediği fırsatı vermiş bulunuyordu.

Sultan Murad Han, Recep Paşa'nın yaptığı tahrikler, desiseler hakkında iyi bilgi edinmiş ve bunun melanetlerini Rum Mehmed ile Yeniçeri Ağası Köse Mehmed de teyit eylemişlerdi. Bütün bu isyan hareketlerinin Recep Paşa'nın başı altından olduğuna padişahın şüphesi kalmamıştı.

Sipah ve yeniçerilerin İstanbul'da, bayram münasebetiyle yaptıkları edepsizlikler, para toplamak için tertip eyledikleri eğlenceler,

salıncak alayları ve soygunculukları geçtikten sonra bir gün (18 Mayıs 1632) Veziriazam Recep Paşa saraya davet edildi. Recep Paşa âdeti üzere maiyetindeki bir kısım sipahi zorbalarıyla saraya geldi. Onları sarayın dış kapısı önünde bıraktıktan sonra padişahın huzuruna çıktı.

Recep Paşa, padişahın eteğini öpeceği sırada Sultan Murad Han, "Gel beru topal zorba başı," diye seslendi. Çünkü Recep Paşa nikristen muztarip olduğu için topallayarak yürürdü. Bu sözden canı başına sıçrayan Recep Paşa, "Hâşâ padişahım. Vallah ve billâh padişahımın rızasından hariç zerre kadar vaz' u hareketim yoktur," dediyse de artık sabrı taşan padişah, "Bre mel'un abdest al," diye bağırdı. Çünkü Recep Paşa ayak divanı günü padişah dışarı çıkacağı zaman, "Padişahım abdest alıp öyle dışarı çıkın," sözleriyle Sultan Murad'ın öldürülmesi ihtimali olduğunu ima etmek istemişti. Sultan Murad, "Şu hainin tiz başını kesin," diye haykırınca, cellât hazır bulunmadığından zülüflü baltacılar kement atıp boğdular. Ölüsünü dışarı çıkarıp Bab-ı Hümayun önünde bekleyen adamlarının önüne attılar. Recep Paşa'nın cesedi önlerine düşünce zorbaların aklı başından gitmişti. Kalplerine büyük bir korku düşerek ortalıktan toz oldular.[48]

SÖZÜNÜZDE SADIK İSENİZ!

Recep Paşa'nın yerine veziriazamlık makamına Mısır Valiliği'nden mazul Tabanıyassı Mehmed Paşa getirildi. Kendisine derhal zorbaların hakkından gelmesi emrolundu. Recep Paşa'nın katli zorbaları kızdırdı ise de işi meydana vurmaya cesaret edemediler. Bu sefer öç alma sırası padişaha gelmişti.

Padişah yirmi yaşını doldurmuştu. Yıllardır hem cereyan eden olaylardan hem de ayak divanlarından büyük ders çıkarmıştı. Kendisi vücutça çok kuvvetli, demir pençeli, gözü pek, nüfuz-ı nazar sahibi idi. Recep Paşa'yı tepeledikten sonra yerine getirdiği veziriazama zorbalar hakkında katiyen müsamaha etmemesini söylemişti.

Her sene kapıkulu süvarilerinden mülazım denilen nöbetçi süvarilere sıra ile cizye defterleri, vakıf tevliyetleri ve iltizam gibi şeyler verilir ve bunlar da onları mültezimlere satarak para alırlardı.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında seferler oldukça orduda emir zabitliği yapmak üzere kapıkulu süvarilerinden üç yüz kişi ayrılıp hizmet ederler ve bunlara hizmetleri mukabelesinde divan hizmetlerinden münasip birer vazife verilirdi. Bunların zorbalıkları sebebiyle on yedinci asırda üç yüz mülazım on bine çıkmıştı.

Bundan başka bu mülazemet hizmetleri seferlerde verilirken her seneye teşmil ettirilerek kendilerine verilmesi kanunî olmayan hizmetler de bunlara verilir olmuştu. Veziriazam olmak isteyen bazı haris vezirler o makamı işgal için sipahileri bu gibi vaatlerle de ele almışlardı. Şimdi ise Sultan Murad Han, kanunsuz olarak verilen bu hizmetleri eski haline döndürmek istiyordu.

Nitekim Sipahiler 1632 yılı Mayıs ayında Okmeydanı'nda toplanarak sene sonuna kadar beklemek zordur, hizmetler tevzi olunsun diye veziriazama bir defter verdiler. O da bunu padişaha arz eyledi. Sultan Murad Han, "Min ba'd ecdâd-ı izamım zamanında müdahale etmedikleri hizmetler verilmesin. Kanun üzere diğerleri verilsin," diye veziriazama hatt-ı hümayun gönderdi.

Bunun üzerine sipahiler, Sultanahmed Meydanı'na toplandılar. Bu toplantı haber alınınca padişah Sarayburnu'ndaki Sinan Paşa Köşkü'nde ayak divanı ferman etti. Veziriazam, şeyhülislam, kazaskerler, ulema ve yeniçeri ocağı ağalarıyla altı bölük ağalarını oraya çağırdı. Sultanahmed Meydanı'ndaki güruha, "Şayet sipahi kullarım itaatli ve bana bağlı iseler, içlerinden birkaç ihtiyar kişi seçip göndersünler. İstekleri her ne ise anlara bildirip anların rızalarıyla olan fetk ü retk (idare) her ne ise razı olsunlar!" diye haber yolladı. Bunların içlerinden ileri gelen suçlular, bir tuzağa düşmemek için bölük eskilerinden bazılarını yolladılar. Yeniçeriler etrafı muhafaza altına almışlardı.

Bunun üzerine zorbalar gelemedikleri için, sipahiler, ehl-i ırz ve temiz ocak ihtiyarlarından birkaç kişi seçip gönderdiler. Bunlar yeniçeri ihtiyarlarının yanında mevki aldılar. Padişah yeniçeri ağasına, ocak ihtiyarlarına ve çorbacılara hitab ederek, *"Eti'ullahe ve etiu'r-rusul ve ulü'l-emri minküm* (Allah'a ve Peygambere ve onlara bağlanan emirlerinize itaat ediniz.)" meâlindeki ayet-i kerimeyi

okuyup tefsir etti. Sonra, *"Hükümdar bir Habeşi köle de olsa, Allah'a itaat ettikçe ona itaat ediniz,"* meâlindeki hadisi şerh etti. Ardından ecdad-ı izamının gazalarını, askerin onlara itaatini, bu itaatin padişahın zatına değil, onun zatında tecessüm eden millete, devlete, makam-ı saltanat ve hilafete, bilhassa Din-i Mübin-i Ahmedi'ye ve Cenâb-ı Hakk'a matuf bulunduğunu anlattı. Padişaha, şer'e muvafık olan usul ve kanuna itaat olmazsa, devletin izmihlalden kurtarılamayacağını, buna sebep olanların ise dünyada ve ahirette azaba müstehak olacaklarını söyledi. Ecdadı gibi kendisine bağlılık göstermelerini bildirerek bu hususta muti' kalıp kalmayacaklarını sordu.

Bir ihtiyar çorbacı, "Padişahım! Sen bizim padişahımızsın, sen Zıllullah'sın! Bizim sana karşı itaatsizliğimiz olamaz! Dostuna dost, düşmanına düşman oluruz. Cümlemiz senin uğrunda ve din-i Muhammedî yolunda kurban oluruz," dedi.[49]

Padişah bu sözlerden memnuniyetini bildirdikten sonra, "Sizlerden beklediğim ve bekleyeceğim odur, lakin içinize birtakım müfsitler girmiş, hem sizi bednam ediyor, hem de din ü devletin zararına sebep oluyor. Öylelerini himaye etmeyeceğinize, söz dinlemeyenleri teslim edeceğinize bana yemin verecek misiniz?" dedi.

Yeniçeri Ağası, "Cümlemiz saadetlü padişahımıza muti'iz, maazallah eşkıyayı himaye etmeyiz. Saadetlü padişahımıza gerekmeyen bize dahi gerekmez. Bunun için yemin de veririz," dedi.

Bunun üzerine Kur'ân-ı Kerim getirdiler. Yemin merasimini bizzat IV. Murad Han icra ettirdi. Her birine ayrı ayrı "Vallahi mi, billahi mi, tallahi mi?" diyerek sordu. Herkes Mushaf-ı Şerif'e el basarak, "Vallahi, billahi, tallahi," dediler. Hazır bulunanlar içinde vakanın mehabetinden gözleri yaşaranlar ve ağlayanlar son derece fazla idi. Bu şekilde yemin tescil edildi.

ÇARE KILIÇTAN İBARETTİR!

Bundan sonra padişah, sipahi ihtiyarlarına hitabını yönelterek, birinci sualini tekrar etti. Onlar dahi padişahın dostuna dost, düşmanına düşman olduklarını beyan ettiler.

Bunun üzerine padişah hazretleri hiddetle şunları söyledi, "Behey kavim! Siz ne acib mahlûklarsınız? Sizin fesadınızdan devlet-i saltanata zaaf gelmiş. Söz ve nasihat kar etmeyip fitneden el çekmezsiniz. Bugün, 'Padişah kuluyuz, emrine muti'iz' diyorsunuz. Ekser vakitlerde padişah sözünü, kanun ve şeriat hükmünü tanımak ve dinlemek istemezsiniz. Bütün memuriyetler, cabilikler, mütevellilikler elinize ve hükmünüze geçmiş iken, hâlâ doymak bilmiyorsunuz. Sıralarınız serkeş eşkıya ile dolmuş. Mülkü harap, raiyeti payimal ediyorsunuz. Siz kırk bin adamsınız. Her biriniz mutlaka bir irade ve memuriyete sahip olmak davasını güdüyorsunuz. Hâlbuki cümle memuriyetler ancak beş yüzdür, kırk bin değildir. Memuriyet alanlarınız, almayanlarınız hep halkı soymakta müttefiksiniz. Sizlerin şerrinden reaya terk-i hane etmiş, köyler ve kasabalar boşalmış. Reaya olmayınca hazine varidatı nereden bulur? Akçe olmayınca vaktin çarhı ne ile döner? Maksadınız işiniz hep yıkmak ve harap etmek olmuş. Tevliyetlerini zabt ile ecdad-ı pâkimin hayratını harap ettiniz. Bu kâfi gelmedi kitabet, tezyin gibi bütün cihatı da istila eylediniz. Sizin tamahınızdan hiçbir şey kurtulamıyor. Bütün bunlara kat'i surette nihayet verecek misiniz? Ecdadımın zamanlarında olduğu gibi yalnız ulufeniz ile kanaat edip itaat dairesine gelecek misiniz?"[50]

Bir sipahi ihtiyarı, "Hâşâ, biz sipahi kulların asi değiliz. Asi namını kabul etmeyiz. Edeplerini bilemeyip, padişahımızı taciz edenler ve haddinden fazla taleplerde bulunanlar bizden değildirler. Sonradan yanaşma zorbalardır. Anları tutmaya biz muktedir değiliz. Lakin kabahatlerine rızamız ve iştirakimiz yoktur," dedi. Padişah ise buna şu cevabı verdi, "Yine kabahat sizindir! İlk zuhur edenleri tedib etmediniz, bıraktınız. Başkaları bu kayıtsızlığınızdan cesaret aldılar, çoğaldılar. Şimdiden sonra o makule müfsitleri içinize kabul etmeyeceğinize ve ben talep ettiğim vakit teslim edeceğinize ve kadim ulufeniz ile kanaat edip, kavaid cihetlerine talip olmayacağınıza Kitabullah üzerine yemin verir misiniz?"

Ön sırada bulunan sipahi murahhasları tereddüt etmeden yemine hazır olduklarını söylediler. Fakat arkada bulunan beş on zorba,

şikâyet ve muhalefet yollu sözler söyleyince, yeniçeriler, "Atın şu edepsizleri dışarıya!" sözü üzerine, top gibi eller üzerinde fırlatıp dışarı attılar. Bunun üzerine sipahilere de Kur'ân üzerine yemin verildi ve bunun için de ayrı bir zabıtname yazılıp tescil edildi.[51]

Bu haber Sultanahmed Meydanı'na varınca, sipahi cemiyeti hemen dağıldı ve zorbalar gizlenmeye başladılar. Bir saat evveline gelinceye kadar koca devleti sarsan hareket, bir anda âdeta ortadan kalkıyor ve kayboluyordu. Bu, hakkın zuhuru karşısında zulmetin yok olacağını işaret eden hak kelamının yeni bir tecellisi idi.

Bundan sonra padişah hitabını, bu defa ulemaya tevcih etti: Rumeli ve Anadolu kadılarından iki ihtiyar zat ön sıraya davet edildi. Padişah onlara hitap ederek, "Siz dahi ahkâm-ı şer'iye dairesinde vazifenizi ifa etmiyorsunuz. Garaz ve tamaha mağlup oluyor, halkı rencide ediyorsunuz. Zulümden ve rüşvetten vaz geçip şeriat-i Muhammediye dairesinde icra-yı ahkâm ile reayanın itimadını iade edeceğinize bana nasıl teminat verebileceksiniz?" sualini sordu.

Rumeli kadılarından biri, "Hâşâ! Biz rüşvet ile iptal-i hak ve ihkak-ı batıl etmek istemeyiz, çünkü Allah'tan korkarız. Birinci emelimiz Kitabullah ahkâmı veçhile muamele etmektir. Neyleyelim ki sipahilerin tasallutundan aciz kaldık. Zorbalar kazamıza gelip, türlü zulümler ve irtikablar ve gasplar icra ederler. Bu işler için gelip bizden hüccet talep ederler. Kabul etmez isek, zorla yaptırırlar. Divan-ı Hümayun'a şikâyet edersek arzuhalimiz dinlenmez ve okunmaz. Bilakis 'Mal-i padişahiyi tahsile filan kadı mani oluyor' yolunda zorbaların dilekçeleri divanca kabul görür. Bizi azil ve tevbih ederler. Vakıa zulüm ve irtikab çoktur, lakin bizim arzumuz ile değildir. Bizim kabahatimiz sipahilerin şerlerinden korkmak ve anların dediklerini yapmaktan ibarettir," beyanında bulundu.

Bunu söyleyen ihtiyar kadı, başına gelen bir vakayı da nakletti. Falan hizmeti olan sipahinin, zulmüne mani olmak istediği için, arkadaşlarıyla birlikte mahkememi basıp esvaplarını ve atlarını yağma ettiğini anlattı. Padişah, "Bundan malumatım var," cevabını verdi.

O sırada Arap asıllı bir Anadolu kadısı kılıcını çekerek, "Padişahım! Her kim halifenin emrine asi olursa, katli vaciptir. Bu suiistimallere çare kılıçtan ibarettir. Başka tedbir kar etmez," beyanında bulundu.[52]

Bunu büyük bir sükûnetle dinleyen Murad Han, kadılar ve ulemadan da yemin talep etti.

Bu sırada ahalinin şükran hisleri galeyana geliyor, dua makamındaki alkış avazeleri ortalığı derinden sarsıp hazır bulunanlara büyük ümitler veriyordu.

Padişah, Sinan Paşa Köşkü'nde akdolunan büyük ayak divanının neticesini bir zabıtname tarzında tespit ettirerek, hazır bulunan devlet ricaline imza ettirdi. Bu zabıtnamenin tanzimi nizamın anarşiye, adaletin zulme, hayrın şerre galebesini gösteriyor; Osmanlı cemiyetinde yeni bir toparlanış ve hamle çağının başladığını anlatıyordu. Bu, cemiyetin muhafazakâr unsurlarının devlet reisinin etrafında halkalanması, anarşi ve kargaşa devrine nihayet vermesi idi. Sultan Murad Han'a Osmanlı Devleti'ni uçurumun kenarından döndürebilme imkânını tanımaktaydı.

ZORBALARLA MÜCADELE

Sinan Paşa Köşkü kararlarını müteakip Sultanahmed Meydanı'na toplanan sipahiler, yemin eden ocak eskilerinin yeminlerini tanımayarak yine serkeşliğe başladılarsa da Yeniçeri Ocağı'nın ele alınmış olması bunların maneviyatını sarstı. Veziriazam sarayında yapılan diğer bir toplantıda muhalefet edeceklerin haklarından gelinmesi kararlaştırıldı. Bu karar padişaha bildirildi. Cuma namazı vakti olduğu için bazı ağalar, "Varıp Cuma namazını eda edelim yarın bu iş görülsün!" deyince müftü efendi ve kazaskerler, "Bu gaileyi def etmek cumadan daha lüzumludur. Âlem böyle karmakarışık iken Cuma mı caiz olur?" diyerek oturdular. Daha sonra sipahi zorbalarından Saka Mehmed, Gürcü Rıdvan, Cadı Osman ve emsali şakilerin derhal yakalanıp Saray-ı Hümayun kapısı önünde başlarının kesilmesi için hatt-ı hümayun çıktı.

Saka Mehmed şiddetli bir muamele görmeyeceğini düşünerek gururlu bir şekilde saraya geldi. Burada hemen yakalandı. Sadrazama hitaben, "Devletlü paşa, kavl ü kararımız böyle mi idi?" diyecek olduysa da sadrazam, "Tiz hınzırı boğun, söyletmen!" diye emredince Cin Ali ile birlikte hemen katledildi. Cesetleri denize atıldı. Kadı Osman hanesinde şarap içerken yakalandı ve derhal o da boğuldu. Bundan sonra İstanbul'da, bulunan sipahi zorbaları birer birer elde edilip öldürüldü. Anadolu'dakiler de yakalandıkça temizlendi.

Bunların içinde en meşhuru Beyşehri, Seydişehri ve havalisini kasıp kavuran Deli İlahi'dir. "Dağlar Delisi" diye meşhur bir zorbabaşının kardeşinin oğlu idi. Yapmadığı zulüm kalmamıştı. "Sen şunu yapmışsın, filan yerde şunu demişsin," gibi iftiralarla birçok suçsuz kimsenin namusuna ve canına kastetmiştir. Seydişehir'in tanınmış şahsiyetlerinden Hoca Recep adlı bir kimseyi, "Sen bana ayağa kalkmadın," diyerek haksız yere falakaya yatırıp yirmi bin akçesini aldı. Birçokları, "Madem ol zalim hayattadır, başka diyara gitmek gerektir," diyerek vatanlarını terk ettiler.[53]

Deli İlahi'yi merkezdeki gelişmelerden haberdar etmelerine rağmen o kadar kendisinden emindi ki ulufesini almak için büyük bir cüretle İstanbul'a geldi. Ancak artık millete cesaret gelmişti. Aleyhtarları kendisini yakalayıp, "Seninle şer'i davamız vardır," diyerek Divan-ı Hümayun'a getirdiler. Emir gereği zindana götürüldü ve akşam orada boğularak cesedi denize atıldı.

Bundan sonra Bozkırlı Dereli Halil, daha sonra diğer sipah zorbaları elde edilip öldürüldüler. Sultan IV. Murad bu temizleme esnasında Hafız Ahmed Paşa'nın katlinde alâkaları olanlarla Hüsrev Paşa taraftarı olanları takip ederek öldürmüş ve ortalığı sindirmişti.[54]

İsyan yoluna sapmış olanlardan biri de Anadolu Beylerbeyiliği görevinde de bulunmuş İlyas Paşa idi. Aslen Balıkesirli olan İlyas Paşa'ya Solakoğlu denilirdi. Kendisi cesur ve faal olup Balıkesir ve havalisindeki eşkıyayı tedip etmesi sebebiyle şöhret bulmuştu. Hafız Ahmed Paşa Bağdad Seferi'ne giderken İlyas Paşa da Anadolu Beylerbeyliği ile orduya iltihak edip yüz aklığıyla orduda ün salmıştı.

Fakat Hüsrev Paşa'nın veziriazam olması üzerine onunla aralarındaki zıddiyete binaen Balıkesir'e çekilerek sefere katılmadı. Ayrıca kendisini müdafaa için etrafına bir hayli sarıca, sekban ve levend topladı. Kendisi namdar bir beylerbeyi olduğu için kimseye baş eğmemişti. Artık geceleri, adamları kendisine *Şehname* ve *Timurname* gibi eserler okuyor, o da cihangirlik hülyaları kuruyordu. Şeyhülislam Yahya Efendi ile mektuplaşırdı. Şâir Nef'î ile Cevrî'nin, İlyas Paşa hakkındaki kasideleri vardır. Nef'î, "Kerim ü kâmrân var ise ger İlyas Paşa'dır" der.

İlyas Paşa'yı avlamak için kendisine vezirlikle Şam Valiliği verildi. Fakat o Balıkesir'den ayrılmadığı gibi vezir olunca daha da şımararak tahakkümünü artırdı. Midilli Adası'nı işgal eylemek istediyse de muvaffak olamadı. Manisa'yı vurup yağmalattı.

Bunun üzere padişah, 1632 Haziran ayında Küçük Ahmed Paşa kumandasında vurucu bir birliği üzerine sevk etti. İlyas Paşa bu kuvvetin karşısına çıktı ise de ağır bir bozguna uğradı ve kaçarak Bergama'ya kapandı. Nihayet teslim olunca İstanbul'a getirildi. Beylerbeyi'ndeki İstavroz Bahçesi'nde padişah kendisini sorguya çektikten sonra öldürüldü (1632 Eylül).[55]

Murad Han ardından Küçük Ahmed Paşa'yı huzura kabul etti. Kendisini azarlayarak, "Senin hakkında dahi şikâyetler geldi. Reayaya zulmetmişsin. Gereğinden fazla para almışsın," dedi. Ahmed Paşa ise aldığını savaş sırasında askere harcadığını hatta kifayet etmediği için altmış bin kuruş da borca girdiğini bildirdi. Padişah reayaya fena muamele olunmasına asla rıza göstermeyeceğini bunu yapanların iki cihanda da merdud olacağını söyleyerek nasihatler etti. Bu hadise Sultan IV. Murad'ın imparatorluğun her yerinde gözü kulağı olduğunu gösteriyordu.[56]

Diğer taraftan Ahmed Paşa'nın anlattıklarından ikna olan padişah, kendisini Şam Beylerbeyliği'ne getirdi ve Maanoğlu Fahreddin'in de hakkından gelmesini emretti.

Maanoğlu ailesi, 17. yüzyılın başlarında imparatorluğun otorite boşluğuna düşmesi üzerine Osmanlı Devleti'ne bağlılıktan çıkarak

Lübnan'da bağımsız bir devlet kurmaya kalkışmıştı Veziriazam Kuyucu Murad Paşa Anadolu'da Celalîleri temizlediğinde zorda kalan Maanoğlu Fahreddin Bey, saraydan özür dileyip affını istedi. Af talebi kabul Safed Sancakbeyliği'nde bırakıldı. Ama Maanoğlu sancakbeyliğini oğlu Ali'ye terk ederek İtalya'ya gitti. İtalya'da, aslen Lorraine Hanedanı'ndan geldiğini ve, "Toskana dükalarıyla akraba olduğunu," söyleyerek itibar kazandı. Bu arada Avrupa'yı Osmanlı aleyhinde faaliyette bulunmaları için kışkırtmaya çalıştı. Beş yıl İtalya'da kaldıktan sonra, 1618'de topraklarına geri döndü. Maanoğulları, Fahreddin Bey'in dönüşünden sonra 1635'e kadar bölgedeki bütün rakiplerini devre dışı bırakarak başlarına buyruk hareket ettiler. Üzerine kuvvetler geldiğinde Beyrut civarındaki ulaşılması güç Suf Dağı'nın üzerinde tamamen kayalıklar içindeki Tabi Kalesi'ne kapanıyordu. Kendisine ulaşmak mümkün değildi. Neticede Fahreddin ve oğulları kırk senedir padişah fermanı tanımaz olmuşlar ve başına buyruk hareketlerle bölge halkını perişan etmişlerdi. Şimdi Şam Beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa bu ele avuca gelmez asi liderin peşine düşmüştü.

Ahmed Paşa küçük fakat vurucu birliği ile bu kez Maanoğlu'nu ağır bir bozguna uğrattı. Maanoğlu Fahreddin her zamanki gibi ulaşılması imkânsız Suf Dağı'ndaki kalesine kapandı. Ancak Osmanlı dilâverleri kendisini bırakacak gibi görünmüyordu.

Küçük Ahmed Paşa, kayanın dibine inanılmaz miktarda odun yığdırıp dağı ateşe verdirdi. Daha sonra sirkeyle kayayı yumuşattı ve askerler peynire dönen kayayı keserek, Maanoğlu'nu çocukları ve yanında taşıdığı hazinesiyle beraber ele geçirdiler. Fahreddin, oğulları Mesud ve Hüseyin Beyler ile beraber İstanbul'a gönderildi. Maanoğlu Fahreddin'i ve büyük oğlu Mesud'un 13 Nisan 1635'te idam edilmesiyle yıllardır devam eden gaile son bulmuş oldu.

Maanoğlu'nun küçük oğlu Hüseyin Bey ise Enderun'da yetiştikten sonra Köprülü Mehmed Paşa zamanında elçilikle Hindistan'a gönderilecek ve devletine hizmetlerde bulunacaktır.[57]

YANGIN VE TÜTÜN YASAĞI

2 Eylül 1633 senesinde İstanbul'u sık sık tahrip eden yangınların en dehşetlilerinden biri, Cibâli Kapısı dışında bir gemi kalafatçısının dikkatsizliği neticesi zuhur etti. Yangın Cibâli'den Ayakapısı'na kadar sahil boyunu ve Mustafa Paşa Çarşısı'nı, Hamza Paşa ve ona bitişik Yahya Paşa ve Çeşmî Efendi saraylarını kül ettikten sonra, üç kola ayrıldı. Bir kol Sultan Selim Camii'ne, diğer kol Fatih yakınında Üsküplü Camii'ne, Unkapanı'na, Zeyrek Camii'ne ilerledi. Üçüncü kol, Fatih Camii'nin yolunu tutarak, bunun sağında ve solundaki iki caddeyi yaktıktan sonra Sarıgüzel'e dayandı. Poyrazın şiddetinden dolayı söndürülemeyen yangın yirmi dört saat devam etti ve Kâtip Çelebi'ye göre, "Takriben İstanbul'un humsu (beşte biri) berbâd oldu."

Bu arada Osmanlı bina mimarisinin ve hat sanatının nefis örnekleri ile birçok yazma eserlerle dolu olan hususi kütüphaneler de kül oldu. Naima dört-beş katlı eski muhteşem binalar olan sarayların tavanlarının lacivert altın ile müzeyyen bulunduğunu yazmaktadır. Padişahın bizzat yönlendirmesi ile baltacılar, bostancılar ve yeniçerilerle topyekün yangının söndürülebilmesi için büyük gayret sarf etmiş ise de muvaffak olunamamış, ancak rüzgâr durunca önü alınabilmiştir.[58]

Padişah yangının sebebini soruşturduğunda genel olarak aldığı cevap kahvehanelerde tiryakilerin tütün içerken uyuyup lülelerinden ateş parçalarının tahta aralarına düşmesi nedeniyle çıktığı yönünde olmuştu. Bunun üzerine padişah kahvehaneleri kapattırdığı gibi tütün içilmesini de şiddetle yasakladı. Aksine davrananların öldürüleceğini bildirdi.

Tarihçi Naima bu yasağı şu şekilde yorumlamıştır, "Sultan Murad merhumun kahvehane ve tütün yasağı bu derece şiddetle adam katli ile tehdit buyurmaları yalnız yasak ve sırf tahakküm olmayıp rezilleri terbiye ve halkı korkutmak için bahane olduğu aşikârdır. Çünkü zorba eşkıyasının terbiyesizce hareketleri ve o çalışkan padişahın rezillerden çektiği üzüntüleri bilenler ve olaylara vâkıf olan kemal erbabı, bu kahr ve şiddetin altında mevcut olan tam lütuf ve

umumun menfaatini düşünüp itaatinden çıkıp padişahın rızasına aykırı olanları doğru yola götürmek için keskin kılıç ile bütün halkı korkutmanın elbette en lüzumlu iş olduğunu anlar."

O zaman kahvehaneler umumiyetle, zorba bakiyeleri tarafından çalıştırılmakta ve payitahtın asayişinde zararlı tesirleri görülmekte idi. IV. Murad Han zorbaların kökünü kazımak ve zorbaları tamamen sindirmek için bu meseleyi bir koz olarak kullanmaya karar vermişti. Bu yasaklar Genç Osman faciasından beri cereyan eden karışıklıklarda mühim rolleri bulunan şüpheli şahısları tamamen tedip edebilmek için alınmış kararlar olarak görülmelidir. Bu suretle IV. Murad Han, İstanbul'da haddi aşan rezaletler, ahlâksızlıklar ve pespayeliklerle ahaliyi rahatsız eden, mazanne-i sû' erbâbını (potansiyel suçluları) tamamen temizlemiş ve şiddetli tedbirlerle kepazeliklerin önüne geçmiştir.

Sultan Murad Han kararını Şeyhülislam Ahizâde Hüseyin Efendi'nin fetvasıyla yürürlüğe koymuştur. Öte yandan şeyhülislamın ve Kadızadeli vaizlerin kararı şiddetle desteklemeleri ve padişahı bu konuda aşırı tahrikleri tütün tiryakilerinin tepkisine yol açmıştır. Nitekim bazı şâirler bu durumu tenkit etmekten geri durmamışlardır:

Zararsız bir duhân hakkında nedir bunca dikkatler;
Duhân-ı âh-ı mazlûmânı men' eylen hüner oldur[59]

(Zararsız bir tütün için bu kadar dikkate ne lüzum var? Asıl hüner mazlumların ahlarının dumanını men etmektir.)

Diğer taraftan, "IV. Murad Han bu kararı nedeniyle bütün toplantıları basar ve kimseye aman vermezdi," diyerek çok acımasız olduğu yönünde yabancı yazarlarca mübalağaya varan yorumlar yapılmıştır. Oysa kaynaklara yansıyan uygulamalar bunun böyle olmadığını açıkca göstermektedir:

Nitekim bir gün Şeyh Sivasîzade, Kâğıthane İmrahor Köşkü'ndeki dostlarıyla sohbet halindeydi. Birisinin onları şikâyeti üzerine Sultan IV. Murad, sandalla ani olarak köşkün önüne geldi ve meclisteki eşyaları talep etti. Onlarda yanlarında bulunan kitapları, tespihleri

seccadeleri padişaha sundular. Bunun üzerine padişah, "Bizim kitaplarıyla seyre giden ulemaya, tespih, seccade ve örtüsü ile giden dervişlere, divit, kalem ve kitabet levazımıyla giden talebelere bir vecih ile sözümüz ve taarruzumuz yoktur; hemen kendi âlemlerinde olsunlar," diyerek oradan ayrıldı.[60] Bu hadise Sultan Murad Han'ın takip meselelerinde, pek öyle ölçüsüz hareket etmediğini, namus ve fazilet erbabına asla dokunmadığını göstermektedir.

Sultan Murad Han bu arada Rumeli beylerbeyi olan Vezir Bayram Paşa'ya tımar teşkilatının düzenlenmesi için emirler verdi. Paşa, Sofya'ya giderek tımar ve zeamet yoklaması yapıp her tımarlının hüviyetini gösterir surette defterler tanzim ettirdi. Bu suretle bozulmuş olan tımarlı sipahi teşkilâtı mümkün mertebe yoluna koyuldu.

MURAD HAN BURSA'DA

İstanbul'da asayişin sağlandığı sırada, bir kısım İran kuvvetlerinin hududu geçerek Van'ı muhasara etmeleri üzerine, Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa, bölgeye gönderildi. Fakat Mehmed Paşa, daha sefere çıkmadan İranlıların mağlup oldukları haberi geldi. Buna rağmen sultanın hayalinde İmam-ı Azam Hazretleri'nin şehri Bağdad olduğundan, 1633 Ekim ayında Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa'yı İran Seferi'ne memur etti.

Sefer hazırlıklarını bizzat kontrol eden padişah, ihmalini gördüğü dört veziri görevden azlederek sürgüne gönderdi. Bunlar Cağalazade Mahmud Paşa, Nişancı Yusuf Paşa Mostarlı Mustafa Paşa ve Civan Kapıcıbaşı Semiz Mehmed Paşalardı. Üsküdar'dan hareket eden ordu, hem Anadolu'daki zorbaları cezalandırmak, karışıklıkları düzeltmek, hem de İran Seferi'ne hazırlık yapmak için yola çıkarılmıştı.

Bu arada Osmanlı Devleti içinde karışıklıkların düzeldiğini, Sultan Murad'ın güçlü bir padişah olduğunu gören Avrupa kavimleri, korkularından ne yapacaklarını şaşırıp vermedikleri vergileri gönderdiler. Ancak Leh kralı vergiyi geciktirmişti. Bosna Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa'ya verilen bir emirle, Lehistan içlerine büyük bir akın tertiplendi. Çok ganimet alındı. Bunun üzerine Leh elçisi

derhal İstanbul'a geldi. Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılan ittifakı yenilemek istediklerini belirtince IV. Murad Han, "Sen sulhtan ittifaktan değil sefer ve harpten bahsetmelisin. Lehistan kralı vergi vermeye muvafakat ve Dinyestr istihkâmlarını tahrip ve Kazakları imha etmedikçe onunla aramızda dostluk olamaz," dedi. Yıllık vergi ödemek ve Turla üzerindeki Leh kaleleri yıkılmak şartıyla Divan-ı Hümayun Lehistan'ın sulh teklifini kabul etti.

Ancak Leh kralı, bu defa da taahhütlerini yerine getirmedi. Bu durum karşısında Lehistan'a savaş açıldı. 8 Nisan 1634 günü padişah, Davutpaşa ordugâhına geçti. Sultan, 27 Nisan'da Edirne'ye geldiği sırada, Lehistan Elçisi Terzebinski ordugâha gelerek Leh kralının anlaşmadan başka bir talebinin olmadığını bildirmesi üzerine seferden vazgeçildi.[61]

Üç ay süren müzakereler neticesinde yedi maddelik bir muahede imzalandı. Bu antlaşmaya göre Lehistan, hem Kırım hanına, hem padişaha yıllık vergi verecek, sadece Ruslardan korunma amaçlı yaptırdıkları Turla üzerindeki kalelerini yıkmayacaktı.

Edirne'den geri dönen Sultan IV. Murad, bu arada İstanbul ve çevresinde asayişi düzeltmek için faaliyetlerine devam etti. 1633 yılı Aralık ayında Bursa'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. İzmit-İznik yoluyla avlanarak yol almaktaydı. İznik'e vardığında hakkında rüşvet şikâyetleri olan İznik kadısını yerinden aldırarak kale kapısına astırdı.

İstanbul'dan çıkışının dördüncü günü Bursa'ya varan sultanı, halk sevinç içinde karşıladı. Sultan ilk önce dedelerinin, daha sonra başta Emir Sultan olmak üzere büyük velilerin kabirlerini ziyaret etti. Fakirlere sadaka dağıttı. Millete çok zulüm yapmış olan Hasankeyfli Mehmed Ağa'yı idam ettirdi. Ancak henüz beş gün geçmişti ki İstanbul'dan validesinden gelen bir haber üzerine acele geri döndü.

İznik kadısının hiçbir soruşturma yapılmadan şikâyet üzerine asılmasından, İstanbul'daki ulema müteessir olup söylenmeye başlamışlardı. Bunun üzerine Şeyhülislam Ahizâde Hüseyin Efendi padişahın validesine bir tezkire göndererek ulemanın teessürünü

ve ecdadının hürmet gösterdiği bu zümre hakkındaki muamelenin olmadığını bildirip, "Ecdad-ı kiramlarının yapmadığı işlerden uzak durmaları münasiptir. Kendilerini bedduadan sakınırız. Uygundur ki siz kendilerine nasihat buyurup zümre-i ulemanın hayır duasını alasız. Zira henüz âlemin herc ü merci sönmeye yüz tutmuşken kîl u kâle sebebiyet verecek ahvalden cenâb-ı hilâfet-penahiyi korumaya çalışırız," demişti.[62]

Rivayete göre ulema şeyhülislamın allâme şeyhinin evinde toplanmış şeyhülislam burada hal'i ima eden ifadeler kullanmıştı.

Valide sultan bunlardan haberdar olunca Ahizâde'nin tezkiresini de bir mektupla oğluna yollayarak, "Benim arslanım! Acele üzere gelesiz, cülus tedbiri için sözler ve tedbirler olmaktadır," diyerek padişahı acele İstanbul'a davet etmiştir. Bu haberden telaşa düşen Sultan Murad, hemen yola çıktı. Gece uykusunu terk ederek öyle hızlı hareket etmişti ki maiyeti yollarda kalmıştı. Kendisi Katırlı mevkiine gelip İstanbul'dan kayık gelmesini beklemeden fırtınalı olan denizi orada bulduğu bir kayıkla Gebze'ye geçti. Oradan da dinlenmeden Üsküdar'a geldi. Saraya giren padişah, ilk iş olarak Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi ile İstanbul kadısı olan oğlunun birer gemi ile Kıbrıs'a sürgün edilmelerini emretti.

Sultan Murad'ın meşhur bostancıbaşısı Duçe Mehmed evvela müftüyü ve sonra oğlunu alıp ayrı ayrı kayıklarla yola çıkarttı. Sonra bunların arkasından bostancıbaşıyı gönderip eğer baba oğul, boğazdan çıkmadılarsa öldürülmelerini, çıktılarsa ilişilmemesini emretti. Bostancıbaşı boğazdan çıkmadan önce Hüseyin Efendi'nin kayığına yetişip onu alıp Ayastefanos kıyısına çıkarttı ve orada boğdu.[63]

Sultan Murad Han, şehzadelerin hayatına dokunulmayacağına dair kefil olduğu tarihten beri Hüseyin Efendi'yi mimlemişti. Bu defa gönderdiği mektup ve dolayısıyla bir kıyamı ima etmesi padişaha aradığı fırsatı vermiş oldu.

REVAN SEFERİ

Zorbaları sindirip devlet düzenini yeniden tesis eden IV. Murad Han'ın hedefinde şimdi İran vardı. Padişahın otağı daha kara kış

içinde (21 Şubat 1635) Üsküdar'da kuruldu. Kendisi 7 Mart'ta otağa çıktı. Hareketten evvel kendisinin haberi olmadan hiçbir ocak ağasının ortak (tekaüd) ve koruyucu (yeniçeri odalarını bekleyen) isimleriyle İstanbul'da asker bırakmamalarını emretti. Maltepe geçilip Kazıklı derbendine gelindiği zaman solakbaşılardan Galatalı Çelebi'nin bir neferi İstanbul'da bıraktığını duyunca emektarlığına bakmayarak derhal önünde çökertip boynunu vurdurdu. Bundan sonra muhtelif konaklarda da zorbalardan veya haklarında şikâyet edilenlerden isterse vezir veya kadı olsun hiç kimseye aman vermeden öldürttü.

Bu cümleden olarak Seyid Gazi'de Anadolu valisi hizmetinde bulunan ve Konya ayanından olup Karayılan denilen iki kardeşi katlettirdi. Zorbalıktan gelmiş olan Manisa Sancakbeyi Tûtîci (Duducu) Hasan Paşa gösterişli askeriyle orduya iltihak etti. Sultan Murad Han bunu bazı zorbaların katillerini emrettiği halde bir iş görememişti. Hasan Paşa, iki bin kişilik maiyetiyle alay gösterip padişahın eteğini öpeceği sırada, "Bir iki düşmanı öldürmeye muktedir olamadın, şimdi bana alay gösterirsin bire mel'un!" dedikten sonra katlini emretti.[64]

IV. Murad Han zorbalıktan eyalet ve sancak idarelerine getirilenlerin birer bahane ile öldürülmesini esas prensip yapmıştı. Ilgın'a geldiği vakit Karaman Beylerbeyi Celebioğlu Ali Paşa orduya iltihak etmiş ve bu da zorbalıktan beylerbeyliğe geldiği için katledildi. İshaklı Konağı'nda Karaağaç kadısından şikâyet edildiğinden o da öldürüldü.

Konya'ya geldiğinde başta Hazret-i Mevlânâ olmak üzere evliyayı ziyaretlerde bulundu. Yine Konya'da bulunurken sipahilerden Koca Gürcü Osman, Sultan Osman vakasında ocak subaşısı bulunup katle iştirak ettiği için ve zeametli divan çavuşu da tütün içmesinden dolayı katlolundular. Konya Kadısı Şehla Mehmed Efendi de hakkındaki şikâyetler üzerine Konya pazarında asıldı.

Padişah yol boyu evvelce şekavete karışmış olanları temizlemekten de geri kalmazken yiğit ve dilâver kimseleri de takdir ediyor, mükâfatlandırıyordu.

Konya'da, iç kaleyi gezmek isteyen padişah tek başına at sürüp hendek üzerindeki köprüyü geçip kaleye çıkarken, dizdar ağa atla gelenin padişah olduğunu bilmeyerek kalenin üzerinden heybetli bir sesle, "Bre ağa aşağı inip piyade yürü, bu padişah kalesidir. Buna atla çıkılmaz!" diye bağırmıştı.

Herkes ağanın kellesinin gideceğinden korkarak bakışırken Sultan Murad Han dizdarın bu sözlerinden memnun olmuş ve kendisine ihsanlarda bulunmuştur. Ardından kaleye girerek cephaneliği gezmiştir.[65]

Sivas'a gelindiği vakit Beyşehri Sancakbeyi Keskinli Ali Paşa mezalimleri nedeniyle öldürüldü. Sivas'ta on dört gün kaldıktan sonra ordu Erzurum'a yöneldi. Sultan Murad Han, Pasin sahrasında resmî geçit ve büyük bir askerî tatbikat icra etti. Anadolu ve Karaman, Sivas ve Rumeli tımarlı sipahilerini ikiye ayırarak manevra yaptırmıştı.

Sultan Murad 1635 Haziran ortalarında Bayburd'a geldi. Veziriazam kendisini karşıladı ve sancak-ı şerifi padişaha teslim etti. Padişah büyük bir alayla Erzurum'a girdi (3 Temmuz 1635). Burada da katiller yapıldı, Sivas Beylerbeyi Bosnalı Osman Paşa'dan şikâyet edildiği için başı kesildi. Buradan da doğuya doğru hareket olunup evvela Kars'a ve oradan Revan (Erivan) önüne gelindi.[66]

REVAN'IN FETHİ

Revan Kalesi hudut üzerinde bulunması sebebiyle ehemmiyeti büyüktü. Kalenin muhafızı Emirgûneoğlu Tahmasb Kulu Han idi. Kendisinden evvel babası Emirgûne Han Revan beyi iken onun ölümüyle yerine oğlu tayin edilmişti.

Padişah 1635 Temmuz ayı sonlarında gelerek kaleyi muhasara altına aldı. Kalede on iki bin muhafız bulunuyordu. Padişah, kumandanları ve askeri başlarında durarak gayrete getiriyordu. Bizzat Rumeli kolundaki metrislere defalarca girmiş, topların başına geçerek kendi eliyle nişan alıp ateşlemiştir.

O tarihe gelinceye dek bir padişahın metrise girip top ateşlediği duyulduk şey değildi. Bu hal gazilerin moralini yükseltti. Gaziler var güçleriyle çalışmaya devam ettiler. Rumeli Beylerbeyi Küçük

Ahmed Paşa birkaç darbezen ile kale bedeni üzerinde görünen düşmanı hedef alıp aralıksız kale bedenlerini dövüyordu. Diğer bir yandan ise Deli Hüseyin Paşa kaleye hâkim olan bir tepeden şâhî darbezenleriyle kale içine ve dışına top atışı yaparak düşmana nefes aldırmıyordu. O kadar dikkat ve özenle atış yapılıyordu ki kale içindeki bir düşman askerinin başını kaldırıp bedende, mazgallarda veya kale içindeki bir sokakta bir yer göstermesi hatta parmağıyla işaret etmesi bile imkânsızdı.

Revan Muhasarası on birinci günü bulduğunda müdafiler karşı duramayacaklarını anlamışlardı. Kale Muhafızı Emirgûneoğlu padişahla görüşüp kaleyi teslim etti. Sultan Murad Han, Osmanlı hizmetine giren Emirgûneoğlu'na Yusuf adını ve vezirlik rütbesini verdi. Kendisini Halep Valiliği'ne getirdi ise de çok geçmeden hakkındaki şikâyetler nedeniyle azletti.

Revan Kalesi tamir edilip içine on iki bin asker ve cephane konup muhafızlığı Vezir Murtaza Paşa'ya bırakılarak avdet olundu. Padişah Tebriz havalisini yağmalamak üzere Aras (Diki) Nehri'ni geçti. Su atların göğsüne kadar çıkıyordu. O esnada su akıntısına kapılmış tam teçhizatlı bir solağı bizzat padişah tek eliyle yakalayıp karaya çıkardıktan sonra bir avuç altın ihsan etti.

Osmanlı ordusu Tebriz'e doğru bütün kaleleri alarak ilerliyordu. Cürs, Kumla ve Merend şehirleri yağma edildi. Meyve mevsimi olduğundan her şey boldu. Fakat gittikçe rahatsızlığı artan Sultan IV. Murad atından inerek bir tahtırevan yardımıyla ilerlemeye devam etti. 1 Eylül'de Hoy'a gelen padişah, 11 Eylül'de otuz iki yıl önce Safevîlerin eline geçen Tebriz'e girdi. Bu, Tebriz'in Osmanlılarca altıncı fethiydi.[67]

Şeyhülislam Yahya Efendi Tebriz'in fethi için şu şiiri yazmıştır:

Revan'a varıcak Sultan Murad Hân-ı Ömer-Heybet
Müesser eyledi ana Hudâ-yı Müste'an fethin,
Cemî ehl-i sünnet, asker-i İslâm şâd oldu.
Didi Yahyâ, "Anın târihin gördük Revan fethin"

Tebriz'de dört gün kalan padişah Van'a geçti. Van'da tımarlı sipahiler yoklandı. Padişah Diyarbakır'a uğrayıp orada bir müddet oturduktan sonra İstanbul'a döndü. Sultan Murad'ın Revan Seferi'ne gidişi ve dönüşü on ay sürmüştü.

Sultan Murad'ın hayatta, Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerinde dört kardeşi vardı. Bunlardan ilk ikisi yirmi beş yaşında idiler. Sultan IV. Murad, İstanbul'da, tebdil gezerken kardeşlerinden Şehzade Süleyman'ı bazen beraberine alırdı. Bayezid, Sultan Murad Han'dan üç ay kadar küçüktü.

Yeniçeri ve sipahilerin isyanlarında ve ayak divanında asiler, şehzadeleri padişaha emniyet edemediklerini söyleyerek onların hayatlarına dokunulmayacağına sadrazam ile şeyhülislam kefil olmuşlardı. O tarihten sonra iki defa daha Murad'ın hal'i hakkında lakırdı geçmesi Sultan Murad'ın şehzadeleri öldürmesine vesile teşkil etmişti.

Osmanlı ordusu çekilir çekilmez, harekete geçen Şah Safî, ertesi sene kış mevsiminde büyük kuvvetlerle gelerek Revan'ı kuşattı. Diyarbakır'da bulunan sadrazam durumu öğrenince, Revan'a yardım göndermek için harekete geçti ise de kış yüzünden muvaffak olamadı.

Revan Müdafii Murtaza Paşa kaleyi kahramanca müdafaa etti. Çok cesur ve kıymetli olan ve Sultan Murad Han'ın pek sevdiği Murtaza Paşa çarpışmalar sırasında şehit düştükten sonra kale fazla dayanamadı. Yardımın da gelmemesi üzerine üç ay sonunda teslim olmak zorunda kaldı.

Safevî ordusu Tebriz ve Azerbaycan'ın büyük kısmını geri aldı. Daha sonra güneye doğru inen şahın karşısına az bir kuvvetle çıkıp kahramanca savaşan Şam Beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa şehit düştü (2 Eylül 1636). Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa Revan'ın yardımına koşmadığı için azledildi ve yerine Bayram Paşa tayin edildi (2 Şubat 1637).[68]

BELİNDE HZ. ÖMER KILICI!

Sultan IV. Murad Han'ın hedefinde asıl olarak Bağdad şehri vardı. Onun tekrar sefere çıkacağını haber alan İran Hükümdarı

Şah Safî, Maksud Han adında bir elçisini İstanbul'a anlaşma yapmak üzere gönderdi. Şahın namesi tatmin edici bulunmadığı için elçi alıkonuldu. Genç Osmanlı hükümdarı kendisinden önce Sadrazam Bayram Paşa'yı gerekli tertibatı alması için Anadolu'ya gönderdi. Sefer hazırlıklarını gören padişah da Sivaslı Abdülmecid Şeyhî Efendi'nin elinden Hazret-i Ömer'in kılıcını beline kuşandıktan sonra harekete geçti.

Yeniçeri Şâiri Kayıkçı Kul Mustafa, IV. Murad Han'ın heybetini ve ordusunun kudretini şu mısraları ile vasfediyordu:[69]

Vaktine hazır ol Acem Şahı
Mağrib'den üstüne asker geliyor
Yıkacaktır tacın ile tahtını
Sultan Murad Han'dır kendi geliyor

Hazret-i Eyyûb'da kılıç kuşandı,
Gittiği yollara kumaş döşendi
Kızılbaş da korktu kendi uşandı
Sultan Murad geldi, açılın dağlar

Hezârân kalkanlar, yahşı kolçaklar
Pür-silah olmuştur önde köçekler
Baş eğin selama durun çiçekler
Sultan Murad geldi açılın dağlar

Şimdengeri Bağdad bizim ilimiz
Varın tedarik görünüz çölünüz
Kürdistan beyleri solda durunuz
Sultan Murad geldi açılın dağlar

Sultan IV. Murad 8 Mayıs 1638 günü Üsküdar ordugâhından, yanında seksen altı yaşındaki Şeyhülislam Yahya Efendi, âlimler ve veliler olduğu halde Bağdad'ı fethetmek niyetiyle hareket etti. Aradaki mesafe yüz on merhaleye bölünmüştü.[70]

Sultan Murad Han demire bürünmüş ejderha gibi bir ata bindi. Başında bulunan demir tolga üzerindeki sarığın iki ucu Arap usulü

İnönü'ne gelindiği zaman Veziriazam Bayram Paşa orduya geldi. Bolvadin'de Hekimbaşı Emîr Efendi'nin arpalığı olan Mihaliç'de nâibten şikâyet olunarak katledildi. Ilgın'da Sakarya Şeyhi diye meşhur olan Ahmed, güya mehdilik iddia ederek başına yedi sekiz bin kişi toplamıştı.[71] Şeyh Ahmed, üzerine sevk edilen kuvvetleri bozmuş ise de sonra bir düzen ile yakalanarak on iki adamıyla Konya'da bulunan Sultan Murad'ın yanına getirildi. Sultan Murad, "Bak! Sen Hazreti İsa'yım der imişsin, gerçek midir?"

Şeyh, "Hâşâ! Ben Muhammed ümmetindenim, İsa Aleyhisselam'ı bekleyenlerdenim," diye cevap verdi. Murad Han daha sonra öldürülmesini emredince şeyhe bağlı olan müritler, "Şeyhe silah kâr etmez!" diye düşünüyorlardı.

Sakarya Şeyhi, Cellât Kara Ali tarafından öldürüldü.[72]

Osmanlı ordusu şehirlerden tam bir nizam ve disiplin içerisinde geçerek Konya yoluyla Haleb'e doğru hareket etti. Ordu Birecik'te iken Sadrazam Bayram Paşa vefat etti. Padişah bu kıymetli devlet adamının vefatına çok üzülüp ağladı. Sadarete Tayyar Mehmed Paşa getirildi.

Osmanlı ordusu Musul'a vardığında orduya gelen Hindistan elçisi huzura kabul olundu. Hint Padişahı, Murad Han'a gönderdiği mektupta kendisinin de Kandehar üzerine yürüdüğünü beyan ediyor ve Cenâb-ı Hakk'ın her ikisini de muzaffer kılması için dua ediyordu. Hint elçisinin getirdiği kıymetli hediyeler arasında 150.000 kuruş değerinde murassa bir kemer ile fil kulağından yapılmış ve üzerine gergedan postu geçirilmiş; tüfek, kılıç ve kargı kâr etmez diye inanılan bir kalkan dahi vardı.

Sultan Murad bu kalkanı önüne koydurarak mızrak ile öyle kuvvetli bir darbe vurdu ki mızrak kalkanın bir tarafından öbür tarafına geçti. Kalkanın içine beş yüz altın konularak elçiye teslim olundu. Osmanlı ordusu, İstanbul'dan hareketinin yüz doksan yedinci günü Bağdad önlerine ulaştı.

Padişah Bağdad önüne geldiğinde İmam-ı Azam Hazretleri'nin türbesinin bulunduğu kısım surların dışında olduğundan Osmanlı birliklerince ele geçirilmişti.

Padişaha öncelikle İmam-ı Azam Hazretleri'nin türbesini ziyaret etmenin iyi olacağı söylenince genç ve haşin hükümdar ağlamaklı bir şekilde, "Bağdad şehri sapıkların pis ayaklarıyla kirlenirken yüce imamımızın kabrini ziyarete gitmekten hayâ ederim," cevabını verdi.

Padişahın otağı Dicle'ye yakın bir tepenin üzerinde, İmam-ı Azam Kalesi karşısına kuruldu. Ancak Murad Han otağına girmeden her gruba bulunacağı yeri göstermek üzere asker arasına karıştı. Daha önce Hafız Ahmed Paşa Bağdad'ı, aşağı tarafındaki Karanlık Kapı'dan ve Hüsrev Paşa ise İmam-ı Azam Kapısı tarafından kuşattıklarından bu mevkiler daha ziyade tahkim edilmişti.[73]

Veziriazam Tayyar Paşa bu durumu padişaha arz ile kuşatmanın, pek muhkem olmadığı haber alınan Ak Kapı tarafından yapılmasını arz eyledi. Mütalaası kabul olunarak hemen o gece asker siperler kazıp metrislere girdi. Diğer kale kapıları da kuşatıldı.

Ak Kapı tarafında veziriazam, yeniçeri ağası ve Rumeli beylerbeyi yerleşmişti. Bu mevkiden Karanlık Kapı'ya kadar Kaptan Paşa, Sivas Beylerbeyi, Samsoncubaşı, Köstendil ve Avlonya beyleri ve Mısır askeriyle beraber Anadolu Beylerbeyi emrindeki kuvvetler dizilmişlerdi.

Bağdad'ın müdafii Bektaş Han'ın emri altında kırk bin kişilik bir Safevî garnizonu bulunuyordu. Şah Safî ise atlı kuvvetleriyle Kasr-ı Şirin'e gelerek gün be gün muhasaranın gidişatını takibe başladı. O Bağdad'ın güçlü surlarına ve müdafaa kuvvetlerinin çokluğuna güveniyordu. Kuşatma uzayıp kış mevsimi gelince padişahın geri çekileceğini ümit ediyordu. Sultan Murad Han on iki bin kişilik sipahi kuvvetini İran içlerine sokup Şehriban bölgesini çiğnettiği halde şahı savaş meydanına çekemedi.

Bu arada 18-20 okka gülle atan Osmanlı topları kaleyi şiddetle dövmeye devam ediyorlardı. Muhasaranın sekizinci günü metrisler hendek kenarına kadar vardı. Padişah devamlı olarak siperleri

gezip askerleri teşci' ediyordu. İranlılar ise siperlere karşı yoğun taarruz ve baskınlarda bulunuyorlar ve bunlar Osmanlı askerinin gayretleriyle def ediliyordu.

Muhasaranın otuz yedinci gününe gelindiğinde hendekler dolmuş kale duvarları pek çok yerden yıkılmış bulunuyordu. Genç padişah veziriazamını huzuruna davet ederek, "Hendekler doldu niçin yürüyüş edilmiyor?" diyerek tekdir etti. Sadrazam, "Padişahım sabır olunsun. Yakında şehir fetholunur. Yürüyüşe zaman vardır. Acele ile askeri kırdırmayalım," deyince Padişah, "Senin namın, dilâverliğin ve şecaatin bu mudur? Tehirin manası nedir?" deyince veziriazam, "Ben canımı padişahıma feda etmişim. Tayyar kulun ölmekle bir şey olmaz. Hemen Cenâb-ı Hakk kal'ayı ihsan buyursun," sözleriyle ertesi gün kaleye yürüyüş ilan ettirdi.[74]

FETH EYLEDİM BAĞDAD ŞEHRİN!

Bütün gece Osmanlı dilâverlerinin gözüne uyku girmedi. Geceyi dua, niyaz ve yakarışla geçirdiler. Sabah namazını kılıp güneşin doğması ile beraber, "Allah Allah!" sedalarıyla yayından fırlayan ok gibi Bağdad üzerine aktılar. Vezirler, yeniçeri ümerası, beylerbeyi ve sancakbeyleri hendeklerden çıkarak en önde kuleler üzerine gittiler. Şiddetli çarpışmalar sonucunda bazı kuleler ele geçerek bayrak dikildi. Tayyar Mehmed Paşa da daima ilk safta olmak üzere kılıcıyla Acemlerin başlarını uçurmakta iken, alnına bir kurşun isabetiyle şehit düştü.

Sultan Murad bunu duyunca teessür içerisinde kalarak, "Ah Tayyar! Bağdad Kalesi gibi yüz kaleye değerdin. Allah taksiratını af ve yüksek cennetlerde ruhunu rahmet nuruna gark eyleye!" diyerek üzüntüsünü ve paşaya verdiği değeri göstermiştir.

Tayyar Paşa İmam-ı Azam türbesinde, eskiden Bağdad valisi olan pederinin ayakucunda defnolundu. Naima onun için, "Said olarak yaşadı, şehit olarak öldü," ifadesini kullanmaktadır.

Sultan Murad Han, Tayyar Paşa'dan boşalan veziriazamlık makamına Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı getirdikten sonra, "Göreyim

seni! Cenâb-ı Hakk'ın inayetiyle Bağdad fethini senden beklerim. Bu hizmet için can ve başla çalışmalısın. Allah mu'inin olsun," dedi.

Mustafa Paşa yer öperek, "Padişahın kalbi teveccühlerini ve hayır dualarını isterim," dedikten sonra ağlayarak çıktı. Kemankeş Mustafa Paşa, Tayyar Paşa'nın şahadetiyle askerin bir an için kesilen kahramanlıklarını yeniden alevlendirmek üzere hendek üzerine yürüdü. Mustafa Paşa'nın, leventlerinin ve ağalarının önünde bu şekilde ileri atıldığını gören askerler hep bir ağızdan, "Ölmek bu gün içindir," diyerek yeni bir şevkle çarpışmaya başladılar. Ve bütün kuleler alınıncaya, müdafiler aman dileyinceye kadar da durmadılar.[75]

Nihayet muhasaranın kırkıncı günü olan Cuma günü Bağdad hanı, muhafızlarından bir Acem vasıtasıyla Sultan Murad Han'a teslim olmayı kabul ettiklerini ve huzuruna varmak istediğini bildirdi. Genç padişah başında levend-varî bir keşmir şalı, onun üzerinde murassa bir iğne ile tutturulmuş sorgucu ve dizlerinin üzerinde kılıcı olduğu halde altın bir taht üzerine oturmuştu.

Şeyhülislam, vezirler ve sair erkân da yerlerini alınca Bektaş Han korkusundan aklı başından gitmiş bir halde titreye titreye huzura girdi ve yer öperek el pençe durdu. Hünkâr büyük bir şevketle, "Neden bana karşı koydun? Bu kadar direnmek neden gerekti? Daha evvel aman dilesen olmaz mıydı?" deyince Bektaş Han tekrar yer öptükten sonra, "Velinimetimiz olan şahımız uğruna elden geldiği kadar direnmek lazım idi. Nitekim saadetlü padişahımın kulları da uğrunuzda ellerinden geleni yaparlar. İşte bir avuç kanımla başım ve canım. Huzurunuza geldim. Dilerse katletsin, dilerse affetsin. Ferman padişahımındır." Bu cevabı beğenen Hünkâr, "Elbette öyledir. Efendine hizmet etmek ise ancak bu kadar olur. Sana ve sana tâbi olanlara aman verdim," deyip bir sorguç ve seraskere kaplı bir samur hil'at ve bir mücevher hançer ihsan etti. Daha sonra, "Kalede olan hanlar ve Kızılbaş askeri hemen bugün kaleden çıksınlar. Sonra isteyen şaha gitsin isteyen bize tâbi olsun. Kimseye cebrimiz yoktur," diyerek kaleyi boşattırdı.[76]

Böylece, muhasaranın kırkıncı günü Bağdad bir kez daha Osmanlı Türklerinin idaresi altına giriyordu (24 Aralık 1638).

Bağdad Kalesi bu şekilde teslim olduğu ve içinde bulunanlara aman verildiği halde, iç kaledeki bazı mutaassıp Safevîler teslim olmayı reddederek mukavemete kalkıştılar. Ancak, ertesi gün Halef Han'ın müdafaa ettiği iç kale zorla alınarak karşı koyanlar kılıçtan geçirildiler. Bunlardan ancak üç yüz kadarı çoğu yaralı oldukları halde kaçıp kurtulabilmişlerdir.

Bağdad'ın fethine Sultan Murad Han "Gazam" (H. 1048) lafzını tarih olarak düşürmüştür. Ayrıca Şeyhülislam Yahya Efendi:

Hazret-i Sultân Gâzî Hân-ı Murâd-ı kâmyâb
Eyledi çün Bâğdâd'a saâdetlü hücûm

Hakk Teâlâ Hazreti anı müyesser eyledi
Didi târihin lisân-ı feth "Gül Hâkan-ı Rûm[77]

beytini şehrin fethi münasebetiyle söylemiştir.

Bağdad Fatihi Sultan IV. Murad Han tebrikleri kabul ettikten sonra büyük bir huzur içerisinde maiyetine dönerek, "İşte şimdi mezhebimizin reisi Ebû Hanife Hazretleri'ni ziyarete yüzümüz oldu," dedikten sonra bütün maiyetiyle birlikte Hazret-i İmam-ı Azâm'ın türbesine yüz sürdüler.

Sultan IV. Murad, Safevîler elinde çok tahrip gören Bağdad'ı imar etmek için büyük para harcadı. İmam-ı Azâm Ebu Hanife Hazretleri'nin türbesi bakımsız ve perişan bir haldeydi. Padişah, atası Süleyman Han'ın yaptırdığı türbenin aynı şekilde inşasını emretti. Şeyhülislam Yahya Efendi'yi bu işleri nezaret etmekle vazifelendirdi.

İmam-ı Azam türbesinin bütün kafes şebekesi som gümüşten yapıldı. Altın ve mücevherli yüzlerce kandil kondu. Saadetlü kapısı ve eşiği gümüşten yapıldı.

Eyledi rûh-ı İmâm-ı A'zam-ı mahzûnı şâd
Fatih-i Bağdad a'ni Hazret-i Sultan Murâd

Yine İmam Musa Kâzım, Abdülkâdir Geylanî, Şeyh Şihabüddin Sühreverdi Hazretleri'nin türbeleri de aynı güzellik ve muhteşem-

Bağdad Kalesi'nin fethinden birkaç gün önce yaşlı bir Mevlevî dervişi padişah otağına kadar gelip, "Padişahım... Gayretle çalışın! Pazartesinden evvel fethedesiz. Ve illa sonraya kalursa sele boğuluruz fetih mümkün olmaz," dedi.

Padişah ise Tayyar Paşa'yı yanına çağırarak azarlamış ve daha gayretli olması hususunda paşayı uyarmıştı. Hakikaten de ertesi Cuma günü kale fetholundu. Cumartesi yağma oldu. Pazar günü aman verildi. Pazartesi günü ise müthiş bir yağmur başladı bütün tabyalar, metrisler suyla dolup çadırlar suya boğulup çamur içinde kaldı.[78]

Dönemin ünlü halk şâirlerinden olan Kâtibî, padişahın Bağdad Seferi'ni müteakip aşağıdaki medhiye mısralarını kaleme almıştır:

Pâdişah-ı heft-iklim cümlenin evlâsıdır
Cümlesinden anı evlâ eyleyen Mevlâ'sıdır

Evliyâ menzilidir menzili haslar hassıdır
Anın içün dostlarına merhamet deryâsıdır

Ömrünü berbâd eder emrine hem kim âsidir
Hem velî hem şîr-i ner hem âdem ejderhâsıdır

Kâtibî ol zıll-ı Yezdân Hazret-i Sultan Murâd
Dilerim Hak'tan olsun devlet ü ömrü ziyâd

İntizâr pâyine yüz sürmeğe hâk-i Bağdâd
Evliyâlar himmetiyle geldi vakt-i imdâd

KASR-I ŞİRİN ANTLAŞMASI

IV. Murad Han, bu zaferden sonra Bağdad fatihi diye anıldı. Padişah, ordu ile Sadrazam Mustafa Paşa'yı Bağdad'da bırakarak İstanbul'a doğru yola çıktı. Bağdad'da gerekli düzenlemeleri yapan Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa, büyük bir kuvvetle İran içlerine doğru harekete geçti. Sadrazam harekâtına devamla İranlıları anlaşma yapmaya zorlayacaktı.

Nitekim Osmanlı ordusu Kasr-ı Şirin kasabasına geldiği zaman Safevî Hükümdarı I. Safi'nin Muhammed Kulu Han'ı isimli elçisi de ulaşmış bulunuyordu (29 Nisan 1639).

Veziriazamla görüşen İran Elçisi Sultan Süleyman zamanında yapılan hudut anlaşmasında Kars'ın İran'a terki veya tahribi hususuna sözü getirerek böyle yapılmasını arzu ettiklerini bildirdi. Sadrazam ise, "Bu mümkün değildir. Şayet sen de Dertenek anahtarlarını beraberinde getirmediysen beyhude gelmişsin. Eğer sulh üzerinde geldiysen Dertenek anahtarlarını getir. Rüstem Han da Bağdad hududundan çekilsin ve illa elhamdülillah bizim hiçbir suretle aczimiz yoktur. Er iseniz vaktinize hazır olun!" dedi.

Elçi Rüstem Han'dan üç, şahtan ise altı güne haber getireceğine dair söz verdi. Sadrazam ileri gitmek isteyince elçi, "Bir elçimizi kılavuz ederek Bağdad üzerine yürüdünüz. Galiba bu defa da bu kulunuzu kılavuz ederek İsfahan fethine gidiyorsunuz. Lakin mukavele ettiğiniz vechile şahımın cevabını bekleyiniz," dedi.[79]

Birkaç gün sonra Safevî Başkumandanı Rüstem Han'dan, sadrazama bir tezkere geldi. Bunda, Dertenek Kalesi'nin tahliye edildiği ve bir elçilik heyetinin gönderildiği bildiriliyordu.

Türk askeri Kasr-ı Şirin mevkiine geldiği zaman Saru Han başkanlığındaki bir murahhas heyeti de, buraya ulaşmış bulunuyordu. Burada yapılan görüşmelerde, Osmanlı'yı Sadrazam Kara Mustafa Paşa; İran'ı da, Saru Han ile elçi Muhammed Kulu Han temsil ediyordu.

14 Mayıs'ta müzakereler başladı. 17 Mayıs 1639'da antlaşmaya varıldı.

Antlaşma, Osmanlı sadrazamlarının muhteşem otağında, bütün vezirler, beylerbeyleri, sancakbeyleri ve ocak ağalarının önünde büyük bir merasimle imzalandı.

Bu antlaşma ile 11 Ocak 1624'te Bağdad'ın Safevîler tarafından işgal edilmesiyle başlayan ve 15 sene 4 ay 7 gün süren Osmanlı-Safevî savaşı sona erdi. Antlaşma, ana hatlarıyla şöyle idi:

Bağdad, Bedre, Hassan, Hanıkin, Mendeli, Derne, Dertenk ile Sermenel'e kadar olan alanlar Osmanlılara bırakılacaktı.

Derne, Azerbaycan ve Revan, İran sınırları içinde kaldı.

İran'ın kuzey sınırı, Kars, Ahıska ve Van Osmanlı topraklarında kalacak biçimde belirlendi.

Sınırın her iki tarafında kalan kaleler ve istihkâmlar yıkılacaktı.

Ahıska, Kars, Van, Şehrizor, Bağdad ve Basra üzerinde Safevîlerin hiçbir hakkı olmayacaktı.[80]

Hz. Muhammed'e, eşine, sahabilerine ve halifelere küfür edilmeyecekti.

Bağdad ile Şehrizor'un sınırı için Çıgan-Gediği sınır tayin edilip, Kızılca Kale ve civarı Osmanlı'ya, Mihriban Kalesi ve civarı Safevîlere bırakıldı.

Van sınırındaki Kotur ile Maku ve Kars sınırındaki Mağazberd kaleleri, her iki tarafın daha önce kabul ettiği üzere yıktırıldı.

Antlaşmayı kabul edip imzalayan Safevî Hükümdarı I. Safî, imzalı nüshayı IV. Murad Han'a gönderdi. Sultan IV. Murad Han da antlaşmadan çok memnun kalarak imzalayacaktır.

Veziriazam sulh imzalandıktan sonra Bağdad Valiliği'ne vezirlikle Derviş Mehmed Paşa'yı tayin ettikten sonra İstanbul'a döndü.

O KEREM IRMAĞI SERAP OLDU!

Diğer taraftan Bağdad önünden ayrılan Sultan IV. Murad Han, 27 Ocak 1639'da Musul'a geldi. Tikrit'te Hindistan elçisini izzet ve ikramla kabul etti. Yanına kattığı Kapıcıbaşı Arslan Ağa ile beraber, Bağdad zafernamesi ve kıymetli hediyelerle Hindistan'a gönderdi.

Diyarbekir'in Müderris köyüne geldiğinde Ramazan ayının son günü idi. Bayram merasimi orada icra edildi. Ordu çeşit çeşit şenliklerle bayramı kutladı.

Malatya yoluyla Ankara'ya gelindi. Aslen Ankaralı olan Şeyhülislam Yahya Efendi burada padişaha mükellef bir ziyafet çekti. Ankara'nın latif orman kebabı bu ziyafetin başlıca yemeklerindendi.

8 Haziran 1639'da İzmit'e gelindi. Şehrin uleması ve İstanbul'un ileri gelenleri burada padişahı istikbal ettiler. Karşılayanlar arasında padişahın annesi valide sultan da vardı. Padişah İzmit'te iki gün dinlendi.

Oradan deniz yolu ve donanma-yı hümayundan elli sekiz kadırga alarak Üsküdar'a geldi. İstanbul'a girerken muhteşem bir merasim yapıldı. Osmanlı Devleti'nde bir hafta şenlik ilan edildi. Yıllardır böyle bir zafer merasimine hasret olan halk, gözyaşlarını tutamıyordu. Fakat damla hastalığından muzdarip olan Sultan Murad ise ıztırap içindeydi. Çünkü her geçen gün hastalığı ilerliyordu.

Padişah daha önce Revan Seferi'nin hatırasına, Topkapı Sarayı'na Revan Köşkü'nü yaptırmıştı. Bu sefer de, Bağdad Köşkü'nün yapılmasını emretti. Bu emir üzerine klasik dönem Türk sanatının en muhteşem eserlerinden olan Bağdad Köşkü inşa edildi.

5 Ocak 1640'ta Sadrazam Kara Mustafa Paşa İstanbul'a geldi. Huzur-ı hümayuna kabul edilerek sancak-ı şerifi bizzat padişaha teslim etti. Sultan IV. Murad, sadrazamı, "Lala hoş geldin. Ekmeğim sana helal olsun," sözleriyle ve birçok hil'atlarla taltif etti.

Sultan Murad Han, kendisi doğuda İran'la meşgulken, batıdaki hadiselerden de günü gününe haberler alıyordu. Bilhassa Venediklilerin yaptıkları haddi aşmıştı. Bu sebeple donanma mühimmatının hazırlanması, büyük bir baştarda, kadırgalar ve bilhassa iki mavna yapılmasını, Venedik Cumhuriyeti ile bütün ticari münasebetlerin kesilerek hemen savaş açılmasını emretti.

Divan bu emri padişahın hastalığı sebebiyle çeşitli bahanelerle on üç gün geciktirdi. Bu arada Venedik elçisi gelip divanın bütün şartlarını kabul etti ve savaş durduruldu.

Öte yandan hekimlerin uygulamış olduğu tedaviler ve almış oldukları tedbirler fayda vermeyerek padişahın hastalığı daha da arttı. 8/9 Şubat 1640 günü, güneş battıktan sonra imam Yusuf Efendi Yasin-i Şerif okuyordu. Bıyıklı Hüseyin Paşa ayağı ucunda oturup arada bir kelime-i şehadeti tekrar ederdi. Cihan padişahı bir ara gözlerini açtı ve Hüseyin Paşa'ya, "Eğer ben şerbet-i mevtin böyle acı olduğun bileydim zaman-ı hükümetimde bir mûr-ı zaifden (zayıf bir karıncadan) kendimi nahif görüp rencide olduğun murat etmez idim," buyurdu ve kelime-i şehadet getirip ruhunu teslim eyledi.

O gördüğün adalet diyarı harap oldu
O işittiğin kerem ırmağı da serap oldu.[81]

Cenaze namazı Sultanahmed Camii avlusunda Şeyhülislam Yahya Efendi'nin imamlığında müezzinlerin, "Er kişi niyetine!" nidaları ve Müslümanların gözyaşları arasında kılındı.

Cenaze namazından sonra, IV. Murad Han'ın savaşlarda bindiği üç at ters eğelenip tabutun önünde ilerleyerek babası Sultan I. Ahmed Han'ın türbesine defnedildi.

ŞAHSİYETİ

Dûn perver felekâ sende mürüvvet yoğimiş
Ehl-i îmâna derûnunda adâvet çoğimiş[82]

Sultan IV. Murad, Osmanlı sultanlarının on yedincisi ve İslam halifelerinin seksen ikincisi idi. Sultan I. Ahmed Han'ın oğlu olup 27 Temmuz 1612'de Mahpeyker Kösem Sultan'dan doğdu.

En mümtaz mürebbiyelerin nezaretinde terbiye edildi. Enderun mektebindeki hocalardan hususi dersler aldı. Kösem Sultan, oğlu Murad'ın diğer şehzadelerden her yönü ile üstün olması için çok gayret gösterdi.

Şehzade Murad da kendisine gösterilen alâkayı boşa çıkarmadı. İlim öğrenmekteki sürati, planlı yaşayışı, spor ve silah talimlerindeki başarısı, atik ve çevikliği, çabucak serpilip yetişmesi ile dikkati çekti. Hüsamzade, Sarı Solak ve Hacı Süleyman efendilerden ok atmayı, Cündî Halil Paşa'dan ata binmeyi öğrendi. Zekeriyazade Yahya Efendi gibi zamanın önde gelen âlimlerden fıkıh dersleri aldı.

Babasının da hocası olan Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri'ni, küçük yaşta Üsküdar'daki dergâhında ziyaret etmeye başladı. Babası Sultan Ahmed Han'ın vefatıyla, memlekette devlet otoritesi sarsılmış, İslam düşmanları her taraftan hücuma geçmişti. Binlerce yeniçeri, başıbozuk bir güruh haline gelmişti.

Sultan Murad Han, çocuk denecek yaşta olmasına rağmen, saltanat işlerine yabancı kalmamak için her işi öğrenmek ve mahiyetini anlamak istiyordu. Çok zeki ve seri anlayışlı ve hafızası kuvvetli olduğundan, yaşı ilerledikçe devlet işlerine alâkası artıyordu. Diğer taraftan ilim öğreniyor, tarih kitaplarını okuyor, dedelerinin hal ve

hareketlerini, çeşitli durumlar karşısında aldıkları tedbir ve tavırları tek tek inceliyordu.

Dedelerinden Yavuz Sultan Selim Han'a özeniyor, onun gibi olmak için her yönden kendisini yetiştiriyordu. Onun gibi bilgili, onun gibi güçlü kuvvetli, onun gibi korkusuz olmak için çırpınıyordu. Zaman zaman halkın içine girer, değişik kıyafetlerle onların sohbetlerini dinlerdi. Halkın derdini halktan bir kimse olarak yerinde incelerdi. İnsanların kimden nasıl zarar gördüğünü, zulüm merkezlerini tek tek tespit etti.

Sultan Murad, uzun boylu, geniş omuzlu, kalın kemikli, koyu kumral saçlı, kara gözlü, beyaz tenli, simaca heybetli ve mehabetli idi. Harikulade bir kuvvete malikti. Eşine az rastlanan sürat ve maharetle ok ve yay kullanırdı. Attığı ok ve harbelerle kalkanı böler, iki yüz okkalık gürzü sallayarak idman yapardı.

Sultan Murad Han'ın cesareti, her türlü zorluğa tahammülü, keskin zekâsı, hünerleri askerî dehası, atıcılık, binicilik, silahşörlükteki başarısı, askerleri ve tebaası tarafından çok takdir ediliyordu. İki yüz okkalık gürzleri kolayca kaldırır, hızla giden iki atın birinden diğerine atlar, attığı ok, tüfek mermisinden uzağa düşerdi. Eski saraydan attığı bir cirit, Sultan Bayezid Camii minaresinin dibine düşmüştür. Devrinin bütün silahlarını en iyi şekilde kullanırdı.

Kendisinin zekâsı kadar hafızasının da kuvvetli olduğu rivayet edilmiştir. Hafız Paşa'nın şahadetinde rolü olan bir adamı, Bağdad Seferi'nde bulunurken Konya'da teşhis etmiş ve hemen yakalanmasını emretmişti. Fakat zorba buradan kurtulmayı bilip gizlenmişti.

IV. Murad Han memleketin en karışık bir devresinde hükümdar olmuştu. Ağabeyi Sultan II. Osman bir isyan neticesi şehit edilmiş olup hem merkezde hem de taşrada zorbalar devlet idaresini ele geçirmişlerdi. İstedikleri gibi hareket ediyor, halka zulmediyorlardı. Bu itibarla Murad Han yirmi yaşına geldiğinde devlet dizginlerini ele alınca zorbalara karşı acımasız bir kıyım hareketi yaptı. Zorbalıkla devlet köşelerine gelenlerin hepsinin hakkından geldi. Osmanlı Devleti'ne yeniden hayatiyet kazandırdı.

Hey meded ehl-i dile özge musibet oldu
Özge gam, özge bela, özge felaket oldu

Kimdir ol kim yakasın bu derd ile çâk etmez
Kimdir ol kim yerine şimdi ne eflâk etmez[83]

Sultan IV. Murad Han, kendisinden elli dokuz yaş büyük olan Şeyhülislam Yahya Efendi'ye, "Baba" diye hitap eder, baba olarak bilir ve her türlü sözünü itirazsız kabul ederdi.

Dinin hükümlerini çok iyi bilirdi. Arapçaya ve Batı dillerine hâkim idi. Her türlü memleket meselesine vâkıftı.

İlmi ve ilim adamlarını çok sever, fırsat buldukça ilim meclislerine gider, onları teşvik ederdi. Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi gibi âlimler, teşvik ettiği kimseler arasında idi.

IV. Murad Han'a, tarikat erbâbı kötülenmiş ve onların bazı işlerinin yasaklanması istenmişti. Padişah zamanın tasavvuf ehli âlim ve faziletli kimselere de tarikatla ilgili hususları sorup, onlardan cevap talep etti. Bunlar arasında İsmail Ankaravî de vardı. O da üç gün içinde yirmi sayfalık bir risale yazıp arz etti. Cevaplar, Şeyhülislam Yahya Efendi ve diğer önde gelen âlimler tarafından incelenip uygun görüldü ve padişah tarafından da kabul edildi. Böylece onların vesilesi ile tasavvuf ehli sıkıntıdan kurtuldu. Devrin büyük velilerinden Aziz Mahmud Hüdâyî de Ankaravî İsmail Efendi'nin cevaplarını beğenmiş ve onu medhetmiştir.

Sagredo onun, Machiavel'in *Hükümdar* adlı eserini bir mühtediye tercüme ettirip okuduğunu kaydetmektedir. Sultan Murad'ın yazısı güzel bir talik kırmasıdır. Kâtip İbrahim Efendi'ye hattatlık sanatına dair "Gülzâr-ı Savab" adlı bir risale yazdırmıştır.

Dünyada ilk defa olarak uçuş denemesi yine onun zamanında İstanbul'da yapılmış; rivayete göre Hezarfen namıyla maruf Ahmed Efendi, Galata Kulesi'nden Üsküdar'a kuvvetli bir lodos rüzgârıyla uçmuştur. Yine dünyada ilk defa olarak fişek usulü ile füze tecrübesi de Hasan Çelebi namındaki bir Türk sanatkârı tarafından tecrübe edilmiş ve barut macunu kullanılarak imal edilmiştir. Bu iptidai füzenin muharebelerde kullanılması kendisine teklif edilen padişa-

hın, çok adam kırdıracağını, bunun ise zulüm ve günah olduğunu söyleyerek reddettiği rivayet edilir.

HER GECE BİR BAŞKA SOHBET

Kur'ân-ı Kerim okumayı ve ibadetlerini hiç ihmal etmezdi. Dedesi Yavuz Sultan Selim Han gibi o da Hırka-i Saadet dairesinde Kur'ân-ı Kerim okurdu. Yaz ve kış her Cuma gecesi bilginleri, şeyhleri ve hafızları toplayarak ilmî tartışmalar yaptırırdı. Cumartesi geceleri ilahi okuyanları dinlerdi. Pazar geceleri Tıflî, Cevrî, Nef'î, Arzî, Nedim, Nisarî, Beyanî ve Uzletî gibi şâirlerle sohbet ederdi. Pazartesi gecesi damadı Muslî Çelebi, Mukallit Cifit Hasan, Akbaba, Sarı Çelebi, Çakman Çelebi ve Simitçizade gibi mukallit ve hazır cevap kişileri toplar ve eğlenirdi.

Salı gecesi güngörmüş ihtiyarlar ile sohbet ederek konuşmalarından faydalanırdı. Çarşamba gecesi halkın salihleri ve hayır sahipleriyle, Perşembe gecesi dervişler, macera sahibi ve maarif erbabı ile sohbet ederdi. Her sabah divana çıkar ve Müslümanların işlerini görmeye çalışırdı.

Evliya Çelebi, Osmanlı sülalesinde böyle zapt edici, bağlayıcı, adil, sert ve şiddetli, eşkıya düşmanı, Zaloğlu Rüstem gibi kuvvetli, yiğit ve cesaret örneği bir padişahın gelmediğini rivayet ederdi.[84]

IV. Murad devlet erkânına ve hatta ulemaya karşı sert davranmasına rağmen adil davranmayı da kendisine şiar edinmişti. Mesela, seferler sırasında halka zulmedenlere göz açtırmadığı gibi, halktan parasız bir şey alınmamasını da emretmiştir. Ayrıca kadıların hakkaniyet üzere hüküm vermelerini de öğütlemiştir. Güçlü bir iradeye ve hafızaya sahipti. Her şeyi öğrenmek ister, devlet işlerine tam manasıyla hâkim olmak için her şeyden şüphe ederdi.

Onun suçlulara merhametsiz davranması ve çok kan dökmesi dikkatleri çekmiştir. Ancak gerek Anadolu'da gerekse İstanbul'da türeyen zorbaların devlet otoritesini hiçe sayarak halka zulmetmesi padişahı bu şekilde hareket etmeye zorlamıştır. Bu yüzden her vilayetten raporlar alınıp asayiş gözetilirdi. İç huzura bu kadar önem vermesinden dolayı halk, onun zamanında rahatlık ve emniyet

içinde yaşamıştır. Bu onun en müspet icraatlarından biri olmuştur. Peçevi bu durumu şu şekilde yazmıştır, "... Dünyada onun isteğine karşı çıkabilecek kimse kalmadı. Belki birinin ektiğinden başka bir kimse bir dane bile alamadı."[85]

Birçok tarihçinin Kanunî sonrası en büyük Osmanlı padişahı olarak kabul ettikleri IV. Murad Han, hep dedesi Yavuz Sultan Selim Han'a benzemeye çalışırdı. Gerçekten de birçok vasıfları onunla uyuşurdu. Fakat Yavuz'un sahip olduğu kıymetli devlet adamlarına ve tecrübeye malik değildi. Tahta geçtiğinde hazine bomboştu. Vefatında ise on beş milyon altın olup gümüş paranın hesabı yoktu.

Avrupa baştanbaşa istihbarat ağı ile örülmüştü. Avrupalıların en gizli sırları, Osmanlı sarayına günlük ulaşıyor, yabancı diyarlarda âdeta kuş uçurtulmuyordu. Tahta çıktığında neye yaradığı belli olmayan yüz bin yeniçeri varken, vefatında itaat altına alınmış otuz beş bin yeniçeri bulunuyordu.

IV. Murad Han, bozulmuş devlet nizamını yoluna koymak için mülazımlıkları kaldırdı. Tımar sistemini yeniden düzene koydu. İsrafın önüne geçmek için kanunlar çıkarttı. Sipahilerden zorbalıkla ele geçirdikleri evkaf idaresini ve diğer hükümet hizmetlerini aldı. Sipahileri intizam ve itaat altına alarak, bunların ve birtakım bozguncuların toplandığı yerler olan kahvehaneleri kapatarak asayişi temin etti. Yeniçerilik tahsisatının şuna buna yemlik olması suiistimalini kaldırarak, yeniçeriliği ıslah etti.

Asayişin tamamen bozulduğu, kudretin zorbaların elinde bulunduğu bir zamanda başa geçen IV. Murad Han, vefatında, içte ve dışta huzurlu ve itibarlı bir devlet bırakmıştı. Avrupa'ya hiç sefer yapmadığı halde, masumları katletmekle meşhur olan Avrupa devletleri bu Muhteşem Sultan'a itaat etmek için birbirleriyle âdeta yarıştılar.

En küçük suçları bile memleketin selameti için cezalandırmaktan çekinmeyen sultan IV. Murad Han'ın merhameti çoktu. Savaş esnasında otağının yanına kurdurduğu seyyar hastanelerdeki yaralı ve hastaları bizzat ziyaret eder, onlarla yakından ilgilenirdi. Memleketin her tarafındaki imarethanelerin vakıf şartlarına uygun şekilde

çalışması, fakir ve yetimlerin aç ve açıkta kalmaması için gayret gösterir, emrine uymayanları şiddetle cezalandırırdı.

Askeri kendisinden ne kadar çekinirse, o kadar sever ve takdir ederdi. Bütün sefer meşakkatlerine askerle beraber katlanmış, onların yediği gibi yemiş, yattığı gibi yatmıştır. Bu suretle büyük kumandanlar gibi, önce onların kalbini teshir etmiştir. Kudreti ve kuvveti, tavırları ve atılganlığı, ordusu tarafından daima takdir edilmiş ve hayranlıkla müşahede edilmiştir. Nitekim vefat ettiği zaman, saray ve devlet erkânıyla birlikte, ahali ve asker de ardından pek çok gözyaşı dökmüştür.

Din ve devlet menfaatine iş yapanı hemen mükâfatlandıran Sultan Murad Han, pek çok hayırlı işin yanında, Topkapı Sarayı'nda Revan ve Bağdad Köşkü gibi nadide eserler, köprüler, kervansaraylar, hanlar ve benzeri hayır eserlerini de inşa ettirdi. Boğazda bir saray yaptırıp, oğlu Muhammed'in doğumunda yedi gece kandiller asılıp şenlikler yapıldığından, buraya Kandilli denildi. Kavaklar'daki kaleleri yaptırdığı gibi, pek çok şehrin de surlarını tamir ettirdi. Bağdad'ı fethedince, İmam-ı A'zam ve Abdülkadir-i Geylânî Hazretleri'nin türbelerinin tamirini yaptırdı. Kâbe-i Muazzama'yı su basması üzerine, Ankaralı Mehmed ile Rıdvan Ağa'yı Kâbe-i Muazzama'yı tamirle vazifelendirdi.

Din ve devletin menfaatine ters düşen en küçük hataları bile affetmeyen bilhassa zulüm ve hıyaneti, emre itaatsizliği şiddetle cezalandıran Sultan Murad Han, hassas ve ince bir kalbe sahipti. Çok güzel şiirler yazdı ve şâirleri koruyup himaye etti.

IV. Murad Han devrinde kazanılan zaferlerin yanında pek çok âlim, şâir, tarihçi ve sanatkâr yetişerek kıymetli eserler meydana getirmişlerdir. Bunlardan bibliyografya, tarih, coğrafya sahasında Katib Çelebi ve *Vekayiname* sahibi Topçular Kâtibi Abdülkadir, *Ravdatü'l-Ebrar* ve *Zafername* sahibi Karaçelebizade Abdülaziz, *Tarih-i Gılmanî* sahibi Mehmed Halife, teşkilat ve idare sahasında Koçi Bey, şâirlerden Nef'î, Azimzade Haletî Efendi başlıcalarıdır.[86]

Nef'î bir beytinde IV. Murad Han'dan şu şekilde bahsetmektedir:

Nice benzer sana tarz-ı padişah-ı selef
Bir midir pervaz-ı anka ile pervaz-ı cerad

(Geçmiş padişahların tarzları sana nasıl benzer. Anka'nın uçuşu ile Çekirge'nin uçuşu bir midir?)[87]

MURADÎ

IV. Murad Han, sanata ilgi duyan ve bu yoldakileri teşvik eden kültürlü bir padişahtı. Muradî mahlasıyla şiirler yazardı. Manzumelerinin toplu halde bulunduğu bir divanı yoksa da şiirler yazdı. Bu şiirleri muhtelif tezkire ve mecmualarda yer almaktadır.[88]

Bugün için bilmece olarak adlandırabileceğimiz ve devir için muamma ismi verilen türde devrin şâirlerinden Nef'î ile IV. Murad Han arasında şöyle bir hadise yaşanmıştır. Bir meclis sonrasında padişah etrafa bakarak orada bulunanlara, "Bir güneşin üzerinde beş adet hilali parlarken gördüm," meâlinde şöyle der:

Dırahşân oldu gördüm beş hilâl üstünde bir hurşîd

Mısrada geçen "gördüm" fiilinden yola çıkarak, Nef'î çevresinde bulunanlara şöyle bir göz gezdirir. Bu esnada dizini dirseğine destek ederek beş parmağıyla alnını kavrayıp düşünmekte olan bir veziri görür ve hemen şu mısraı söyler:

Meğer kim pençe-i sîmîne ol meh-pâre yaslanmış

(Meğerse o ay parçası gümüşten bir pençeye yaslanmış)

Sultan Murad Han, Nef'î'nin bu sürat-i intikaline hayran olarak kendisine ihsanlarda bulundu.

Padişaha ait olan bir diğer muamma ise şöyledir:

Bir kal'a-i muallak içinde oldu deryâ
Ol kal'anın içinde bir balık eylemiş câ

Tutar ağızda balık bir gevher-i yegâne
Durdukça gevher anda balığı eyler ifnâ

Atdı Murâd bu nazmı meydân-ı şâirâna
Her kim dilerse mansıb feth ide bunu ra'nâ

(Asılı bir kalenin içinde deniz vardır ve o kalede de bir balık yer almaktadır. Balık, ağzında tek parça bir mücevher tutmaktadır

ve böyle kaldığı müddetçe balık yok olmaktadır. Sultan Murad bu nazmı şâirler meydanına attı. Her kim kendisi için bir ihsan dilerse bunu güzelce çözmesi gerekir.)

Mecliste bulunan herkes bu muammayı çözmeye çalışmış fakat nihayetinde muammayı çözmek Enderun mektebi mezunu Cihadî Bey'e nasip olmuştur. O da yine şiir şeklinde şu cevabı padişaha ulaştırır:

Kandil kal'a şâhım rugân içinde deryâ
Balık fitil olupdur içinde eylemiş câ

Oldu alev ağızda bir gevher-i yegâne
Durup yanınca her şeb balığı eyler ifnâ

Va'ad eylemişsin ey şâh kâşiflere inâyet
Çavuşluk u zeâmet ister Cihâdî Şaha

Bu şiiriyle Cihadî asılı kaleden murad, kandil olduğunu, balıktan muradın ise fitil olduğunu belirtir. Balık, ağzında ateşi tuttukça yanmaktadır. Son beyitte ise padişahın vadettiği ihsana karşılık Cihadî Bey, kendisine çavuşluk rütbesi ve toprak geliri olarak da zeamet verilmesini istemiştir.

Murad Han kimi zaman tarih düşürme sanatında maharetini göstermiştir. Bağdad'ın zorlu mücadeleler sonucunda tekrar Osmanlılara geçmesi üzerine söylediği kıt'adaki "gazâm" kelimesi fethin gerçekleştirildiği tarih olan H. 1048 (M. 1638)'e tekabül etmekteydi:

Fetheylerek diyâr-ı Bağdâd'ı
Şâh-ı âlemde asker-i İslâm
Dedi Sultan Murâd âli-şân
Feth-i Bağdâd'a târih oldu "gazâm"

ELVEDA!

Devrin halk şâirlerinden olan Kuloğlu, aynı zamanda Sultan Murad Han'a hayran bir şahsiyetti. Padişahla beraber Bağdad Seferi'nde bulunmuştu. Onun Murad Han'ın vefatı üzerine kaleme almış olduğu ağıtı padişaha karşı hissettiği derin sevgi ve saygının bir nişanesidir:

Sultan Murâd eydür: Şimdi zamâne
Bana da kalmadı beyler elvedâ
Büküldü kâmetim döndü kemâne
Gezip seyrettiğim iller elvedâ

Ardımca gelirdi zülfü melekler
Tersine devretti çarh-ı felekler
Yeniçerim, sipahiler, solaklar
Önümce yürüyen kullar elvedâ

Gazâya gitmeye beyler dizilsin
Kulların hep esâmisi yazılsın
Tabutum çözülsün kabrim kazılsın
Varıp seyrettiğim çöller elvedâ

Ecelim yetişti yıldızım indi
Dostlarım ağladı düşmanım güldü
Yapılan kadırgam deryâda kaldı
Şu Malta'ya giden yollar elvedâ

Kuloğlu dostların yüzü ağ olsun
Düşman olanların bağrı dâğ olsun
Sultan İbrâhim Han şimdi sağ olsun
Harben fethettiğim iller elvedâ

Sultan IV. Murad Han, Acemlerin, en büyük düşmanlarından olduğu için onların birçok iftiralarına maruz kaldı. Kendilerinde bulunan zilletleri bu büyük padişaha da bulaştırmaya kalkıştılar. İnsanlara zulüm ettiğini ve içki içtiğini bile söyleyecek kadar ileri gittiler. Hâlbuki devrinin kaynaklarında içki içtiğine dair hiçbir bilgi yoktur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İBRAHİM HAN

"Elhamdülillah. Ya Rabbi! Benim gibi zayıf bir kulunu bu makama layık gördün. Saltanat günlerimde milletimi hoş hal eyle ve birbirimizden hoşnut eyle."

İbrahim Han

Azm-i ukbâ eyleyüp Sultan Murâd-ı cem-himem
Eyledi Sultan İbrâhîm-i dârâ-fer cülûs 1049[1]

IV. Murad Han'ın ölümü üzerine kapı ağası durumu Şehzade İbrahim'e bildirmek üzere yanına varıp, "Şehzadem mübarek başınız sağ olsun! Yıldızı mesut biraderiniz Sultan Murad dâr-ı bekâya gitti. Saltanat tahtı sizindir, buyurun!"dedi.

İbrahim Han evvelce diğer kardeşlerinin öldürülmesi dolayısıyla tedirgindi. Bir anlamda her gün ölümü bekler gibiydi. Bu sebeple bunun bir tertip olduğunu düşündü. Belki de kendisinin tahta gözü olup olmadığı araştırılıyordu. Ayrıca padişahın otuz yaş gibi gençliğinin baharında olması oun böyle düşünmesinde haklılığının açık bir göstergesiydi. Bu itibarla yanına gelen kapı ağasına, "Allahü Teâlâ padişah kardeşimin ömrünü uzun etsin. Bize sultanlık lazım değildir. Padişah kardeşimizin ömrüne duacıyız," dedi. Kapı ağası ne söyledi ise ikna edemedi. Bunun üzerine valide sultana haber saldılar. Kösem Sultan gelerek, "Arslanım başın sağ olsun, gel çık!" dedi.

Fakat İbrahim Han yine çıkmadı. Bin yeminler ettiler ama İbrahim Han'ı bir türlü inandıramadılar. Annesinin ve diğer paşaların ısrarı ve yeminleri üzerine ağabeyi Sultan IV. Murad'ın naaşını gördü ve söylenenlere ancak o zaman inanabildi.[2]

Bundan sonra taht odasına geçti. Burada, Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Hırka-i Saadet Dairesi'nden getirilen Hazret-i Ömer'in sarığını, Sultan İbrahim'in başına Besmele ile sardı. Tahta oturup ellerini açan İbrahim Han, "Elhamdülillah. Ya Rabbi! Benim gibi zayıf bir kulunu bu makama layık gördün. Saltanat günlerimde milletimi hoş hal eyle ve birbirimizden hoşnut eyle," diye dua etti.

Ertesi gün cülus merasimi için deniz yoluyla Eba Eyyûb el-Ensari Hazretleri'nin türbesine giderek kılıç kuşandı. Dönüş yine mutad olduğu üzere kara yoluyla oldu. Edirnekapı'dan Fatih Sultan Meh-

med Han'ın türbesi yanına gelince atından inerek ziyarette bulundu. Yine Yavuz Sultan Selim, II. Bayezid Han ve babası I. Ahmed Han'ın türbelerini ziyaret ederek ruhlarından yardım ve himmet diledi. Vezirlere, ulemaya, ayana ve bütün divan ehline hil'at ve bahşişler verildi. Fakir fukaraya sadakalar dağıttırdı.

Cülus günü kuşluk vaktine kadar dükkânlar kapatılıp biat merasimi tamam olduktan sonra dellallar, "Devlet ve memleket Sultan İbrahim'indir," diye bağırdılar.[3] Sultan İbrahim, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı sadarette bıraktı.

İbrahim Han'ın tahta geçtiği ilk senesinde, Emirgûneoğlu hadisesi vuku buldu. IV. Murad Han 1635'deki İran-Revan Seferi'nde Revan Kalesi'ni fethettiğinde, kale kumandanı Emirgûneoğlu esir edildi. Padişahtan af dileyen Emirgûneoğlu, affedilerek, Şiîlik propagandası yapmamak şartıyla kendisine paşalık rütbesi ve Emirgan'da bir konak verildi. Emirgûneoğlu, Murad Han'ın vefatına kadar burada kaldı.

İbrahim Han'ın Osmanlı tahtına geçmesiyle, sözünde durmayıp bölücü ve yıkıcı propaganda faaliyetlerine başladı. Emirgûneoğlu'nun sefih, ayyaş ve ahlaksız hareketleri görülüp Müslümanları aldatmaya çalıştığı tespit edilince, İbrahim Han tarafından idam ettirildi (15 Temmuz 1641).[4] İkamet ettiği yere şimdilerde Emirgan denmektedir. Padişahın bu hareketinden sonra, Emirgûneoğlu taraftarları, İbrahim Han ve hanımı Turhan Sultan'a çeşitli iftiralarda bulundular. Öldürülen Emirgûneoğlu'nu da, "Kesikbaş Evliya" diye propaganda aleti yaptılar.

AZAK SEFERİ

İbrahim Han iç işlerini kısmen düzene koyduktan sonra, dış meseleler ile ilgilenmeye başladı. Fransa ve İngiltere ile olan eski ahidnameler yenilendiği gibi padişahı tebrike gelen İran elçisi ile Kasr-ı Şirin Antlaşması hükümleri teyit edildi.

Bu arada 1637 yılında Don Nehri'nin ağzında bulunan ve Kırım'ın emniyeti bakımından çok önemli olan Azak Kalesi Ruslar tarafından işgal edilmişti. İbrahim Han Azak'ın geri alınması için Kaptan-ı Derya Siyavuş Paşa'yı görevlendirdi. 1641 senesi baharında Siyavuş Paşa Yeniçeri Kethüdası Haydar Ağazade ile beraber hareket etti.

Vezir Hüseyin Paşa, Silistre askerleriyle ve Kırım Han'ı da kendi askerleriyle, karadan donanmayı desteklemekle vazifelendirildi. Ruslar Azak Kalesi'ni son derece muhkem bir hale getirmişlerdi. Kale on dört bin erkek ve sekiz bin kadın tarafından muhafaza ediliyordu.

Muhasaranın uzaması, Kırım Hanı ile Siyavuş Paşa arasında gerginliğe ve anlaşmazlığa yol açtı. Bu arada asker arasında baş gösteren hastalıklar, barutun azalması ve yoğun kış şartları yüzünden kale fethedilemeden dönüldü.

Osmanlı ordusu bu seferde yedi bin yeniçeri ve sekiz yüz sipahiyi şehit verdi.[5] Başarısızlık üzerine Siyavuş Paşa kaptan-ı deryalıktan azledildi. Yerine Uzun Piyale Paşa tayin edildi. Azak Seferi esnasında rahatsızlanıp vefat eden Kırım Hanı Bahadır Giray'ın yerine ise Devlet Giray tayin edildi. Ertesi sene daha kuvvetli bir ordu, Civan Kapıcıbaşı lakabıyla tanınan Sultanzade Semin Mehmed Paşa emrinde Azak üzerine gönderildi.

Mehmed Paşa karadan yola çıkarken, Karadeniz'de kendisini denizden desteklemesi için Uzun Piyale Paşa komutasındaki Osmanlı donanması harekete geçmişti.

Kırım Hanı Mehmed Giray'ın da yardıma gelmesi emredildi. Bu durum üzerine kuvvetli Osmanlı ordusuna karşı duramayacağını anlayan çar, şehri baştanbaşa yakıp yıktıktan sonra terk etti.

"Hele alındı kazaktan Azak sühuletle" H. 1052 (M. 1642)

Neticede harabe bir şehirle karşılaşan Sultanzade Mehmed Paşa, kaleyi tamir ettirdikten sonra, Kefe Beylerbeyi İslam Paşa'yı tamir işlerini devam ettirmek üzere kalede muhafız olarak bırakıp Özi Kalesi'ne çekildi.[6]

Aynı yıl Almanya sınırında ise akıncılar devamlı Avusturya'ya akınlar düzenliyorlardı. 1641'de düzenlenen akında, Osmanlı akıncıları, Bavyera içlerine kadar ilerledi. Kuzey Bavyera'daki bazı kasabalar, Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiklerini açıkladı.

Kanije Beylerbeyi Sokulluzade Hasan Paşa ise, Raab Irmağı'nın iki yakasındaki arazinin ve bu arazideki bütün kasaba ve köylerin

Osmanlı toprağı olduğunu belirterek her birinin büyüklüğüne göre alınacak vergiyi açıkladı. Bu akınlar üzerine İmparator III. Ferdinand, Zitvatoruk Antlaşması'nın yenilenmesini istedi.

1642 senesi başlarında Zitvatoruk Antlaşması'na ilaveler yapılarak yenilendi. Aynı senenin yazında Kaptan-ı Derya Uzun Piyale Paşa da İspanya'ya ait İtalya'nın Kalabriya eyaletini ele geçirmek için bu eyaletin kıyılarını bombaladı.

BİR NURDUR GELDİ!

IV. Murad Han, İbrahim Han hariç bütün kardeşlerini öldürtmüştü. Ancak kendisinin de çocuğu olmamıştı. Şayet İbrahim Han'ın erkek çocuğu olmasa devlet ve millet çok büyük bir karışıklığın içerisine sürüklenebilirdi.

Bu itibarla gerek saray halkı gerekse millet padişahın bir çocuğunun olmasını bekliyor ve dua ediyordu. Nihayet beklenen haber 1642 yılı Ramazan ayının son gecesi geldi. İbrahim Han'ın Haseki Turhan Hatice Sultan'dan bir erkek çocuğu dünyaya gelmişti. Mehmed adı verilen yeni şehzadenin doğumu saray içinde ve dışında büyük bir sevinçle karşılandı. Galata ve Üsküdar'da üç gün üç gece şenlikler düzenlendi.

Utarid Mehmed Çelebi, "Nurdur geldi Muhammed sülb-i İbrahim'den," diyerek tarih düşürdü.

Aynı yıl İbrahim Han'ın Saliha Dilaşub Sultan'dan Süleyman isminde bir şehzade daha dünyaya gelecekti (15 Nisan 1642).

Bu doğumdan bir sene sonra ise Hatice Muazzez Hanım'dan Ahmed isimli bir şehzade daha doğdu. Böylelikle ebed-müddet olduğuna inanılan Osmanlı Devleti'nin hanedan noktasında istikbali sağlama bağlanmış oluyor, endişeler dağılıyordu.

Bu doğan şehzadeler sırasıyla Osmanlı tahtına geçeceklerdir.[7]

NASUH PAŞAZADE MESELESİ

Dış münasebetlerde birçok problemin halledildiği sırada, Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa hadisesi ortaya çıktı.

O zamana kadar serhatlarda bulunan vezirler, lüzumu halinde padişah adına tuğra çekebiliyorlardı. Fakat son zamanlarda vezirlerin çoğalması ve bazılarının içlerinde ehliyetsiz olması yüzünden serhat vezirlerinin tuğra çekmeleri Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından yasaklandı (1643).

Erzurum Beylerbeyi Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa veziriazam ağasıyla gönderilen fermana itaat etmeyerek fermanı getiren kişiye, "Ben vezir oğlu vezirim. Tuğrayı bana Sultan Murad merhum gibi bir gazi-yi sahib-kıran padişah verdi. Senin paşan Arnavut diyarından gelip o makama nail olsa da bana tuğrakeşliği çok görmesine sebep nedir? Bu emr-i şeriften padişahımın haberi yoktur. Bu men etme kendisindendir," sözleriyle fermanı tanımadığını bildirdi.[8]

Sadrazam, Abaza Mehmed Paşa gibi onun da Erzurum Kalesi'ne sığınacağını düşünerek Hüseyin Paşa'yı önce Halep Valiliği ile görevlendirdi ardından da azlettirdi.

Hüseyin Paşa bu harekete daha da sinirlenmişti. Bu azli kabul etmediğini merkeze bildirdi. Sadrazamın maksadı ise daha başkaydı. Bu defa Hüseyin Paşa'ya Sivas Valiliği'ni verdi. Şayet vazifesine gitmezse padişahın ordusuyla çarpışmak zorunda kalacağını da ihtar etti.

Sadrazam öte yandan Sivas Valisi Kör-Haznedar İbrahim Paşa'ya da gizlice haber ulaştırarak, "Bu memuriyet iş icabı Nasuh Paşa oğluna verildi. Fakat sen asker toplayıp hangi yoldan olursa olsun Hüseyin Paşa'nın hakkından gelesin," diye bildirdi.

Hüseyin Paşa etrafına topladığı sarıca ve sekbanla Sivas'a doğru ilerlerken Sivas Valisi İbrahim Paşa da almış olduğu emir üzere birlikleriyle karşısına çıktı. Kayseri yakınlarında meydana gelen savaş, İbrahim Paşa kuvvetlerinin yenilgisiyle son buldu. Çarpışma sırasında İbrahim Paşa da vurularak hayatını kaybetti.

Bu durum karşısında Hüseyin Paşa, kuvvetleriyle, "Sadrazamla davam vardır," diyerek İstanbul'a doğru hareket etti. Yolda kendisine katılmalar oluyor ve daha da güçleniyordu. Eski Erzurum valisinin

büyük bir kuvvetle İstanbul'a yaklaştığı haberi duyulunca halkta büyük panik meydana geldi.

Nasuh Paşazade İzmit yakınlarındaki "Hoca Çayırı" denen yere ordugâhını kurdu. Bunun üzerine sadrazam tedbir olarak Anadolu Beylerbeyi Osman Paşa'yı, Hüseyin Paşa kuvvetlerini bastırması için gönderdi. Nasuh Paşazade üzerine gönderilen kuvvetleri dağıttı.[9] Artık halk dükkânlarını kapatıp evlerine kapanmaya başlamıştı.

Nasuh Paşazade İstanbul'a doğru ilerlerken hükümet merkezinde bulunan sadrazamın muhalifleri de ona, hiç vakit geçirmeden bir an önce gelmesini tavsiye ediyorlardı. Zira Kemankeş Kara Mustafa Paşa'dan memnuniyetsizliğin hat safhada olduğunu muhtemelen kendisine sadrazamlığın verilebileceğini bildirmekteydiler.

Bu haberlere inanan paşa, birliklerine bu yolla ümitler de vererek Üsküdar'a geldi. O ana kadar sadrazamlık ümidi taşıyan paşa, padişahın itaat etmesi yönündeki emrini alınca şaşkınlığa uğradı. Ne yapacağını bilemeyen paşa, o gece yanındaki birkaç mutemedi ile kurtuluşu kaçmakta buldu ve gemiyle Karadeniz'den Rumeli'ye geçerek Rusçuk'a gitti. Ancak Kırım'a gitmek isterken Edirne Sarayı Bostancıbaşısı Sinan Ağa tarafından yakalanarak İstanbul'a gönderildi. Daha sonra idam edildi (26 Haziran 1643).[10]

FİTNE ATEŞİNİ YENİDEN ALEVLENDİRMEYİN!

Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa'yı ortadan kaldırdıktan sonra yerini sağlamlaştırmak telaşına düştü. O artık kendisine rakip olabilecek herkesi saraydan uzaklaştırma veya ortadan kaldırmanın planları ile meşgul oluyordu. Bu durum ise hasımlarını artırmaktan başka bir işe yaramıyordu.

Sadrazam bu sefer kendisine rakip olarak Sultanzade Mehmed Paşa'yı gördü ve onu Şam valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırdı. Ancak bu defa da karşısına Sultan İbrahim'in silahtarı olup kendisine vezirlik verilen Yusuf Paşa ile Cinci Hoca çıktı.

Nefesinin etkisi ile tanınmış olan Cinci Hoca diye meşhur olan Safranbolulu Hüseyin Efendi, hekimlerin, padişahın hastalığına çare

bulmakta aciz kalmaları üzerine, saraya girdi ve sonra da padişahın sıhhatini bir hayli düzeltti.

Yusuf Paşa ise hizmetleri ile padişahın gözüne girmeyi başarmıştı. İbrahim Han bir gün, "Biraderimin musahibi olarak bir Silahtar Paşa vardı, benim niçin olmasın?" diyerek rikabdarı Yusuf Ağa'ya ikinci vezirlik verdi.

Kara Mustafa Paşa, Yusuf Paşa'nın kendi icraatlarını önleyeceğini düşünerek, "Padişahım, devlet işleri ortaklık kabul etmez. Vezirler çoktur. Silahtar paşaya verilecek makam, haslar ve ihtişam için gereken şeylere, devlet gelirinin tahammülü yoktur. Şimdi vakti değildir," diyerek karşı çıktı. Fakat engel olamadı.

Bu iki kişinin padişahın birdenbire gözdesi haline gelmesi sadrazamın koltuğunu hayli sarsmıştı. Kara Mustafa Paşa'ya karşı birlikte cephe alan Safranbolulu Hoca ve Yusuf Paşa sadrazama ait tayin ve azil işlerini ona sormadan padişaha arz ederek Kemankeş'i aradan çıkarmaya başladılar. Kemankeş de işi kaynağından bağladıkları için bunlara ses çıkaramıyordu. Sadrazamın, Sultanzade Mehmed Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırarak Şam'a göndermesi bile bu kişilerin gözünü korkutamamıştı.

Bu arada sadrazamın, devletin çıkarını düşünerek yaptığı işlerden biri de hazinenin gelir ve giderleri arasında bir denge sağlamak, hatta gelirleri artırıp giderleri azaltmaktı. Sadrazam bunun için özellikle taşradaki arazi tahririni yenilemişti. Bunun devamı olarak ulufe ve maaşlarda kısıntılar yapmış, devlete yük teşkil edecek bazı memuriyetleri ortadan kaldırmış, ulufeli askerin yoklamasını yaptırarak bazı isimleri defterden sildirmişti.

Bu icraatı bazı kişilerin menfaatini engellediği için hakkında vaki şikâyetlerin artması karşısında sadrazam, iki kez padişaha istifasını sundu. Padişah ise her defasında ona işini yapmasını bildirip kabul etmedi. Kemankeş Paşa ise bu durumu anlamayıp kişilerle uğraşmayı kendisine şiar edinmeye başlamıştı. Kendi hasımlarını kendisinin doğurduğunun farkına varamıyordu. Padişah ise mer-

kezde tek görüşün hâkim olmasını istemiyordu. Bu itibarla iki tarafı da idare etmekteydi.

Öte yandan sadrazam muarızlarından kurtulmak isterken sonunda mahvına sebep olacak bir işe girişecekti. Nitekim o, Yusuf Paşa ile Hüseyin Efendi'nin tahakkümlerinden kurtulabilmek için kendisinin mahremi olan Kul Kethüdası Hüseyin Ağa ile görüşüp yeniçerilerin tahrikiyle buna muvaffak olacağını ümit etmişti. Kul kethüdası, bu iş hakkında ocak zabitleriyle görüştü ise de onlar bu teklifi derhal kabul etmeyip işi ocağın akıl hocası olan Koca Muslihuddin Ağa'ya açtılar. Muslihuddin Ağa, "Aman sakının, asla doğru değil. Sultan Murad merhumun nice bin adam katli ile söndürdüğü fitne ateşini yeniden alevlendirmek mi istersiniz? Söz ayağa düştükten sonra iş çok zor olur. Bu nasıl fasit fikirdir," diye işi önledi. Sonra veziriazama giderek durumu sordu. Fakat veziriazam inkâr etti. Sonra yeniçeri ağasına sorup o da haberi olmadığını söyleyince başından korkarak bir vasıta ile keyfiyeti padişaha bildirdi. Bunun üzerine padişah, Muslihuddin Ağa'yı davet ederek, "Bak ihtiyar! Kullarım çorba yememek isterlermiş, aslı var mıdır?" deyince Muslihuddin Ağa, "Hâşâ padişahım, cümlesinin boynu kıldan incedir, cümlesi emrine muti'lerdir. Bu sözden asla haberleri yoktur. Eğerçi lalan, kethüdanın eliyle odalara birkaç kese göndermiş; lakin onlar onun kandırmasıyla böyle iş etmek imkânsızdır," cevabını verdi.

Bu söz üzerine Sultan İbrahim, "Ya ben şimdi lalamı (sadrazamı) katletsem kullarım bana incinirler mi?" deyince sadrazamın askeri tahrikinden memnun olmayan ve büyük endişe duyan Muslihuddin Ağa, "Hâşâ padişahım. Belki hepsi memnun olurlar ve padişahıma hayır dua ederler," diye mukabele eyledi.[11]

Yaptığı tertibatın duyulduğunu öğrenen Kemankeş Kara Mustafa Paşa, koynuna Mushaf-ı Şerif koyup Demirkapı'dan saraya geldi.

Böyle davetsiz gelmesine sinirlenen Sultan İbrahim, "Lala! Ne acep baban evi gibi davetsüz gelürsün?" diye azarladı.

Sadrazam koynundan Mushaf-ı Şerif'i çıkarıp padişahın ayaklarına kapanarak, "Söylenen şeylerin kendisi hakkında iftira olduğu-

nu," arz eylediyse de padişah bu sözlere inanmadı. "Ver mührümü," dedikten sonra Bostancıbaşıya, "Al şunu," diyerek kendisi Harem'e gitti.

Padişah kellesinin alınmasını istemişti. Bostancıbaşı ise al şundan maksadın mührü al demek olduğunu zan ile vezirden sadece mührü aldı. Kemankeş Kara Mustafa Paşa da bundan istifade ile atına atlayarak konağına geldi ve adamlarına, "Silahlanın!" diye emretti. Adamları toplanıp, "Bu ne kötü tedbirdir. Bu İstanbul şehridir. Hepimizi kılıçtan geçirirler bir başka çaren var ise onu gör!" dediler. Çaresiz kalan sadrazam kendi konağının harem çatısından Nallımescit civarında bir yığın otun arasında saklanıp geceleyin kaçmak istediyse de takibine çıkan bostancılardan biri tarafından görülerek yakalandı.

Sabık veziriazam, kendisinin öldürülmeyerek padişahın, huzuruna götürülmesini istediyse de o sırada katli hakkında emir geldiğinden Hocapaşa Çarşısı'nda Tırnakçı Sarayı ve Sebilhane önünde Cellât Kara Ali tarafından kement ile boğuldu. Cesedi padişah tarafından görüldükten sonra Parmakkapı'daki (Çarşıkapısı'nda) türbesine defnedildi (31 Ocak 1644).

Mühr-i ikbal-i vezir oldu giriftar-ı küsuf
Yüzü ağ ola zuhur etti hele hükm-i husuf

Kemankeş'in veziriazamlığı beş sene dört ay olup bazı kusurlarıyla beraber devlete hayırlı hizmeti dokunanlardandı. Ölümünde bir heybe içinde otuz bin duka altınından başka bir şeyi bulunmadı. Yerine kendisinin sadarete rakip addettiği Şam Valisi Sultanzade Mehmed Paşa tayin edilip o gelinceye kadar Vezir Kenan Paşa kaymakam oldu. Ocağı tahrik etmek isteyen kul kethüdası Hüseyin de Ağa Kapısı'nda (Yeniçeri Ağası Dairesi) kahve içerken boğuldu.[12]

SÜMBÜL AĞA HADİSESİ VE GİRİT

Kıbrıs'ın fethinden sonra 18 Mart 1573 tarihinde Venedik'le bir ahitname imzalanmıştı. 1645 tarihine kadar geçen yaklaşık yetmiş yıllık süre içerisinde, birkaç küçük anlaşmazlık dışında iki devlet

arasındaki ilişkiler dostane bir şekilde devam etmiş ve bu zaman zarfında beş ahitname daha imzalanmıştır.[13]

Osmanlı-Venedik dostluk sürecinde, Girit'in Osmanlı toprakları ile sıkı bir ticari münasebeti söz konusuydu. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Girit, yıllık tahıl tüketiminin ancak 6-8 aylık bölümünü üretebiliyordu. Bu sebeple Girit yöneticileri, tahıl ihtiyacını Osmanlı memleketlerinden karşılamak yoluna gidiyorlardı. Gerçi Osmanlı devletinde hububatın ihracatı yasaktı. Ancak tahılın fiyatının, Venedik topraklarında Osmanlı iç piyasasından çok yüksek oluşu ve deniz taşımacılığının sağladığı kolaylıklarla Anadolu ve Rumeli sahillerindeki Osmanlı üreticileri, mahsullerini kendilerine en yakın Venedik topraklarında pazarlıyorlardı. Bu pazardaki en büyük payı da, barındırdığı nüfus itibarı ile Girit Adası oluşturuyordu.

Bu şekilde ucuz yolla tahıl ihtiyacını karşılayan Giritliler, Venedik senatosunun bağların sökülerek arazinin hububat ekiminde kullanılması yönündeki kararına rağmen, topraklarını geliri daha yüksek olan bağcılık, zeytin, turunçgiller, balcılık gibi alanlarda değerlendiriyorlardı. Onlar da ürettikleri bu ürünleri İstanbul piyasasında pazarlıyorlardı. Yakınlığı, malların elde kalma tehlikesinin bulunmaması ve fiyatlar bu piyasayı cazipleştiren unsurlardı.

Diğer taraftan Mısır, Tunus, Cezayir ve Trablus deniz yolları üzerinde bulunan Girit Adası, Osmanlıların Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetleri için her zaman bir tehdit unsuru idi. Bu eyaletlerden İstanbul'a gelecek olan iaşenin tehdit altında olması hiçbir zaman istenmeyen bir şeydi. Diğer taraftan adanın Latin-Venedik yönetimi ile devamlı mücadele içinde olan, Rum- Ortodoks kilisesine bağlı halkın büyük bir çoğunluğu yaşam sıkıntısı ve dinî baskıların daha az olduğu Osmanlı Devleti'ni, adayı ele geçirmeye davet ediyorlardı. Bu davetler, Osmanlı yöneticileri tarafından olumlu karşılanıyor ve zaman zaman Girit'e sefer gündeme getiriliyordu.

Bu durum Girit'in Venedikli idareciler tarafından da sezilmiş olup Venedik senatosuna gönderilen arzlarla sık sık dile getirilmişti. Bunlardan biri de Kıbrıs Savaşı sırasında Girit generali (askerî müfettiş) olan Marin Cavalli idi. O bir raporunda Osmanlıların

Girit üzerindeki emellerinden bahsettikten sonra, "Türkler Girit'i ele geçirmek için fırsat kolluyorlar. Bunu engellemenin bir tek yolu var, o da onlara bu fırsatı vermemektir," demekteydi.[14]

Ancak Venedik Marin Cavalli ve Isepo Civran gibi devlet adamlarının ikaz ve uyarılarını yeterince değerlendiremedi. Girit'in Osmanlılar aleyhindeki tavır ve davranışlarını görmemezlikten geldi. IV. Murad Han zamanında yüklü bir tazminat ödeyerek savaşı engelleyebilmişlerdi. Şimdi ise ortaya çıkan Sümbül Ağa hadisesi üzeri örtülebilecek gibi görünmüyordu.

Sultan İbrahim, bazı hareketleri kendisine hoş gelmeyen Darüssaade Ağası Sümbül Ağa'yı, 1644 yılında azlederek Mısır'a sürgün etmişti. Bir hayli serveti olan ağanın malına, bir o kadar da padişah ihsanda bulunmuştu. Alay gemileri gitmiş olduğundan, Karadeniz'den yeni yapılıp gelen İbrahim Reis kalyonu ile gidilmeye karar verildi.

Sümbül Ağa, bütün mal, cariye ve seçkin atlarıyla gemiye bindi. O sırada Mekke-i Mükerreme kadısı tayin edilmiş olan Bursevî Mehmed Efendi ve bununla birlikte üç bin kadar hacı adayı da bu gemiye binmişlerdi. Kalyon acele ile hareket ettiğinden lazım olan savaş malzemesi alınamamış, sadece dört top ile denize açılmıştı.

Savunmasız bir geminin bu kadar kıymetli yük ile Mısır'a doğru ilerlediği Malta korsanları tarafından haber alınınca, altı çektiri kadırga ile adalar arasında gezmeye başlamışlardı. Nihayet bunlar, Kerpe Adası'nda gizli bir koyda demirleyip İbrahim Çelebi kalyonunu beklemeye başlamışlardı.

İbrahim Çelebi kalyonu Rodos Adası'na gelip tekrar hareket etmek istediğinde Malta gemilerinin Kerpe Adası'nda beklediğini öğrenen Rodos ahalisi birkaç gün beklemelerini, Malta gemilerinin gitmesinden sonra yollarına devam etmelerini istemişlerdi. Ancak Sümbül Ağa, "Bu sene hacca yetişmem gerek," diyerek bu teklifi kabul etmedi.

Osmanlı kalyonu hareket ederek Kerpe Adası'na gelmesinden az sonra, korsanlar önlerine çıkarak yollarını kestiler. Bir gece ve

gündüz şiddetli devam eden muharebede başta Sümbül Ağa ve İbrahim Çelebi olmak üzere pek çok insan şehit düştü. Kalanları ise korsanlarca esir alındı. Esir alınanlar ve ganimetler korsan gemisine aktarılarak Girit'in Kandiye Limanı'na götürüldüler.[15]

Korsanlar, Girit valisine Sümbül Ağa malından bir miktarını hediye ederek birkaç gün burada dinlendikten sonra, Malta'ya doğru hareket ettiler. Ancak, Mesina Adası iskelesi olan Saragoza Limanı'na yirmi mil kala gemi ganimetleriyle birlikte battı.

BÜYÜK HAREKÂT

Facia İstanbul'da duyulduğunda büyük üzüntü meydana gelmişti. Sultan İbrahim Han da oldukça müteessir olmuş ve hemen Malta üzerine sefer ilan etmişti. Sefer için, derhal iç hazineden üç bin kese altın çıkarılarak, kapıcıbaşılarına verildi. Donanmanın ihtiyacı olan keresteyi, Karadeniz ve Ege sahillerinden satın almaları emredildi. Çok az bir zaman zarfında Tersane-i Amire'ye pek çok kereste gelmiş ve bütün adalardan marangozlar getirtilerek, tersanenin her gözünde bir kadırga inşasına başlanmıştı. Ayrıca bir baştarda ve on tanede kara mavna yapıldı. Yine İstanbul dışındaki tersanelere de emirler gönderilerek kadırga yapılması istenmişti.

Donanma hazırlıkları devam ederken, Rumeli, Anadolu, Karaman ve Sivas eyaletleri beylerbeyleri ve sancakbeylerine ve hatta Tunus, Cezayir ve Trablus ocaklarına, "İlkbaharda Akdeniz'e sefer vardır. Gemileriniz ile hep birlikte gazaya hazır olup ruz-ı Hızır'dan evvel gelüp donanma-yı hümayuna katılasız," diye emirler gönderilerek ilkbaharda başlayacak olan sefere katılmaları istenildi. Orduların toplanma yerleri olarak da Rumeli'de Selanik, Anadolu'da da Çeşme limanları tespit edilmişti. Serdarlık görevine, Kaptan-ı Derya Silahdar Yusuf Paşa tayin olundu.

Düzenlenen sefer, deniz aşırı kara muharebeleri olacağı için, onun kaptanlık mansıbına kara ve deniz askerlerinin serdarı unvanı ilave olunmuştu. Rumeli eyaleti, kale muhasaralarında tecrübeli, Bağdad'dan mazul Küçük Hasan Paşa'ya tevcih olunarak Selanik'e gönderildi. Yeniçeri Ocağı komutanlarından da Bağdad muhafaza-

sından yeni gelmiş olan Zağarcıbaşı Murad Ağa, ocak kethüdalığına tayin olunarak, yeniçeri ağası yerine sefere görevlendirildi. Diğer ocak zabitlerinden ise Samsoncubaşı İbrahim Ağa ve Haseki Ali Ağa, sair çorbacılar ile birlikte sefere tayin olundular.[16]

Eskiden Mısır ve Budin beylerbeylikleri ile sadaret kaymakamlığı makamlarında bulunmuş olan Musa Paşa da, serdara danışman tayin olundu. Bundan sonra, derya beylerinden askerin sefere nakli için gemiler kiralanarak doksan karamürsel ve kalyon Selanik Limanı'na, altmış gemi de Çeşme Limanı'na gönderilmişti. Ayrıca Cezayir, Tunus ve Trablus beylerbeylerine de fermanlar gönderilerek sefere hazır olmaları bildirildi.

Bu işler devam ederken Sultan İbrahim, her gün Tersane-i Amire'ye gelerek, sefer hazırlıklarına nezaret ediyordu. Hatta bizzat erzak ve barut sandıklarının gemilere taşınmasına yardımcı oluyordu. Hazırlıkların tamamlanmasından sonra, deniz askerlerinin Tersane-i Amire'de yoklamaları yapılarak gemilere girmeleri emredildi. Sefere memur olan Yeniçeri Ocağı ağa ve çorbacılarına da hil'atlar giydirilerek hareket etmeleri emir olundu (19 Nisan 1645).

Serdar Yusuf Paşa, 30 Nisan 1645'te donanma ile birlikte padişahın önünden şenlikler ile geçerek Malta Seferi adı altında, İstanbul'dan Sakız Adası'na doğru hareket etti. Yolda, Selanik Limanı'nda olan Rumeli askerlerini taşıyan gemilerin orduya katılabilmeleri için Kara Hoca diye bilinen Rodos Sancakbeyi İbrahim Bey, sekiz çektiri kadırga ile gönderilip Kızılhisar Limanı'nda orduya dâhil olmaları istenilmişti. Serdarın Sakız Adası'na gelmesinden sonra Anadolu ordusunun seraskeri olan Ahmed Paşa ve Anadolu, Karaman ve Sivas beylerbeyliklerinden sefere memur sancakbeyleri huzura kabul olundular. Burada sekiz gün kalındıktan sonra hareket olunarak, Kızılhisar Limanı'na varıldı ve gemiler demirlendi.

Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa da birliklerini taşıyan gemiler ile 20 Mayıs 1645'te Selanik'ten hareket etmişti. Kızılhisar Limanı'nda dört gün bekledikten sonra, Mora Yarımadası Termeş (Termesis) Limanı'nda orduya katıldı (27 Mayıs 1645). Burada iki gün dinlenildikten sonra, hareket edilerek Benefşe Limanı'na gelindiğinde

şiddetli bir rüzgâr çıkmıştı. Donanma gemilerinin çoğu, Benefşe Limanı'na girmek zorunda kaldı. Bazı şayka ve burtonlar ise, Manya burnuna doğru çekildiler. Limana giremeyen birkaç gemi de Venedik'e tâbi Çuka Adası'na sürüklenmişlerdi. Bunlar, Venedik'ten Girit'e gönderilmekte olan içi barut, gülle, humbara, tüfek vs. harp aleti ile dolu olan bir gemiye rast gelerek zapt ettiler.

Osmanlı donanması, 7 Haziran 1645'te Navarin Limanı'na gelerek demirledi. Burada bütün askerlere Malta Seferi tedarikini görmeleri emredildi. Tunus ve Trablus Beylerbeyi Abdurrahman Paşa, sekiz çektiri kadırga ile bu limanda donanmaya katıldı. Burada on üç gün kalınarak gemilerin bakım ve tedarikleri yapıldıktan sonra, hareket edildi (20 Haziran 1645).

Avrupa'da Osmanlı ordusunun Malta üzerine hareketi konuşuluyordu. Osmanlı devlet adamları o ana kadar seferin malta üzerine olduğunu biliyorlardı. Nihayet donanma Navarin'den ayrıldıktan sonra Yusuf Paşa, beyleri ve kaptanları baştardasına davet etti. Ardından seferin Girit Adası üzerine olduğunu bildiren hatt-ı hümayunu ilan etti.

Bundan sonra, derhal Divan'dan Venedik konsolosluklarının bulunduğu yerlerdeki vali ve kadılara fermanlar gönderilerek konsolosların tutuklanması ve Venedik mallarının sattırılmaması emir olundu.

Donanma, Manya Burnu'na doğru hareket ederek, gece Çuka Adası civarında demirledi. Ertesi gün de buradan hareket edilerek, Sakalya adında harabe bir adaya varılınca buradaki gözcüler dumanlar Osmanlı donanmasının geldiğini Girit'e bildirdiler (22 Haziran 1645). Kartabak dedikleri firkate reisi Girit Adası'na varır varmaz elbiselerini değiştirerek Sakalya Adası'ndaki gözcülerin peşine düştü. İkisini öldürüp dördünü sağ ele geçirdikten sonra bunları konuşturdu.

Sabah olunca da adanın Kılıç Burnu dolaşılarak Girit ile Todori adaları arasında liman misali bir yerde demirlendi. Burada askerler ve mühimmat karaya çıkarıldıktan sonra Hanya muhasarasının emir

olunmasıyla akşam vakti o tarafa hareket olundu. Ertesi gün, Hanya Kalesi'nin karşı tarafındaki Taşköprü yakınındaki tepelere ulaşıldı.

Bu taraftaki yerli halk gönülleri rahat, bağ ve bahçelerinde kıymetli elbiseleriyle süslü muhteşem zevk ve safalarında iken Osmanlı askeri bu köyü basıp sayısız ganimet ve birçok esir aldı. Fakat serdar bu esirleri azat ettiği gibi köylerin yakılmasını, ağaçların kesilmesini ve esirlerin öldürülmesini yasak etti. Serdarın bu hareketini duyan ada halkı her taraftan orduya zahire getirip hizmet etti.[17]

Adada ilk olarak Hanya'nın hedef alınmasının stratejik bir karar olduğu ve üzerinde uzunca bir süre düşünülerek buna karar verildiği anlaşılmaktadır. Çünkü Hanya mevki itibari ile Mora sahillerindeki iskelelere gayet yakın olup buralardan çok kısa bir sürede zahire ve mühimmat ikmali yapılabilecekti. Aksi halde Girit'in kısmen doğusunda yer alan Kandiye Kalesi, adanın merkezi olmasından dolayı daha müstahkemdi. Ayrıca asker ve cephane nakli Hanya'ya oranla daha geç yapılabilecekti. İlk harekâttaki başarısız bir durum, belki de bir daha hiç açılmamak üzere Girit meselesini kapatmış olacaktı.

HANYA'NIN FETHİ

Hanya Kalesi oldukça müstahkem olup yedi yüksek burca sahipti. Bunların her birinde yirmişer balyemez topu bulunup bin kadar da askeri vardı. Kale duvarları beş atlının yan yana yürüyebileceği kadar genişti. Duvarların arkasında dokuz tabya ve bu tabyaların yine her birinde on beşer balyemez top bulunuyordu. Ayrıca denize doğru bakan tarafta ise yüz kadar top yer alıyordu.[18]

Şehir saf mermerden binalar ve saraylarla doluydu. Çeşme, dükkân ve çarşılar, görenleri hayran bırakacak derecede güzel ve halkı son derece zengindi. Her taraf bağ ve bahçelikti.

Ancak Hanya'nın muhasarasının sıhhati açısından öncelikle kalenin birkaç mil batısında küçük fakat stratejik açıdan çok önemli bir ada olan Sen-Teodoro (Ayatodori) Adası'ndaki iki kaleyi almak gerekiyordu. Bu kaleler konumları itibariyle Hanya'nın korunması için son derece önemliydi.

Biri tepede diğeri ise sahilde olan bu kalelerin ikisi de yalın kayalar üzerine inşa olunmuştu. Duvarlarının yüksekliği on iki zira (1 zira: 65 cm) ne ise altı zira idi. Bu kalelerin her biri büyük balyemez toplar, cephane ve zahire ile doluydu.

Serdar Yusuf Paşa, Amasya Mirlivası Ahmed Paşa ve Tırhala Sancakbeyi Ahmed Bey'i bu işle görevlendirdi. Tepedeki kalenin muhafızları Osmanlı askerlerinin çıkarma yaptıklarını görünce muhasaraya mukavemet edemeyeceklerini düşünerek sahildeki kaleye kaçtılar.

23 Haziran 1645 tarihinde sahildeki kalenin muhasarasına başlandı. Kale, kara tarafından toplarla dövülürken deniz tarafından da kadırgalar ve mavralardan top atışlarıyla muhasara destekleniyordu.

Kale halkı bu yoğun top atışından kalenin düşeceğini anlamıştı. İçlerinden iki tanesi eline beyaz bir mendil alarak, "Gelin kale sizindir alın!" dedi. Bunun üzerine Osmanlı askeri o bölgeye doğru ilerledi. Osmanlı askeri yaklaşınca daha önceden hazırlamış oldukları barut lağımını ateşlediler. Fevkalade bir şekilde patlayan lağım yerin altını üstüne getirdi ve beş yüz gazi şehit oldu.

Bu hal Osmanlı dilâverlerini üzdüğü kadar gayrete de getirdi. Nihayet dört saatlik yoğun top atışı sonucunda kale zapt edildi. Daha sonra Osmanlı donanması gelerek bu limana demirledi ve Hanya'nın alınması için çok önemli bir başlangıç yapılmış oldu.[19]

Yusuf Paşa bir ferman çıkararak gemilerde olan bütün mühimmatın karaya çıkarılmasını emretti. 27 Haziran 1645 tarihinde Hanya Kalesi'nin karşısındaki Konstantin Kilisesi tepesine metrisler kuruldu. Ertesi sabah balyemez toplar ve darbzenlerle kale duvarları dövülmeye başlandı. Muhasaranın altıncı günü 2 Temmuz 1645'te Trablus'tan üç gemi ve bir şayka, Mısır eyaletinden de çok miktarda barut, mühimmat ve asker gelerek orduya katıldılar.

Hanya Kalesi'nin muhasara edildiğini haber alan Venediklilerin Girit valisi, beş yüz tüfekli fedaiyi yardıma gönderdi. Suda'dan da topladıkları dört yüz askerle toplamda dokuz yüz kişi olan bu kuvvetler, Hanya Kalesi'nin karşısına geldiler. Karşılarında beş yüz

Osmanlı gazisini bulan fedailer birliğinden hiçbiri Hanya Kalesi'ne girmeye muvaffak olamayarak çok kısa bir sürede dağıldılar.

Diğer taraftan da kale önlerinde muhasara devam ediyordu. Venedikliler kaleden tabyalara kadar bir yol açıp üzerini tahta ile örterek altından lağım kazmaya başlamışlardı. Bu girişim Osmanlı komutanları tarafından sezilince karşı lağım kazılmaya başlandı ve lağımcıları korumak için bir miktar sipahi tayin edildi. Çok geçmeden iki taraf lağımları birbiriyle karşılaştı. Yapılan muharebe sonucunda Venedikliler bertaraf edildi.

Muhasaranın yirmi beşinci günü İbrahim Han tarafından serdara kabzası murassa bir kılıç ile iki sırmalı samur kaplı hil'at geldi. Padişahın gönderdiği hatt-ı hümayun ordu içinde okununca askerin maneviyatı, güç ve azmi arttı.

Muhasara her geçen gün daha da şiddetleniyordu. Serdarın emriyle kaleye doğru toprak sürülerek ilerleniyor fakat kaleden yapılan taciz atışları sebebiyle fazla yaklaşılamıyordu. Toprak sürme işlemi sonucunda yürüyüş mahalli hayli yükseltilmiş, kalenin yüksekliği çok az kalmıştı. Yusuf Paşa hendek ağzına toplar koydurarak kalenin yüksek yerlerini yıkıp buradan kale içine yürüyüş yapılmasına karar verdi. Ertesi gün toplar yerleştirip ateşlendi. Kale duvarları paramparça oldu. Bunu gören kale halkı hemen karşılık vermek istese de muvaffak olamayarak geri çekildi. Akşam olunca bir miktar askerle kale kapısı önündeki tabyaya doğru yürüyüş yapıldı ancak kale içinden yapılan top ve tüfek atışları yüzünden geri çekilmek zorunda kalındı.

Muhasaranın kırk birinci günü olan 6 Ağustos günü Murad Ağa Tabyası'nın sol tarafında "Büyük Metris" denilen mevki önündeki burca büyük bir lağım yerleştirilmesine karar verildi. Yüz elli kantar (1 kantar: 56,5 kg) barut konuldu. Askerlere herkesin yerinde kalması tembih edildikten sonra gece yarısı patlatılan lağım neticesinde müthiş bir zelzele meydana geldi ve kalenin duvarı yerle bir oldu.

Herkesin yerli yerinde kalması emrinden haberi olmayan askerler kaleye doğru hücum ederek birçok Venedikliyi kılıçtan geçirdi.

Fakat metristeki askerler emir gereği yerlerinde kaldıklarından onlara yardıma gidemediler. Kale içinden çıkan düşman askeri bu askerler üzerine hücum etmesiyle geri çekilmek zorunda kaldılar.

Hanya kuşatması bunun gibi birçok başarısız denemeyle devam etti. Naima kalenin fetih gününü şu şekilde anlatmaktadır:

> Tamam elli dört gün muhasara olunup burç tepesinde metris alındı. Pazartesi günü hücum tahmin olunmuşken Frenk askeri gördü ki çalışma ile olmaz bunun biri ölse yerine bin gelür ve biri on düşmana bedel olur. Bilhassa casusları serdarın yiğitliğini görüp söylerlerdi. Melunların kale ağaları ve kapudanları ve topçuları çoğu helak olup, kat'î olarak anladılarki bir daha bu kavm (Türkler) hücum ederse ister istemez hisarı alırlar.[20]

Nihayet 19 Ağustos günü Venedikliler görevlendirdikleri bir elçiyi barış görüşmeleri için gönderdiler. Yapılan görüşmeler sonucunda kaleden ayrılacak olan Venediklilerin can ve mal güvenliğinin sağlanması, istedikleri yere gitmeleri ve kalede kalacak olanların da can ve mal güvenliğinin sağlanması şartıyla kale elli dört gün muhasara olunduktan sonra teslim alınmış oldu.

Venedikliler yapılan antlaşmaya göre can ve mallarına dokunulmadan 22 Ağustos'ta üç Türk kadırgası ve iki Cezayir gemisi ile Kandiye Kalesi'ne nakledildi.

Ertesi gün mahsurlar kadınları ve çocukları ile şehirden çıkıp iki saf halinde Osmanlı ordusu arasından asla hakarete uğramadan geçtiler.

Fethin nişanesi olarak Santa-Nikola adındaki eski bir kilise camiye çevrilerek, "Hünkâr Camii" adı verildi. Bundan başka iki kilise daha camiye çevrilerek birisine "Yusuf Paşa Camii" diğerine "Musa Paşa Camii" denilmiştir.[21]

Durum İstanbul'a bildirilince, zafer üç gün üç gece şenliklerle kutlandı. Hanya'nın Osmanlılar tarafından fethi Avrupa'da büyük akisler uyandırdı. Almanya ve İtalya, asker göndererek Venedik'e yardım etmek kararı verdiler. Büyük Venedik donanması Girit

sularında dolaştığı halde, Osmanlı donanması ile karşılaşmamaya dikkat ediyordu. Yusuf Paşa, on iki bin asker ile Hanya Kalesi muhafızlığına Rumeli Beylerbeyi Küçük Hasan Paşa'yı bırakarak, 21 Ekim günü Girit'ten ayrıldı.

Hanya fethedildikten sonra kentte Osmanlı yönetiminin kurumları oluşturulmaya çalışıldı ve adanın diğer şehirlerinin alımı işine girişildi.

NE YABANE SÖZLER EDERSİN?

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Sultanzade'yi istememesi gibi yeni sadrazam da Yusuf Paşa ile çekişme halindeydi. Yusuf Paşa'nın Hanya fatihi olarak payitahta dönmesinden sonra bu husumet daha da belirginleşmeye başladı.

Sadrazam Sultanzade Mehmed Paşa, sadaretinin başlarından itibaren rüşvet ve suiistimal ile iş görmeye başlamıştı. Yanlışlarını örtmek için de padişaha kıymetli hediyeler sunmayı kendisine şiar edinmişti. Silahtar Yusuf Paşa'nın Safranbolulu Hüseyin Efendi ile ittifak edip de, kendisinin düşüncesine aykırı olmak üzere Girit Seferi'ni açtırmış olduğundan beri, Yusuf Paşa'ya husumeti artmıştı.

Nitekim Hanya muzafferiyetinin bahşettiği nüfuz ile dönmekte olan Yusuf Paşa'yı Mısır valiliği acilen merkezden uzaklaştırmayı düşündü. Lakin buna muvaffak olamadı.

Öte yandan Yusuf Paşa seferden dönerken hediye olmak üzere, padişaha ancak birkaç esir ile Mısır granitinden iki sütun getirmişti. Sadrazam bunu fırsat bilerek Yusuf Paşa'yı gözden düşürmek için çalışmalara başladı. Onun Hanya muhafızlarını bütün hazineleriyle birlikte çekilip gitmelerine müsaade için, Venediklilerden yüklü miktarda paralar almış olduğunu yaymaya başladı. Muhafazası her sene büyük masrafları icap ettiren adi bir kalenin zaptı için devlet hazinesinin tüketilmiş olduğunu ilave etti.

Sultan İbrahim Han, Sultanzade'nin telkinlerine kapılarak, Yusuf Paşa'nın hapsini emretti. Ancak valide sultan ile Safranbolulu Hüseyin Efendi bu işin sadrazamın çekememesinin bir sonucu olduğunun farkındaydılar. Bu itibarla devlete büyük bir ülke ilave

eden bir adamın hapisle mükâfat görmesinin haksızlık olacağını ve askeri müteessir edeceğini arz ederek mani oldular.

Tekrar padişahın musahipliğinde kalan Yusuf Paşa için fırsat doğmuştu. Bu defa da o veziriazamın aleyhinde bulunmaya başladı. Bu çekişme İbrahim Han'ı da bezdirmişti. Nihayet karşılıklı şikâyetlerini dinlemek için silahtar ile sadrazamı huzuruna çağırdı.

Sultanzade, makamının kendisine vermekte olduğu tam salâhiyete güvenerek, Padişahın huzurunda hasmına, kibirli ve tahkir edici sözler söyledi. Bunun üzerine görevinden azledildi. Padişah sadarete Yusuf Paşa'yı getirmek istedi ise de onun da kabul etmemesinden dolayı görev Defterdar Salih Paşa'ya tevcih olundu (17 Aralık 1645).

Salih Paşa, Bosna'da doğmuş ve Kara Mustafa Paşa'nın himayesi altında yetişerek ve dâhilî idarede süratle terakki ederek defterdarlığa kadar gelmişti.

Salih Paşa'nın sadarete yükselmesinden beri, henüz bir ay geçmişti ki devletin payitahtı, bu kez Hanya Fatihi Yusuf Paşa'nın ölümüyle çalkalandı (21 Ocak 1646). Sözünde itidalsizlik ile tanınan Silahtar Yusuf Paşa, padişah ile bir münazaasını hayatıyla ödedi.

Padişah, Yusuf Paşa'nın uzun süre eski sadrazamla çekişmesi yanında görevden imtina etmesine sinirlenmiş ise de belli etmemişti. Ancak onu merkezden bir görevle uzaklaştırmayı düşündü. Bu maksatla bir gün Yusuf Paşa'yı çağırarak Girit Adası'nın fethini ikmal için otuz gemi ile gitmesini emretti.

Silahtar ise gemilerin tersanede bulunduğunu ve henüz kış ortasında bulunulduğunu ifade ile, "Şimdi gidemem," cevabını verdi.

Padişah bu muhalefete öfkelenmişti. Eski kızgınlıklarını da hatırlayarak, Hanya'daki kâfirleri, mütemeddin bir Müslümanın vazifesi olduğu veçhile, kâmilen idam etmeyip de hazineleriyle birlikte çekilip gitmelerine müsaade etmiş olduğunu şiddetli bir dille ihtar etti. Yusuf Paşa ise, "Ben elimden geldiği kadar hizmet ettim. Bir başka kulunuz da gitsin, benim kadar yapsın!" dedi. Padişah, onun böyle pervasızca konuşmasından sıkılarak, "Ne yabane sözler söyler. Sana var git dedim. Durma git, yoksa seni katlederim."

Lakin Yusuf Paşa, şimdiki halini unutup zat-ı şahaneye bağlılığına, eski münasebetlerine ve aralarında akrabalık bulunmasına bakarak, "Padişahım, siz deniz işini bilmiyorsunuz; kürekçilerimiz yoktur, kürekçisiz ise denize çıkılmaz," diyerek tekrar itirazda bulununca, Sultan İbrahim, "Bre melun! Deniz işini sen mi bana öğreteceksin!" deyip bostancıbaşıya dönerek, "Çabuk, kaldır şunu," diye emretti.

Yusuf Paşa da, "Hemen öldür ne dursun!" sözlerini söyleyerek bostancıbaşı ile beraber padişahın yanından çıktı.

Bostancıbaşı, irade-i şahaneyi derhal infaz etmedi. Yusuf Paşa'yı sürgüne yahut idama mahkûm olan vezirlerin götürüldüğü mutat yer olan Çamlı Köşk'e götürdü. Sadrazam Salih Paşa ve Defterdar Musa Paşa, İbrahim Han'ın ayağına kapanarak silahdarın affını istirham ettilerse de tesiri olmadı.

Hanya fatihi pervasız mukabelesinin kurbanı olarak boğulmak suretiyle öldürüldü. İbrahim Han'ın daha sonra onu öldürttüğüne pişman olduğu ifade edilir.[22]

Aynı günlerde Hıristiyan hükümetlerinin mukim elçileriyle sefirlerinin ikametgâhlarının Galata ve Beyoğlu'nda olması kararlaştırıldı. O zamana kadar yabancı milletler sefirlerinin işgal ettiği Elçi Hanı vergi veren Boğdan, Eflâk, Transilvanya, Raguza hükümetleri maslahatgüzarlarına tahsis olundu.

Padişah'ın bu kararı, İngiltere ve Fransa tarafından hiç beğenilmedi. Zira Fransa ve İngiltere seyr-i sefain ticareti büyük darbeler yedi. İngiliz Elçisi Şamvil Krev ile Şark Ticaret Kumpanyası arasında meydana gelmiş olan ihtilaftan müteessir oldu. Her iki taraf Bab-ı Hümayun'a karşılıklı olarak şikâyette bulundular. Ancak Divan en çok para veren taraf için mümkün olabileceğini belirterek tartışmalara noktayı koymuş oldu.

RESMO'NUN FETHİ

İbrahim Han Girit işini yarım bırakmak istemiyordu. Zira başta Venedik, Papalık, Malta ve İspanyol donanmalarının gözünün olduğu Girit'te bir kale elde edip o şekilde bırakmak akıl kârı değildi.

Yusuf Paşa'nın idam edilmesinden sonra kaptan-ı deryalığa Musa Paşa getirildi. Gözü pekliğinden ve cesaretinden dolayı "Deli" diye anılan Yenişehirli Hüseyin Paşa da Girit'in alınması için görevlendirildi.

Hüseyin Paşa, Hanya muhafızlığına tayin edilir edilmez hazırlıklarını bitirdikten sonra Mora'dan Girit'e geçerek önce adanın batısında bulunan Kisamo Kalesi'ni fethetti (10 Mart 1646). Yerli halk kendilerine adaletle muamele edildiği için kolayca teslim oldu.

Bu arada Deli Hüseyin Paşa casusları vasıtasıyla Venediklilerin Kandiye ve Suda Limanı'nda büyük bir hazırlık içerisinde bulunduğunu, kara ve denizden Hanya'ya yürümek amacıyla yerli Rumlardan on beş bin asker topladıklarını öğrendi. Bütün bu bilgileri bir taraftan İstanbul'a ulaştırmaya çalışan Hüseyin Paşa, diğer taraftan da Venediklilerin limana yaklaşmasına engel oluyordu. Aksi takdirde Hanya Limanı'nın durumu düşman istilası ile tehlikeye girebilirdi.

Akrotiri Yarımadası'nın güneydoğu kıyısında bulunan Suda Limanı Hanya'nın güvenliği bakımından çok önemliydi. Zira Hanya yönünde uzanan daracık bir körfezin batı ucundan ve Akrotiri Yarımadası üzerinden karadan yürüyecek kuvvetler Hanya için son derece tehlikeli olabilirdi. Hüseyin Paşa, düşmanın bu gayesini yakından bildiği için Venediklilerin, Hanya'ya doğru ilerlemesini engellemiş oldu. Hatta Suda Limanı onların elinde olduğu halde düşmanın buraya asker ve malzeme çıkarmasını önledi. Bu arada, Haziran ortalarında Esterni Kalesi'ni de fethetti ve böylece Suda Limanı'nın fethini engelleyen son mevzi de ele geçmiş oldu.

Venedikliler ise bir taraftan Osmanlı donanmasının Girit'i almasını engellemeye çalışırken diğer taraftan da Çanakkale Boğazı'nı tehdit ederek Osmanlı askerlerine giden yardımı kesmeye çalışıyorlardı. Girit'in savunmasının güçlü olması bu bakımdan onları rahatlatıyordu. 1645 Nisan ayında Bozcaada'ya asker çıkarıp boğaz ağzında bir liman elde etmeye çalıştılarsa da oraya gönderilen Küçük Hasan Paşa kumandasındaki kuvvete yenilerek adadan kaçtılar.[23]

Venediklilerin Çanakkale Boğazı'na kadar gelerek faaliyette bulunmaları padişahı kızdırmıştı. Ertesi sene eski sadrazam ve Girit Seferi'nin muhalifi Sultanzade Semin Paşa'yı Girit serdarlığına getirdi. Serdar Sultanzade derhal Kaptan-ı Derya Musa Paşa ile Hanya'ya vardı. "Suda'nın elde edilmesi hepsinden önemlidir," diyerek buranın muhasarasını emretti. Suda Kalesi, körfezin ağzında muhkem bir yerde bulunduğundan ele geçirilmesi kolay görülmüyordu. Suda muhasarasının başlamasından iki hafta kadar sonra serdar Sultanzade Mehmed Paşa hastalanarak sıtmadan öldü.[24]

Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra Girit'teki kuvvetlerin serdarlığına tekrar Deli Hüseyin Paşa getirildi. Kaptan-ı Derya Musa Paşa ise zahire toplamak için Rumeli sahiline gitmişti.

Hüseyin Paşa Suda Kalesi'nin fethinin uzun zaman alacağını düşünüyor bu itibarla öncelikle kuşatılmasını doğru bulmuyordu. Serdar olduktan sonra Suda muhasarasını kaldırarak kuvvetlerini adanın kuzeyinde çok müstahkem, fakat muhasarası mümkün bir kale olan Resmo'ya kaydırdı. Resmo, Girit Adası'nın kuzey tarafında bulunan adanın önemli beldelerinden biriydi. İçerisinde elli kilise ve onlarca saray bulunmaktaydı.[25]

Osmanlı ordusu 7 Ekim 1646'da Resmo Kalesi önünde hendek açmaya başladı. Üç dört gün içinde metrisler kale hendeklerinin kenarına kadar getirildi. Bu hendekler kalenin tersane tarafından giren serdengeçtilerin hücumlarıyla ele geçirildi. 20 Ekim günü yapılan bir yürüyüşle dış kale tamamen fethedildi.

İç kalenin fethedilmesi için birçok yöntem gündeme geldi kalenin altı kaya olduğundan lağım kazmak çok zahmetli idi. Bu sebeple metrislerle kaleye ulaşılması kararlaştırıldı. Bin bir güçlükle metrisler kale duvarlarına yakın bir yere kadar getirilebildi. Kale kapısının yakınlarındaki bir köşebendin altına büyük bir lağım kuruldu. Muhasaranın otuz dokuzuncu günü bu lağım patlatıldı. Akşama kadar burçlar üzerinde süren mücadelelerden bir sonuç alınamadı.

Nihayet ertesi gün devam eden şiddetli çatışmalar sonucunda güçleri kırılan Venedikliler barış teklif ettiler. Yapılan görüşmeler

neticesinde 16 Kasım 1646 tarihinde kalenin anahtarlarını Hüseyin Paşa'ya teslim ettiler. Hüseyin Paşa, muhafızların bütün mallarıyla çekilip gitmelerine izin verdi. İçlerinden onu kaptan yirmisi zabit olmak üzere yüz on esiri ve on genç kızı İstanbul'a gönderilip kalenin fetih müjdesi verildi. Ayrıca Resmo başkilisesi, Sultan İbrahim Camii adı verilip İslam mabedine dönüştürülerek yakınlardaki beş karyenin geliri bu camiye vakfedildi.[26]

Ayrıca Resmo Kalesi'nin güneyinde üç buçuk saatlik mesafede Milapoteme (Serdi) Kalesi adında bir kale vardı. Buradaki Venedikliler zaman zaman kaleden çıkarak Osmanlı askerinin zahire yollarını kesiyordu. Bu durumu ortadan kaldırmak için Anadolu Beylerbeyi Çifteli Osman Paşa, idaresine verilen bin kadar Osmanlı askeri ile kaleyi ele geçirildi.

ÖLÜMÜNE MÜCADELE

Deli Hüseyin Paşa, Resmo alındıktan sonra Kandiye muhasarası için hazırlıklara başladı. Serdar, yanına aldığı seçme askerlerle Kandiye'ye doğru bir keşif harekâtı düzenledi. Bu keşif harekâtı neticesinde kaleye giden yolların çok çetin ve bozuk olduğu asker ve savaş mühimmatının buralardan geçmesinin çok zor olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine serdar "Hepsi donanma gemilerine muhtaçtır. Bahardan evvel asker, zahire, mühimmat ve iki yüz nefer lağımcı ve taşçı gönderilip ulaştırıla!" diye Divan'a arz etti.[27]

Kandiye, adanın en müstahkem kalesiydi. Burada sekiz yüz top, on iki bin kadar da savaşçı asker vardı. Ayrıca otuz bin civarında yerli de savunmaya katılmıştı. Buna mukabil Osmanlı muhasara ordusunda ise on top bulunuyordu.

Venedik donanması kuvvetli olmadığından Hüseyin Paşa, o zamana kadar Girit'e getirilmiş topların önemli bir kısmını Hanya, Kisamo ve Resmo gibi yerlerin muhasarası için kullanmıştı.

Serdar Hüseyin Paşa, İstanbul'dan asker ve malzeme istedikten sonra onlar gelinceye kadar boş durmak istemedi. Kandiye'nin etrafını Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'ya zapt ettirdi. Elindeki sınırlı kuvvetlerle 1647-48 kış mevsimini Kandiye etrafında çadırda

geçirdi. Serdarın gözü yollarda, gelecek olan donanmayı ve onun getireceği yardımı bekliyordu. Fakat aylar, mevsimler geçtiği halde İstanbul'dan bir şey gelmiyordu. Bu kez mevcut askerler ümitsizliğe düşüyor, düşman karşısında azimleri kırılıyordu. Bundan cesaret alan Venedikliler de yer yer kaleden çıkıp Osmanlı kuvvetlerine saldırıyordu. Aylarca devam eden kuşatmada mühimmat ve yiyecek tükenmiş, üstelik hiçbir haber de gelmemişti.

Hüseyin Paşa ve emrindeki kuvvetler canlarını dişlerine takarak mücadeleye devam ederken, mevcut erzak tükendi. Askerler etrafta ne bulurlarsa onu yiyerek yaşamaya çalışıyorlardı. İşte Osmanlı güçleri böylesine kötü bir durumdayken Venedikliler, İstanbul'dan gelen donanmanın mağlup edildiğine, Çanakkale Boğazı'ndan bir kayığın bile çıkamadığına dair haberler yayıyorlardı.

Hüseyin Paşa ise bu tür haberlerin askerlerin maneviyatını bozacağını dikkate alarak Resmo ve elde bulunan diğer yerlerden gizlice birkaç top getirtiyor ve, "Donanmanın gelemediği yalandır, yollanan toplar işte, daha fazlası da gelecektir," diye askerleri oyalıyordu. Beklenen yardımın gecikmesi üzerine Girit'te elde edilen diğer yerlerin varlığı da tehlikeye düşmüştü.

Venediklilerin ortalığa yaymış oldukları haberler doğruydu. Venedik donanması diğer Hıristiyan ülkelerden de aldığı yardımlarla yine Çanakkale Boğazı'na musallat olmuş, Osmanlı donanması Marmara'ya hapsedilmişti. Düşmanın Çanakkale Boğazı'nı kapatmasından dolayı yardım gelmediğinden Girit'teki kuvvetler iyice ümitsizliğe düşmüşlerdi. Serdar Hüseyin Paşa'ya yardım gelmemesine rağmen askeri tescili ile sipere sokarak Kandiye'yi muhasara altına aldı ve bundan sonra siper muharebesi, lağım atılması suretiyle sürekli savaş başladı. Kandiye önünde artık bir ölüm kalım mücadelesi başlamış bulunuyordu.

19 Mayıs 1648 gecesi Venedikliler, dört bin kişiyle Kandiye'den bir huruç harekâtı yaptılar. Ancak birkaç saat içinde bin iki yüz kişi zayiat veren düşman kuvvetleri geri çekildi. Bununla beraber kale dışındaki tabyalarını da kaybettiler. 24 Mayıs'ta Venedik donanması, yeniden Çanakkale Boğazı önlerine geldi. Kaptan-ı derya bu düşman

donanmasını yarıp bir türlü adaya ulaşamadı. Bu yüzden İbrahim Han, 18 Haziran'da Kaptan-ı Derya Ammarzade Mehmed Paşa'yı idam ettirdi ve yerine Voynuk Ahmed Paşa'yı tayin etti.[28]

Öte yandan barutu ve diğer malzemesi hayli azalan Serdar Hüseyin Paşa, 12 Haziran'da Kandiye bombardımanını durdurarak tabyalara çekildi. Bunu fırsat bilip kaleden çıkma cesaretini gösteren Venedikliler, kalenin etrafında bulunan tabyalarını geri almaya başladılar. Bir süre sonra bir huruç harekâtı yaparak Osmanlı tabyalarını elde etmek istediyseler de büyük bir bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu arada Osmanlı kuvvetleri on iki top, bin kadar tüfek, barut keseleri gibi malzemeler ele geçirdiler. Venediklilerin bu huruç hareketinde Hüseyin Paşa'nın çenesine iki tüfek kurşunu isabet edip birisi içinde kalmış, askerlerin moral ve maneviyatını bozmak istemeyen büyük kumandan ancak çarpışma bittikten sonra çadırında istirahata çekilmiştir.

30 Haziran 1648 günü Deli Hüseyin Paşa, aylardır İstanbul'dan yardım beklediği halde gele gele 450 istihkâm askeri ile bunların üç aylık maaşı geldi. Bu duruma çok kızan serdar, padişaha, sadrazama ve şeyhülislama ayrı ayrı mektup yazarak içinde bulundukları zorlukları anlattı. Yeterince yardım edilmediği takdirde yenilginin kaçınılmaz olacağını belirtti ve zahiresizlikten askerlerin bir süre ot yiyerek yaşamak zorunda kaldığını dile getirdi.

Buna rağmen büyük kumandan bütün bu yoksulluğa tahammül edip ümitsizliğe kapılmayarak askerlerini teselli etmesini bildi.

6 Temmuz 1648 gecesi Osmanlı kuvvetleri Kandiye surlarına büyük bir saldırı başlattı. Rumeli ve Anadolu metrisleri önünde Venediklilerin üçer büyük tabyası bulunuyordu. Bu tabyalarına doğru lağımlar kazılarak nihayet altlarına gelinmişti. Aynı günün akşamı lağımlar ateşlendi. Hüseyin Paşa'nın emrindeki askerler hücuma geçti. Vuruşma gece yarısına kadar beş saat devam etti. Uzun zamandan beri hazırlanan lağımları patlatan Osmanlı güçleri üç tabya, beş büyük top, beş bin tüfek ve bunun yanında birçok ağırlık ele geçirdiler. Ertesi akşam, bir önceki akşamki Anadolu askerinin yerine Rumeli birliklerini düşman hatlarına süren Hü-

seyin Paşa, bütün tabyaları ve kaleyi kuşatan hendeği ele geçirdi. Surlarda büyük gedikler açtırdı.

Otuz bin Venedik askerinin savunduğu Kandiye düşmek üzereydi. Venedikliler teslim olmak için Hüseyin Paşa'ya haber gönderdiler. Ancak bir iki gün sonra yirmi beş gemiden müteşekkil Venedik donanmasının Kandiye Limanı'na girerek büyük miktarda asker çıkarması üzerine teslim görüşmeleri suya düştü.[29]

İstanbul'dan uzun zamandan beri hiçbir yardım alamayan Hüseyin Paşa taarruzları durdurmak mecburiyetinde kaldı. Çünkü muazzam bir düşman kuvveti karşısında çok az sayıda kalan Osmanlı askerleri ile kaleyi düşürmek imkânsızdı. Girit Savaşı IV. Mehmed devrine intikal edecekti.

İÇ KARIŞIKLIK

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın idamı ile Sultan İbrahim devrinin sakin geçen dönemi de kapanmış bulunuyordu. Devlet adamlarının çekişmelerine saraydaki insanların da karışması sonucunda Sultan IV. Murad Han'ın binlerce kişinin kanı pahasına kurmuş olduğu düzen yavaş yavaş bozulmaya yüz tutmuştu. En ufak bir rüşvete eli değmiş kişinin başını uçurmaktan endişe etmeyen Sultan IV. Murad'ın hemen arkasından başlayan dönemde zaman geçtikçe rüşvetsiz iş görülememesi, gelinen noktayı gayet açık olarak göstermektedir. Para her kapıyı açmaya başlamıştı. Vezirler ve sancakbeylerine parasız olup olmadıklarına bakmadan tahsildarlar gönderilip padişaha, "Bayram harçlığı," isteniyordu.

Hezarpare Ahmed Paşa'nın sadareti sırasında taşrada bulunan vali ve sancakbeylerine haber gönderilip bayram harçlığı istenmişti. Bu durum Sivas Valisi Varvar Ali Paşa'nın isyanına yol açmıştı.

Varvar Ali Paşa öldürüldü ise de isyan ateşi söndürülemedi. Zira sancak ve eyaletlerde huzursuzluklar su üstüne çıkmıştı. Isparta taraflarında ortaya çıkan Haydaroğlu'ndan başka Bağdad Valisi İbrahim Paşa da kendi bölgesinde isyan etmeye başlamıştı. Taşrada hükümet otoritesi kalmadığından halk büyük bir korku

içine düşmüştü. Bunun da tek sebebi devlet adamlarının padişahı etkilemek suretiyle menfaatlerine uygun kararlar aldırmaları idi.

Öte yandan Venedikliler Girit'te ellerindeki kaleleri birer birer Türklere teslim edince kendilerine tutunacak başka yerler aradılar ve Osmanlı Devleti'nden intikam almak üzere Bosna hududuna saldırdılar. Üstelik Çanakkale Boğazı'ndan da donanma zorla çıkıyor veya çıkamıyordu. Girit'teki asker ise zor durumdaydı.

Boğaz'ın böyle kapalı kalması bir müddet sonra İstanbul'un iaşe durumuna da tesir etmeye başladı. Sadrazam Ahmed Paşa cephelerdeki durumu veya karışık siyasi vaziyeti padişaha hoş gösterebilme çabasındaydı. Girit'te binbir yoksulluk ve mahrumiyet içinde düşmanla canla başla çarpışan Serdar Deli Hüseyin Paşa ve maiyetinde bulunan beylerbeyi ile sancakbeylerinin eyalet ve sancakları İstanbul'da rüşvet verenlere tevcih olunmakta idi. Keza bu fedakâr insanların tımar ve zeametleri de başkalarına veriliyordu.

Devlet adamlarının yanlış işlerinin faturası yavaş yavaş padişaha kesilmeye başlayacaktı.

1648 yılı Mayıs ayı sonlarında şehir büyük bir deprem ile sarsıldı. Birçok ev ve konak temelinden yıkılmıştı. Son zamanlarda şehrin maruz kaldığı yangınlardan sonra bir de bu zelzele İstanbul halkını perişan etmişti.[30]

İBRAHİM HAN'IN HAL'İ

Padişaha karşı muhalefet gittikçe artıyordu. Girit'in fethinin tamamlanamaması, Venedik donanması Ege Denizi'nde dolaştığı halde uzaklaştırılamaması yüzünden memnuniyetsizlik arttı. Bu arada pahalılığın artması ve 29 Mayıs 1648 günü İstanbul zelzelesi, durumu daha zor bir hale soktu. Sadrazamın, yeniçeri ağalarından bazı lüzumsuz isteklerde bulunması üzerine, ağalar sert cevap verdiler. Bunun üzerine sadrazam bu ağaları ortadan kaldırmak istedi.

Sadrazam zaten fitneye hazır ortamda bir büyük kargaşaya sebep olabilecek yolun kapısını aralamıştı. Sadrazamın bu girişimi üzerine ağalar, bazı devlet adamları tarafından isyana kışkırtıldılar.

Sonunda Kara Murad Ağa'nın evinde toplanarak, Sultan İbrahim'i tahttan indirmeye yemin ettiler.

Ardından derhal bütün ocak odabaşılarını ve ihtiyarlarını Orta Cami önünde topladılar. Orada sultanın hal'i hiç konuşulmayıp, "Bu fesatları padişaha yaptıran vezirdir. Onu aradan çıkarıp iyi bir şahsı vezir tayin edelim," diye karara varıldı.[31]

Bütün ağaların ortak kararı ile yazılan tezkere, şeyhülislama, Kara Murad Ağa tarafından götürüldü. Şeyhülislam durumun ehemmiyetini ve vahametini derhal anladı. Kara Murad Ağa, şeyhülislamdan bütün ulemanın Fatih Camii'nde toplanmasını istedi.

Fatih Camii'nde toplanan ağalar, ulemaya; Sadrazam Ahmed Paşa'ya adam gönderelim camiye gelsin. Vaziyetin ahvalini söyleşelim diye teklifte bulundu. Şeyhülislam da çavuşbaşı Eğri Boyun'a, "Var söyle vezir kürkünü ve bütün ihtişam sebeplerini giyüp mührü alup buraya gelsün!" diyerek gönderdi.

Bu sırada Sultan İbrahim de ağaların hareketlerini öğrenince şeyhülislama bir kişi göndererek, "Bu toplantının aslı nedir? Edepleri ile olup dağılsınlar!" diye bildirdi. Gelen kişiye şeyhülislam, "Veziri bize teslim etmezse bu ağalar dağılmaz, şer' ile sözümüz vardır," dedi. Ağalar Orta Cami'ye gittiler ve Sadrazam Ahmed Paşa'nın yerine Mevlevî Mehmed Paşa'nın sadaret makamına getirilmesini istediler ve Mehmed Paşa'ya bu isteklerini zorla kabul ettirdiler. Durumun vehametini kavrayan Sultan İbrahim, "Cemiyet dağılsın. İstekleri ne ise kabul olunacak, Mehmed Paşa ile şeyhülislam gelsin," diye emir gönderdi.

Padişah, huzuruna gelen Mehmed Paşa ve şeyhülislama, "Ahmed Paşa'yı azlettim, fakat damadımdır nice vereyim? Anı kendilerinden rica ederim. Ve kurtarılmasını senden bilürüm!" dedi.

Mehmed Paşa camiye gelip durumu bildirince, "Hayır devletlü! Bu olacak iş değildir!" diyerek paşayı tekrar padişahın huzuruna yolladılar. Mehmed Paşa durumu padişaha, "Padişahım bizim gibi bin vezir sana kurban olsun! Hemen senin vücudun sağ olsun Ahmed Paşa'yı verüp bu fitneyi def etmek doğru bir işdir," deyin-

ce bu duruma çok sinirlenen Sultan İbrahim, "Bre koca bunak! Veziriazam olmak için kulu tahrik ettin! Bu cemiyet dağıldıktan sonra göresin, senin hakkından gelirim!" dedi ve yerinden kalkarak kendisini yumrukladı.

Bu hadiseden sonra korkan Mehmed Paşa bir adamıyla mührü bir bohçaya koyarak camiye gönderip, "Kendimi azlettim!" diye bildirdi.

Bektaş Ağa ve Koca Müslihüddin Ağa Mehmed Paşa'nın yanına varıp, "Devletlü! Korkunun manası nedir? Senin ve bizim gibi ihtiyarlar din uğruna ölmekten başka neye yarar? Kalk bu işle başa çıkalım!" diye ısrar ederek paşayı alıp camiye götürdüler.

İsyancılar şehir kapılarını kapatarak şehzadelerin hayatlarının muhafazası için valide sultana tezkere gönderdiler. Kapı ağasıyla bostancıbaşıya adam göndererek Ahmed Paşa'nın idamını ve Sultan İbrahim'in hal' edilerek yerine şehzadeyi tahta oturtmaya karar verdiklerini bildirdiler.

Sadrazam Ahmed Paşa ise kıyafetlerini değiştirip yanına birkaç bin filori alıp birkaç ev dolaştıktan sonra Hacı Behram adındaki birinin evine vardı. Fakat Hacı Behram derhal Mehmed Paşa'ya haber gönderdi.

Ahmed Paşa tevkif edildikten sonra, Cellât Başı Kara Ali tarafından kementle boğuldu. Naaşı Sultanahmed Meydanı'na atıldı. Asiler, Ahmed Paşa'yı parça parça ettiler. Bu yüzden Ahmed Paşa Hezarpare (bin parça) diye tarihe geçti.[32]

Ertesi gün tekrar Fatih Camii'nde toplanan asiler, daha sonra Sultanahmed Meydanı'na gittiler. Padişahı ayak divanına çağırdılar, fakat bu istek reddedildi. Veliaht şehzade Mehmed'i tahta geçirmek isteyen asiler, sarayı savunmakla görevli bostancıbaşıyı elde ettiler, öğleden sonra saraya giren asiler, veliaht şehzadeyi tahta geçirdiler.

ŞEHİT EDİLMESİ

Sultan İbrahim, tahttan indirildiğini bildiren ulema ile uzun bir münazarada bulundu ve yaptıklarının memlekete ihanet olduğunu yüzlerine karşı söyledi. Heyetin başında olan kazasker Karaçelebi-

zade Abdülaziz Efendi, sultana, "Hayır. Padişah değilsin! Şer'î ve dinî işlere dikkat etmemekle cihanı haraba verdin ve vakitlerinizi oyun ve gaflet ile geçirip rüşveti yaydın. Zalimleri âleme musallat ve hazineyi telef ve israf ettiniz," diye çok sert cevaplar verdi ve o tarihe kadar bir padişahın huzurunda ağza alınmamış tabirler kullandı.

Sonra İbrahim Han, iki cariyesi ile beraber bir odaya hapsedildi ve o zamana kadar görülmedik bir şekilde bu odanın kapıları ve pencereleri örüldü. Ancak lüzumlu şeylerin alınıp verilmesi için bir delik bırakıldı. Böylece Sultan İbrahim Bahayî Efendi'nin tabiriyle âdeta diri diri mezara gömülmüş oldu.

Hal' işine karışmamış olan sipahiler arasında Sultan İbrahim'in tekrar tahta çıkarılması dedikoduların dolaşmaya başlaması üzerine tahttan indirenler dehşete düştüler. Zira Sultan İbrahim'in intikamı müthiş olurdu. Bundan dolayı sultan İbrahim'i ortadan kaldırmaya karar verdiler.

"İlmiye ve kılıç erbabına memuriyet verilmeyip rüşvetle ehliyetsiz kimseleri tayin etmekle âlemin nizamına helal veren padişahın tahtan indirilip ortadan kaldırılması caiz olur mu?" fetva istediler. Katlin vacip olduğuna dair şeyhülislamdan alınan fetva üzerine sadrazam Mehmed Paşa, şeyhülislam Abdurrahim Efendi ve yeniçeri ağası, Sultan İbrahim'in mezara benzeyen odasının kapısını kırarak içeri girdiler.

Öldürülmek istendiğini anlayan İbrahim Han, "Beni göz göre göre öldürüyorlar. Benim iyiliğimi görmüş olanlardan bana acıyacak kimse yok mu?" diyerek feryada başlamıştı. Cellât Kara Ali bile kaçmış, bir tarafa sinmişti. Veziriazam Sofu Mehmed Paşa ile Şeyhülislam Abdurrahim Efendi Kara Ali'yi bulup zorla ve tartaklayarak padişahı boğmaya götürdüler. Bu işte başrolü şeyhülislam oynamaktaydı. Padişah kendisine, "Bak Abdurrahim! Yusuf Paşa bana senin için bir fettan dinsizdir. Tepele demiş idi. Seni öldürmedim. Meğer sen beni öldürecek imişsin. İşte Kitabullah, beni ne hüküm ile öldürürsüz, zalimler!" diye bağırmıştı.

Sultan İbrahim, saray hizmetçilerinin gözyaşları içerisinde Cellât Başı Kara Ali'nin attığı bir kement ile boğuldu (18 Ağustos 1648). Daha sonra naaşı Hasoda avlusuna çıkarıldı. Ayasofya Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra, I. Mustafa Han'ın yanına defnedildi.[33]

Zamâne eylemez hürmet aman vermez dem-i fırsat
Gerek dervîş-i dil-rîş ol gerek şâh-ı cihân-bîn ol

ŞAHSİYETİ

İbrahim Han Osmanlı padişahlarının on sekizincisi olup seksen üçüncü İslam halifesidir. Bu isimli tek Osmanlı padişahıdır. Sultan I. Ahmed Han'ın oğlu olup 5 Kasım 1615 Perşembe günü Mahpeyker (Kösem) Sultan'dan doğdu. Sarayda iyi bir tahsil gördü. Ancak babasının vefatından sonra özellikle ağabeyi IV. Murad Han'ın saltanatı sırasında korkulu bir hayat sürdü. Zira kardeşleri Bayezid, Süleyman ve Kasım, IV. Murad Han tarafından öldürülmüşlerdi. Kendisinin de bir gün öldürüleceği korkusu onun sinirlerini yıpratmıştır. Aklî dengesinde bozukluklar meydana getirmiştir.

9 Şubat 1640 tarihinde IV. Murad Han'ın ölümü üzerine tahta çıktı. Tahta çıktığında henüz yirmi beş yaşındaydı. Ağabeyi Sultan IV. Murad'ın ölümünde, hayatta kalan tek Osmanlı şehzadesiydi.

Naima, Sultan İbrahim'i vücut ve simaca IV. Murad Han'a benzetmektedir. "Heybetli, güzel yüzlü bir devletlû idi. Aceleci olup, hızlı hızlı konuşurdu. Herhangi bir iş için acele edip, derhal yapılmasını ister, gecikme ve ihtiyat bilmezdi. Fevkalade cömert olduklarından para dağıtmakta o kadar ileri gittiler ki, bütün yakınları ve onlara azıcık yaklaşanlar fukaralık ve ihtiyaçlıktan kurtulmuşlar idi," diyerek anlatır.[34]

Solakzade'ye göre "Münevver yüzlü, iri siyah gözlü, orta boylu, yassı burunlu," idi.[35]

Mehmed Halife de Sultan İbrahim'i gayet heybetli, şevketli, boylu poslu, cömert bir kimse olarak anlatır. Saltanatı süresince hazineyi açıp, seçkinlere, halka herkese bol bol ihsanda bulunduğunu aktarır.

Devlet işleri ile ilgili olarak ise Sultan İbrahim'in başkalarının etkisi altında kaldığını, memleket işleri ile kendisinin uğraşmadığını, Cinci Hoca, Şekerpare Kadın gibilerin ona yaklaşarak nüfuz elde ettiklerini, bu sayede büyük rüşvetler yiyip devlet görevlilerini kendi hizmetlerinde kullandıklarını anlatır.

Kaynakların da ifade ettiği gibi Sultan İbrahim, çok cömert ve lütufkâr olup fakirlere, acizlere çok ihsanlarda bulunurdu. Devrinde maliye düzeltilip milletin kıtlık çekmemesi ve israfın önlenmesi için fermanlar çıkarıldı. Padişah divan müzakereleri ile çok alakadar oldu. Aynı hassasiyetle idareciler ve eyaletler üzerinde de durdu. Eyaletlerden haber alamamaktan büyük üzüntü duyardı. Her olan bitenden doğru olarak haber almak isterdi. Bu suretle sadrazamın kendiliğinden bir iş yapmasına asla müsaade etmezdi. Eyaletlerin maddi durumunun tespiti, beylerin zalim olmamasına, halka zulüm yapılmamasına, çok dikkat ederdi. İdarecilerin bulundukları yerlerden ayrılmalarını arzu etmezdi. Tayin edilen paşaların derhal oraya gidip göreve başlamasını isterdi.

Halka zulüm yapan ister idareci, ister halktan olsun, onunla mücadele eder, ortadan kaldırılmasına kadar giderdi. Eşkıya denilen kimse ve maiyetlerinin durumunu takip eder, gerekli tedbirlerin alınması için emirler verirdi. Bu hususta hiç müsamaha göstermezdi.

Sık sık tebdil-i kıyafetle halkın arasında dolaşır ve eksikliklere vâkıf olarak tedbirler düşünürdü.

Bir gün yine tebdil-i kıyafetle İstanbul'da dolaşıyordu. Halkın ekmek almak için fırın önünde kuyruk olduğunu görünce, saraya döner dönmez sadrazama, "Sen ki lalamsın, İstanbul'da tebdil-i kıyafet gezerken fırın önünde ekmek almak için bekleyenler gördüm. Tebaa-i şahanemden hiçbirisinin ekmek almak için bir dakika dahi beklemesine rıza-yı şahanem yoktur. Bir hoşça mukayyed olasın... Ve illa başın keserim," diye yazdı.

Ertesi gün İstanbul'da ekmek kuyruğu diye bir durum kalmadı.

BEN DE PADİŞAHIM!

Sultan İbrahim, bazen Edirne'ye gider, bazen de İstanbul'da ayak divanı yapıp halkın şikâyetlerini dinlerdi. Bir seferinde Edirne'ye

gittiğinde şöyle tellal bağırttı, "Padişah fermanıdır, duyduk duymadık demeyin! Yarın ayak divanı olacaktır. Kimin kimden şikâyeti varsa gelsin, padişah efendimize söylesin. Duyduk duymadık demeyin!" Ertesi gün ayak divanı oldu ve padişah halkın karşısına çıktı. Kalabalığa, "Ben dâhil, kimseden şikâyetiniz var mı?" diye sordu.

Halktan biri ileri çıktı. Padişahı selamladıktan sonra, "Padişahım! Benim şikâyetim vardır," deyince, İbrahim Han, "Söyle de tedbir edelim. Şikâyetinde haklıysan haksızı cezalandıralım," dedi. O adam, "Padişahım! Kerim Ağa denen eşkıya bana zulmetti. Malımı, mülkümü alıp çoluk-çocuğumla sokaklara attı. Memleketin varlıklı ailelerinden iken en varlıksızı oldum. Bir lokmaya muhtaç hale geldim. Sözümü doğrulayacak şahitlerim vardır," dedi.

Padişah şahitleri de dinledikten sonra, Kerim Ağa'yı buldurup getirtti ve ona, "Ağa! Hakkında şikâyet var. Eşkıyalığa bulaşıp mazlumları soyar, mallarını alarak sokaklara atarmışsın. Doğru mudur?" diye sordu. Ağa özür dileyeceği yerde, ileri geri konuşmaya başladı. Padişahın kendisine bir şey yapamayacağını sanıyordu. Çünkü yandaşlarına ve özellikle de yeniçeri olmasına güveniyordu.

"Padişahım ben yeniçeriyim," diye bağırması üzerine, Sultan İbrahim öfkeyle tahtından kalkıp, adamın yakasından tutarak yere çarptı ve, "Bre densiz! Sen yeniçeri isen ben de padişahım!" dedi. Orada ağayı cezalandırıp haklıya hakkını teslim etti.

Sultan İbrahim, hazine gelirlerinin tahsilinde çok titiz davrandığı gibi sarf için de öyle hareket ederdi. Kapıkulunun maaşlarının zamanında verilmesine, yeniçeri sayımlarının dikkatli yapılmasına ihtimam gösterirdi.[36]

DELİ MİYDİ?

İbrahim Han devrine kadar uzanan Osmanlı kaynaklarından bir tanesi hariç, bu sultanın aklî muvazenesinin bozuk olduğuna dair hiçbir bilgi yoktur. Bu kaynaklar, İbrahim Han'ın meziyet ve icraatlarından övgüyle söz etmekte, bedenî bir kusuruna dair herhangi bir imada bile bulunmamaktadır.

Ancak son yüzyıl içinde bazı romanlar ve maksatlı kaleme alınmış ders kitaplarında uzun yıllar İbrahim Han için "Deli" lakabını kullanıldı.

Bu lakap, Karaçelebizade Abdülaziz'in yazdığı *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrar* kitabında geçmektedir. Ancak bu Karaçelebizade, Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinde ve daha sonra öldürülmesinde başrolü oynayanlardan biri olduğundan, padişahı itham edici sözleri şahsi kalmakta ve tarih için muteber kabul edilmemektedir. Ayrıca muteber kitaplarda, Karaçelebizade'nin son derece kindar tabiatlı olduğu dikkat çekilmektedir.

Sultan İbrahim hakkında özellikle XX. yüzyıl başlarında bazı tarihçilerin ortaya attığı "Deli" lakabı daha sonra yaygınlık kazanmıştır. Ancak o, amcası I. Mustafa gibi olmayıp zaman zaman psikolojik rahatsızlıklar yaşamaktaydı. Naima'nın çeşitli kaynaklara dayanarak aktardığı karşılıklı konuşmalar ve hal'i sırasında en sıkıntılı dönemde bile kendisini suçlayanlara karşı verdiği birçoğu makul cevaplar, iç dünyası delilik raddelerinde bulunan ve kontrolsüz hareketlere açık birinin ifadeleri değildir.

Nitekim sayısı yüzleri bulan ve bizzat kendi kaleminden çıkmış olan hatlarında ruh halini de aksettiren samimi ifadeleri bu durumun mahiyetini açık olarak ortaya koyar. Sadrazama yazdığı bazı hatlarında mizacının bozuk olduğu, sancıları yüzünden sıkıntı çektiği, iştahsız olup yemek yiyemediği, dizlerinde mecal kalmadığı, başına duman gibi bir nesne yerleştiği, ciğerlerinin sıkıştığı, baygınlıklar geçirdiği, içinin daraldığı gibi şikâyetlerde bulunuyor, hekimler ve nefesi kuvvetli hocalar bulunmasını istiyordu. Uygulanan tedaviler arasında muskalar, okumalar gibi manevi ve ruhi bakımdan telkine yarayacak çareler yanında macunlar, şerbetler, türlü ilaçlar, kan aldırmalara da başvuruluyordu.

O, bütün bu ruhi sıkıntılarına rağmen yine de devlet işleriyle ilgileniyordu. Ayrıca dış meselelerle ilgili olarak sadrazamla olan yazışmalarında sık sık sınır boylarındaki gelişmelerden haberdar edilmesini istediği görülmektedir. Hatta Yemen ahvali hakkında istediği bilgi, sadrazam tarafından bilenlere sorularak güçlükle

cevaplandırılmış, yine Azak, Özi yöresiyle ilgili bilgiler kendisine sunulmuştur Yazdığı hatlarında aksi iddia edilmesine rağmen çok fazla imla hatası ve yanlış yazılım yoktur. İfadelerinde bazen karışık düşüncelerinden dolayı anlaşılamaz gibi görünenler varsa da genel olarak onun şehzadelik yıllarında ve sonrasında iyi sayılabilecek bir eğitim gördüğü söylenebilir.

Mesela 1644'te Ayşe Sultan'ın ikinci kocası Vezir Ahmed Paşa'nın vefatı üzerine türbesi olmadığından Şehzade Camii haziresine gömülmesi izni için kendisine müracaat edildiğinde ilgili telhisin üstüne şöyle yazmıştı, "Başımız sağ olsun. Dünyaya gelen gitmek için gelmiştir; az yaşa, çok yaşa sonu ölümdür; hemen tezce borcu var demeye başladılar, emlakini dağıtmasınlar..." bu ifadeler onun manevi ve ruhi yönünü en güzel bir biçimde yansıtmaktadır.[37]

Sultan İbrahim Han'ı "Deli" ve "Gaddar" lakabı ile anan ve adının öyle yayılması için çalışanlardan büyük bir kısmı da, İbrahim Han'ın, memleketin huzuru için öldürttüğü İranlı Şiî Kesikbaş Mirgûneoğlu'nun adamlarıdır.

Fakat saltanatının son dönemlerinde, devlet işlerini ihmal etmeye başlamış, samur merakı ve saltanatın devamını sağlama adına cariyelerle meşgul edilmesi sarayda nüfuzlarını sürdürmek isteyen Cinci Hoca vb. kimseler tarafından özellikle saraydaki çıkar çatışmalarının arttığı dönemde tezgâhlanmıştır.

Devlet işlerini yürütmekte ağabeyi Sultan Murad kadar hiddetli olmayıp bazı konularda olayların iç yüzünü öğrenmeye çalıştığını görüyoruz. Mesela Yusuf Paşa ile Sadrazam Sultanzade Mehmed Paşa arasındaki anlaşmazlıkta her ikisini de huzura alıp dinlemiş ve kararını ondan sonra vermiştir.[38]

Nihayet askerin ayaklanması devlet adamlarının yoğun baskısına rağmen Ahmed Paşa'yı teslim etmek istememesi ve bu uğurda taht-tan olması onun dik duruşunu ve kararlılığını gösteren en önemli hadisedir. Netice şudur ki İbrahim Han dönemi devlet adamları incelendiğinde Osmanlı Devleti'nde 15 ve 16. asırlardaki gibi kudretli

devlet adamları yetişmemekte veya pek az bulunmaktadır. Belki de devlet için asıl değerlendirilmesi gereken durum budur.

İbrahim Han'ın hanımları Hadice Turhan Sultan, Saliha Dilaşup, Hadice Muazzez, Hümaşah'dır. Mehmed, Ahmed, Orhan, Bayezid, Cihangir ve Murad isimlerinde altı erkek çocuğu, Ümmü Gülsüm, Beyhan, Atike, Gevher Hatun ve Ayşe isimlerinde beş kızı olmuştur.

ALTINCI BÖLÜM

IV. MEHMED HAN

"Sen ki veziriazamsın ve serdar-ı ekremsin. Mukaddema Bosna tarafına sefer murat olunup ve cümle mühimmat hazır olunmuş iken, hâlâ Nemçe keferesi sulhu bozup, bunca palangayı yakıp ve bunca Muhammed ümmetin esir idüp ve bundan başka bizden dahi kal'a ister. Ecdad-ı izamım kefereden kal'a alagelmiş iken bize düşmen-i dine mülk ve kaleler vermek dinimize uygun düşer mi? Filvaki devlet ve saltanata layık, ümmet-i Muhammed'e faydalı iş edesin. Vüzeram ile ve ihtiyar kullarım ile ve sipah ve yeniçeri kullarımla meşveret edip hangi iş faydalı ise ona mübaşeret edesin ve bana bildiresin."

IV. Mehmed

CÜLUS VE CÜLUS BAHŞİŞİ MESELESİ

IV. Mehmed Han, babası İbrahim Han'ın asiler tarafından tahttan indirilip 8 Ağustos 1648'de tahta çıkarıldığında yedi yaşında idi. Biat merasimine şeyhülislam, sadrazam ve vezirler katıldı.

"Cülus-ı Hân-ı Mehmed eyledi âsûde dünyayı" mısraı tarih olarak düşüldü.

Bir hafta sonra Eyüp Sultan Camii'nde Şeyhülislam Hoca Abdurrahim Efendi'den kılıç kuşandı.

Sultan IV. Mehmed çocuk yaşta olduğundan, devlet idaresinde söz sahibi olacaklar belirlendi. Buna göre saraydaki işleri tecrübeli büyük valide Mahpeyker Kösem Sultan idare edecekti. Böylece Osmanlı Devleti'nde ilk kez padişahın annesi gölgede kalıyordu. Kösem Sultan, oğlu IV. Murad Han'ın ilk yıllarında da idarede söz sahibi olması dolayısıyla bilgi ve tecrübesini artırmıştı. Hatice Turhan Sultan ise bu oldubittiye karşı oğlunun da küçük olması yüzünden ses çıkaramamıştı. Hükümet işleri ise veziriazam tarafından görülecekti. Ancak saltanat değişikliğinde büyük rol oynayan ocak ağaları idareden ellerini çekmeyecekler ve onlara rahat bir idare imkânı tanımayacaklardı.

Nitekim İbrahim Han'ın öldürülmesi ve çocuk yaştaki oğlu Mehmed'in tahta çıkarılmasının üzerinden iki gün geçmeden karışıklıklar baş göstermeye başlamıştı. Öncelikle cülus bahşişi çok para tutuyordu. Hâlbuki hazinede para yok denecek derecede azdı.

Sadrazam Sofu Mehmed Paşa ile Şeyhülislam Abdurrahim Efendi askeri teskin edebilmek için cülus bahşişi için para bulmak zorundaydılar. Bu iş için Cinci Hoca namıyla meşhur Safranbolulu Hüseyin Efendi'den iki yüz kese akçe istendi ise de vermedi. Oysa kendisinin gayr-ı meşru yollardan, az zaman içinde büyük bir servet elde ettiği malumdu. Cinci Hoca'dan istenilen paranın alınamaması üzerine veziriazam, bunun kayınpederi olan Kazasker

Mahmud Efendi'yi çağırıp onun vasıtasıyla da para istetti. Şayet bu parayı verirse kendisi hakkında bir fena muamele yapılmayacağını da bildirdi.

Fakat Cinci Hoca, "Ben mertlik ile adam oldum, canım tende iken anlara bir akçe vermezem!" cevabını verdi. Nihayet çavuşbaşı ile divan çavuşları gönderildi. Hakaretle, dayakla kendisini alıp veziriazamın yanına götürdüler. O da kendisinden para istedi ise de Cinci Hoca yokluğundan bahsetti. Hapsolunarak evine bir heyetle baş baki kulu yani maliye baş tahsil memuru gönderildi. Bunlar iki yüz kese akçe ile bohça bohça hediyeler ve altınla dolu iki sandık, elliden fazla samur kürk bulup müsadere ettiler. Bundan başka Cinci'nin defterleri tetkik edilerek masrafı çıktıktan sonra üç bin kese malı olduğu anlaşıldı.

Meşhur cellâd Kara Ali'ye teslim edilip onun işkencesine uğrayacağını hisseden Cinci Hoca, on iki güğüm çil akçe ve yetmiş bin kuruşluk nakdi merdiven altından çıkardı. İki yüz keseyi sakınırken bütün servetini verdi. Bu para ile cülus bahşişi dağıtıldı. Sakladığı çil çil akçeler, "Cinci Akçesi" diye elden ele gezerek meşhur oldu.[1]

Naima bu hadise için, "Cinci Hoca'nın parasının cülus bahşişine çok yardımı oldu. Sanki böyle bir vakit için biriktirmiş," diye belirtmiştir.

Filori yığma sonra çıkmak altından ne müşkildir
Anı fikr et yarân üstüne toprak yığar bir gün

Cinci Hüseyin Efendi sonra hapisten çıkarılıp Mısır'da ikamete memur edildiyse de hastalanarak Mihaliç'te oturmasına müsaade olundu ve daha sonra Kırım Hanı'nın ricasıyla İstanbul'a getirildi.

SİPAHİ-YENİÇERİ SAVAŞI

Sadrazam Sofu Mehmed Paşa, mali işlerde tecrübeli bir devlet adamı idi. Devlet hazinesinin zor durumda olması yüzünden sadaretinin ilk günlerinde bazı kararlar alarak hazinede bir dereceye kadar denge sağlamaya çalıştı. Masrafları azaltma çalışmalarına saraydan başladı. Gümrük, tuzla gibi mukataalardaki vazife sahip-

lerinin yoklamasını yaparak, müstahak olmayanlara berat vermedi ve beratlarındaki istihkaklarını da azalttı. Bu arada kapıkulu süvarilerine senelerden beri verilmeyen gulamiyelerini dağıttı ve Girit Seferi'ne katılmak şartıyla bölüklerinden çıkarılan kapıkullarını tekrar deftere kaydettirdi.

Buna rağmen yapılan ihsanları az gören sipahiler çeşitli yerlerde toplanarak karışıklıklar çıkarmaya başladılar. Onları, dış saraylarda bulunan ve celeb denilen acemi oğlanları takip etti. Padişah cülusunda, her beş veya yedi senede bir İbrahim Paşa Sarayı, Galatasarayı, Edirne Sarayı ile Enderun'dan acemi çıkmaları olurdu. Bunlar kabiliyetlerine göre yeni saraya veya kapıkulu süvari bölüklerine alınırdı. Sultan İbrahim zamanında, çıkma zamanları geçmesine rağmen çıkarılmadıkları gibi yeni cülusta da ihmal edilmişlerdi. 28 Ekim günü ayaklanan acemi oğlanlarına bir kısım sipahi de katıldı.

Şeyhülislam Abdurrahim Efendi'nin isyancıların katledilmeleri hakkında verdiği fetva, işi daha da karıştırdı. İsyancılar ayak divanı istediler. Sadrazam ve şeyhülislamın idamını talep ediyorlardı. Ancak sadrazam ile şeyhülislam yeniçerilere sığınarak onları sipahiler üzerine tahrik etmeye başladılar.

Öte yandan asilerin sarayı sıkıştırması üzerine karışıklığın durulması için Sofu Mehmed Paşa azledildi ve hatt-ı hümayun kendisine gönderildi. Mehmed Paşa hatt-ı hümayunu görünce, "Emir padişahındır! Eğer ağalar da azlimizi makul görürlerse mührü teslim edelim," dediğinde yeniçeri ağaları hep birden, "Vezir ve müftünün katillerine değil azillerine bile razı değiliz. Saraya hücum ederek hatt-ı hümayun almak ne demektir. Tiz dağılsınlar yoksa elimizde olan fetva ile hepsini kırarız," diyerek bir yeniçeri zabitini isyancılara gönderdiler.

Ancak gönderilen zabitin isyancı sipahiler tarafından öldürülmesi üzerine devletin iki büyük askerî gücü karşı karşıya geldi.

Sultanahmed ve Ayasofya Meydanı o gün büyük bir çarpışmaya sahne oldu. Başlangıçta sipahiler yoğun ve isabetli ok atışları ile yeniçerileri sersemlettiler. Ancak yeniçeri eski ağalarından Koca

Muslihiddin Ağa'nın öne düşüp, "Bre koman şahbazlarım! Bu bir avuç edepsizin cengi ne ola gerektir! Anların gerisi dağılmaya başladı. Gayret eylen!" diyerek ileri atılmasıyla yeniçeriler toparlandılar. Ardından öyle bir hücuma geçtiler ki meydan ortasına varıncaya kadar önüne gelen sipahi okçularını doğradılar. Ölüler ayaklar altında kaldı.

Bu büyük kıyımdan sonra sipahilerin kıymeti sıfıra düştü. Veziriazam ile şeyhülislam hayatlarını iki ocak sınıfının çarpışması sayesinde kurtarmışlardı.[2]

Diğer taraftan bu başarı neticesinde yeniçeri ocağı ağalarının bıyığını balta kesmez olup bundan sonra tam bir zorbalıkla işlere müdahale etmeye başladılar. Artık sadrazam, ağalara sormadan bir iş yapamaz oldu. Yeniçeri ağaları sefahate dalarak çok zenginleşti.

GÖREYİM NİCE HİZMET EDERSİN

Ağaların bu dizginlenemez nüfuzunu ortadan kaldırmak isteyen Sofu Mehmed Paşa, ağaların başı olan Kara Murad ile çatıştı. Bu arada yine işlerine müdahalede bulunan valide sultanı ortadan kaldırmayı düşünüyordu. Şeyhülislam Karaçelebizade ile de anlaşmıştı. Ancak Kara Murad Ağa onun tarafına geçmeyince araları açıldı. Kara Murad Ağa ise keyfiyetten büyük valide sultanı haberdar ederek saraya yakın oldu.

Sofu Mehmed Paşa, ağalarla arası iyice açıldıktan sonra onları birer birer İstanbul'dan uzaklaştırmak istedi. O günlerde ortaya çıkan Gürcü Nebi İsyanı'nı ancak Yeniçeri Ağası Murad Ağa'nın halledebileceğini söyleyerek ağanın hemen çıkıp gitmesini emretti.

Fakat bu sırada Kaptan-ı Derya Voynuk Ahmed Paşa kumandasında boğazdan çıkan donanma Foça önlerinde Venediklilerle çarpışmış ve ağır kayıplar vermişti. Bu durum veziriazamın donanma işine gereken ehemmiyeti vermediğine atfolundu. Keyfiyet valide sultana bildirildi. Ayrıca donanmaya gönderilen yüz kese akçenin gemilerin boğazdan çıkması üzerine verilmeyip veziriazamın zimmetine geçtiği arz edildi.

Veziriazam divanda şeyhülislam, bazı ulema ve ocak ağaları ile donanmanın durumunu görüşüyordu. Tertip edilen plan gereğince heyettekiler, arz odasına gelen küçük hükümdarla büyük validesinin yanına davet edildiler. Sultan Mehmed kendisine öğretildiği üzere veziriazama, "Niçin donanmaya ihtimam etmedin, bu ne şekil haldir?" deyince veziriazam, "Elhamdülillâh, padişahım hiçbir tarihte donanmaya bu kadar sa'y ve ihtimam olunmamıştır ve böyle mükemmel çıkarılmamıştır," sözleriyle mukabele eder etmez Sultan Mehmed kaşlarını çatarak, "Sen vezaret âdemisi değilsin getür mührü!" diyerek mührü aldı. Ardından, "Var imdi git," diye onu huzurundan çıkardı. Mührü bir zaman elinde tutup oturanları gözden geçirdikten sonra Yeniçeri Ağası Kara Murad Ağa'ya uzatarak, "Gel ağa, al mührü seni vezir yaptım, göreyim seni nice hizmet edersin," diyerek Murad Ağa'yı veziriazam yaptı. Bu sırada valide sultan oradaki zevata kendisinin öldürülmek istenmesinden söz açarak, "Beni öldürmek sevdasına düşüldü. Elhamdülillah ben dört devlet görmüşüm. Bunca zamandır devlet sürmüşüm. Ben ölmekle ne âlem tamir olur ne de yıkılır. Bunda kâh beni katle kastederler, kâh padişahımı, bazı nesne ferman ettikçe kim öğretti sana canım derler. Padişahlar ile böyle müstehziyâne muamele olur mu? Ya talim olunsa ne lazım gelir?" diyerek sitemde bulundu.

Valide Sultan bu ifadeleriyle kendisinin öldürülmesi için Sofu Mehmed Paşa ile ittifak eden ve padişah için diğer sözleri söylemiş olup o sırada orada bulunan Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'ye taş atmıştı.[3]

Kara Murad Ağa'nın veziriazam olması üzerine ocak ağalığına Kara Çavuş Mustafa Ağa getirildi. Sabık veziriazam bostancıbaşı hapsine kaldırıldı. Sadaretten azline kadar elde ettiği mallar ve paralarla hazineden alınan ve katledilenlerden müsadere edilen paraların hesabı hep Sofu Mehmed Paşa'dan soruldu. Hanesi mühürlendi. Malları müsadere olunup kendisi de Malkara'ya sürgün edildi. Çok geçmeden de orada boğulmak suretiyle öldürüldü (1639). Daha sonra aynı sene içinde Şeyhülislam Abdurrahim Efendi de azlolundu.

Yeni veziriazamın konağı olmadığından bir yer buluncaya kadar hükümet işleri Ağakapısı'nda görüldü.

Kara Murad Paşa, sadrazam olduktan sonra, isyancı arkadaşları ile arası açıldı. Sadrazam, devletin en yüksek mevkiinde bulunmasına rağmen istediği gibi hareket edemiyordu. Çünkü ocak ağaları devlet işlerine müdahaleden geri kalmıyorlardı. Bu durum üzerine Kara Murad Paşa, "Bir memlekette dört veziriazam olmaz" diyerek sadaretten çekildi. Yerine Melek Ahmed Paşa tayin edildi (5 Ağustos 1650). Murad Paşa Budin Valiliği'ne tayin olunarak İstanbul'dan çıktı.[4]

CİHAN AVUCUNUZDADIR!

Ahmed Paşa, ocak ağalarının tahakkümü yüzünden iş göremeyeceğini bildiğinden veziriazamlığı kabul etmek istemeyerek uzun süre direndi. Nihayet, ocak ağalarının hükümet işine müdahale etmemeleri şartıyla mührü kabul etti. Buna rağmen ağalar her işe burunlarını soktuklarından aralarına soğukluk girdi.

Ocak kethüdasının adamı olan Defterdar Zurnazen Mustafa Paşa, veziriazam olmak için saraya bir kâğıt gönderdi. Fakat tezkiresi yakalandı ve defterdarlıktan azlolundu. Bu mesele veziriazam ile Kethüda Bey'in arasını açtı. Hatta saraydan Yeniçeri Ocağı'na kethüda tayin edileceği rivayetlerinin çıkması üzerine ocak ağaları veziriazam aleyhine tertibat aldılar. Olayların büyümemesi için kethüda bey yerinde bırakılarak anlaşıldı.

Ağaların bu müdahaleleri hükümet işlerinin tabii istikamette yürümesine mani olmaktaydı. Artık bütün hükümet erkânı ve halk bunlardan nefret eder hale gelmişti. Eyalet valilerine kadar yapılan bilumum tayinler ocak ağalarına verilen rüşvetle oluyor ve tayin edilenler verdikleri rüşveti çıkarmadan değiştiriliyorlardı.

Def içün gam belasın
Okuruz medh duasın

Diğer taraftan her veziriazam, kendisine rakip olur düşüncesiyle şüphelendiği vezirleri bir vasıta ile İstanbul'dan uzaklaştırmak

istiyordu. Melek Ahmed Paşa da kendisine rakip sandığı Siyavuş Paşa'yı bu suretle kaptanlıkla Girid tarafına göndermek istediyse de gerek sarayın ve gerek ağaların tavassut etmesiyle Siyavuş Paşa İstanbul'da kalabildi.

Bu arada zaman geçtikçe ocak ağalarının aralarındaki ittifak da bozulmaya başlamıştı. İçlerinden küçük valideye mensup olan kethüda bey hepsine tahakküm ediyordu. Bunun kul kethüdalığında kalması sebebiyle ağalar arasında terfi ve terakki yapılamıyordu. Bundan dolayı kethüda bey ile ağalar arasında da ihtilaf vardı.

Bu karışık vaziyet mali durumu sarsmıştı. 1650 Mayıs ayında verilen ulûfeye para yetişmediğinden gelecek senenin varidatı da zamanı gelmeden evvel bin türlü tazyik ve zulüm ile tahsil ve sarf olunmaya başlandı. Bu durum halkın tepkisini çektiğinden bir çare bulmak için divan erkânı ve ocak ağaları veziriazam konağında bir araya geldiler. Ocak ağaları güya çare olarak vezirlerin haslarının hazineye alınmasını teklif ettiler. Bunun üzerine Gürcü Mehmed Paşa veziriazama hitap ederek, "Siz küçük bir mansıbı elli keseye sattığınızda yirmi kese kendiniz için alırsınız. Haslarınız gitse de dursa da zarar görmezsiniz Maaşları yalnız haslarına dayanan vezirlerin bu dirlikleri alınırsa onların halleri ne olur, divanda vezir kalmaz," diye cevap verdi. Daha sonra Vezir Damat Yusuf Paşa da söz alarak, "Benim on yük akçe (1 milyon akçe) hasım var. Bayram pişkeşi ile sultanın masârifine yetişmez. Has kalkarsa bu masrafımız da kalkar," diyerek kendi hasının sarayın bayram hediyesiyle zevcesi olan sultanın masraflarına karşılık olduğunu beyan etmiştir. Eski bir vezir olan Kenan Paşa ise bir tarafta durup ses çıkarmıyordu. Ona da mütalaasını söylemesi teklif edilince ocak ağalarından Bektaş Ağa'nın yüzüne bakmış ve sağ elini kaldırıp avucunu yumarak, "Cihan büsbütün avucunuzdadır. Her ne dilerseniz edin! Yeniçeri mevacibi üç yüz bin kuruş ile kapanırken sekiz yüz bin kuruş olur. Üç yüz binden maadası sizin yanınızda kalır. Bu makule malları alan ulûfeye imdat etmek gerek. Yoksa vezirlerin yirmi otuz keselik haslarından alındığı takdirde bunun hazineye ne faydası olur," di-

yerek asıl sıkıntıyı ortaya koydu. Bu sözden ağalara dehşet gelmişti. Birbirlerine göz ederek toplantıdan ayrıldılar.[5]

ZULME RIZAM YOKTUR!

Gerçekten de bütün işler ağaların eline geçmiş olup kendilerine muhalefet edecek bir güç bulunmuyordu. Bunlar da mevcudu fazla göstermek suretiyle elde ettikleri ulûfe fazlası ve kendi vasıtalarıyla yapılan tayinlerden aldıkları rüşvetle paraya batmışlardı. Şimdi buna dahi kanaat etmeyerek hırs bürümüş olan gözlerini daha başka kazançlarla doyurmak istediklerinden sonu kendileri için fena olacak tehlikeli bir işe girişmişlerdi.

Kendi menfaatleri peşinde koşan ocak ağaları mal memurlarıyla anlaşarak hazineye seksen akçeye alınan bir kuruşun, ulûfe yani maaşta seksene verilmeyip züyuf yani ayarı bozuk olan akçe ile tebdil edilmek suretiyle bin kese akçede üç yüz kese kalacağını hesap ederek tatbikata başlamışlardı.

Bunun üzerine bir taraftan Yahudiler ve sarraflar vasıtasıyla diğer taraftan Belgrad ve Bosna'dan tedarik edilen akçeleri sağlam para ile tebdil ederlerken aynı zamanda verilen emir üzerine Arnavutluk ve diğer bazı yerlerde de ayarı noksan akçe kestirip yük yük İstanbul'a getirtip her yüz on sekiz akçeyi bir altın itibar etmişlerdir. Bu züyuf akçeler keselere konup hal ve kudretlerine göre esnafa ve sair sanat erbabına dağıtılmak üzere Bedesten kethüdasına verildi. Kendilerinden korkulduğu için ağalar bu oldubittiye kimsenin ses çıkarmayacağını düşünmüşlerdi.

Ağustos 1651'de bedesten kethüdası, esnaf kethüdalarıyla Saraçhane kethüda ve ihtiyarlarını davet ederek züyuf akçeleri gösterip yüz on sekiz akçeye bir altın vereceklerini anlatınca esnaf, "Maazallah bu ne olmaz iştir," diyerek veziriazama varıp, "Halimiz bitkin olup dükkân kiralarımızdan aciz iken böyle züyuf akçenin yüz on sekizine bir altın istemek ne demektir? Bu hale kudret ve imkânımız yoktur." diyerek karşı çıktılar.

Hemen her işte lüzumsuz şiddet ve hiddet göstermek âdeti olan Melek Ahmed Paşa dertlerini yanan esnafa, "Yıkılın bire gidiler, va-

rın tedarik edin," sözleriyle bunları dışarı sürdü. Bu durum karşısında halk bağırıp çağırarak dükkânları kapayıp yeni şeyhülislam olan Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin konağına gitmişler, hallerini anlatarak dertlerini padişaha arz etmesini rica ettiler. Şeyhülislam'ın ise, "Ben böyle şeylere karışmam; derdinizi gidip yine veziriazama anlatın," demesi üzerine saraçlar kethüdası Ramazan Dede ile birkaç söz sahibi adam ileri gelip, "Kendinizden kürkler istenince ayağa kalkıp Sultan İbrahim'i ve veziri katlettiniz. Ya şimdi bizim ahvalimiz için neden karışmazsınız? Elbette emir şer'in, ya kalk önümüze düş, ya hemen ne olacak ise olsun!" diyerek müftünün üzerine hücum ettiler. Şeyhülislam bunları aldatarak savuşmak istediyse de muvaffak olamadı. Kendisini ata bindirip etrafını sararak saraya götürdüler. Yolda dellâllar bağırtıp halkın dükkânlarını kapayarak davalarına iştirak etmelerini ilan ediyorlardı. Bir anda kalabalık on bine ulaştı. Bu büyük kitle saraya gelip Babüssaade'ye kadar girerek küçük hükümdarı ayak divanına çağırdılar.

Henüz dokuz yaşında bulunan IV. Mehmed Han ayak divanına çıktı. Esnaf ileri gelenleri, "Padişahım, bu zulme takatimiz yoktu," dedikten sonra veziriazamın kendilerine fena muamele ettiğini ve ağır söz söylediğini arz ile şikâyet eylediler. Şeyhülislam da bunların maksatlarını anlattı; Sultan Mehmed Han, "Size böyle zulüm olduğuna benim rızam yoktur," dedi. Ardından işin aslını anlamak üzere Veziriazam Melek Ahmed Paşa'yı davet etti. Ancak sonucun nereye varacağını kestiremediği için korkusundan gelemedi. Bunun üzerine Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki kanundan gayrı vergilerin affedildiğine dair esnafın eline hatt-ı hümayun verildi.[6]

Esnaf ayrıca padişahtan, sadrazamın azlini ve ocak ağaları olan ve devlet işlerine karışan Kara Çavuş, Bektaş Ağa, Kethüda Bey, Samsuncu Sarı Kâtip ve Deli Birader'in katlini istediler. Bu durumu öğrenen ocak ağaları yeniçerileri Atmeydanı'na çıkararak köşebaşlarını tutup halkı sindirdiler.

Padişah tarafından azledilen Melek Ahmed Paşa'nın yerine Siyavuş Paşa getirildi.

SANA VEZARETİ KİM VERDİ?

Son esnaf ayaklanması ağaları endişelendirmişti. Askeri devreye sokarak şimdilik vaziyeti kurtarmışlardı. Ancak sarayda ağaların bitmek tükenmek bilmeyen müdahalelerine karşı bir hareket de oluşmaya başlamıştı.

Sarayda Kösem Valide Sultan zeki ve tedbir ehli bir kadındı. Dört padişah devrinde saltanat sürmeye alıştığı için bunu başkasına bırakmak istemiyordu. Bundan dolayı mehd-i ulyâ denilen asıl valide Hatice Turhan Sultan ikinci derecede kalıyordu. Ocak ağaları büyük valideyi tuttukları gibi o da bu ağaların devlet işlerinde bir temel taşı olduğuna inanmıştı. Şayet onlar olmazsa devlet işleri alt üst olacak sanır ve bundan dolayı onlara yardımcı olurdu. Bu durum ise ağalara daha büyük cesaret veriyordu.

Nitekim ayaklanmanın yatışmasından sonra veziriazam ile şeyhülislamı görüşmeye davet ettiler. Ocak ağalarından Bektaş Ağa veziriazamın kendilerinin muvafakati olmadan mührü kabul ettiğine kızarak, "Baka paşa karındaş! Sen bu işi ettin ama iyi etmedin," dedi. Siyavuş Paşa bu söze şaşırarak, "Biz ne ettik?" diye sorunca Bektaş Ağa, "Bizim müşaveremiz olmadan niçin mührü aldın? Sana vezareti kim verdi?" deyince veziriazam pervasızca, "Bana vezareti saadetlü padişah verdi. Ben talip ve ragıb olmadım. Hatta bir iki defa imtina ettim. Lakin ferman etti, emrine muhalefet olmaz, kabul ettim," diye mukabele edince Arnavut Bektaş yumuşayıp, "Böyle ise ne güzel, Allah mübarek eylesin. Ancak bizim meşveretimiz olmadan bir iş edeyim dersen vezirlik edemezsin," deyince Siyavuş Paşa, "Padişah hazretleri ne buyurursa fermanına göre hareket ederim; ferman padişahındır. Bizim ve sizin boynumuz kıldan incedir," sözleriyle Bektaş Ağa'yı ilzam ettikten sonra kendi sarayına geldi.

Bu görüşme sonunda görünüşte sükûnet meydana geldiyse de ağalar endişelenmişlerdi. İpin ucunu ellerinden kaçırmak istemediklerinden veziriazamı sınamak istediler. Kendisinden Yeniçeri Ocağı'na yeni on bin nefer yazılması için istekte bulundular. Veziriazam ise, "Ne münasebeti var?" diye bu tekliflerini reddetti.

Bu cevap her dediklerini yaptırmaya alışmış olan ağaları kızdırmıştı. Bunlar aralarında görüşerek kendilerine muhalefet edenleri temizlemeye karar verdiler. Bu temizliğe öncelikle saraydan başlayacaklardı. Temizleyecekleri saray ağaları ise küçük validenin adamları idi. Zira onlar Hatice Turhan Sultan vasıtası ile padişaha daha rahat nüfuz ediyor ve istediklerini elde edebiliyorlardı. Bu hal ise ağaların nüfuzuna yavaş yavaş darbe indiriyordu.

Ardından hedefte Sultan IV. Mehmed Han vardı. IV. Mehmed Han tahtından alaşağı edilerek yerine Şehzade Süleyman geçirilecekti. Süleyman'ın annesi saf bir kadındı. Böylece hem kendi taraflarındaki büyük valide sultanın hem de kendilerinin nüfuzunu sağlama almış olacaklardı.[7]

Bu karar sonrasında ağalar 2 Eylül 1651'de Ağakapısı'na varıp toplandılar. Şeyhülislam, kazaskerler, nakibüleşraf ve sair kadıları da davet ettiler. Ardından saraya kâğıt yazarak isimleri yazılı saray ağalarının kendilerine teslim edilmesini istediler.

Aslında son yıllarda yaşanan gelişmeler sarayda da bir nüfuz mücadelesinin başlangıcı olmuştu. Yaşı yetmişe yaklaşan ve kısa fasılalar hariç otuz yıldır devlet işlerinde müessir olmuş Kösem Valide Sultan ile padişahın annesi Hatice Turhan Sultan arasında çekişme artık önlenemez bir yola girmiş bulunuyordu.

Bu durum hiçbir işte çift başlılığın yürümediğinin ve bundan istifade ile nice güç odaklarının da ortaya çıktığının en büyük göstergesi olmaktaydı. Nitekim ocak ağaları Kösem Valide Sultan'a yakın durarak işlerini yaptırmak isterlerken, onların tahakkümünden bıkan saray ağaları ise Hatice Turhan Sultan etrafında bir güç oluşturmak çabasındaydılar. Zira ocak ağalarının ağır baskıları ve her işe müdahaleleri artık Enderun halkına ve saray ağalarına ağır gelmekte idi.

İşte kendilerine karşı büyük bir gücün ortaya çıktığını ve nüfuzlarının azalmakta olduğunu gören ocak ağaları şimdi bu yeni güç odağını kırabilmek için harekete geçmişti.

Ocak ağalarının ölüm listesindeki Başlala Süleyman Ağa, padişahın yazı hocası Reyhan Ağa ile Musahip İsmail Ağa gibi tevaşiler

yani kara hadımlar saray ağalarının ileri gelenlerindendi. Küçük valide sultanı etkilemek suretiyle ocak ağalarının nüfuzunu kırmaya çalışıyorlardı.

Ocak ağaları, şayet bu ağalar kendilerine teslim edilmezse o gece saraya girerek menfur planlarını gerçekleştireceklerdi. Bunun için mutemet bir adamlarını büyük valide sultana gönderip yapılacak işleri belirtmişlerdi. Aksi halde herkesi öldürebileceklerinden dem vurmaktaydılar.

Ocak ağalarının gücünden çekinen ve daha önce yaşanan nice acılı hallerden dolayı ürken Valide Kösem Sultan, selameti onların isteklerini kabul etmekte görüyordu. Kösem Sultan'ın bu hususta mahremleri kara hadımlardan baş kapıoğlanı ile Bostancıbaşı Ali Ağa ve bir de Kireççibaşı idi.

Fakat hesapta olmayan bir olay cereyan etti. Büyük valide sultanın cariyelerinden Melekî, kendisinin ele verilmemesi şartıyla bunu Turhan Sultan'a bildirmişti.

Turhan Sultan da olaylara vâkıf olduktan sonra bunları Başlala Süleyman Ağa ve Reyhan Ağa'ya anlattı.

UZUN GECE VE ACI SON

Başlala Süleyman Ağa da muhtelif vasıtalarla darbe planını en ince detayına kadar öğrendi. Ocak ağalarının planına göre gece demir kapı ve gizli kapılar açık bırakılacaktı. Ocak ağaları buradan girip, Turhan ve taraftarlarını götürecekler ve Şehzade Süleyman'ın cülusunu gerçekleştireceklerdi.

Bu bilgileri Hatice Turhan Sultan'a aktaran Süleyman Ağa, vaziyetin çok nazik olduğunu, şayet harekete geçilmezse büyük felaketin kapıda olduğunu söyledi.

Planın deşifre olması ile birlikte Başlala Süleyman Ağa'nın liderliğinde Turhan Valide'nin adamları hiç belli etmeden harekete geçti. Sarayın zülüflü baltacıları kethüdasıyla oda eskilerine ve bunlar arasında Küçük Mehmed dedikleri birine işi anlatıp onlardan söz

aldılar. Sonra hasodalılar da ittifaka alındı. Nihayet belirlenen gece bunlar silahlanarak hazır kıta beklemeye başladılar.

Saraydan ağaların teslim edilmemesi üzerine ocak ağaları planlarını tatbik etmek üzere hazırlandılar. Ölüm timi o gece harekete geçecek ve Hatice Turhan Sultan'a yakın olanları ortadan kaldıracak, IV. Mehmed Han'ı da alaşağı edecekti. Bir rivayete göre ise padişah zehir verilerek öldürülecekti. Bu işi ise kendi taraflarında olan hasodabaşı yapacaktı.

Diğer taraftan o akşam Veziriazam Siyavuş Paşa Anadolu ve Rumeli kazaskerlerini iftara davet etmişti. Ağa kapısında toplanan ocak ağaları Enderun'dan istedikleri tevaşîlerin isimlerini havi bir tezkireyi Veziriazam Siyavuş Paşa'ya da yollayıp kendisini ağa kapısına davet etmişlerdi. İftardan sonra tezkireyi getiren Samsuncu Ömer, veziriazam ile buluşup meseleyi anlattı. Siyavuş Paşa, kazaskerlerin gitmelerine müsaade ettikten sonra kendisi de abdest almak üzere içeri gitmişti.

Siyavuş Paşa'nın silahtarı, katiyen Ağakapısı'na gitmemesini, kendisine suikast yapılacağını bildirdi. Bu haber üzerine Siyavuş Paşa tereddüt etti. Samsuncu Ömer'i çağırıp, "Ağaların kendisini istemelerinden kasıtları nedir?" diye ısrarla sual etti. O da dört tevaşînin başını istemek olduğunu, yoksa kendisine bir düşmanlıkları olmadığını söyledi.

Bunun üzerine veziriazam, "Bu hususu tehir etmek doğru olur ve cemiyete varmanın da münasebeti yoktur, seninle beraber saraya gidelim," diyerek saraya gitti. Divan günlerinde bölük ağalarının oturdukları sedire oturup reisülküttaba istenilen tevaşîlerin isimlerini yazdırıp arz etti. Ancak çok geçmeden harem tarafında kızılca kıyamet koptu. Gürültüler üzerine veziriazam ile samsuncu kaçarak biri kendi sarayına ve öteki de Ağakapısı'na gidip Harem-i Hümayun'daki hadiseyi anlattı.

Harem'de neler oluyordu? Veziriazamın yatsı vakti gelip ocak ağalarının isteği üzere dört harem ağasının katlini istediği tezkireyi

saraya ulaştırmasıyla birlikte Süleyman Ağa'nın işareti üzere evvela Enderun halkı harekete geçti.

Evvela Sultan Mehmed'i zehirlemeyi üzerine almış olan haşodabaşı öldürüldü. Ardından Harem-i Hümayun'a girip büyük validenin dairesine yürüdüler. Baş kapıoğlanı, kavuklu tevaşîlerle (kara hadımlar) valide sultanı bekliyordu. Bunlar Süleyman Ağa'nın maiyetindeki adamlara mani olmak istediler. Süleyman Ağa'nın vurun demesiyle kapı oğlanı yaralanırken diğer görevliler yaralı yarasız kaçtılar.

Kösem Valide Sultan, dışarıdaki ayak sesleriyle gürültüyü işitince beklediği yeniçerilerin geldiklerini sandı. Yüksek sesle nöbetçilerini çağırıp, "Geldiler mi?" diye sorunca, içeriye giren Süleyman Ağa, "Belî (evet), geldiler; taşraya buyurun," diyerek cevapladı.

Bu cevap üzerine büyük valide gelenlerin kim olduklarını anladı. Derhal odalar içinden kaçıp dolap üzerinde bir yerde saklandı ise de kendisini takip edenler arayıp saklandığı yerden aşağı indirdiler. Zülüflü baltacılar eskilerinden Küçük Mehmed, valideye vura vura sersem edip perde iplerinden birini kesip boğazına geçirerek boğdu (1651 Ağustos).[8]

VALİDENİN VÂRİSİ Mİ OLDUN?

Sadrazam Siyavuş Paşa, kendi sarayına gittikten az bir müddet sonra padişahın acele gelmesi yönündeki emrini aldı. Süratle tekrar saraya geldi. Sultan Mehmed, veziriazama, "Bak Lala! Ahval malum olmuştur. Sadakat ile hizmetinde kaim ol. Devletime ihanet üzere olanların cezası verilsin," dedi.

Siyavuş Paşa da gerekenlerin yapılacağını bildirip dışarı çıktı. Her ihtimale karşı sarayın açık bırakılan kapıları kapatılarak saray halkı silahlandırıldı. Ertesi sabah harekât tamamlanacaktı.

Nitekim Siyavuş Paşa ertesi sabah erkenden iş başındaydı. Öncelikle Bostancıbaşı Ali Ağa ile beraber sarayda büyük valide lehine çalışan adamlarının başları kesildi.

Bir taraftan da kazaskerler, ulema ve vezirler saraya davet edildiler. Ocak ağalarının cemiyetine gidenlerin dışındaki devlet adamları geldiler. Şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz Efendi padişah tarafından davet olunmasına rağmen saraya gelmeyip ağaları gücendirmemek için onların yanına gitmişti.

Sultan Mehmed, Babüssaade önüne kurulan tahta oturdu. Sabık kazaskerlerden Hanefi Efendi ile Hocazade Mesud Efendi'nin tavsiyeleriyle sancak-ı şerif çıkarıldı. Padişah fermanına muhalefet edenlerin katillerine dair fetva verildi. Halk, sancak-ı şerif altına davet edildi. Davete icabet etmeyen şeyhülislam ile kazaskerlerin azil olundukları ilan olundu. Ocak ağalarıyla yanlarındaki ulema ve saire artık Ağakapısı'nda kalamayarak yeni odalardaki Orta Camii'ne gittiler. Yeniçeri ağası hareketinden evvel ata binerken, "Bu adamların ettikleri nedir? Umur-ı devlete müdahale edenleri istemeziz dediğimiz için valide sultanı etba'ıyla katlettiler. Bu ne iştir? Bundan sonra validenin kanını isteriz," deyince yeniçerilerin arasından biri, "Sen validenin vârisi mi oldun," diye bağırdı. Diğer yeniçerilerde seslerini çıkarmadılar. Bu hal ocaklının da ağaların tahakkümünden ve hasis emellerine âlet olmaktan bıkmış olduklarını göstermekteydi. Zira gizliden gizliye bunlar aleyhinde söylentiler çoğalmış ve sıklaşmıştı. Ağaya karşı söylenen sözün ne demek olduğunu Kara Çavuş ve arkadaşları anladılarsa da atıldıkları maceradan geri dönmediler.

Saraydaki ulemadan Hoca Sadeddin Efendi'nin torunu Ebu Said Efendi şeyhülislam, Hanefi Efendi ile Hocazade Mesud Efendi Rumeli ve Anadolu kazaskeri oldular. Halk, asker, akın akın sancak-ı şerif altına geliyorlardı. Sarayın içi, dışı, Ayasofya, Sultanahmed meydanları halkla doldu. Sipahilerle, cebeciler de geldiler. Eski odalardaki (Şehzadebaşı'nda) yeniçeriler Orta Camii'ne varmayıp silahlarını alarak sancak-ı şerif altına geldiler. Bunların gelmesi ocağın inhilâline alâmetti. Kolluk yani karakol bekleyen İstanbul'un muhtelif semtlerindeki yeniçeri efradı da saraya gelmişti.

Sadece ocak ağaları, maiyetleri ve belli bir zümre ile Orta Camii'nde kalmışlardı. Yeni Müftü Ebu Said Efendi'nin isteği üzerine

ağalar bir hatt-ı hümayunla saraya davet olundular. Buna rağmen yeniçeri ağası, "Bizden anda varır yok. Biz burda dururuz ve padişahımıza asi olmazız. Üzerimize gelirlerse müdafaa edip dövüşürüz," diye cevap verdi. Ağaların bu vaziyetini gören ocağın çorbacı, odabaşı ve saireleri de birer birer çözülüp sancak-ı şerif altında gittiler. Ağalar bundan sonra birbirlerine söylenip tariz etmeye başladılar.

Ağaların yanında duran Karaçelebizade ile kazaskerler ve diğer ulema vaziyetin değişmekte olduğunu anlayıp dağılarak saraya geldiler. Karaçelebizade Yalı Köşkü tarafından saraya geldiyse de bostancıbaşı yanında alıkonup saraya davet edilmeyerek Samatya'daki bahçesine gitti.

Ocak ağalarının da artık bütün ümitleri kırılmıştı. Müftü Ebu Said'e ve Başlala Süleyman Ağa'ya affedilmeleri için tezkireler gönderdiler. Bunlara muvafık cevap verilip her biri birer memuriyetle ocaktan uzaklaştırıldılar. Yeniçeri ağalığı sekbanbaşı olan Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'ya, kul kethüdalığı da zağarcıbaşılıktan mazul Küçük Kasım Ağa'ya verildi.

Sabık Yeniçeri Ağası Kara Çavuş Mustafa'ya Temeşvar eyaleti, kul kethüdalığından ayrılan Çelebi Mustafa'ya vezirlik ile Bosna eyaleti ve Bektaş Ağa'ya da Bursa sancağı verildi. Önce memuriyetle merkezden uzaklaştırılan zorbalar, çok geçmeden temizlik harekâtına maruz kaldılar.

Bektaş Ağa Bursa'ya gitmeyip saklandı ise de sonra yakalanıp sarayda başı kesildi. Memuriyeti mahalline gitmek üzere Silivri'deki çiftliğinde bulunan Kara Çavuş Mustafa oradan alınarak bir kayıkla saraya getirilip padişah tarafından sual ve cevaptan sonra bostancıbaşıya teslim edilip boğuldu. Kethüda bey de memuriyeti mahalline giderken Kara Çavuş'un idamını haber alarak Bosna'ya gitmeyerek kaçtı ise de Firecik'te yakalanarak boğuldu. Sabık Şeyhülislam Karaçelebizade de Sakız'a sürüldü.

Karaçelebizade özellikle Sultan İbrahim Han'ın hal'inde yüzüne karşı söylediği pervasızca sözleri nedeniyle saray ahalisince sevilmezdi. İlmî yönü yüksek olmasına rağmen hak sözü söylerim

diye birçok kimseleri kırmış olduğunda düşmanı da çoktu. Bu itibarla 1657 yılında vefatına kadar bir daha İstanbul'a dönüşüne izin verilmeyecektir.[9]

Sanmanız mihnet ve gam bülbüle gülden geldi
Kafese girdi bela başına dilden geldi

Böylece büyük bir çatışma çıkmadan ve hiç kan dökülmeden ocak ağalarının zulmü bertaraf edildi. Sarayda, hükümet erkânı ve ulema arasında ocak ağalarına mensup olanlar birer birer azl ve tebdil olunurken bir kısmı da müsadereye tâbi tutuldular. Silistre eyaletine tayin edilmiş olan Melek Ahmed Paşa Malkara'ya sürgün edildi. İstanbul'da et işi ağalar inhisarında olduğundan onların bertaraf olması üzerine et on akçeden sekize indi.

VALİDE-İ ŞEHİDE: MAHPEYKER KÖSEM SULTAN

O, Sultan I. Ahmed Han'ın eşi ve IV. Murad Han ile Sultan İbrahim'in validesidir. Sultan IV. Mehmed Han'ın babaannesidir. Tam dört padişah döneminde sarayda etkin rol oynamıştır. Sultan Mustafa ve Sultan II. Osman devirlerini de idrak etmiştir. Sultan IV. Murad ve Sultan IV. Mehmed'in tahta çıkışlarında küçük yaşta bulunmaları nedeniyle saltanat naibesi sıfatıyla görev yapmıştır. Devlet işlerinde padişahlardan ziyade tecrübe sahibi olmuştur. Saraydaki güç odaklarının çekişmesi sonucunda Harem'de feci bir surette öldürülmüştür. Bu son hadiseden hareketle bazı tarihlerde, romanlarda, dizi ve filmlerde ihtiraslı, hırslı, makam sevdalısı bir kadın olarak gösterilmiş ve zihinlere o şekilde işlenmiştir.

KİMDİR MAHPEYKER KÖSEM SULTAN?

Hayatının ilk yıllarına dair bilgiler mevcut değildir. Saraya ne zaman ve nasıl alındığı dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Muhtemelen 1589 yılında doğdu. Bir Rum rahibinin kızı olup asıl adı Anastasya idi. Ufak yaşta yetim kaldığı zannedilen bu kız Bosna Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından Osmanlı Haremi'ne gönderildi.

Sarayda kendisine Mahpeyker ismi verildi. Güler yüzü, güzelliği ve güzel konuşmasıyla dikkat çekiyordu. Kösem adının kendisine,

çok güzel, tüysüz bir cildi olduğundan veya sarayda diğer hasekilere göre önde olduğundan ve gayet yetenekli olmasından dolayı verildiği rivayet edilir. Kaynaklarda uzuna yakın boylu, zarif, cazibeli, yol yordam bilen, zeki bir kız olarak tarif edilmiştir. Saraya geldiğinde zekâsı, ahlakı ve güzelliğiyle I. Ahmed Han'ın hemen dikkatini çekti ve 1604 tarihinde onun haremine girdi.

On beş yaşlarındayken I. Ahmed Han'ın hasekisi oldu. Ondan sırasıyla 1606 yılında Fatma Sultan'ı, 1608'de Ayşe Sultan'ı, 1611'de Şehzade Murad'ı, 1612'de Şehzade Süleyman'ı, 1613'te Şehzade Kasım'ı ve 1615 yılında Şehzade İbrahim'i dünyaya getirdi.

Kösem Sultan, kocası I. Ahmed Han'ın vefatı üzerine Topkapı Sarayı'ndan ayrılarak Bayezid'deki Eski Saray'a gönderildi. I. Mustafa Han ve II. Osman Han'ın saltanatları süresince toplam altı yıl Eski Saray'da ikamet etmek zorunda kaldı. 10 Eylül 1623 tarihinde Oğlu IV. Murad'ın tahta çıkışı ile Topkapı Sarayı'na bir daha geri dönmemek üzere yerleşti.

IV. Murad'ın cülusunun ardından Kösem Sultan Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na büyük bir alayla gelerek hem valide sultan, hem de naibe-i saltanat oldu. Oğlu on bir yaşında ve o güne kadar tahta çıkan en küçük padişahtı. Böylelikle, "makam-ı mehd-i ulyâ" denilen saltanat makamı, on yıla yakın, bizzat Kösem Sultan'ın olacaktı. IV. Murad Han tahta çıktığı gün, Mahpeyker Sultan ise otuz üç yaşındaydı.

IV. Murad Han'ın henüz on iki yaşında olması nedeniyle oğlunun saltanatının ilk yıllarında naibe-i saltanat olarak devlet idaresindeki yerini aldı.

Sultan IV. Murad'ın tahta çıkmasının öncesinde gerek II. Osman Han'ın şehadeti ile ortaya çıkan karışıklıklar gerekse I. Mustafa Han zamanında baş gösteren anarşi sebebiyle devlet düzeni ciddi biçimde sarsılmıştı. IV. Murad Han'ın çocuk yaşta olması şimdi bu durumu daha da güçleştirecekti. İşte bu karışık devrede Mahpeyker Kösem Sultan, naibe-i saltanat olarak çok önemli bir görev üstlenmiş oldu.

Yeniçeriler başta cülus bahşişi istemediklerini söylemelerine rağmen daha sonra sözlerinde durmayarak cülus bahşişi için ayaklandılar. Hazinedeki para sıkıntısından dolayı saraydaki birçok kıymetli eşyalar eritilip para bastırıldı. Böylelikle yeniçerilerin bu isyan hareketi başarıyla atlatıldı. Bu başarıda Kösem Sultan'ın payı oldukça büyüktür. Eski Saray'da gayet sakin, sessiz ve huzurlu bir hayat süren Kösem Sultan, oğlunun çok küçük yaşta padişah olması ile birdenbire kendisini zorlu devlet işlerinin içinde buldu. Bağdad'ın elden çıkması, eyaletlerdeki itaatsizlikler, Abaza Mehmed Paşa'nın isyanı, Kazan eşkıyasının boğaza kadar sokulması ve Kırım'daki huzursuzluklar, naibe-i saltanat olan Kösem Valide Sultan'ı oldukça zorlayan siyasi meseleler olmuştur.

Kösem Sultan devlet adamları ile bu sorunların çözümü için bizzat çalışmaktaydı. Bu sırada IV. Murad da annesinin yanında devlet işlerini öğreniyordu. Kösem Sultan naibelik makamını IV. Murad'ın 1632 yılında mutlak idareyi eline almasına kadar sürdürdü. Bu tarihten sonra IV. Murad Han'ın doğrudan işlerin başına geçmesi üzerine işlere karışmadı. Buna rağmen IV. Murad Han idareyi tamamen ele aldığı dönemde bile büyük bir saygı ile validesinin fikirlerine itimat ederdi.

IV. Murad Han Bağdad Seferi'ne çıkarken hal' söylentilerinin dolaşması üzerine zamanında kendisini ikaz etmeyi bildi. Yine IV. Murad Han'ın kardeşlerini ortadan kaldırdığı devrede Şehzade İbrahim'in öldürülmesini emretmesine rağmen Kösem Sultan'ın gayretleri sayesinde oğlunu bu fikirden vazgeçirerek Osmanoğulları'nın devamını sağladı. Şayet Kösem Sultan'ın bu gayretleri olmasaydı, Osmanlı Devleti IV. Murad'ın 1640 tarihindeki ölümüyle fevkalade bir dağılma sürecinin akabinde çok kısa bir zaman zarfında ortadan kalkabilirdi.

8 Şubat 1640 tarihinde IV. Murad Han'ın ölümü üzerine diğer oğlu Şehzade İbrahim'in cülusu ile Kösem Sultan bir kez daha naibe-i saltanat olarak devlet işlerini yeniden eline aldı. Böylece iki evladının saltanatını gören ilk valide sultan oluyordu.

Sultan İbrahim'in ardından tahtın herhangi bir vârisi bulunmuyordu. Bu tehlikeyi farkında olan valide sultan ilk iş olarak Osmanlı soyunun devamını sağlamak için Sultan İbrahim'e çok sayıda cariye, gözde sundu.

Sultan İbrahim'in sekiz yıllık saltanatında hükümdara karşı bir muhalefet meydana gelmişti. Devlet erkânı ve yeniçeri ağaları padişahın hal' edilmesi konusunda fikir birliğine varmışlardı. Sadrazam Sofu Mehmed Paşa, Şeyhülislam Abdürrahim Efendi, Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, Hanefi Mehmed Efendi ve Muslihiddin Ağa gibi devlet adamları valide sultana başvurarak Sultan İbrahim'in hal' edilmesini ve yerine şehzade Mehmed'e biat edilmesi için kendilerine göndermelerini istediler. Kösem Sultan ilk başta bu cülusa karşı çıkarak devlet geleneğinden ödün vermedi ve oğlu İbrahim'i bu tehlikeden kurtarmaya çalıştı. Fakat başarılı olamadı. Sonradan çaresiz kalıp torunu Mehmed'i saltanat için bizzat hazırladı.

8 Ağustos 1648 tarihinde İbrahim Han tahtan indirilerek IV. Mehmed Han saltanata getirildi. Henüz yedi yaşında olan IV. Mehmed'in bir saltanat naibine ihtiyacı vardı. Mahpeyker Kösem Sultan'ın devlet geleneği gereği bu cülusun ardından Eski Saray'a geçerek valide sultanlık makamını bırakmalıydı. Fakat yılların vermiş olduğu tecrübe nedeniyle ve padişahın çok küçük yaşta bulunması dolayısıyla Harem'de kalmaya devam etti. Böylece Osmanlı tarihinde bir ilk olarak torununun saltanatında büyük valide, valide-i muazzama, koca valide, ümmü'l-müminin, sahibetü'l-makam, valide-i atika, valide-i kebire gibi sıfatlarla görevini sürdürmeye devam etti.

Gelini Turhan, valide sultan oldu ise de, sarayda Kösem Sultan'dan sonra ikinci konumdaydı. Osmanlı sarayında ilk kez olmak üzere iki valide sultan vardı. Mehmed'in yirmi iki ya da yirmi üç yaşındaki genç annesi Hatice Turhan Sultan ve ondan çok daha deneyimli olan büyükannesi Mahpeyker Kösem Sultan! Osmanlı devlet yapısında asla prim verilmeyen çift başlılığın vereceği zararlar çok geçmeden görünmeye başlayacaktı. Zira menfaati elden gidenler ile nüfuz sahibi insanların her biri birer validenin yanında güç oluşturmaya başlayacaklardı.

Sultan IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında yine Mahpeyker Kösem Sultan devlet işlerini omuzlamıştı. Ancak İbrahim Han'ı tahttan indirip ölümüne sebep olan ağaların devlet işlerine müdahaleleri her geçen gün artıyordu. Bu durum büyük çekişmelerin habercisi gibiydi. Sık sık yapılan sadaret değişiklikleri de devlet ekonomisini sarsıyor karışıklıklar büyüyordu. Zamanla dışarıdaki ocak ağalarına karşı saray ağaları bir grup oluşturmaya başladılar. Bunlar ise padişahın validesi Turhan Valide Sultan'ı daha aktif olmaya sevk ediyorlardı. Böylece sarayda gruplaşma başladı.

Zamanla ellerindeki nüfuzu kaybedeceklerini anlayan ocak ağaları yeni bir ihtilalin fitilini alevlendirmek için girişimlere ve fırsat kollamaya başladılar. Bunlar IV. Mehmed Han'ı tahttan indirip yerine kardeşi Süleyman'ın çıkartacaklardı. Yıllardır Ocak ağalarının nüfuzunu ve çıkardığı karışıklıkları bilen Mahpeyker Kösem Sultan büyük bir fitneye ve çatışmaya yol açmamak için bu işe rıza gösterdi.

Ancak durumdan haberdar olan saray ağaları tertibatlarını çoktan almışlardı. Nitekim 2 Eylül 1651 gecesi 61 yaşına gelmiş olan Mahpeyker Kösem Valide Sultan, Başlala Uzun Süleyman Ağa ve taraftarları tarafından, dairesinde perde ipiyle, boğularak öldürüldü.

3 Eylül 1651 sabahı Kösem Sultan'ın cenazesi sevenlerinin gözyaşları eşliğinde önce Eski Saray'a nakledi. Techiz ve tekfin işleri burada yapıldı. Sultanahmed Camii'nde kılınan cenaze namazı sonrası eşi Sultan I. Ahmed'in türbesine götürülerek defnedildi. İstanbul'da neredeyse ölümüne ağlamayan kişi kalmamıştı. Zira bu büyük şehirde onun iyiliğini görmeyen insan kalmamıştı.

Hayatı hayır, hasenat, iyilik, zorda kalanlara yardım ve saire ile geçmişti. Çocuk padişahlar döneminde devletin üzerinde ise koruyucu kanatları hep var olmuştu.

Mahpeyker Kösem Valide Sultan; Valide-i Muazzama, Valide-i Maktûle, Valide-i Şehîde, Ümmü'l-Mü'minîn, Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat, Valide-i Kebîre, Valide Sultan, Valide-i Atîka, Sahibetü'l-Makam unvanları ile anıldı.

Sultan IV. Murad ve IV. Mehmed'in saltanatının başlarında padişahların çok küçük yaşta olmaları nedeniyle neredeyse devlet işlerini tek başına idare etti. İleri görüşlülüğü, tecrübesi, zekâsı ve becerikli yapısı ile Osmanlı Devleti'ni daha büyük badirelerden kurtardığında şüphe yoktur. IV. Murad Han'a Şehzade İbrahim'i öldürtmemesi belki de devletin devamını sağlayan hususlardandır. Hayatının son zamanlarında IV. Mehmed'i iktidar hırsıyla tahttan indirmek ve öldürtmek istediği ifade edilir. Oysa bu tertibin içerisinde asıl olarak nüfuzlarının biteceğini anlayan ocak ağaları vardır. Muhtemelen Büyük Valide ya bunlara karşı durmayı göze alamamış veya büyük bir fitnenin önünü kesebilmek için bu tertibe istemeden evet demek durumunda kalmıştır. Ancak bu vaka kendisinin öldürülmesine yol açacaktır.

Mahpeyker Kösem Valide Sultan, hüsn-i cemali, aklı ve zekâsı, hayrat ve hasenatıyla meşhur saliha bir valide sultandı. Edindiği servetlerin tamamını İstanbul'da ve taşrada hayır eserleri yaptırarak harcadı. Halk arasında, iyiliksever ve dindar olarak tanınmasına hizmet edecek güzel faaliyetlerden hiçbir zaman geri kalmadı.

Zaman zaman güvendiği adamlarına şehirdeki yoksul ve garipleri tespit ettirirdi. Ardından kendisi tebdil-i kıyafet şehre çıkar ve önceden tespit ettirdiği yoksullara zekât ve sadakalar dağıtırdı.

Her yıl Recep ayında yine tebdil-i kıyafet saraydan çıkıp katiller hariç hapislerdeki suçluların borçlarını ya da suçlarının karşılığında tazminatını ödeyip onların serbest kalması ile bizzat ilgilenirdi.

Her yıl hac mevsiminde küçük saka ve büyük saka denen iki vazifeliyi hacı kafileleriyle yola çıkartıp bunlar vasıtasıyla yol boyunca hacılara soğuk sular, bazı konaklarda da şeker şerbetleri dağıttırırdı.

Çeyizleri olmadığı için evlenemeyen yetim kızların bulunup onlara gerekli çeyizin yanında oturacakları evlerin de verildiği bir vakıf oluşturmuştu.

Saraydaki cariye ve köleler onun sayesinde efendiden üstün hale gelirlerdi. Ünlü Tarihçi Naima onun bu konudaki faaliyetlerini şöyle nakletmektedir:

Kösem Sultan kölelerine iki-üç yıl hizmetten sonra azat eder eski saray görevlileriyle ya da dışarıdan uygun kişilerle evlendirirdi. Kadınlara yetenek ve mevkilerine göre çeyiz, mücevher ve birkaç kese para verir, eşlerinin uygun mevkilerde olmasını gözetirdi. Bu eski kölelerine yıllık maaş bağlayarak bakar, dinî bayramlarda ve mübarek günlerde onlara keseler dolusu para verirdi.

Onun ayrıca muhtaçlara maaş bağladığı da bilinmektedir.

Naima tarihinde onun ölümü ile binlerce kişinin İstanbul'da muhtaç duruma düştüğü yazılıdır.

Mekke ve Medine'deki mübarek makamlara gösterdiği hürmet ve yaptığı hizmet emsalsizdir. Vakfiyesinde Mekke ve Medine'ye giden hacılara su sağlanması amacıyla otuz deve tahsis edilip yirmi beşinin su taşıma, beşinin de gerekli araç gerecin taşınması için ayrılacağı altı deveci ve altı saka olarak hizmet vereceği belirtilmişti.

Yine Medine'de kırk kişiye ve bunların yedekleri yirmi beş kişiye her gün üç İhlâs-ı şerif ve bir Fatiha okumalarının karşılığında bir bedel ödeneceği de kayda bağlanmıştı. Ayrıca Kösem Sultan Haremeyn'in yoksullarına ve yoksul hacılara her yıl gömlek, yün palto, yemeni ve sarık kumaşı dağıtılması, Kudüs, Mekke ve Medine camilerinde Kur'ân okutulmasına dair hayır işleri gerçekleştirdi. Kösem Sultan Hz. Peygamber soyundan gelen iki yüz kişiye Recep, Şaban ve Ramazan aylarında tahsisat verilmesini sağladı.

Mahpeyker Kösem Valide Sultan'ın yaptırdığı hayır eserleri de sayısızdır.

Üsküdar'da yaptırdığı Çinili Külliyesi, IV. Murad Han ve Sultan İbrahim devrinde yapılan tek selatin eser olma özelliğine sahiptir. Çinili Külliyesi cami, mektep, çeşme, darü'l-hadis, mahfil-i hümayun ve çifte hamamdan meydana gelen oldukça büyük bir külliye olarak inşa edilmiştir.

Kösem Sultan ayrıca Çakmakçılar'da Valide Hanı olarak bilinen şehrin en büyük hanı ile Üsküdar'ın merkezinde bir hamam, Şehremini, Yenikapı ve Beşiktaş'ta çeşmeler, Boğaziçi'nde Anadolu Kavağı Mescidi, Sultan Selim civarında Valide Medresesi Mescidi ve çeş-

mesi, Ayasofya ile Kapalıçarşı arasında çifte hamam ve Yenikapı'da bir hamamı inşa ettirmiştir. Abdülmecid Şeyhî Efendi'nin Eyüp'teki türbesini de ihyâ etmişti.

Valide sultan, Anadolu toprakları dışında Eğriboz, Midilli ve Kıbrıs gibi yerlerde de vakıflar tesis etmiş, Livadya yakınlarında köprü, Kahire'de su terazisi yaptırmıştı.[10]

TARHUNCU AHMED PAŞA

Ağalar devri kapandıktan sonra, IV. Mehmed Han, Siyavuş Paşa'yı sadaretten alarak yerine Hocazade Mesut Efendi'nin tavsiyesi üzerine Tarhuncu Ahmed Paşa'yı getirdi. 20 Haziran 1652'de sadrazam olan Tarhuncu Ahmed Paşa, bu vazifeyi, mali tedbirlere kimsenin müdahale etmemesi şartı ile kabul etti. Bütçedeki mali durumu yakından takip etmiş olan Ahmed Paşa, hal çarelerini de iyi biliyordu. Yapacağı işleri bir plan dâhilinde şöyle sıraladı: Girit'in fethini tamamlamak, donanmayı ıslah etmek, hazine için gerekli parayı sağlamak ve hazineye borcu olanlardan parayı tahsil etmek.

Sadrazamın bütçe açığını kapatmak için bütün devlet memurlarına irsaliye vergisi koyması, mesken ve değirmenlerden vergi alması ulema arasında kargaşa çıkmasına sebep oldu. Hatır ve gönle bakmadan çalışan yeni sadrazam, haksız kazanç yollarını kapadı. Bu sırada defterdarlığa getirilen ve vergilerin toplanmamasından şikâyetçi olan Mustafa Paşa, buna bir çare bulunmasını istedi.

Neticede padişahın hazır bulunduğu bir toplantıda Erzurum, Çankırı, Kastamonu, Manisa gibi eyalet ve sancakların iltizama bağlanmasına ve valilerin bu iltizamdan muayyen bir kısmını hazineye göndermelerine karar verildi. Ayrıca has, zeamet, tımar ve paşmaklıklardan gelen gelirden bir miktarın hazineye alınması kararlaştırıldı. İlk olarak da kendi haslarından yirmi bin kuruşu hazineye terk etti.

Bundan başka bütün dirliklerin hesaplarının dökümünü ihtiva eden bir defter sadrazam tarafından padişaha sunuldu. Bütçe açığını kapamak için masraflar kısıldı. Maliyeciler, kaynaklarda Tarhuncu

bütçeleri veya layihaları olarak geçen iki bütçe hazırladılar. Masrafların kısılması bazı devlet erkânının hoşuna gitmedi ve bunlar Sultan IV. Mehmed Han'a sadrazamın kendisini tahttan indirerek yerine şehzade Süleyman'ı çıkaracakları iftirasında bulundular. Daha çocuk yaşta olan padişah, bu entrikalara kanarak Tarhuncu hakkındaki fikrini verdi.

Tarhuncu Ahmed Paşa tersanede Derviş Paşa ile bazı meseleleri görüşürken sebepsiz bir şekilde padişah tarafından çağırılınca olayı anladı. Abdest almak istedi. İbriğini getirdiler ve abdest aldıktan sonra, "Sizi Allaha ısmarladık. Ahret haklarınızı helal eylen. Ancak bize gadreyleyenler de yaşayamazlar inşallah!" dedi. Orada olanlar durumu anlamayıp, "Paşam! Hayır söylen! Bu ne iştir?" dediklerinde, "Ben rüyamı gördüm," deyip helalleştikten sonra birkaç rekât namaz kılıp tövbe istiğfar etti. Sadakalar dağıttı. Deniz yoluyla önce Sarayburnu'na oradan da Hasbahçe'ye getirildi. Burada bir bostancıbaşı tarafından boğularak şehit edildi. Cesedi Demirkapı'dan dışarı bırakıldı. Tarhuncu Ahmed Paşa'nın yerine 30 Mart 1653'te Kaptan-ı Derya Derviş Mehmed Paşa getirildi.[11]

Bu arada Derviş Mehmed Paşa'nın yerine kaptan-ı derya olan Çavuşoğlu Mehmed Paşa, Çanakkale Boğazı'nın çıkışında Venedik donanmasının bulunmamasından faydalanarak Girit'e yardımcı kuvvet ve mühimmat götürdü. Dönüşte Rodos'a uğradığı sırada Venedik donanması üzerine geldi ise de muharebeye cesaret edemedi. Çavuşoğlu da taarruza cesaret edemeyerek İstanbul'a döndü. Bu hareketi Çavuşoğlu'nun azline sebep oldu.

SADARET ATEŞTEN GÖMLEK OLDU!

1653 senesi Aralık ayında Budin Valisi Kara Murad Paşa kaptan-ı deryalığa tayin edildi. Kara Murad Paşa 1654 senesi Mayıs ayında sefere çıkarak, Çanakkale Boğazı çıkışında bekleyen Venedik donanması üzerine hücum etti. Mağlup olan Venedik donanmasının gemilerinin çoğu battı. Düşman amirali ölenler arasında idi. Bu başarıdan sonra Girit'e mühimmat götüren Kara Murad Paşa, son-

bahara doğru İstanbul'a döndü. Bu sırada geçirdiği felç yüzünden sadaretten alınan Derviş Mehmed Paşa'nın yerine Halep Valisi İbşir Mustafa Paşa getirildi.

İbşir Paşa, meşhur Abaza Mehmed Paşa'nın yeğeni olup, yanına topladığı sekban ve leventlerle etrafa zulüm yapan, söz dinlemeyen bir vezirdi. Abaza Hasan Paşa İsyanı'nda, bu asinin yanında yer aldığından isyanın bastırılması için İbşir Paşa'ya valilik verilmişti. Onu sadrazam yaparak İstanbul'a getirmek suretiyle, her an çıkarabileceği bir isyanın önüne geçilmek istenmişti. Fakat İbşir Paşa, hemen İstanbul'a hareket etmedi. İstanbul'daki nüfuzluların emrine girmek istemediğinden Anadolu'daki karışıklığı düzelttikten sonra geleceğini bildirdi.

Halep'ten ayrılan İbşir Paşa, kalabalık bir ordu ile Konya'ya geldi. Şam, Halep ve Bağdad valiliklerine kendi adamlarını tayin etti. İstanbul'a geldiği zaman maiyetinde yirmi bin kadar asker vardı. İbşir Paşa'nın İstanbul'daki hoşa gitmeyen icraatlarına Anadolu'dan gelen şikâyetler de katılınca, durumu nazikleşti. Yanında getirdiği sipahilere vadettiğini veremeyince de, bunlarla arası açıldı.

Sadrazamın Anadolu'da bıraktığı adamları, halkı ezdiklerinden İstanbul'a şikâyetler yağıyordu. İbşir Paşa'nın bu sırada Kaptan-ı Derya Kara Murad ile de arası açıldı. Murad Paşa sadrazamın kendisini donanma ile İstanbul'dan uzaklaştırıp sonra da azlettireceğini öğrenince, İbşir Paşa'dan memnun olmayanları türlü vaatlerle kendi yanına çekti. Sonra da asker taifesini İbşir Paşa aleyhine kışkırttı.

Nitekim Yeniçeriler ile sipahiler, 10 Mayıs 1655'te Atmeydanı'nda toplanarak, İbşir Paşa, şeyhülislam ve kul kethüdasının katlini istediler. Şeyhülislam ve sadrazam saraya sığındı. İsyancılar sadrazamın Ayasofya'daki konağını hücum ile yağmaladılar. Ertesi günü de Şeyhülislam Ebu Said Efendi'nin konağını talan edip Hasan Can ailesinin yüz elli seneden beri biriktirdikleri eşya ve kitapları yağmaladılar. Durumun yatışmadığını anlayan IV. Mehmed Han, İbşir Paşa'yı azlederek yerine Kara Murad Paşa'yı getirdi. Fakat asiler sadrazamın katlinde diretince, idam edildi.

İkinci defa sadarete getirilen Kara Murad Paşa, bol vaatlerde bulunarak iş başına geldiğinden, hazine işlerini ve devlet itibarını alt-üst etti. Kapıkulu süvarilerinin veledeş denilen paralarını ödediği gibi, Revan ve Bağdad seferlerinde isimleri defterden çıkarılan sipahileri tekrar deftere kaydettirdi. Tarhuncu Ahmed Paşa'nın, ölümü bahasına büyük bir gayretle yirmi beş bine indirdiği sipahi mevcudu elli bine, indirilen yeniçeri sayısı da tekrar seksen bine çıktı. Bu durum devlet hazinesine büyük darbe vurdu. İbşir Paşa'nın idamı üzerine Türkmen Voyvodası Abaza Hasan Paşa, Anadolu'da karışıklık çıkarmaya başladı. Olayları önleyemeyeceğini anlayan sadrazam, hacca gitmek gayesiyle 19 Ağustos 1655'te istifa etti ve Şam Valiliği'ne tayin edildi. Yerine Süleyman Paşa sadarete getirildi.

Süleyman Paşa, sadarete geldikten sonra Anadolu'da kargaşalık çıkaran Abaza Hasan Paşa ile müttefiki Seydi Ahmed Paşa'yı Boğazhisar'ın muhafazası ile vazifelendirerek Anadolu'dan uzaklaştırdı. Sadrazam bütçenin dengesizliği ve devlet işlerine her taraftan gelen müdahalelerden ne yapacağını şaşırmıştı. Bozuk ve karışık akçe sebebiyle esnaf, halk ve asker arasında çekişme eksik olmuyordu.

Devlet idaresine tam olarak sahip olamayan Süleyman Paşa, ihtiyarlığını ileri sürerek yüz doksan yedi günlük sadaretten sonra 27 Şubat 1656 günü istifa etti. Sadrazamlığa Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa, sadaret kaymakamlığına da Zurnazen Mustafa Paşa tayin edildi. Ancak yedi gün sonra sadaretten azledilen ve Girit'te bulunan Deli Hüseyin Paşa sadarete tayinini ve azlini öğrenemedi.

ÇINAR VAKASI

Sadarette birbiri ardında yaşanan değişiklikler derde deva olmadığı gibi ateşin yükselmesine sebebiyet vermekten de geri kalmıyordu. Mali bozukluk bir türlü önlenemiyordu. Askerin bir kısmına züyuf veya kızıl akçe ismi verilen değeri düşük akçelerin verilmesi ve bir kısmına ise maaş verilmemesi büyük bir isyanın habercisi gibiydi. Zira bu akçeleri İstanbul esnafı almıyor, alanlar ise tehditle kabul ediyordu.

Bu sırada Girit'ten dönen bir kısım yeniçeri, Ağakapısı'na varıp, "Biz o sessiz adada taş yaslanup toprak düşettik! Din-i mübin uğruna gazâ eyledik. Hâlâ dokuz ulufemiz verilmedi. Halimize acıyıp hak ettiğimiz maaşlarımızı ihsan eylen!" dediler. Ancak kul kethüdası Osman Ağa'nın ağır hakaretine uğrayınca ocağa dönüp diğer yeniçerilere durumlarını anlattılar.

Mağdur durumda olan sipahi ve yeniçeriler bir toplantı yaparak, buna sebep olan ve hazineyi yağmalayıp servet biriktiren saray ağaları ile devlet erkânından otuz kişiyi tespit ettikten sonra Atmeydanı'nda toplandılar. İdamını istedikleri kişilerin bulunduğu listeyi padişaha takdim ile ayak divanı istediler (4 Mart 1656).

Bu durum karşısında padişah yeniçeri ağası ile kul kethüdasını değiştirdi. Ancak asiler tatmin olmadı. Sonunda padişah ayak divanını kabul edip, vezirler ve ulema yanında olduğu halde Alayköşkü'nde toplanan askerlerle konuştu. Asilerin aralarında seçtikleri temsilciler, Ayak Divanı'nda padişahın yaş itibariyle işleri alabilecek çağa geldiğini belirterek şu eksiklikleri dile getirdiler, "Girit'te askerler çaresizlik içindedir. Memleketin harap hale gelmiştir. Askerler maaş yüzü görmemektedir. Verilenler de geçmez akçedir. Defterdarlar, saltanat şeriklerinden korktuklarından hakikati arz edememektedirler. Padişaha yakın olan ağa ve musahipler devletin işine karışarak mal toplama hırsına girişmişlerdir. Hazinede iki senelik açık vardır."

Temsilciler, duruma sebebiyet verenlerin temizlenmesi gerektiğini de söyleyerek bu cüretlerinden dolayı aflarını istediler. Ayrıca ulufe diye verdikleri akçe budur diye bir avuç züyuf akçeyi padişaha arz ettiler.

Listesini verdikleri otuz kişinin idamını istediler. Padişah, listede isimleri bildirilenlerin mallarının alınıp sürgün edileceklerini dört saat önce sadrazam olan Zurnazen Mustafa Paşa ile askere tebliğ etti ise de asiler hep birlikte, "Hayır katlolunmadıkça dağılmayız ve seni de istemiyoruz," diye bağırdılar.

Bunun üzerine istekleri kabul edildi. Zurnazen Mustafa Paşa sadrazamlıktan alınarak yerine Silistre Valisi Siyavuş Paşa tayin edildi. Sadaret kaymakamlığına da kubbe vezirlerinden Yusuf Paşa getirildi. Asilerin sundukları listede bulunanlar yakalandıkça idam edilip Sultanahmed Meydanı'ndaki çınar ağaçlarına asıldılar. İsyan, idamlar tamamlanıncaya kadar devam etti. Cesetler, çınar ağaçlarında günlerce asılı kaldı.

Meyvası insan olan ağaca şark mitolojisinde Vakvak deniliyordu. Maktullerin cesetlerinin çınara asılması nedeniyle ona telmih olarak, bu isyana kronik tarih kitaplarında Vak'a-i Vakvakiye de denilmiştir.[12]

KARIŞIKLIKLARIN DEVAMI

Sadrazamlığa ikinci defa getirilen Siyavuş Paşa'nın bu görevi uzun sürmedi. Hastalığı yüzünden ancak iki defa divan toplantılarına katılabildi. Siyavuş Paşa bir ay yirmi iki günlük sadaretinden sonra ölünce, yerine Boynueğri Mehmed Paşa getirildi.

Çınar Vakası'nda öldürülen saray ağalarının yerini halkın meydan ağaları adını verdiği sipahi ağaları almaya başladı. Henüz Şam'dan gelmemiş olan yeni sadrazam yerine devlet işlerini kendi bildikleri gibi yönetiyorlardı. Meydan ağalarının rezaleti İstanbul'da herkesi canından bezdirdi. Devlet erkânı bunların rezaletine nasıl son verileceğini gizli gizli günlerce görüştü.

Bu sırada sipahi ağaları, Anadolu'da Seydi Ahmed Paşa'nın zulmü ve ele geçirdiği sipahileri öldürmesi yüzünden padişahın bizzat Anadolu seferine çıkmasını istediler ve bunda direndiler. Bunun üzerine padişah Anadolu seferine çıkmayı kabul etti. Sefer için tuğlar çıkarılarak cephanelik önüne dikildi. Sefer hazırlıkları görüşülmek üzere devlet erkânı yeniçeri ve sipahi ağaları saraya davet edildi.

Görüşmeler sırasında, sipahi ağalarının hiddetle ortaya atılıp edep ve terbiye dışı birtakım sözler sarf etmeleri üzerine, ocak ağalarından Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa, şeyhülislama, "Sultanım! Padişahı zorlayıp kulların işlerinin nizamının bozulmasına sebep olanlara şer'an ne lazım gelur?" diye sordu. Şeyhülislam, "Siyaset

kılıcı ile vücutlarının yok edilmesi lazımdır," diye fetva verince, Sultan IV. Mehmed'in işareti ile toplantıya gelen dört sipahi ağası öldürüldü. Bunu duyan diğer ağalar sonlarının geldiğini anlayınca İstanbul'un muhtelif yerlerinde saklandılar. Padişahın bu kaçanların yakalanması hakkındaki çıkan fermanı üzerine İstanbul'un kapıları iki gün kapatıldı. Nihayet yakalanan yirmiden fazla eşkıya idam edildi. Böylece meydan ağaları devri sona erdi.[13]

Bir gazâ ittin ki hoşnud eyledin peygamberi
Belki dahi hayırlıdır vallahu a'lem bi'r-reşad

İstanbul'da arka arkaya sadrazamlar değişip, isyanlar birbirini takip ederken, Anadolu'da yer yer ayaklanmalar oluyordu. Bu sırada en büyük tehlike, Çanakkale Boğazı çıkışında bir zamanlar Akdeniz'deki müttefik devletler donanmasını yenen Osmanlı'nın Venedik donanmasına mağlup olması idi.

Uzun süren Girit Savaşı yüzünden, buraya yardım için giden Osmanlı donanmasının boğaz dışında bekleyen Venedik donanması ile çarpışması âdet olmuştu. 1656 Haziran ayında Girit'e yardıma çıkan Kaptan-ı Derya Damat Kenan Paşa komutasındaki donanma, Çanakkale Boğazı çıkışında ters esen rüzgâr yüzünden mağlup oldu. Yetmiş dokuz gemiden sekizi düşman eline düştü. Çoğu yanan gemilerden pek azı kurtulabildi. Bu, İnebahtı yenilgisinden sonra donanmanın uğradığı en büyük mağlubiyet idi.

Donanmanın bu yenilgisi üzerine Venedikliler, Bozcaada ve Limni gibi askerî önemi fazla adaları kuşatarak ele geçirdiler. Bu durum İstanbul'da büyük heyecan uyandırdı. Venediklilerin Rumeli sahillerine taarruz etmesi üzerine, tayin olduğu Silistre eyaletine gitmekte olan Seydi Ahmed Paşa, durumu öğrenir öğrenmez, derhal sahillerin muhafazasına koştu. Karaya çıkan düşman askerini geri püskürttü. Bu başarısından sonra görevden alınan Kenan Paşa'nın yerine kaptan-ı deryalığa getirildi.

Donanmanın mağlubiyeti yüzünden çıkabilecek herhangi bir karışıklığın önüne geçmek için 15 Eylül'de devlet erkânı ve ulema Yalı Köşkü'nde bir toplantı yaptı. Bu toplantı neticesinde Manisa

ve Aydın sancakları ile Anadolu ve Karaman eyaletlerine sancak beyi ve valiler tayini ile bunların İzmir, Sakız, İstanköy gibi ada ve sahillerin muhafazalarına memur edilmeleri, tersanede yeni gemilerin hızla yaptırılması, herkesten imdadiye adı ile para alınması ve iç hazineden bir miktar para çıkarılması kararlaştırıldı.

Sultan IV. Mehmed, önceki sadrazamlar gibi paraya düşkün olan Boynueğri Mehmed Paşa'nın icraatından memnun değildi. Yalı Köşkü'nde yapılan ikinci toplantıda, sultan sefere hazırlanması için emir vermesine rağmen, sadrazam acz gösterince bir karara varamayan meclis dağıldı.

KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA

Köprülü Mehmed Paşa, Veziriazam Boşnak Hüsrev Paşa hazinedarlığından yetişmişti. 1647 senesinde Sultan İbrahim'in yedinci hasekisi olan sultana başmaklık olarak verilen Şam eyaleti müteselimi idi. Bir sene sonra Karaman beylerbeyi bulunurken isyan eden Sivas Valisi Varvar Ali Paşa üzerine memur edilmiş ise de Ali Paşa kuvvetlerine esir düşmüş ve İbşir Paşa tarafından kurtarılmasını müteakip azledilmiştir. Uzun müddet Köprülü kasabasında oturmuş daha sonra Köstendil, Amasya ve Trablusşam eyaletlerinden görev yapmıştır.

1655 yılında Boynueğri Mehmed Paşa veziriazam olup İstanbul'a gelirken Köprülü Mehmed Paşa da evvelce azledilmiş olduğundan Eskişehir'de bulunuyordu. Burada veziriazamı karşılamış ve beraberce İstanbul'a gelmişlerdir. Veziriazamla birlikte İstanbul'a gelirlerken Köprülü devlet işleri hakkında Boynueğri ile çok şeyler konuşmuş ve İstanbul'a gelince veziriazam ona bir miktar tayinat verdirip Beyazıt'ta bir konakta oturtmuştur. İşte Köprülü bu konakta oturup kendisinin bir valiliğe tayinini beklerken eski dostu Mimar Kasım Ağa ve onun vasıtasıyla daha bir kısım yeni dostlarla tanışmıştı.

Şimdi Boynueğri Mehmed Paşa'nın azli durumu ortaya çıkınca Kasım Ağa'nın delaletiyle Köprülü'nün sadareti takarrür etmişti. Köprülü Mehmed Paşa, kendisine sadaret teklif edilecek olursa bazı şartlarının kabulü takdirinde mesuliyeti üzerine alacağını ifade

edince bu teklifi valide sultana arz edildi. Yeniçeri ağasının değiştiği gün ikindi zamanı zülüflü baltacılardan biri gelip Köprülü'yü gizlice saraya Darüssaade ağası odasına götürdü ve orada valide sultanla görüştürdü.

Köprülü Mehmed Paşa yer öptükten sonra valide sultan kendisine, "Paşa hoş geldin," diye iltifat etti. Ardından, "Padişah hazretleri size sadaret mührünü ihsan buyurmak murad etmektedir. Din ve devlete matlup olan hizmetin uhdesinden gelebilir misin?" deyince Köprülü, "Devletlû sultanım, taraf-ı saltanat-ı aliyyeden birkaç şart ile himmet ve inayet buyrulursa inşaallahu teâlâ devlet-i padişahîde her iş layık olduğu derecede görülmek mümkündür," diye mukabele eyledi. Valide sultan şartlarının neler olduğunu sorması üzerine Mehmed Paşa, "Huzur-ı hümayuna ne telhis edersem kabul edilip red olunmaya. En büyükten en küçüğe kadar bütün rütbe, tayin ve aziller hususunda katiyen hiçbir taraftan bu kullarına ibram buyrulmaya ki işe kabiliyetli adam kullanıla. Vüzera ve vükeladan birinin ya malına itibar veya hüsn-i itikadına mebni müsteşar veya şerik olarak ileri çekilerek bu kullarının istiklaline halel verilemeye. Bu kulları hakkında garez sahipleri olan münafıkların sözlerine itimat olunmaya ve söz söyletilmeye. Zira herkes devlete hissedar olmak ister; herkesi hakkına razı etmek ve ikna eylemek mümkün değildir. Bu cihetten veziriazama düşman olanlar ve haset edenler çoktur. Bu dört şart kabul buyrulursa Allahın inayeti ve duanız bereketiyle vezaret hizmetinin uhdesinden gelmek mümkündür," dedi. Bunun üzerine valide sultan, "Vallahü'l-azim bu ricalarına müsaade olunur," diye üç defa sözünü tekrarladı ve sonra Köprülü, valide sultanı selamlayıp yerine döndü. Bu görüşme 13 Eylül 1656 Perşembe günü vukua gelmişti.

Görüşmenin ertesi cuma günü Köprülü Mehmed Paşa saraya davet olundu. Aynı gün cuma namazından iki saat evvel Veziriazam Boynueğri Mehmed Paşa da oraya çağırılmıştı. Veziriazam gelir gelmez padişah tarafından kabul olunarak sefer hazırlığındaki ihmali sebebiyle tekdir edildi. Sonra elinden mühr-i hümayun alınıp Köprülü'ye verilirken Sultan Mehmed dört şartı beraber okuyarak,

"Bu şartlara riayet olunmak üzere seni müstakil olarak vezir eyledim. Göreyim seni nice hizmet edersin," dedi. Bunun üzerine Köprülü ağlayarak, "Şevketlü padişahım! Allah ömrünüzü ve devletinizi uzun etsin. Doğrulukla hizmet-i şerifinizde iktidarımı sarf ve uğrunuzda canımı veririm. Devletlû padişahımızın hizmeti ve hayır duası hareketiyle Hak Teâlâ tevfik ihsan eyleye," diyerek huzurdan çıktı. (14 Eylül 1656).[14]

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti gerek saray ve devlet ricali ve gerekse halk arasında hayretle karşılanmıştı. Bu tarihe kadar hiçbir başarısı ve şöhreti olmayan ve Varvar Ali Paşa'ya esir düşmüş olan Köprülü aleyhinde her kafadan bir ses çıkıyordu. Ulema sınıfı okumak, yazmak bilmediğini; ağalar, liyakatsizliğini; hükümet adamları da müflis olan bu yeni vezirin hiçbir iş göremeyeceğini ve maliyeyi düzeltemeyeceğini söylüyorlardı. Memleketin dışarıdan ve içerden tehlikeler geçirdiği bir sırada hükümet başında muktedir ve mahir bir adama ihtiyaç varken bu ihtiyar ve istirahata muhtaç vezirin iş başına gelmesini pek isabetsiz buluyorlardı.

Bu tarihte IV. Mehmed on beş yaşını henüz bitirmiş ve Köprülü Mehmed Paşa da yetmiş yaşını aşmıştı.

MAKSAT DOSTLUĞUNUZU TECRÜBEDİR!

Köprülü Mehmed Paşa işi ele aldığı zaman dış tehlikeden başka içeride icraatına engel olmak isteyecek zümreler vardı. Bunun için saray mensupları ile bunların tahrik edecekleri Kapıkulu ocaklarından herbirini gözden ayırmayarak işlerini ona göre mahirâne çevirmek mecburiyetindeydi. Bundan dolayı padişahtan geniş salahiyet alarak işe başladı.

Köprülü, mühr-i hümayunu alıp saraydan çıktıktan sonra selefi olan Boynueğri Mehmed Paşa'nın katli için hatt-ı hümayun gönderilmişti. Fakat veziriazam şefaat ettiğinden öldürülmeyerek malı müsadere edildikten sonra Malkara'da, ikamete memur edildi.

Köprülü Mehmed Paşa veziriazam olduktan sonra saray mensupları ihtiyar sadrazamın bir iş yapacağını tahmin etmeyerek kendisine ehemmiyet vermeyip adetleri üzere hükümet işlerine burunlarını

sokmak istediler. Bunun üzerine veziriazam, sarayda hasodabaşı olup padişah üzerinde tesir yaparak işlere engel olmak isteyen Halil Ağa'yı tekaüdlükle oradan atarak yerine kendi mutemedi Galatasaray Ağası Kürt Safer Ağa'yı tayin ettirdi.

Bundan sonra paralarını alarak askerleri terhis ile Bozcaada'nın düşman eline geçmesine sebep olan Abaza Ahmed Paşa'yı İstanbul'a getirterek valide sultana mensubiyetine ve onun himayesine bakmayarak derhal idam ettirdi. Bu icraatı saray halkına şaşkınlık verdi. Bunun üzerine el altından azli çaresini araştırmaya başladılar.

Bu sırada Seydi Ahmed Paşa kaptan-ı derya bulunuyordu. Kendisi sarayda baltacılıktan çıkma olup orada taraftarları vardı. Bunlar Seydi Ahmed Paşa'nın veziriazam olmasını istediklerinden musahipleri ve Enderun ağaları vasıtalarıyla bu hususta vaat almışlardı. Fakat Köprülü Mehmed Paşa bunu haber alır almaz Aralık 1656'da Seydi Ahmed Paşa'yı Bosna Valiliği'ne tayin ettirip derhal İstanbul'dan çıkardı ve yerine Temeşvar Valiliği'nden açıkta kalan Topal Mehmed Paşa'yı getirtti.

Köprülü'nün bu harekâtı saray adamlarının cüretlerini kırdığından Seydi Ahmed Paşa'nın Bosna'ya tayini münasebetiyle bu defa da el altından kapıkulu süvarilerini tahrik eylediler.

Bu isyana takaddüm eden günlerde kapıkulu süvarileri maaşlarını istemek bahanesiyle Defterdar Divrikli Mehmed Paşa'nın Süleymaniye'deki konağını taşlayıp camlarını kırmışlardı. Bunun üzerine konağından kaçan defterdar, veziriazama gelip dert yanmış ve nihayet tebdil edilmişti.

Köprülü Mehmed Paşa, sipahilerin daha o zamandan beri isyan için bahane aradıklarını gerek saraydaki ve gerek dışarıdaki casusları vasıtasıyla öğrenmiş olduğundan ona göre tedbir almakta idi. Hatta isyandan bir gün evvel gizlice Şeyhülislam Bali Efendi'yi ziyarete gidip, "Efendi hazretleri, biz vezir olalı bizden şer'-i şerife aykırı ve devlet haysiyetini ihlal eden bir hareket sadır oldu mu?" diye sordu. Bali Efendi de, "Hayır, cümle hareketiniz şer'îdir ve güzeldir," diye cevap verdi. Bunun üzerine Köprülü, bu mütalaasının padişaha

arzını rica etti ve o tarzda şeyhülislamdan bir hüsn-i hal vesikası olarak lüzumu halinde gösterilmek üzere koynuna koydu. Hatta şeyhülislam efendi, ortada hiçbir sebep yokken böyle bir vesikanın alınmasına hayret ederek, "Bu ilama niçin ihtiyaç hâsıl oldu?" diye sorunca Köprülü, "Şimdiki halde ihtiyaç yok. Fakat maksat dostluğunuzu tecrübedir. Muhaliflerimizin sizi de kendilerine celb edip etmediklerini anlamaktır," diye cevap vermişti. Köprülü yine o gece tebdil-i kıyafet Yeniçeri Ocağı'nın bir sözü iki olmayan eski ağalarından Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa ile görüşmeye gitti ve ona, "Siz devletin hayırhahı ve ocağın mutemedisiniz. Bu ana kadar cereyan eden vakalar malumumuzdur; düşman Boğaz'a geldi; askerin zapt ve raptı yok; benim maksadım din ve devlete hizmet edip bu ahir ömrümde canla başla çalışmaktır. Düşmana galebe ile nizam müyesser olur ise cümlemiz rahat oluruz; yoksa neticesi vahimdir. Seydi Ahmed Paşa'nın şecaati malum; lakin zulüm ve adaveti ne derecededir biliyorsunuz. Kaptanlığa ve serdarlığa liyakati vardır; fakat gözü sadrazam olmaktadır. Gareze mebni tek durmaz; sadarete liyakati varsa ben arzumla çekileyim, anı vezir etsinler. Lakin ifrat, hiddet ve şiddeti ve tedbirsizliği ile bu zamanda fenalığa sebep olacağında şüphe yoktur. Anı vezir etmeye çalışanların maksatları kendi ipliklerini boyamaktır. İşin neticesinin İbşir Paşa ahvaline benzeyeceğine şüphe yoktur. Kaptanlıkta kalsa da arzumuz gibi istihdam edemeziz. Anın için Bosna tarafına serdar eyledim. Hâlâ fesat çıkarmak mutadları olan sipah zorbaları Seydi Ahmed Paşa'nın tebdilini bahane edip fitne çıkarmaya teşebbüs ettiler. Ahir ömrümde şehit olmaktan korkmam; bu hususta cenâbınız bize taraftar olup nasihat ederek yeniçeriyi zapt ile devlet şerefini muhafaza ederseniz sipahin muhalefeti bertaraf olur. Eğer ocak halkını zapt etmeyi taahhüt etmezseniz, bizden hoşnut değilseniz bizi haberdar edin de biz de ona göre işten el çekelim," dedi.[15]

Kara Hasanoğlu, Köprülü'nün mütalaasını doğru buldu. Veziriazam da Hüseyin Ağa ile beraberce hareket edip onun sözünden dışarı çıkmayacağına dair söz verdi. Bunun üzerine o gece yeniçeri

ağası ile kul kethüdası gizlice davet olunarak alınacak tedbirler tespit olundu.

NİCE BİLİRSEN ÖYLE EYLE!

4 Ocak 1657 Perşembe günü sipahiler, ağalarının evlerini taşlayarak yolda rast geldiklerini çevirip Atmeydanı'na topladılar. Keyfiyet veziriazam tarafından padişaha arz edildi. Sultan Mehmed, Köprülü'nün telhisi üzerine yeniçeri ağasıyla ocak kethüdasını davet ederek, "Ocağınız devletin hayırhahıdır. Fesatçıların bertaraf edilmesi sizden isteğimdir," demesi üzerine onlar da, "Baş üstüne" diyerek yeniçerileri sipahilerle birleştirmediler.

Sipahilerden adamlar gelip onları da kendileriyle beraber olmaya davet ettilerse de ocaklı ağa ve zabitlerinin nasihatlerini dinleyerek birlik olmadılar. Bunun üzerine asi sipahiler Atmeydanı'ndan yavaş yavaş çözülüp saklanmaya başladılar. O gece her tarafta kol gezilerek ufak bir toplantıya meydan verilmedi. Ertesi gün veziriazam sarayında büyük bir toplantı yapıldı. Bu sırada padişah tarafından gönderilen hatt-ı hümayun okundu.

Genç hükümdar bu hatt-ı hümayununda:

"Cülusumdan bu ana kadar sipahi eşkıyasının fenalığı hadden aşmış, ekmek yedikleri kapıya fenalıkları çoğalmıştır. Bu çeşit eşkıyanın vücutlarının ortadan kalkması elzem olduğundan tedipleri veziriazama havale olunmuştur. Din ve devlete hayırhah olanların veziriazama yardım etmeleri" beyan olunmakta idi. Bunun üzerine Yeniçeri Ocağı erkânı, "Fesat ve fitneden biz de bıktık; padişahımızın emrini bekliyorduk," diye müttefikan beyanatta bulunmaları üzerine ele geçenlerin derhal katledilmelerine karar verildi.[16]

Hemen o gün silahdar ağalığından mazul Ahmed Ağa ile Cebeciler Kethüdası Halil Ağa'nın katliyle işe başlandı. İstanbul ve Üsküdar'daki evler ve odalar basılarak zorbabaşılar ve zorbalardan ele geçenler günden güne katledildiler. Bu suretle ortalığa sükûnet geldi.

Veziriazam 1657'de vali tayinlerinde silahdarlıktan çıkma Şam Valisi Siyavuş Mustafa Paşa'nın yerine Halep Valisi Murtaza Paşa'yı

tayin etti. Fakat Siyavuş Mustafa Paşa veziriazam olmak isteyerek saraydaki taraftarlarına güvenip azli kabul etmeyip Şam ahalisini isyana teşvik eyledi. Bunun üzerine Şamlılar yeni vali Murtaza Paşa'yı kabul etmeyip eski valinin yerinde bırakılmasını istediler. Köprülü ise bunu yapmayarak Şam'a Tayyarzade Ahmed Paşa'yı ve Maraş'a da Siyavuş Mustafa Paşa'yı tayin etti.

Siyavuş Paşa'nın bu serkeş vaziyeti Köprülü'ye fırsat verdiğinden makamına göz dikmiş olan Siyavuş Mustafa Paşa hakkında padişaha bir telhis takdim etti. Telhiste, "Padişah hizmetinden ve hususiyle silahdarlıktan çıkmış olan bir zatın padişah fermanına herkesten ziyade itaat etmesi lazım gelirken Siyavuş Mustafa Paşa'nın Şam asileriyle beraber olarak azli kabul etmeyip padişah fermanına karşı isyan etmesi sebebiyle katli lazımdır," demişti. Nitekim Siyavuş Paşa'nın katline dair hatt-ı hümayunu alan Köprülü, bunu hemen tatbik etmedi.

Enderun'da bulunan Siyavuş Mustafa Paşa'nın kapı yoldaşları ve bilhassa padişahın silahtarlarıyla çuhadar ve rikabdar gibi ileri gelen Enderun ağaları ve sairleri bunu önleyip Siyavuş Mustafa Paşa'yı kurtarmaya çalıştılar. Köprülü bunu haber alınca acele saraya giderek padişahla buluşup, "Hükümet idaresi başkalarının elinde olunca iş görmek mümkün değildir. Bu kölenizin yaptığını diğerleri bozmak istemektedir. Bir gün kusur isnadıyla öldürülmekten ise daha evvel bu makamdan çekilmek iyi olur," diyerek mühr-i hümayunu padişahın eline verdi. Fakat IV. Mehmed, evvelki verdiği sözü tekrar ile bundan sonra da hiç kimsenin sözünün katiyen dinlenmeyeceğini teyit edip mührü Köprülü'ye verdikten sonra ona, "Senin işine karışanların cezalarını sana bıraktım. Nice bilirsen öyle eyle, bundan sonra işine kimse karışmasın, müdahale edenlerin haklarından gel," diye kat'i salahiyet verdi.[17]

Köprülü Mehmed Paşa ince düşünceli olduğundan işine müdahale eden Enderun ağalarına derhal dokunmadı ve iki ay kadar bekledi ve ondan sonra silahdar, rikabdar, tülbend ağası ve doğancıbaşı gibi içerdeki iş bozanları uzaklaştırdı ve bu suretle ses kesildi.

Enderun ağalarının çıkarılmalarından epey zaman sonra Köprülü Mehmed Paşa, Siyavuş Mustafa Paşa'yı Maraş'tan azl ile İstanbul'a getirerek Erdel Seferi'ne hareketinden evvel katlettirecektir (Haziran 1659).

KADIZADELİLER

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinin sekizinci günü idi. Fatih Camii'nde müezzinler cuma namazı sırasında na'at-ı şerif okumaktaydılar. İşte bu sırada kendilerine Kadızadeliler adı verilen bir grup bunlara engel olmak için harekete geçti. Ancak yerinde müdahale ve halkın sağduyusu sayesinde fitne önlendi.

Ancak Kadızadeliler daha sonra tekrar toplanarak İstanbul'da bulunan bütün tekkeleri yıkmaya, rastladıkları dervişlere "tecdîd-i iman" teklif edip kabul etmeyenleri öldürmeye, hep birlikte padişaha gidip bid'atları kaldırmak için izin istemeye, selâtin camilerinde tek minare kalacak şekilde diğer minareleri yıkmaya karar verdiler.

Ertesi gün ellerinde taşlar ve sopalarla taraftarlarını toplayarak Fatih Camii'nde bir araya geldiler. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın adam gönderip isyancılara nasihat etmesi fayda vermedi. Köprülü Mehmed Paşa devrin tanınmış âlimlerini toplayıp Kadızadeliler hakkındaki görüşlerini sordu. Meclisin kararını padişaha sunan sadrazam padişahtan Kadızadelilerin katli için ferman aldı. Ancak bu ceza sürgüne çevrilerek hareketin liderleri olan Üstüvânî, Türk Ahmed ve Divane Mustafa Kıbrıs'a sürüldü. Böylece hareketin gücü kırılmış oldu.

Kadızadeliler Kimdi ve Bu Hareketin Amacı Ne İdi?

Aslında Osmanlı Devleti'nde Kadızadeliler hareketi diye bilinen bu faaliyet uzun bir süredir toplumu meşgul ediyordu. Sultan IV. Murad devrinde ortaya çıkmış olan Kadızadeliler hareketi, adını IV. Murad döneminin vaizlerinden Kadızade Mehmed Efendi'den (v. 1635) almıştı. Mehmed Efendi ile dönemin tanınmış Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivasî arasında önce fikrî seviyede başlayan

tartışmalar, sosyal ve dinî hayat yanında devletin ana kurumlarını da etkisi altına alacak gelişmelere zemin hazırlamıştır.

Kadızade Mehmed Efendi ve onun takipçileri, toplumda yerleşen birtakım âdet ve uygulamaları Hz. Peygamber döneminde olmadığı sebeple bid'at olarak nitelemiş ve şiddetle reddetmiştir. Dolayısıyla Kadızadeliler hareketinin amacı, İslam'ı Kur'ân-ı Kerim ve Resûl-i Ekrem'in sünneti dışındaki bid'at sayılan unsurlardan arındırmak ve bu anlayışı devletin bütün kademelerine yaymak olarak nitelendirilebilir.

Tarihte bu tür hareketler genellikle bunalımlı sosyal ve siyasal şartlarda ortaya çıktığı gibi Kadızadeliler hareketi de Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda içinde bulunduğu karışıklıklar, merkezî idaredeki zaaflar, artan ekonomik bozukluklar, Avrupa ve İran ile olan sürekli savaşlar ve toprak kaybı, yoğun nüfus hareketleri ve çıkan isyanlar gibi bir istikrarsızlık ortamı içerisinde doğup gelişme imkânı bulmuştur.

Hareketin lideri Mehmed Efendi 1582 yılında Balıkesir'de doğdu, babası kadı olduğu için Kadızade lakabıyla anıldı. Gençliğinde Balıkesir'de bir müddet Birgivî'nin talebelerinden ders okudu. Ardından İstanbul'a geldi ve tahsilini burada tamamladı. Kısa bir süre sonra İstanbul'da Tercüman Tekkesi Şeyhi ve Halvetî tarikatına mensup olan Ömer Efendi'ye intisap etti. Fakat tasavvufun, mizacına ve fikirlerine uymadığı gerekçesiyle bu yolu bırakarak önce Fatih Camii'nde, daha sonra da tayin edildiği Ayasofya Camii'nde ders ve vaaz vermeye başladı (1632). Şöhreti kısa sürede yayıldı.

Kadızade Mehmed Efendi tasavvufa karşı olması nedeniyle bu ilmi ve bu ilmin mensuplarını anlamaktan acizdi. Büyük mutasavvıf Abdülmecid Sivasî ile arasında cereyan eden tartışmaların konuları Kadızadeliler hareketinin odak noktasını göstermesi bakımından mühimdir. Bunlar:

Sûfîlerin semâ ve devranının câiz olup olmadığı, zikir ve musiki konuları.

Aklî ilimleri (matematik, felsefe gibi) okumanın câiz olup olmadığı.

Hızır'ın hayatta bulunup bulunmadığı.

Ezan, Mevlid ve Kur'ân-ı Kerim'in makamla okunmasının câiz olup olmadığı.

Hazreti Muhammed ve sahabeye isimleri geçtiği zaman "sallallâhu aleyhi ve sellem" (tasliye) ve "radıyallâhu anh" (tarziye) demenin meşru olup olmadığı.

Resûl-i Ekrem'in anne ve babasının imanla vefat edip etmediği.

Firavun'un imanla ölüp ölmediği.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin kâfir sayılıp sayılmayacağı.

Hz. Hüseyin'in şehadetine sebep olan Yezid'e lanet edilip edilemeyeceği.

Hz. Peygamber zamanından sonra ortaya çıkan bid'atları terk etmenin şart olup olmadığı.

Kabir ziyaretinin câiz olup olmadığı.

Regaib, Berat ve Kadir gibi mübarek gecelerde cemaatle nafile namaz kılınıp kılınamayacağı.

Emir bi'l-ma'rûf nehyi ani'l-münker konusu.

Tütün ve kahve gibi keyif verici maddelerin kullanılmasının haram olup olmadığı.

Rüşvet almanın mahiyeti ve hükmü.

Namazlardan sonra musafahanın ve inhinanın (el etek öpme, selam verirken eğilme) câiz olup olmadığı.

Mehmed Efendi sema ve devran, aklî ilimlerin tahsili, ezan, Mevlid ve Kur'ân'ın makamla okunması, tasliye ve tarziye, türbe ve kabir ziyareti, cemaatle nafile namaz kılınması, tütün ve kahve içilmesi, musafaha ve inhina konusunda olumsuz bir tavır içindeydi. Bunların tamamını bid'at ve haram kabul ediyordu. Ayrıca Hızır'ın hayatta olmadığını, Resûl-i Ekrem'in ebeveyninin ve İbnü'l-Arabî'nin kâfir olduğunu, Firavun'un imanının geçersizliğini, devlet katında yapılan

bazı işler karşılığında alınan paranın rüşvet değil ücret olduğunu, Yezid'e lanet gerektiğini ileri sürüyordu. Abdülmecid Sivasî ise söz konusu meselelerde genel olarak aksi yönde görüş belirtmekteydi.

Hareketin ilk kıvılcımları tartışma seviyesinde önce camilerde ve padişah meclislerinde meydana çıktı. Ancak hem şeriat hem de tarikat konusunda iyi yetişmiş mutasavvıflar genelde fikri sahada Kadızadelilere karşı büyük üstünlük sağladılar.

Kadızade Mehmed Efendi'nin vefatından sonra onun taraftarları bir kısım kürsü vaizleri de şer'an haram olduğu kesin delillerle sabit olmayan bazı şeylerin haramlığını iddiaya devam ettiler ve bunları yapanları küfürle suçladılar. Kandil günlerinde cemaatle nafile namaz kılanlara, makamla salavat getirip na'at-ı şerif okuyanlara, tasavvuf ehlinin sema ve devranına şiddetle karşı çıktılar. Saraydaki baltacılar, bostancılar ve kapıcılardan bazılarını da etkileri altına alıp onlar vasıtasıyla kızlar ağası ile valide sultana kadar ulaştılar ve siyasi güç sahibi oldular.

Hareketin bu ikinci safhası, Sultan İbrahim'in hükümdarlığının son yılları ile henüz yedi yaşında tahta çıkan IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarına rastlar. Tarihçi Naima'ya göre Kadızadeliler sadece Halvetîler, Mevlevîler ve diğer tarikatlara mensup olan dervişleri değil onların tekkelerine giden halkı da küfürle suçluyorlardı.

Bu dönemde Kadızadelilerin liderliğini, Mehmed Efendi'nin yanında yetişerek Ayasofya Camii vaizliğine kadar yükselmiş olan Üstüvânî Mehmed Efendi üstlendi. Saray çevresinde helvacılar, bostancılar, Enderun-ı Hümayun hademesinin okuryazar kısmı onun derslerine devam ediyordu. Padişahın hocası Reyhan Ağa'nın himayesiyle Hasoda'da padişaha vaazlar veren ve "padişah şeyhi" olarak şöhret kazanan Üstüvânî Mehmed Efendi ve çevresindeki vaizler zümresi sarayda büyük nüfuz elde ettiler. Hatta Üstüvânî ve bazı ileri gelen vaizlerin birtakım menfaatler karşılığı saraydaki tayin ve azillerde etkili oldukları devrin kaynaklarında belirtilir.

Kadızadeliler, bir yandan da tasavvuf ehline karşı sert tavırlarını sürdürerek cami kürsülerinden halkı tahrik ediyorlardı. Fikir

tartışmalarında fazla başarılı olamayan Kadızadeliler bazı olaylara sebebiyet verdiler. İlk olarak 1651 yılında Sadrazam Melek Ahmed Paşa'dan bir buyruldu alıp Demirkapı yakınlarındaki Halvetî Tekkesi'ni basarak devran eden dervişleri döverek dağıttılar. Daha sonra bir müddet sükûnet sağlandıysa da bu defa Üstüvânî Mehmed Efendi'nin liderliğinde Şeyhülislam Bahâî Mehmed Efendi'den sema ve devranın haram olduğuna dair bir fetva aldılar.

Üstüvânî, Abdülmecid Sivasî'nin halifelerinden Abdülkerim Çelebi'ye gönderdiği mektupta sema ve devranın men edilmesinin vacip olduğunu, Abdülkerim Çelebi'nin tekkesini basıp kendisini ve takipçilerini öldüreceklerini, bu tekkenin temelini kazıp toprağını denize dökmedikçe orada namaz kılmanın câiz olmadığını bildirdi. Abdülkerim Çelebi mektupla birlikte Bahâî Mehmed Efendi'ye başvurdu. Şeyhülislam, verilen fetvayı bu yollu kullanmaya çok kızmıştı. Üstüvânî'yi çağırttıysa da Üstüvânî bu davete gitmeyerek sadrazamın himayesine sığındı. O da affı için reisülküttabı gönderdi.

Kadızadelilerin saraydaki nüfuzu, hâmilerinin çoğunun katledildiği Çınar Vakası'na kadar sürdü. Çınar Vakası'ndan sonra sadrazamlığa getirilen Boynueğri Mehmed Paşa, tayin işlerinde ulema ve vaizlere danışmaya karşı çıkıp bunları bizzat kendisi yapmaya başladı. Bundan müteessir olan Kadızadeliler de Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almasını fırsat bilerek bu durumun zulmün, rüşvetin artmasından, bidatların çoğalmasından, vezirle müftünün tarikat ehlini himayesinden kaynaklandığı yolunda vaazlarla halkı tahrike başladılar.

Nihayet Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinde en büyük başkaldırıya geçmişlerdi. Fakat Köprülü üzücü olaylara sebebiyet vermeden sürgünlerle hareketi önlemeyi başardı.

Kadızadelilerin büyük âlim İmam-ı Birgivî'nin eserlerinden ve fikirlerinden etkilendikleri bilinmektedir. Ancak tartıştıkları konuların çoğu kendilerinin daha çok İbn Teymiyye'nin tesirinde kaldıklarının açık göstergesidir. Nitekim İbn Teymiyye de tasavvuf âlimlerine çirkin iftiraları ile meşhur olmuştu. Ehl-i Sünnet âlimleri de kendisine karşı reddiyeler yazarak cevaplar vermişlerdi.

Kadızadeliler grubunun büyük bölümü iyi bir medrese tahsili almamış bulunuyordu. Tartıştıkları konular genellikle düzenli ve sistemli bir programa dayanmıyordu. Zamanla halk arasında yaygın olan inanç ve düşüncelere tepki mahiyetini aldı. Hâlbuki tartıştıkları meselelerin çoğu ve bid'at konusu yeni bir durum da değildi. Daha önce İslam âlimleri arasında tartışılmış ve çeşitli eserlerde geniş-çe işlenmiş ve cevapları verilmiş meselelerdi. Yavuz Sultan Selim döneminin büyük âlimlerinden Kemalpaşazade'nin bu meselelere dair risaleleri mevcuttur.

Neticede Kadızadeliler, yaşadıkları dönemde bid'at diyerek nitelemek suretiyle tenkit ettikleri her meseleyi gerekirse şiddet kullanarak ortadan kaldırmayı amaçlamışlardı. Ancak emri bi'l-ma'rûf nehyi ani'l-münker prensibini zorla uygulamaya çalışmaları devlet düzenine tehdit teşkil edince siyasi otorite buna izin vermedi. Bu Selefiyeci hareketin benzerlerine Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde değişik zamanlarda rastlamak mümkündür.

Aslında devlet ve toplum düzenini zaafa uğratmaya ve fiilî müdahalelere varıncaya kadar Osmanlı Devleti'nin ve padişahların bu hadiselere müsamahalı tutumu devletin fikir hürriyetine yaklaşımının da bir göstergesi olmuştur.

Köprülü'den sonra hareketin tesirleri mevzi olarak zaman zaman ortaya çıkacak ise de bunların devlette ciddi bir etkisi görülmeyecektir.[18]

ŞİMDİLİK KANAAT ET!

Mağribî Şeyh Salim isminde bir zat on beş seneden beri İstanbul'da Hazreti Ebubekr-i Sıddık evladından olduğunu iddia ile keramet satıp ulûm-ı garibe denilen gaip şeyleri haber vermekle taraftar edinmişti. Sahtekâr ve hilekâr bir kimse olup gerek devlet erkânına intisap etmek ve gerekse sarayda valide sultanın çevresine ulaşmak suretiyle epey şöhret bulmuş ve bu sayede külliyetli para sahibi olmuştu. Kendisine gümrük, ipek ve sair mukataalarla evkaftan yevmiye bin akçe maaş tahsis kılınmıştı.

Köprülü Mehmed Paşa veziriazam olunca hazinenin darlığına mebni bütün vazifeleri ve vazife sahiplerini bizzat yoklayarak gümrükten vazifesi olanlardan sermaye sahibi ve vaziyetleri çalışmaya müsait olanlarla iki yerden maaş alanların birinden maaşlarını kesmiş ve yalnız bir yerden maaş verdirmişti.

Mahlûl olan vazifelerden ancak iki akçesiyle tayin yapıp diğerlerini hazineye irad kaydediyordu. Bu halden şikâyet ile kendisine başvuranlara, "Allah muvaffakiyet ve hazineye genişlik verince yine herkes gelsin, haline göre ihsan edelim," diye cevap veriyordu.

Veziriazamın yoklaması münasebetiyle Şeyh Salim de geldi, beratlarını gösterdi. Köprülü bu işle meşgul memurlara, "İstanbul gümrüğünden iki yüz akçe bırakın. Bu para şeyhin maişetine yeter, geri kalan yedi, sekiz yüz akçesi hazineye kaydolunsun," deyince Şeyh Salim hiddetlenerek, "Padişah ihsanıdır, niçin kesersiniz?" diye bağırması üzerine veziriazam mülâyemetle, "Sefer etsek gerektir ve hem hazinenin darlığı vardır. Şimdi bu kadar ile kanaat et. İnşallah genişlik zamanında ikram yine mümkündür," cevabını verdi.

Bu yumuşak ve makul söze mukabele olmak üzere Mağribî Salim terbiyesizce bağırarak, "Biz size gör ne yaparız?" diye mırıldanarak meclisten gitti. Köprülü gülümseyerek Asesbaşı Zülfikar Ağa'ya emir vererek Şeyh Salim'i tevkif ettirip o gece boğdurduktan sonra denize attırdı.[19]

Diğer taraftan devletin içten ve dıştan ne kadar tehlikeli durumlar geçirdiği bu dönemde dâhildeki bazı gayrimüslim unsurlar da büyük ümide düşmüşlerdi. İşte bu arada Ortodoks kilisesinin mevcudiyetini Fatih Sultan Mehmed'in himaye ve müsamahasına medyun olduğunu unutan Rum Patriği III. Partenios'un devletin bu karışık vaziyetinden istifade ile Ortodoks kilisesine bağlı olan Eflak ve Boğdan voyvodalarını isyana teşvik ettiği elde edilen mektubundan anlaşıldı.

Eflak Voyvodası Konstantin tâbi bulunduğu hükümete karşı isyankâr bir tavır takınmıştı. Rum patriğinin, Eflak voyvodasına gönderip elde edilen mektubunda şöyle deniliyordu, "Müddet-i

devr-i İslam tamam olmaya az kalmıştır. Hıristiyanlık velvelesi âlemi tekrar tutacaktır. Ona göre tedarikte olasınız. Pek yakında cümle vilayetler Mesihîler (Hıristiyanlar) eline girip haç ve çana mensup olanlar İslam memleketlerine sahip olacaklardır."

Bu mektubu elde eden Köprülü, işi tahkik için Rum patriğini davet ederek mektubu kendisine gösterdi ve yazılmasının sebebini sordu. O da cevap olarak her sene sadaka için böyle kâğıt gönderildiğini söyledi. Bu hazırlıksız cevap veziriazamı tatmin etmedi. Verilen emir üzerine Partenios Parmakkapı'da asıldı (24 Mart 1657). Patrikhane basılarak Rumların yeniçeri kıyafetine girip isyan edeceklerine dair olan şayiaları teyid edici kırk elli kat dolama, fes ve yeniçeri üsküfü elde edildi.[20]

Fatih Sultan Mehmed'in tayin ettiği patrikten itibaren III. Partenios'a kadar tüm Rum patrikleri, milleti tarafından intihaptan sonra bizzat padişahlar tarafından kabul olunurlarken bundan sonra kendilerine karşı yapılan bu imtiyazlı muamele kaldırılarak veziriazamlar tarafından kabul edilmeleri kanun olmuş ve bu tarz Tanzimat'a kadar devam etmiştir.

VENEDİKLİLERLE SAVAŞ

Veziriazam bir taraftan İstanbul'da temizlik yapıp aleyhinde çalışanları bertaraf ile işlere oldukça nizam verirken diğer taraftan Venedik Seferi'ne gitme hazırlığını yaparak vilayetlere icap eden fermanları göndermekteydi.

Nitekim 23 Şubat 1657'de sefer münasebetiyle tuğlar çıkarıldı.

Verilen karar üzerine Venedik donanması Boğaz'a gelmeden evvel bizim donanmanın Akdeniz'e çıkarılmasına karar verildi. Mevcut gemiler Kaptan-ı Derya Topal Mehmed Paşa kumandasıyla sevk edildi. Hatta kaptan paşanın bineceği baştarde yani birinci amiral kadırgası tamam olmadığından arkadan çıkarılacak donanma ile gönderilmek üzere geri bırakılmış ve kaptan paşa yedek gemisine üç fener koymak suretiyle hemen hareket ettirilmişti.

Köprülü Mehmed Paşa hareketinden evvel İstanbul'da hazırlanan donanmanın ikinci kısmını da sevk etti. İçine mühim miktarda asker

konan bu donanma on dokuz kalyon, on mavna ve otuz çekdiri ile kaptan paşa baştardesinden mürekkepti. Fakat gemiciler acemi, asker nizamsız olup gidenler bir kuru kalabalıktan ibaretti.

İkinci kısım donanma da gittikten sonra veziriazam, padişah tarafından kabul olunarak serdar-ı ekrem tayin olundu. Padişah, sadrazama kendi eliyle sancak-ı şerifi teslim ettikten sonra Çırpıcı Çayırı'ndaki ordugâha gitti. İstanbul'da sadaret kaymakamı olarak Ankebut Ahmed Paşa kaldı. Köprülü Mehmed Paşa, ordu inzibatını bizzat ele alıp hareketinden sonra ikinci konakta askeri yokladı. Bulunmayanların dirliklerini keserek münasiplere verdi.

Bu sırada Boğazhisarı yani Çanakkale Boğazı'nı işgal etmek üzere Venedikliler sekiz bin kişilik bir kuvvetle çıkarma yaptılar. Ancak muhafızların müdafaa ve hücumu karşısında pek çoğu öldürülürken beş yüz kadarı esir alındı. Geri kalanları gemilerine kaçmak durumunda kaldı. Veziriazam Gelibolu'ya geldikten sonra Anadolu yakasına geçti ve Kale-i Sultaniye etrafını karargâh yaptı (Temmuz 1657).

Boğazın Rumeli tarafındaki Soğanlıdere ile Anadolu tarafındaki Küçük Kepez mevkilerine toplar kuruldu. Buradan atılan gülleler ile o taraflara demirlemiş olan düşman gemileri hasara uğradıklarından çekildiler. 17 Temmuz günü düşmana denizden hücum edilmesi emrolundu. İlk çarpışmada birkaç Osmanlı mavnası yardım gelmediğinden muvaffak olamayıp biri düşmanın eline geçtiği gibi diğerleri de battı. Yeniçeriler de bindikleri çektirilerle Rumeli sahiline çekilip deniz muharebesine seyirci kaldıklarından diğer askere de zaaf ve fütur gelmiş ve askerin bir kısmı da gemilerinden çıkarak karaya çekilmişlerdi.

İşte bu sırada Venedikliler elde ettikleri Süleyman Kaptan mavnasını çekip götürürlerken Alaiye Sancakbeyi Küçük Mehmed Bey, beşer oturaklı bir iki kayık ile üzerlerine varıp dövüşe dövüşe mavnayı kurtardı. Kalyonlar ise muvafık hava ile yelkenlerini açarak Boğaz dışında kaptan paşa kumandasındaki donanmaya iltihak etmek üzere denize açılmışlardı.

Bu muvaffakiyetsizlikten ötürü fevkalade hiddetlenen veziriazam hemen bir kayığa atlayarak Rumeli sahiline geçti. Düşman donanması önünden kaçarak çektirilerden ve mavnalardan karaya çıkan firarileri alıp Anadolu sahiline getirdi. Bu sırada on beş kadırga ile düşman önünden kaçarak karaya dökülenlerden sekiz yüzünü veziriazam derhal idam ettirdi. Diğerleri gemilerine döndüler. Bundan sonra muharebe karadan Osmanlıların ve denizden Venediklilerin müdafaa ve hücumlarıyla üç gün üç gece devam etti.

Bu sırada düşman gemileri Kumburnu'nda bulunan baştarda ile on yedi parça çektiri üzerine hücum ettiyse de muvaffak olamayarak çekilmişti. Fakat ertesi günü Osmanlı tarihlerinin Kör Kaptan dedikleri Venedik Amirali Moçeniko bizzat kendi amiral gemisi ile harekete geçti. Kendilerine yardım eden devletlerin bayraklarıyla de donanmış olduğu halde Osmanlı baştardesini zapt etmek üzere akşamdan bir saat evvel Kum Kalesi önünden geçerek taarruza başladı.

Müdafaadan aciz olan Osmanlı donanması sahildeki topların himayesi altında tutunabiliyordu. Moçeniko'nun şiddetli taarruzu üzerine sahilden toplar yağdırılıyordu. Köprülü Mehmed Paşa teessüründen ağlıyor ve bu tehlikeli durumu önlemek için gayret sarf ediyordu.

Venedik amiral gemisi, Osmanlı baştardesini almak üzere iken Kumburnu'ndaki metrislerden Kara Mehmed adındaki bir topçu tarafından atılan gülle Venedik amirali baştardesinin barut mahzenine isabet ederek baştardeyi berhava etti. Bu muvaffakiyetli isabet, bozulmuş olan kuvve-i maneviyenin düzelmesine yaradı ve Osmanlıların galebesini temin etti.

Venedik amiralinin baştardesi ve maiyeti ile berhava olması neticesinde Venedik donanmasının faaliyetinin durması Köprülü'ye geniş nefes aldırdı. Hemen düşman eline düşen mavnayı kurtaran Küçük Mehmed'i yanına çağırdı. Köprülü, "Gel şahbazım, padişahın ekmeği sana helal olsun. Senin gibi gayretli dilâveri Allahü Teâlâ berhudar etsin," diyerek alnından ve gözlerinden öptü. Arkasındaki samur kürkü çıkarıp Küçük Mehmed'e giydirdi ve kendi eliyle

başına iki "gazi çelengi" taktı ve kendisine iki yüzden fazla altın ve beraberinde giden adamlarına dağıtılmak üzere bir kese kuruş verdikten sonra, "Bu istidadına riayet için seni akranından mümtaz mertebeye nail ederiz; elem çekme," diye de ayrıca gönlünü aldı.

Bundan sonra Amiral Moçeniko'nun baştardesi cephaneliğine isabet ettiren Kara Mehmed'i huzuruna çağırtarak ona da, "Berhudar ol, kerametlû padişahımızın nimeti sana helal olsun," diyerek yetmiş akçe sipahilik ulûfesi ile çırağ edip yüz altın harçlık ve bir kat ağır elbise ile topçuyu da sevindirdi. Bunlardan başka az çok hizmeti ve gayreti görülenleri de derecelerine göre mükâfatlandırdı.[21]

Bu iş bittikten sonra sıra harpten yüz çevirenlere geldi. Evvela cezaya Ferhad Paşa adındaki deniz kumandanından başladı. Ferhad Paşa, daha harbe başlamadan evvel bindiği kalyonu Rumeli tarafına baştankara edip kaçmış ve o gece bir Venedik filikası gelip bu kalyon ile diğer iki kalyonu yakmıştı. Ferhad Paşa yakalanıp getirilmesini müteakip çökertilip boynu vuruldu. Sonra Yeniçeri Kethüdası Yusuf, yeniçerileri cenge teşvik etmedikten başka çorbacılarıyla (bölük kumandanları) beraber evvela kendisi kaçtığından dolayı derhal getirtilip hem kendisi ve hem çorbacılar veziriazam çadırının arkasında boğulup cesetleri denize atıldı.

Kaptan Paşa'ya vekâlet eden ikinci filo kumandanı Sivas Beylerbeyi Osman Paşa da aynı akıbete uğradı ve mavna kaptanlarından Tophaneli Mehmed Kaptan ile diğer birkaç mavna kaptanı da muharebe esnasında sahile çıktıkları için asıldılar. Gayretsizliği görülen Yeniçeri Ağası Söhrab Mehmed Paşa Köprülü'nün sadareti için çalışanlardan olduğu için yalnız azlolunup birkaç gün sonra Sivas Beylerbeyliği'ne tayin edildi.[22]

BOZCAADA'NIN ZAPTI

Köprülü harpte hizmeti görülenlerle görülmeyenler hakkında kesin olarak icraattan sonra Bozcaada karşısındaki Eski İstanbul namıyla meşhur Çaybaşı (Trova) mevkiine geldi. Kaptan-ı Derya Topal Mehmed Paşa, donanma ile Boğaz'dan çıktıktan sonra bazı

yolsuz hareketlerde bulunmuş forsaları (kürekçileri) ölen bey gemilerine forsa vermemiş olduğundan hakkında şikâyet edilmişti.

Bundan dolayı kaptan paşa veziriazamdan korkarak Midilli'de demirleyip bazı özürler ileri sürerek davete icabet etmiyordu. Mavna kaptanlarından bazılarının katledilmesi gerek kendisini ve gerek maiyetindeki kaptanları korkutmuş olduğundan Cezayir'e gitmek istiyorlardı. Bunu haber alan Köprülü, bunların korkularını gidermek için Kaptan Paşa'ya hil'at ile bin altın yollayıp, "Sizler muharebe mahallinde bulunmadığınız için özrünüz makbuldür. Bulunsaydınız dilirâne hizmet edeceğinize şüphe yoktur. İnşallah bundan sonraki harekâtta hizmet edersiniz," gibi sözlerle hem kaptan paşanın ve hem de diğer kaptanların korkularını giderdi.

Cezayir, Tunus ve Trablus gemileri dayılarına da hil'at ve para yollayıp onları da Bozcaada'nın istirdadına davet etti.

Venedik amirali baştardesinin berhava olmasından sonra Venedik gemileriyle onlara yardıma gelmiş olan Malta ve Floransa gemileri Bozcaada'ya çekilip Boğaz ağzında bir kalyon bırakmışlardı. Veziriazam, Kurt Paşa kumandasıyla bir kısım askeri kaptan paşa gemilerinden otuz üç çektiriye koyarak gece yarısı Bozcaada'nın Kemerderesi mevkiine çıkarttı.

Sabahleyin düşman bu durumu görünce gemileriyle Türk askerini topa tuttuysa da tesiri olmadı ve veziriazam adaya mütemadiyen asker sevk etti. Bunun üzerine Venedikliler de karaya asker döküp Türk askerini iki ateş arasında bırakmak istediler. Fakat bu plan haber alınarak düşman denize döküldüğü gibi, Türk askerini arkadan vurmak isteyen kale muhafızları da kaleye kaçırıldı.

Adaya ihraç edilen askerin çokluğuna ve taarruzlarına dayanamayan Venedik kuvvetlerinin bir gece kalenin bazı burç ve bedenlerini berhava edip gemilerine binerek kaçmaları üzerine Bozcaada tamamen zapt olundu (31 ağustos 1657).[23]

KARA HASANOĞLU

Yirmi seneden beri gerek Yeniçeri Ocağı'nda ve gerek padişah ve devlet ricali arasında bir sözü iki olmayan ve müşkül durumlarda

yeniçeriler üzerindeki nüfuzundan ve tecrübesinden istifade edilen ocak ağalarından Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa, Köprülü'nün sadaretini müteakip sipahi isyanına yeniçerileri iştirak ettirmeyerek o sayede sipahilerin temizlenmesine hizmet etmişti.

Kara Hasanoğlu'nun daha evvel de hadlerini aşan ocak ağalarının temizlenmesinde, İbşir Paşa aleyhindeki harekâtta ve daha sonraki bir sipahi isyanının bastırılmasında da mühim rolleri olmuştu. Yeniçeri Ocağı zabit ve efradı, bunun emrinde idi. Hiç kimse bunun reyinden dışarı çıkamazdı. Padişah ve valide sultan taraflarından sorulan şeylere cevaplar yazarak mütalaasını bildirirdi. Eğer görüşülecek iş bizzat kendisinin bulunmasını icap ettirirse vücutça zayıf ve hastalıklı olduğundan gönderilen araba ile saraya gelirdi.

Zeki, tecrübeli, sinsi, hissiyatını gizlemesini bilirdi. Sipahi kıyamındaki yardımına mukabil Köprülü Mehmed Paşa da Kara Hasanoğlu'nun reyinden çıkmayacağına söz vermişti. Kara Hasanoğlu ordudaki casusları vasıtasıyla muntazaman haber almakta idi.

Köprülü bu şahısları bildiği halde Kara Hasanoğlu'ndan çekindiği için kendilerine ses çıkarmıyordu. Veziriazamın boğazda harpten kaçanları cezalandırdığı sırada ocak kethüdasıyla yedi sekiz çorbacı ve bazı yeniçerileri boğdurması, kapı yoldaşlığı nedeniyle Kara Hasanoğlu'nun gayretine dokunarak, "Bu koca'nın (ihtiyarın) hareketi hareket değildir. Yeniçeri Ocağı'na kılıç koyup zabitler katline başladı. Bir gün evvel bunun tedariki görülmek gerektir," sözleriyle Köprülü aleyhine padişahı tahrik etmeye başladı.

Sultan Mehmed, veziriazama karşı hüsn-i zan besliyorsa da Yeniçeri Ocağı elinde olan Kara Hasanoğlu'ndan çekiniyordu. Bu sırada şeyhülislam bulunan Bolulu Mustafa Efendi, Köprülü taraftarı idi. Kara Hasanoğlu, buna da müracaat ederek Köprülü aleyhinde kullanmak istedi. Adamlarından Baki Çelebi'yi şeyhülislama gönderip, "Köprülü Paşa'ya sahip çıkmasınlar. Padişah hazretlerine ahvali ifade olunup azli ve yerine Ankebut Ahmed Paşa'nın gelmesi kararlaştırılmış gibidir. Aksine çalışmasınlar. Onun zuhûr ve hareketi gayet korkunçtur. Kuvvetlenirse bizi ve kendilerini ve sair ileri gelenleri sağ koymayacak alametleri vardır. Himaye ederlerse sonra kendileri

pişman olurlar," diyerek şeyhülislamı kendi tarafına çekmek istedi. Mustafa Efendi bu mütalaalara karşı Burnaz Baki Çelebi'ye, "A Baki Çelebi! Şimdilik sefer üzere azl güçtür. Veziriazam muvaffakiyetle kâfir gemilerini Boğaz'dan kaldırdı. Şu anda da Bozcaada'yı kurtarmakla meşguldür. Seferden avdetine dek sabrolunsun, görelim," diye mukabelede bulundu. Baki Çelebi ise, "Ağanın reyi budur ki Bozcaada'yı ve Limni'yi alıp muzaffer olarak gelirse bir daha ona zafer bulmak müşküldür. Hemen fırsatı kaçırmamak gerektir," diye ısrar ettiği sırada şeyhülislamın kethüdası içeriye girdi.

Efendisinin kulağına eğilerek Kara Hasanoğlu'nun öldüğünü haber verdi. Bu haber üzerine şeyhülislam hem hayret ve taaccüp ve hem de gülümseyerek keyfiyetten Baki Çelebi'yi haberdar edince o da şaşırarak, "Sultanım, kusura bakmayın bizim bu derece ısrarımız anın emriyle idi," gibi sözlerle özür dileyerek çıkıp gitti.

Kara Hasanoğlu'nun ölümü, icraatında Köprülü'yü önlemek isteyen birinci derecede bir mâniadan kurtardı. Hüseyin Ağa sağ olsa idi, Köprülü muhtemelen azl ve belki idam edilecekti. Padişah ve diğerlerinin bunu önlemelerine imkân yoktu. Çünkü Kara Hasanoğlu'nun bir işareti yeniçerilerin ayaklanması için kâfi idi.

Öte yandan Köprülü Mehmed Paşa, Kara Hasanoğlu'nun ölümünü haber alır almaz ordudaki gelişmeleri ona rapor eden adamlarından Mümin Ağa ile Sekbanbaşı Çoban Kasım Ağa'yı derhal ortadan kaldırdı.[24]

Diğer taraftan Bozcaada'nın zaptı İstanbul'da büyük sevince sebep oldu ve şenlikler yapıldı. Padişah Limni Adası'nın zaptına kadar veziriazamın dönmemesini emretti. Bozcaada Kalesi tamir olunarak asker ve mühimmatla tahkim edilerek muhafızlığına da Sivas Valisi Söhrab Mehmed Paşa kondu.

Bundan sonra Limni'nin alınması için kaptan paşa yollandı. Çok sarp bir mevkide olan kalesi iyice tahkim edilmişti. Kaptan Moçeniko'nun biraderi on yedi kalyon ile gelip kaleye mühim miktarda asker koyduğundan muhasara uzadı. Kaptan paşa yaralandı ise de Köprülü'nün korkusundan iş sıkı tutuldu. Nihayet kalenin

gerisine bin müşkülatla toplar çıkarılarak iki ay muhasaradan sonra muhafızlar ve kale halkı bütün eşyaları ve kendi gemileriyle gitmek şartıyla teslim olacaklarını bildirdiler. Fakat Kaptan-ı Derya Topal Mehmed Paşa hiçbir şeyin çıkmasına müsaade edilmeyeceğini ve yükte hafif eşyalarıyla gitmelerine müsaade olunacağını bildirdiğinden bu teklif kabul olunarak Venedikliler adayı terk ettiler (Kasım 1657).[25]

Köprülü Mehmed Paşa, boğazı açıp iki adayı da kurtararak müşkül ve tehlikeli durumu bertaraf ettikten sonra Erdel taraflarındaki vaziyetin ciddiyeti üzerine acele Edirne'de bulunan padişahın yanına çağrıldı ve derhal oraya gitti.

DELİ HÜSEYİN PAŞA

Köprülü Mehmed Paşa dağılmış bulunan düzeni toparlamaya muvaffak olmuştu. Osmanlı Devleti'ne yeniden bir büyük hayatiyet kazandırmıştı. Devlet, IV. Murad Han'dan sonra en huzurlu devresine girmişti. Bütün bu temizlik hareketlerini yaparken Köprülü Mehmed Paşa'nın belki de en yanlış icraatlarından biri Deli Hüseyin Paşa'yı öldürtmesi oldu.

Köprülü, özellikle Abaza Hasan Paşa İsyanı'nı bertaraf ettikten sonra idarede tamamen serbest kalarak Hüseyin Paşa'nın hakkından gelmeye karar verdi. Rumeli'de bulunan paşayı önce tatlı dilli ve iltifatı havi bir emirle İstanbul'a davet etti. Geldiği zaman güler yüz gösterip kürk giydirdi. Aynı gece padişahla görüşüp Hüseyin Paşa aleyhindeki şikâyet mahzarlarını arz ile katline müsaade aldı.

IV. Mehmed Han ertesi günü saraya davet edilen Hüseyin Paşa'yı sorguya çekti. Onu on beş sene Girit'te serdar olup her sene hazineden giden bu kadar bin kesenin onda birini mahalline sarf etmediği, hizmetin muattal kaldığı, Kandiye'nin alınması pek yakın iken ihmal ve müsamaha ettiği buna rağmen emekdarlığına binaen, kendisi hakkında takibat yapılmadığını belirterek şimdi Rumeli'nde zenginlerden para toplaması nedeniyle azarladı. Hüseyin Paşa bu ithamlar karşısında:

"Bana edenleri Allah'a havale eyledim. Beni çoktan öldürtmek isterlerdi. Bu arz-ı mahzarları ısmarlayıp getirttiler," diye Köprülü'nün tertibatını ima etti. Ancak dinlenmeyip hapsolunmak üzere Yedikule'ye gönderildi. Kendisini kurtarmak isteyenlerin ricaları fayda vermedi. Hapsinden iki gün sonra boğulmak suretiyle öldürüldü (Aralık 1658).

Kabri Yedikule'de Yaldızlıkapı bahçesindedir. III. Ahmed Han'ın kızı Saliha Sultan'ın ilk zevci Sarı Mustafa Paşa bunun oğludur.

Hüseyin Paşa, Bursa Yenişehir'de doğmuştu. Genç yaşta İstanbul'a geldi. Önce Eski Saray'da, ardından Topkapı Sarayı'nda eğitildi. Zülüflü baltacılar sınıfına girerek burada ağa dairesinde hizmet etti. Enderun'da bulunan pehlivanlar arasında adı geçen ve bedenen çok güçlü bir yapıya sahip olan Hüseyin Ağa, İran elçisinin kimsenin kuramayacağını iddia ettiği yayı kurunca IV. Murad'ın dikkatini çekti ve onun yakınları arasında yer aldı. Daha sonra küçük mîrâhurluğa, ardından da büyük mîrâhurluğa getirildi. Buradan vezirlik rütbesiyle kaptan-ı deryalığa tayin edildi (Haziran 1634).

IV. Murad'ın yanında Revan Seferi'ne katıldı (1635). Revan Kalesi'nin fethinde özellikle topçuluktaki maharetiyle padişahın gözüne girdi. 1638 Bağdad Seferi'ne padişah musahibi olarak katıldı ve ordu Konya'ya yaklaşırken Anadolu Beylerbeyliği'ne getirildi.

Bağdad Muhasarası'nda iki kulenin ele geçirilmesinde, Bağdad sokaklarındaki çarpışmalarda ve iç kaledeki Narin Kule'nin alınmasında büyük hizmetleri görüldü. IV. Murad tarafından sefer dönüşünde kubbe vezirliğine tayin edildi.

Bosna ve Bağdad valiliklerinde de bulunan Deli Hüseyin Paşa 1646 yılında Girit serdarı oldu. Nitekim IV. Mehmed Han tahta çıktığı sırada Girit serdarı olarak adada bulunuyordu. Çanakkale Boğazı'nı kapatan Venedikliler Girit'teki Osmanlı kuvvetlerine yapılacak yardımları engelledikleri için büyük sıkıntı çekiyordu.

Hüseyin Paşa bütün bunlara rağmen kuşatmayı sürdürdü. 13 Eylül 1649'da Kandiye Kalesi'ne yapılan üçüncü hücumdan da olumlu bir sonuç alınamadı. Fakat kale abluka altında tutulmaya devam

edildi. Fevkalade muhkem İnadiye Kalesi'ni inşa ettirdi ve Girit'teki Osmanlı birliklerinin savunmasını güçlendirdi.

Beş yıldır Girit'te bulunan Hüseyin Paşa bütün imkânsızlıklara rağmen yavaş yavaş adanın fethini gerçekleştirirken aldığı yeni idarî tedbirler, düzenlemeler ve âdil vergi sistemiyle halkı Türk idaresine ısındırmış, hatta bazılarının Müslüman olmasını sağlamıştı. Onun bu faaliyetlerini kıskanan İstanbul'daki rakipleri entrikalara başladılar. İnadiye Kalesi'nin inşası dolayısıyla eksilen Girit gelirlerini gözden geçirmek üzere adaya müfettiş gönderilmesi onu oldukça etkiledi. Bu arada uzunca bir süreden beri ulûfe alamayan asker de otağını yağmaladı. Bu isyanın planlayıcısı o sırada Rumeli beylerbeyi olan Zurnazen Mustafa Paşa idi.

Bu hadise üzerine Hüseyin Paşa istifa ettiyse de kendisine görevinde kalması bildirildi. 28 Şubat 1656'da Süleyman Paşa'nın yerine sadrazamlığa tayin edildi ve mührü Girit'e gönderildi. Ancak sadaret mührü daha Girit'e ulaşmadan Zurnazen Mustafa Paşa veziriazamlığa getirildi. Böylece Hüseyin Paşa haberi bile olmaksızın azledilmiş sayıldı.

Hüseyin Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı zamanında Kandiye Muhasarası'nda başarısız olduğu ithamıyla Girit serdarlığından alınarak merkeze çağrıldı. Ardından da ölümüne yol açacak girişimler hazırlanarak ortadan kaldırıldı.

Halk arasında "Er", atılganlığı, cesareti ve pervasızlığından dolayı da "Deli" lakabıyla tanınan Hüseyin Paşa güçlü vücut yapısına sahip bir vezirdi. Revan ve Bağdad kuşatmalarında özellikle Girit'in fethinde gösterdiği kahramanlıklarla halk arasında haklı bir şöhret kazanmıştı. Hanya, Kandiye ve Ayatodori kaleleri dışında Girit'in fethinde büyük payı olduğunda şüphe yoktur. Harp sanatında mahir, kararlarında isabetli bir kumandan olan Hüseyin Paşa Hanya, Resmo ve İnadiye'de cami, mektep, medrese, tekke, hamam, çeşme vb. eserler yaptırmıştır.

Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa Kandiye'nin fethini tamamladıktan sonra bir kiliseyi Deli Hüseyin Paşa adına camiye çevirterek kadirşinaşlık örneği göstermiştir.[26]

Şahadeti büyük üzüntüye sebep olmuştur. Nitekim onun ağzından kaleme alınmış şu şiir bu teessürün bir ifadesidir:

Benimle Girit'te olan gaziler
Elveda gaziler unutman bizi
Bu imiş alnımda yazılan yazı
Elveda gaziler unutman bizi

Cenk içinde uyanırım ben böyle
Bin yedi yüz küffar kestim elimle
Şehitlik isterdim kendi dilimle
Elveda gaziler unutman bizi

Ben gittim hünkârım sen binler yaşa
Birgün lazım olur Hüseyin Paşa
Devlete hıyanet etmedim hâşâ
Elveda gaziler unutman bizi

Uğrarsa kabrime eğer yolunuz
Şehitler, gaziler kaldım yalunuz
Hüseyin Paşa'ya fatiha kılınız
Elveda gaziler unutman bizi

ERDEL MESELESİ

1648 yılında Erdel tahtına oturan George II. Rakoczi, krallığın ilk zamanlarında seleflerinin yolunda giderek, Osmanlılara tabiiyet şartlarını hakkıyla yerine getirirken gayretli faaliyetleri ile de devletini siyasi ve iktisadi açıdan iyi bir seviyeye ulaştırmıştı. Ülkede fikir hayatı fevkalade canlanmıştı. Dış siyasetini nispeten müstakil bir hale getirmişti. Protestan devletler ve Fransızlarla canlı siyasi münasebetlerde bulunuyordu. Bu gelişme, bağımsızlık arzu ve emellerinin de kıvılcımlarını çakıyordu.

Nitekim birkaç yıl sonra Erdel Kralı George II. Rakoczi, Habsburgların kuvvetlenmesinden esinlenerek sülale siyasetine başladı

ve Leh tacını ele geçirmek için harekete girişti. Bu maksatla İsveç kralı, Eflak ve Boğdan voyvodalarının desteğini temin etti. Rakoczi, kendisini Lehistan, oğlunu da Erdel kralı yapmak emelindeydi. Avusturya imparatoru da gizli gizli Rakoczi'yi tahrik etmekteydi.

Ancak Erdel kralının Lehistan'ı da alarak kuzey hududunda büyük bir güç haline gelmesi Osmanlı dış siyasetine uygun değildi. Nitekim Eflak ve Boğdan prensleri derhal Rakoczi'nin etki alanına girerek bağımsız harekete başlamışlardı. Bu yüzden Osmanlı Devleti öncelikle Eflak Beyi Konstantin ile Boğdan Beyi İstefan'ı azlederek yerlerine Mihne ve Ghika adlı prensleri yolladı. Eski prensler azli kabul etmeyerek isyan ettiler. Üzerlerine kuvvet gönderilmesi üzerine de Rakoczi'nin yanına kaçtılar.

Diğer taraftan Rakoczi divandan gelen nasihatlere aldırmayarak, Eflak ve Boğdan prenslerini himaye ettiği gibi İsveç Kralı Karl Gustav ile de işbirliği yaparak Lehistan üzerine hücumlarını artırmıştı. Osmanlıların 1655 yılından beri İsveç'le iyi ilişkiler içerisinde olduğunu bilmesi ihtimal ki kendisine rahatlık sağlıyordu. Nitekim onun Lehistan'a saldırısı üzerine Osmanlı hükümeti vasal prenslerin temsilcilerini merkeze çağırdı. İstanbul'a gelen Rakoczi'nin temsilcisi kibirle; efendisinin bu gibi davalarda padişahtan talimat alması gerektiğini öngören bağlayıcı hiçbir anlaşmanın mevcut olmadığını beyan etti.

Köprülü Mehmed Paşa gibi kudretli bir vezirin Rakoczi'nin elçisine vereceği tek cevap vardı, "Bu teşebbüsünden derhal vazgeçsin. Aksi takdirde padişahın demir ve ateşten öfkesini üzerinde hisseder."

Bu arada İstanbul'a gelen İsveç elçisinin mülâyemetle karşılanması Osmanlıların düşüncelerini değiştirmeyecekti. Nitekim Köprülü Mehmed Paşa, Rakoczi'nin Lehistan'a saldırılarının durmaması üzerine öncelikle Kırım kuvvetlerini harekete geçirdi. Bu sırada İsveç Kralı X. Karl, Danimarkalıların taarruzu dolayısıyla Rakoczi'yi yalnız bırakmıştı. Kırım Hanı Mehmed Giray süratle Erdel'e girerek Vistül Nehri kenarında Rakoczi'nin kuvvetlerini bozguna uğrattı (1656). Bu durum üzerine Erdel diyet meclisi Rakoczi'yi krallıktan

azledip yerine Rhedey Ferenc'i getirdi (Ekim 1657). Buna rağmen Rakoczi çok geçmeden krallığa tekrar sahip oldu.

Macaristan'daki karışıklıkların devam etmesi üzerine 23 Haziran 1658'de bu kez Köprülü Mehmed Paşa bizzat harekete geçti. Erdel topraklarına giren Köprülü, önce Transilvanya'nın kilidi sayılan Yanova'yı, ardından krallığın merkezi Erdel Belgrad'ını (Varad) zapt etti.

II. Rakoczi Avusturya hududunda bir kaleye sığındı. Erdel'in başına Ekos Barçkay tayin edildi. Ancak bu sırada Anadolu'da ortaya çıkan Abaza Hasan Paşa İsyanı sebebiyle Köprülü maksadına tam olarak ulaşamadan geri dönmek zorunda kaldı. Yeni Erdel Kralı ile yapılması gereken müzakereyi Budin Valisi Kenan Paşa'ya havale etti. Yanova sahrasındaki ordugâhta gerçekleştirilen müzakere neticesinde Osmanlılar Varad'ı tahliye etmeyi kabul ettiler. Buna karşılık Yanova, Şebeş ve Lugoş kaleleri Osmanlılarda kalacaktı. Ayrıca krallık sefer tazminatı vermenin yanı sıra yıllık on beş bin altın olan haracı kırk bine çıkarmayı da kabul ediyordu (1658).[27]

KÖPRÜLÜ'NÜN VEFATI

Köprülü'nün Edirne'ye dönmesinden sonra II. Rakoczi, bu kez Avusturya kuvvetlerinin de yardımıyla tekrar harekete geçti ki bu durum yarım asırdır devam etmekte olan Osmanlı-Avusturya sulhunun bozulmasının da temelini teşkil edecektir.

II. Rakoczi'nin aldığı yardımlarla yeni kral Barçkay'ı mağlup ederek güç kazanması üzerine Bosna Valisi Seydi Ahmed Paşa, Budin Valiliği'ne getirilerek, Yanova'nın muhafazasına ve Barçkay'ın Erdel'de hâkimiyetini pekiştirmesine memur edildi. Seydi Ahmed Paşa, Demirkapı ve Sebin (Hermanstadt) Kalesi savaşlarında Rakoczi kuvvetlerine ağır kayıplar verdirdi. En son Kolojvar Kalesi yakınında geçen şiddetli savaşta kırk bin kişilik Erdel kuvveti ağır bir bozguna uğratıldı. Bu savaşta üç yerinden yaralanan II. Rakoczi, Varat Kalesi'ne kapandı ve 5 Haziran 1660'da öldü.

Öte yandan Rakoczi kuvvetlerinden altı bini Osmanlı kuvvetlerinin önünden kaçarak Avusturya'ya sığınmıştı. Ahmed Paşa bunları

ülkesinden çıkarması için imparatora haber gönderdi. Fakat cevabın gelmesini beklemeden harekete geçerek Avusturya topraklarına girdi ve bu kuvvetleri darmadağın etti. Avusturya bu hareketin anlaşmaya aykırı olduğunu beyan ederek padişah nezdinde şikâyette bulundu. Avusturya ile sulhun bozulmasını istemeyen Osmanlı padişahı da Seydi Ahmed Paşa'yı azlederek, Budin Valiliği'ne Boşnak İsmail Paşa'yı, Macar Serdarlığı'na da Kaptan-ı Derya Köse Ali Paşa'yı getirdi. Köse Ali Paşa, 13 Temmuz 1660'da kuşattığı Erdel'in merkezi Varat'ı büyük bir gayretle kırk beş günde zapt etti ve Ekoş Barçkay'ı tekrar makamına oturttu (1660 Ağustos).

Diğer taraftan II. Rakoczi'nin 1660 yılında ölümü üzerine taraftarları, onun en yakın generali Kemeny Janos'un çevresinde toplandılar. Avusturya'nın desteğini de temin eden Janos, diet meclisinin kararıyla kral tayin olundu. Ülkedeki bu olumlu havayı değerlendirmek isteyen Janos, derhal harekete geçerek, Ekos Barçkay'ı yakalatıp öldürttü ve ülkenin büyük kısmına sahip oldu. Krallığının tanınması için de Serdar Ali Paşa'ya müracaat etti (1661). Ali Paşa ise, oğlunu rehin olarak göndermesi halinde sözüne sadık olup olmadığının anlaşılacağını, böylece arzusunun kabul edilebileceğini bildirdi. Ancak Janos'tan müspet bir haber çıkmayınca durumu merkeze rapor etti.

Bu arada Avusturya İmparatoru Leopold, Simon Reninger başkanlığında bir elçilik heyetini İstanbul'a göndermiş ve ortaya çıkan son durumun kabulünü istemişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin kudretli veziriazamı Köprülü Mehmed Paşa, Avusturya daimi elçisi Reninger'i sert bir üslupla uyarırken, oğlu Fazıl Ahmed de yanında olduğu halde, devletinin Erdel siyaseti konusundaki kararlarını bildirmiş ve bunlardan asla taviz verilemeyeceğini belirtmişti.

Buna göre, Avusturya imparatorunun Erdel krallık seçimine müdahalesi asla kabul edilmeyecektir. Osmanlı askeri bu eyaletten çekilmeyecek ve Erdel krallığı içinde Apafy'nin dışında hiçbir isim üzerinde durulmayacaktır.

Nitekim Osmanlı Devleti, Kemeny'i tanımadığı gibi Bosna birliklerini bu ülkeye sevk etti. Kemeny Janos, Montecuccoli ile

birlikte Avusturya topraklarına çekilirken Erdel ileri gelenleri bu kez Osmanlıların tasvip ettiği Apafy Mihal'i kral seçmek zorunda kaldılar (4 Eylül 1661).

İşte Avusturya ile anlaşmazlığın giderek bir savaş ortamına doğru sürüklendiği günlerde Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa vefat etti.

Sadrazam hem yaşlı ve hem de yorgundu. Beş seneyi aşan sadareti zamanında hiç durmadan binbir tehlikeye göğüs gererek azimli ve gayretli hareketleriyle devlet işlerini düzene koymayı başarmıştı. Erdel-Avusturya meseleleri dolayısıyla padişahla birlikte Edirne'ye gelmişti. Bu sırada rahatsızlığı ilerleyince Padişaha, "Rahat olmak isterseniz ben ölünce sadaret makamını Halep valisi oğlum Fazıl Ahmed Paşa'ya veriniz," diyerek tavsiyede bulunmuştu. Padişah da bu tavsiyeyi muvafık bularak Fazıl Ahmed Paşa'yı davet için hatt-ı hümayun gönderdi. Seksen altı yaşında vefat eden Köprülü Mehmed Paşa, İstanbul'da Divanyolu'nda yaptırmış olduğu Darülhadis'i yanındaki türbesine defnolundu.[28]

SEN Kİ VEZİRİAZAMSIN!

Diğer taraftan Erdel'den Avusturyalıların desteklediği Kemeny Janos ile Osmanlıların tuttuğu Apafy Mihal arasında mücadele sürüyordu. Kemeny Janos Avusturya'dan sağladığı kuvvetlerle bir kez daha şansını denemek üzere harekete geçti. Ancak bu kez kuvvetleri, Küçük Mehmed Paşa karşısında kesin bir bozguna uğradığı gibi kendisi de hayatını kaybetti (22 Ocak 1662).[29]

Erdel içindeki son buhranda aktif rol oynayan Avusturya imparatoru, bir taraftan iktidar mücadelesi veren Rakoczi ve ardından Kemeny Janos'u desteklerken diğer taraftan da Erdel halkını Osmanlılara karşı kışkırtıyordu. Hatta Seydi Ahmed Paşa, Erdel serdarı iken Avusturya'nın aleyhteki tutumuna tahammül edemeyerek bu ülke topraklarına girmiş ve bazı faaliyetlerde bulunmuştu. Ancak Osmanlı Hükümeti Avusturya ile barışın devamını sağlamak maksadıyla Seydi Ahmed Paşa'yı serdarlıktan azletmişti. Buna rağmen Avusturya emellerinden vazgeçmedi. Hatta karışıklıklardan istifade ile Erdel'e ait bulunan Seykelhid ve Kolojvar kalelerini zapt

etti. Ardından Batı Macaristan'da Kanije'ye yakın yeni bir kale inşa ettiler. Bu durum Avusturya'nın artık Erdel'e doğrudan müdahale edeceğinin işaretlerini veriyordu ki Osmanlı-Avusturya harbinin de uzak olmadığının habercisi gibiydi.

Osmanlı Devleti ise Erdel meselesi ile uğraştığı sırada Avusturya'nın aleyhte faaliyetlerine yakinen şahit olduğu halde, şimdilik bu ülke ile bir harbe sebebiyet vermek istemiyordu. Avusturya hududunu geçerek asileri cezalandıran Seydi Ahmed Paşa'nın azledilmesi Osmanlıların sulhun devamından yana olduklarının bir göstergesiydi. Nitekim Osmanlıların asıl hedefi yıllardır devam etmekte olan Venedik savaşlarına bir son vermekti. Bu maksatla yeni veziriazamı Fazıl Ahmed Paşa'yı sarayına davet eden Sultan IV. Mehmed, Venedik üzerine açılacak intikam seferine kendisini serdar tayin ettiğini bildirdi.

Bu emir üzerine Fazıl Ahmed Paşa 24 Eylül 1662 pazar günü divan topladı. Kubbe vezirleri, ulema, ümera, asker ve ocak ihtiyarlarının hazır bulunduğu divanda Ahmed Paşa, "Azametlü padişahımız hazretlerinin emri üzere makbul ve münasip görülen budur ki, Bosna serhadlerinde olan Kotur, Şibnik ve İspilit kaleleri üzerine varılıp Allah'ın lütfuyla kahr u cebr ile ellerinden alına," diyerek padişahın tembihini açıkladı. Sonra kendisinin serdarlık hatt-ı şerifini gösterdi. Kararın hayırlı olması için yapılan duadan sonra herkesin sefer tedarikine başlaması, mühimmat ve levazımatın hazır edilmesi için memleketin her yanına hükümler gönderildi.[30]

Bir taraftan taşradaki beylerbeyilerine ve kadılarına emr-i şerifler ve tembih mektupları giderken, diğer taraftan Bosna ve Kotur tarafına adamlar tayin olunup yolları düzeltmeleri istendi. Özellikle Kotur semti büyük ölçüde sarp ve taşlık olup ve bazı yerlerinde iki atlının yan yana geçme ihtimali dahi bulunmuyordu. Tire Sancağı Mutasarrıfı Arnavut Beyko Ali Paşa, Rumeli Valiliği ile bu semtin yollarını tamire memur edildi. Ayrıca her türlü mühimmat ve levazımatın naklinde var gücüyle çalışması tembih buyruldu. Derhal harekete geçen Ali Paşa, Kotur semtinin yollarını düzeltmekte ve bölgeye top, gülle ve sair harp levazımatının naklinde büyük gayret

sarf etti. Böylece harp sahası ilan edilen İspilit, Şibnik ve Kotur semti gerek zahire ve gerekse cebehane yönünden kısa sürede harekâta hazır hale getirildi. Ali Paşa'dan hazırlıkların tamamlandığı haberleri geldiğinde Otağ-ı Hümayun Davutpaşa sahrasına çıkarılmış bulunuyordu (11 Mart 1663).

İşte bu esnada Macaristan serhatlarından yoğun bir şekilde arz ve mahzarlar gelmeye başladı. Bu gelen arz ve mahzarlarda Avusturyalıların hudut bölgelerine sürekli taarruzda bulundukları, Müslüman ahaliyi şehit ve esir ettikleri, kale ve palangaların yakılıp yıkıldığı, Seykelhit ve Kolojvar kalelerinin zapt olunduğu ve Kanije karşısında yeni bir kalenin yapıldığı beyan ediliyordu. IV. Mehmed Han, Varat Serdarı Ali Paşa'ya bir ferman göndererek Avusturya ile temasa geçmesini ve bu devletin kuvvetlerini geri çekmesini sağlamasını istedi. Öte yandan gelen haberler sefer yönü üzerinde ilk kez tereddütler hâsıl etti. Fazıl Ahmed Paşa, "Her ne canibe gidilirse gidilsin behemehâl Belgrad'a varılacaktır. Oradan ortaya çıkacak hale göre hareket olunur," diyerek fikrini belirtmesine rağmen serhatlardan gelen haberler Avusturya meselesinin bir an önce görüşülmesini gerekli kılıyordu.

19 Mart 1663 Pazartesi günü İstanbul'dan çıkarak Davutpaşa'daki ordugâhına gelen padişah, aynı gün sabık Budin Muhafızı İsmail Paşa'yı İstanbul Kaymakamlığı'na tayin etti. 26 Mart Pazartesi günü ise yanında devlet adamları olduğu halde büyük bir alay ile Davutpaşa'dan hareket eden padişah, 7 Nisan günü Edirne'ye geldi. Burada iken Venedik Seferi'nden vazgeçilerek Avusturya üzerine hareket edilmesini istedi. Veziriazam ve Sardar-ı Ekrem Fazıl Ahmed Paşa cümle vüzera, mirmiran, ulema, ümera, ocak ağaları ve ihtiyarlarını divanda toplayıp padişahın hatt-ı hümayununu okudu. Şöyle deniliyordu:

"Sen ki veziriazamsın ve serdar-ı ekremsin. Mukaddema Bosna tarafına sefer murat olunup ve cümle mühimmat hazır olunmuş iken, hâlâ Nemçe keferesi sulhu bozup, bunca palangayı yakıp ve bunca Muhammed ümmetin esir idüp ve bundan başka bizden dahi kal'a ister. Ecdad-ı izamım kefereden kal'a alagelmiş iken bize

düşmen-i dine mülk ve kaleler vermek dinimize uygun düşer mi? Filvaki devlet ve saltanata layık, ümmet-i Muhammed'e faydalı iş edesin. Vüzeram ile ve ihtiyar kullarım ile ve sipah ve yeniçeri kullarımla meşveret edip hangi iş faydalı ise ona mübaşeret edesin ve bana bildiresin."[31]

Hatt-ı şerifin okunmasından sonra Fazıl Ahmed Paşa divanda bulunanlara, "Bakın ümmet-i Muhammed! Bu Nemçe keferesi padişahımızın büyük düşmanıdır. Ve askerî çokluklarıyla meşhur keferedir. Frenk (Venedik) taifesi ancak deryada pehlivan ve hilekârdır. Çünkü Frengin karadan yüzü yok ve karadan bir işe kadir değil. Balık sudan çıkar misalidir. Tut ki beş on sene Frenk taifesi kal'adan taşra çıkmaz. Çıksa dahi padişah vilayetini vurmaya kadir olmaz. Onlar bu sene dahi tehir olsun. Bu tarafta Nemçe ahvalin görelim. Zira Nemçe büyük düşmandır. Geri alıkoymak muhaliftir. Zahiremiz ve cebehanemiz iki tarafta mükemmeldir. Hemen Nemçe seferine niyyet olsun," diyerek kısa bir hitabede bulundu. Divanda bulunanlar da bu görüşü makul ve muvafık gördüklerinden Venedik Seferi daha sonraya bırakılarak Nemçe üzerinde karar kılındı.

EY BENİM KARINDAŞLARIM!

IV. Mehmed Han, Avusturya Serdarlığı'na Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'yı getirdi. 11 Nisan Perşembe günü kabul ettiği sadrazamına sancak-ı şerifi bizzat teslim etti. Fazıl Ahmed Paşa Edirne'de hazırlıklarını tamamladıktan sonra 13 Nisan 1663 Cumartesi günü Belgrad'a doğru hareket etti.

7 Haziran Perşembe günü Belgrad'a gelindiğinde Osmanlı ordusu hemen hemen gücüne ulaşmış bulunuyordu. Bu sebeple Belgrad'da büyük bir alay tertiplendi. Bu gösterişli alay Avusturya elçilerine de seyrettirildi.

On iki gün kalınan Belgrad'da elçilerle sulh görüşmeleri yapıldı. Avusturya elçileri, elde ettikleri kalelerin kendilerine bırakılmasında ısrarlı davranıyordu. Buna karşılık Osmanlı görüşü sadrazamın, Avusturya Başvekili Duc de Sagan'a gönderdiği mektupta net bir biçimde görülüyordu. Şöyle ki, "Hâlâ Nemçe çasarının başvekili

dostumuz. İşte mukaddema sulh murad eylemişsiniz. Eğer Kanije karşısında yaptırdığınız kaleyi yıkarsanız ve Erdel'de olan Nemçe askerini ihraç ederseniz sulha yakın olmuş olursunuz. Mademki bunlar yerindedir. Sulh yer ile gök arası kadar ırak olmuş olur. İşte yer götürmez asker ile Belgrad şehrine geldik ve yıldız sayısı Tatar askeri dahi geliyor. Hak Teâlâ Hazretleri ezelde ne takdir eylemiş ise ol olur. Vesselam."

18 Haziran Pazartesi günü tekrar harekete geçen ordu 17 Temmuz Salı Budin'e ulaştı. Şehre muhteşem alaylarla getirildi. Osmanlı ordusunun sayısı artık yüz bine ulaşmıştı.

Fazıl Ahmed Paşa Edirne'den hareket ettiği andan itibaren devlet adamlarıyla istişareleri yanında, düşman hakkında doğru bilgi sahibi olmak ve yanlış bir hareket yapmamak için de büyük dikkat sarf ediyordu. Bunun için geçtiği menzillerde serhatlara vâkıf kimseleri yanına celb ederdi. Zaman zaman kendileriyle görüşür, "Kolay ve makbul olanı hangisidir?" diyerek bilgiler alırdı. Ayrıca gidilen bölgeleri iyi tanıyan bir kısım esirleri de orduya alır, bunlara küffarın kaleleri ve menzilleri hakkında sorular sorar, ihsan ve iltifatlarda bulunurdu. Böylece Fazıl Ahmed Paşa düşman memleketini bizzat gidip, gezmiş ve görmüş gibi bilgi sahibi olurdu.

Osmanlı askeri Budin'de toplanınca, düşman toprağına ne taraftan girmenin ve ne tarafa yürümenin uygun olacağı meselesi gündeme geldi. Bu konuyu görüşmek üzere sadrazam 23 Temmuz Pazartesi günü vezirler, beylerbeyler, emirler, yeniçeri, sipahi ve bölük ağaları, cebeci ve topçu başları, ocak ihtiyarlarını ve nice iş görmüş tecrübeli serhat beylerini otağa davet eyledi.

Sonra cümlesine hitap ederek, "Ey benim karındaşlarım! İşte düşman memleketine yaklaştık. Aramızda dört beş konaklık mesafe kaldı. Allah'ın inayetiyle Budin'den sonra ne tarafa gideriz? Yanık tarafına mı, Komaran üzerine mi. Yoksa Uyvar'a mı niyet edelim? Allah'ın lütfu ve ihsanına muvafık hangisi ise ona göre teveccüh ve azimet edelim."

Cümle vezirler ve ocak ihtiyarları, "Emr-i ferman saadetlü sultanımızındır," dediler.

Veziriazam ise, "Hele sizin dahi işittiğiniz vardır; deyin ki hangisi kolaydır?"

Bunun üzerine onlar yine cevap verip, "Biz padişahın kullarıyız. Her ne hizmet ferman buyrulur ise işleriz. Rey ve tedbir serdar hazretlerinindir," dediler.

Sadrazam, divandakilerin kendisine tam bir bağlılık içerisindeki sözlerini işitince görüşlerini şöyle beyan etti, "Eğer Yanık muhasarasına gidersek, yolları çetin ve dağıstan olup etrafında şenlik için bir yer mevcut değildir. Askerimize doyumluk alacak varoşlar ve köyler yoktur. Ancak karada metin bir kaledir. Duvarı dolma, hendeği geniş ve hendeğin suyu akıcıdır. İçinde top tüfekten gayrı bir şey yok. Hak Teâlâ'nın ihsanı ile alınır. Lakin kale almış oluruz. Vilayet almış olmayız.

Komaran üzerine gidersek orası ise su içinde bir kaledir. Bu kadar askeri ol adaya kapatmak müşkil bir iştir. Hem Komaran'a ancak büyük köprüler ile ulaşmak mümkündür.

Böyle olunca biz Allahü Teâlâ'ya tevekkül ile Uyvar Kalesi'ne niyet edelim. Zira Uyvar bir muazzam kaledir. İmparatorun ikinci veziri ondadır. Orta Macar'ın baş kalesidir. Ona bağlı kale ve palangaların adedi otuza yakındır. Altın ve gümüş madenleri vardır. Bunca varoşları ve köyleri var. İnşallah hem metin ve müstahkem kale almış oluruz, hem asker-i İslam'ın doyumluğu bolca ele geçer, hem de bir alay palangaya sahip oluruz. Böylece büyük bir eyalet ele geçirilmiş olur."

Fazıl Ahmed Paşa bu yerinde mütalaası ile düşmanın arazisi, yolları, kaleleri, köy ve varoşları hakkında en ince detaylarına kadar vâkıf olduğunu gösteriyordu. Divandakiler ittifakla sadrazamın görüşlerine katıldıklarını belirttiler. Böylece Avusturya seferinin yönü belirlenmiş oluyordu. Harekât Avusturya'nın Viyana'dan sonra en kuvvetli kalesi konumundaki Uyvar ve çevresinde geçecekti.[32]

EN SAĞLAM SULH!

Öte yandan Budin'de Osmanlı devlet adamları ile Avusturya murahhasları anlaşma şartlarını görüşmek üzere son kez bir araya gelmişlerdi. Osmanlılar adına görüşmeleri Ali Paşa yürütüyordu. Elçilerin, "On on beş gün mühlet verin. Erdel'den Nemçe askerini çıkaralım. Kanije yanında yaptırdığımız kaleyi yıkalım. Siz burada Budin sahrasında oturun," sözüne karşılık Osmanlı murahhası Ali Paşa, "Biz vallahi asker ile bir gün oturmayız. Zira Sadrazam Ahmed Paşa bir saat oturmaz. Hemen Uyvar'a doğru yola çıkar. Hem Uyvar'a varınca ve köprüyü geçinceye kadar on beş gün olur." Elçiler, "Ya siz ol tarafa gidersiniz. Askerlerinizle yakıp yıkarsınız. Biz ise bu taraftan askerlerimizi çıkaralım ve kalemizi yıkalım. Nasıl olur? Hem efendimiz, sadrazamınıza nasıl itimat eder. Hem kendi üzerine asker vara hem sulh nasıl olur! Ya onun askeri karşı çıkarsa!" deyince Ali Paşa, "Asker çıkartırsa biz de harbederiz ve harp arasında olan sulh daha sağlam ve kavi olur. Hem İstanbul'da iken ve yol boyunca niçin sulh yapmak istemediniz ve hep tehir ettirdiniz. Şimdi dahi bizi burada on beş-yirmi gün bekletmek istiyorsunuz. Sizin muradınız anlaşıldı ki sulh yapmak arzu etmiyorsunuz. Şayet isteseniz sulh beş gün içinde olurdu," cevabını verdi.

Görüşmelerin tıkanması üzerine elçiyi kabul eden Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa elçileri huzuruna kabul ederek son sözlerini söyledi, "İmdi, sulh birkaç çeşit olur. Birincisi Âl-i Osman'ın cümle kulları evlerinde rahat ve huzurda iken devlet büyükleri iki tarafın reayasının asayişi için eylerler. İkincisi, devlet büyükleri sefer üzerinde iken yapılır. Bir sulh da şudur ki: Âl-i Osman'ın yer götürmez askeriyle darü'l-harbe girildiğinde olur.

İşte biz bugün yer götürmez Osmanlı ve yıldız sayısı Tatar askeriyle vilayetinize geldik. Asitane'de iken sulh murad etmiş idin. Bir hal ile makule yaklaşmayıp bu ağır askeri buraya kadar getirdiniz. Bu vaktin sulhü artık diğer vakitlerle kıyas edilemez."[33]

Böylece Belgrad'da, Ösek'te ve nihayet Budin'de yapılan sulh müzakerelerinden bir netice alınamamış ve her şey yapılacak savaşın sonuna bırakılmıştı.

Diğer taraftan Uyvar tarafına geçebilmek için Estergon önünde, Tuna Nehri üzerinde büyük ve metin bir köprü yapılması gerekiyordu. Bu iş için Budin Valisi Hüseyin Paşa, Kaplan Mustafa Paşa ve Niğbolu Sancağı Mutasarrıfı Kadızade İbrahim Paşa memur oldular. Bunlar 24 Temmuz'da Estergon'a doğru yola çıktılar.

Budin'de on üç gün kalan Osmanlı ordusu 30 Temmuz Pazartesi günü belirlenen hedefe doğru harekete geçti. Önce Vişegrad menziline ardından 1 Ağustos'ta Estergon Sahrası'na gelindi.

Daha önce yapılması ferman olunan köprünün henüz yarısı dahi tamamlanmamış bulunuyordu. Fazıl Ahmed Paşa'nın da gayret ve teşvikiyle köprü 5 Ağustos'ta tamamlandı.

Sadrazam, Serdar Ali Paşa, Halep Valisi Gürcü Mehmed Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Yusuf Paşa'ya, karşı yakaya geçmelerini emretti. Adı geçen paşalar, yedi sekiz bin kişilik kuvvetleriyle karşı yakaya geçtiler. Ertesi gün diğer kuvvetler henüz geçmeye fırsat bulamadan Osmanlılarla Avusturya-Macar kuvvetleri arasındaki ilk sıcak temas meydana geldi.

CİĞERDELEN SAVAŞI

Estergon önündeki köprü inşası devam ederken Osmanlı ordusundaki iki Macar köle firar ederek Uyvar Kalesi'ne kaçmıştı. Kale hâkimi ve Nemçe imparatorunun ikinci veziri olan Forgaç'ın huzuruna çıkan firariler, "Köprü henüz tamamlanmamıştır. Bu tarafı muhafaza için ancak üç bin adam geçirmişlerdir. Derhal hazırlanıp köprü tamam olmadan önce bir iş görebilirsiniz. Fırsat vaktidir," diye durumu bildirdiler.

Uyvar yakasındaki İslam askerinin azlığına güvenen Forgaç da, onları kırmak ve umum Osmanlı askerinin geçişine mani olmak maksadıyla derhal on bin kişilik bir kuvvet hazırlayıp Ciğerdelen tarafına doğru hareket etti.

Düşmanın gelişi, köprünün tamamlanıp Serdar Ali Paşa ve sair tayin olunan paşaların karşıya geçtiği gecenin sabahına rastladı. Bu arada karşıya geçen Osmanlı askerinin sayısı on bini aşmış bulunu-

yordu. Fakat Forgaç'ın birlikleri sabahın erken vaktinde geldikleri için İslam askeri gaflet halindeydi.

O sabah karakol hizmetinde Niğbolu Valisi Kadızade İbrahim Paşa vardı. Ayrıca Gürcü Mehmed Paşa da beş yüz nefer otlukçuyu otluğa göndermişti. Forgaç'ın birlikleri ilk olarak bu iki kuvvetle karşılaştı. Çarpışmayla birlikte develerin ürküp kaçmaya başlamalarıyla ortalık bir anda karıştı. Bu sırada bazı deveciler şehit düştü. Düşmanın ani baskınından ve çokluğundan mukavemete kadir olmayan nöbetçi kuvvetler bozularak, Halep Valisi Gürcü Mehmed Paşa kuvvetlerine doğru çekildiler. Düşman kuvvetleri de pervasızca kaçanları takip ederek Mehmed Paşa kuvvetleri üzerine yüklendiler.

Vaktin erken ve çoğunluğun uykuda olmasından yararlanarak bir miktar levendi şehit ettiler. Ancak Gürcü Mehmed Paşa süratle tüfekçileri harekete geçirerek düşmanın bozulmasını sağladı. Diğer kuvvetlerin de katılımıyla kısa sürede toparlanan Osmanlı askeri, tabl ve nakkarelerini çalarak, tekbirler getirerek düşman üzerine hücuma geçtiler. Bu esnada Serdar Ali Paşa, Kaplan Mustafa Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Yusuf Paşa'nın da kuvvetleriyle gelerek müdahalede bulunmaları bir anda harbin neticesini belirledi. Macar-Avusturya atlı kuvvetleri meydanı terk edip kaçmak zorunda kaldılar.

Diğer taraftan Fazıl Ahmed Paşa, Ciğerdelen tarafında top tüfek seslerini işitip düşman baskınını haber aldığında, karşıya geçmiş bulunan askeri yeterli gördüğünden kimseyi karşıya geçirmemesi hususunda Yeniçeri Ağası'nı uyardı. Böylece o, hem köprü üzerinde izdihama sebep olmamak hem de geriden bir baskına uğramamak istemişti.

Öte yandan Osmanlı birlikleri kaçan düşmanı altı saatlik mesafede bir nehir kenarına varıncaya kadar takip ettiler. Özellikle nehir kenarında vuku bulan ikinci cenkte de düşmana göz açtırılmayıp kısa sürede büyük kısmı kılıçtan geçirildi. Aman dileyenler ise esir alındı. Ancak Uyvar hâkimi ve askerlerin başı olan Forgaç, nehir yanına gelince arabasından inerek bir ata binmiş ve yanındaki pek az askeriyle sazlıklar arasında gizlenerek kurtulmayı başarmıştı.

Sadrazamın huzuruna getirilen esir sayısı binden fazla idi. Harp meydanında maktul düşenlerle birlikte düşmanın kaybı altı bini bulmuştu. Yanlarında getirdikleri yirmi bayrak, on alay topu, yirmi davul ve on beş zurnaları cümle mal ve erzaklarıyla beraber ele geçirilmiş bulunuyordu. Osmanlılar, Avusturya kuvvetlerinin böyle bir teşebbüse kalkışmalarını Allah'ın bir lütfu olarak kabul etmişlerdir. Çünkü kuşatılmasına birkaç gün kalmış olan kaleden altı bin miktarı zinde gücü birkaç saat içinde yok etmek şüphesiz kalenin fethinde önemli bir unsur olacaktır. Bu sebeple ordugâhta büyük bir sevinç yaşanmış ve akşam da mum donanması şenliği düzenlenmiştir.

6 Ağustos 1663 Pazartesi günü sabahından akşama kadar devam eden savaşa, Ciğerdelen sahrasında cereyan etmesi nedeniyle tarihlerde "Ciğerdelen Cengi" denilmiştir.[34]

Şâirler, "Oldu miftah-ı fütuh (1074)" diyerek cenge tarih düşürmüşler ve bu zaferi yapılacak diğer fetihlerin anahtarı olarak değerlendirmişlerdir.

UYVAR KUŞATMA ALTINDA

Ciğerdelen Savaşı'nın muzafferiyetle neticelenmesinden sonra harekete geçen Osmanlı birlikleri kısa bir süre sonra Uyvar önünde gözüktüler.

17 Ağustos 1663 Cuma günü Uyvar'ın Beç Kapısı denilen mevkii karşısındaki otağına yerleşen Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, ilk iş olarak İslam âdeti uyarınca kale komutanı Forgaç'a bir mektup gönderdi.

Mektubun muhtevası aynı zamanda Osmanlı fetih siyasetinin gaye ve hedefini yansıtan mükemmel bir vesika niteliğindedir. Fazıl Ahmed Paşa, mektubunda şöyle hitap ediyordu:

"Sen ki Orta Macar'ın ayanından Forgaç ve sair Uyvar Kal'ası kapudanlarısız. Malumunuz ola ki haliya azametlü ve mehabetlü ve adaletlü efendim ve yeryüzünün halifesi ve cemi' padişahların ulusu İslam padişahının baş veziri ve serdar ve sipehsarları ve Allahü Teâlâ Hazretleri'nin emri ve Peygamber Efendimiz iki cihan

güneşi Muhammed Mustafa Aleyhisselâtü vesselamın mucizatı kesiretü'l-berekatı ile serasker-i nusret-şiarı olup, yer götürmez hadd ü hesabı yok İslam askeri ile kutlu ve mehabetlü efendimin fermanı ile inşaallahu teâlâ Uyvar Kal'ası'nın feth ve teshiri niyyeti ile geldik.

Eğer kal'ayı teslim iderseniz içinde olan ve büyük ve küçük her kim olur ise olsun cümlesine eman-ı Allah ve emanü'r-Resül virülüp can ve malınıza taarruz olunmayıp, murad eyledüğünüz mahalle îsâl olunursunuz ve kalmak muradı olanların mal ve mülkleri ellerinde ibka olunur. Şöyle ki, inşaallahu'l-melikü'l-Mu'in cenk ile fetholundukta, kebir ve sağiri, gani ve fakiri her kim olur ise olsun aman verilmeyip, yerleri ve gökleri yoktan var eyleyen, şeriki yok Allah sübhanehu ve teâlânın inayetiyle inşaallah cümlesi kılıçtan geçirilir. Şeriat-ı şerifemizin hükmü budur ki yazılmıştır. Eğer azametlü ve şecaatlü efendim Padişah-ı İslam Hazretleri'nin bu kal'adan murad-ı şerifleri Macar halkına ne mertebe lutf ve ihsan etmek içün olduğu olduğu malumları olaydı evlatların kurban ederlerdi. Vesselam alâ meni't-tebe'a'l-Hüda."[35]

Teslim teklifinin reddedilmesi üzerine Osmanlı ordusu kurulu bir makine gibi dört koldan harekete geçerek Uyvar'ı bir çember içine aldı.

Ertesi sabah Osmanlı askerleri önce sabah namazı kıldılar. Kurbanlar kestiler. Dualar ettikten sonra cümle toplarını ateşlediler. Böylece Avusturya'nın Viyana'dan sonra bu en büyük müstahkem kalesi sarsılmaya başladı.

Muhasaranın ilk dört günü, Osmanlı topçularının kaleyi dövmesi ve metriste olan yeniçerilerle sair asker taifesinin binbir zahmet ve meşakkat içinde metrisi ileri sürme çalışmaları ile geçti. Ancak gece gündüz ara verilmeyip dört koldan dövüldüğü ve günde sekiz yüz top vurulduğu halde, kale bedenlerinde istenilen gedikler bir türlü açılamadı. Zira kale duvarlarından üç kulaç daha yukarı çıkan dağ gibi toprak yığını kale bedenlerini topların tesirinden koruyordu. İlk dört gün içinde Osmanlılar yüz şehit ve yüz elli kadarda yaralı verdiler.

Büyük bir gayret ve çalışmayla ileri doğru sürülen metrisler hendek başına yaklaşmıştı. Ancak kalenin Beç Kapısı mevkiinin önünde hendeğe bitişik metin bir tabya bulunuyordu. Tabyada yer alan dört-beş yüz kadar müdafi, metrislerdekilere yağmur misali kurşun yağdırıyordu. Bu yoğun ateşten göz açamayan metris kuvveti, elem ve keder içerisinde kalmıştı.

Nihayet binbir güçlükle metrislerin hendek kenarına yaklaştığı esnada, 22 Ağustos Çarşamba günü kuşluk vaktinde tabyadan çıkan bir miktar Nemçe askeri, metrislerdeki yeniçeriler üzerine ani bir baskın yaptılar. Sabah namazı için uyanık bulunan Zağarcıbaşı İbrahim Ağa kolundan yeniçeri gazileri ve yaya sekbanları tekbir avazeleri ile düşman üzerine yürüdüler. Aman vermeyip tabyaya kadar geri sürdüler. Fakat kaleden üzerlerine yağmur gibi kurşun yağardı. Karşı duramayıp geri çekilirlerken bu defa geriden Köse Ali Paşa'nın altı bayrak piyade Hırvat sekbanlarıyla bir miktar yeniçeri daha metrislerden çıkarak hücuma katıldılar. Nemçe askerleri tabya içine kaçarak kapıları kapadılar.

Gaziler ise peşlerinden ayrılmayıp tabyanın kapılarına yüklendiler. İki kapıyı da zaman geçirmeden kıran gazilerin tabyadaki mücadelesi çok şiddetli fakat kısa sürdü. Müdafilerin çoğu kılıçtan geçirilirken bir kısmı ise tabyanın iç ve Uyvar'ın Beç cephesinden kaleye can atarak hayatlarını kurtardılar. Böylece gazilere büyük sıkıntı veren müstahkem tabya ele geçirilmiş oldu.

Tabyanın ele geçirilişi kuşatmanın seyrini de değiştirdi. Zira bu tabya kalenin iç kapısı yanında olması sebebiyle içerisinde olan müdafaa kuvvetlerine herhangi bir şey yapabilmek mümkün değildi. Ayrıca Uyvar Kalesi içerisini de top ve tüfek ile tazyik etmek zordu. Oysa tabyanın ele geçirilmesi ile Osmanlılar burayı pek çok top ile tahkim ettikten sonra kale içini gece ve gündüz istedikleri gibi dövmeye başladılar. Sanki tabya Osmanlılar için inşa edilmiş bir hücum mevzii idi. Müdafileri artık zor günler bekliyordu. [36]

Muhasaranın onuncu günü (27 Ağustos Pazartesi) Kırım Hanı'nın oğlu Ahmed Giray'ın kırk bin Tatar, Mehmed Giray'ın

beş bin Kazak, Eflak ve Boğdan voyvodalarının ise yirmi bin kişilik kuvvetle gelerek orduya katılmaları orduda maddi ve manevi gücü yükseltti.

Muhasara üç taraftan metrisleri ileri yürütmek yanında, şiddetli top ve tüfek atışı ile de devam ediyordu. Sadrazam Ahmed Paşa da gece-gündüz metrislerde çalışanlar ve toprak sürenler yanında olur, onlara kese kese altın ve gümüş dağıtarak gayretlerini arttırırdı. Özellikle geceleri yedi-sekiz saat metrislerde çalışanlar olurdu. Hatta bir gece şiddetli şekilde yağmur yağmış ve sadrazamın elbiseleri, samur kürkü baştan ayağa kadar çamur içinde kalmıştı. Metris içinde Fazıl Ahmed Paşa'yı bu halde görenler, "Senin gibi serdarın uğrunda ve din ü devlet yolunda baş ve canlarımız fedadır," demişlerdir.[37]

Diğer taraftan metrislerin ve sürülen toprağın hendeklere yaklaşması müdafileri daha da kamçılamıştı. Gece-gündüz gaziler üzerine top ve tüfek yağdırırlardı. Nitekim bu atışlar sırasından önce Rumeli Beylerbeyi Beyko Ali Paşa şahadet şerbetini içti (4 Eylül). Ardından Sipahiler Ağası Sunullah Ağa toprak sürerken açıkta bulunup tüfek kurşunuyla şehit düştü (11 Eylül Salı).

Neticede nice zahmetler sonucunda hendekler doldurulup ilk defa veziriazam kolunda olan kubur duvara yaklaştı. Kuburlar kaleye yaklaştığı gibi serdengeçti gazileri, duvar dibinde olan ve şaranpo tabir olunan parmaklıkları zapt edip top darbeleriyle yıkılan duvarlar üzerine yürüyüşe geçtiler (21 Eylül). Şiddetle cereyan eden bir cenk ve çarpışma sonucunda iki taraftan da pek çok kişi hayatını kaybetti. Fazıl Ahmed Paşa, "Buradan kale alınmaz" diyerek hücumu durdururken, Anadolu Beylerbeyi Yusuf Paşa bu sırada yaralanıp dördüncü gün (25 Eylül) vefat eyledi. Ancak serdengeçtiler şaranpo dibine yerleştikleri gibi kuburların tamamı da kale dibine ulaştı.

Müdafiler ise fıçılar içine barut, saz ve bazı yağlı maddeler koyarak bunları zincirlerle bedenden aşağı sarkıtarak ortalığı aydınlattıktan sonra, serdengeçtiler üzerine kumbara, taş ve sair harp aletlerini yağmur gibi yağdırırlardı. Buna rağmen serdengeçtilerin

yeri emin olduğundan bir zarar erişmedi. Sadrazam bu duruma sevindiğinden Rabbine şükür kurbanları kesti.

Osmanlıların Sierot Burcu önünde yaptıkları istihkâm hemen hemen kale burcunun yüksekliğine varmıştı. Şimdi buradan istifade ile kale muhafızları üzerine şiddetli bir top ve tüfek atışı başlamıştı. Artık müdafilerin kaleden karşı koyabilecek en küçük bir imkânları dahi kalmamıştı. Bu hal kaledeki müdafilerden teslime muhalif olanların da bütün ümitlerini kırdı.

23 Eylül 1663 tarihine gelindiğinde Osmanlı ordusunda umumi hücum için artık her tedbir alınmış durumdaydı. Lağımcılar kale duvarlarını pek çok yerden yıkmak üzere tertibatlarını almışlardı. Osmanlı istihkâmı kale burçları hizasına yükselmiş ve buradan top ve tüfekle kale her taraftan dövülmeye başlanmıştı. Bu itibarla Fazıl Ahmed Paşa ertesi gün (24 Eylül) lağımların atılıp açılan gediklerden umumi hücum yapılması emrini verdi.[38]

GAZİ VEZİR FETHEYLEDİ UYVAR'I

Kalede ise günlerdir büyük bir gayretle mukavemete çalışan muhafızlarda artık yılgınlık ve bezginlik hâkimdi. Ellerinden gelen her türlü gayreti gösterdikleri halde Türk askerinin yiğitlik, cesaret, kahramanlık ve tükenmek bilmeyen azmi karşısında aciz kalmışlardı. Gerek Osmanlı topçusunun atışları, gerekse yürüyüş esnasındaki çarpışmalarda büyük kayıplar vermişlerdi.

Viyana'dan bekledikleri yardım bir türlü gelmemiş, erzak sıkıntısı had safhaya ulaşmıştı. Dolayısıyla Osmanlı ordugâhındaki yoğun faaliyeti ve umumi hücum hazırlıklarını gören Macar ve Nemçeli muhafızlar böyle bir neticeyi göze alamadılar. Kendilerini artık son hücuma dayanabilecek kadar güçlü hissetmiyorlardı. Kaledeki hemen herkes, askerler ve halk, kadınlar ve çocuklar, şiddetle kalenin teslim edilmesini istiyorlardı (24 Eylül 1663).

Muhasaranın 38. günü (24 Eylül 1663) Osmanlılar hücum hazırlıkları içerisindeyken, müdafiler, "El-aman! el-aman!" diye bağırıp çağırıp teslim bayraklarını Beç Kapısı üzerine diktiler. "Zaferin

zekâtı affetmektir," sözü ile hareket eden sadrazam, hücumu durdururken askerlerine de uyanık durmalarını emretti.[39]

Öğleye doğru kaleden çıkan iki kişi sadrazamın huzuruna gelerek, "Devletli Vezir! Kalenizi Allah mübarek eyleye. Lakin bize emn ü eman ver ki malımıza canımıza zarar olmaya!" dediler. Sadrazamın aman vermesi üzerine sekiz madde rica ettiler. Şöyle ki: Malımıza ve canımıza zarar gelmesin. Tatar yüzünü görmemek için ordu içinden geçmeyelim. Bin kadar araba verin. Krala gösterilmek üzere kalede ne şekilde cenk eylediğimizi beyan eden bir mektup verin. Bizler kaleden çıkmayınca İslam askeri girmesin. Bol miktarda zahire verilsin. Yaralı olanlarımız kalede kalsınlar ve iyileştiklerinde vilayetlerine yollansınlar. Kaleden çıktığımızda bayrağımız açıp tablımızı (trampetler) döverek gidelim.[40]

Böyle dedikleri gibi sadrazam da, "Utanmazsanız böyle edin, tabl dövün, boru çalın ve bayrak dahi açın!" dedikten sonra, "Mal ve canınıza zarar olmasın. Ordu içinden geçirmeyelim. Bir günlük zahire ve ancak dört yüz araba verilip selametle Komaran'a ulaştıralım," diye söz verdi. Gedikleri ve kale bedenlerini ise aynı gün zapt etmek istediklerini bildirdi. Elçiler bunun için ellerinde izinleri olmadığını, kaleye gidip Forgaç'a bildirmeleri gerektiğini söylediler.

Nihayet kaleye varıp konuştuktan sonra bu maddeyi kabul ettiklerini haber verdiler.

27 Eylül günü Vezir Kaplan Mustafa Paşa, kale halkını Komaran'a doğru götürürken, Osmanlı askerleri de Avusturya'nın bu en sağlam ve kuvvetli kalesine tamamen yerleşiyorlardı.

XVII. asırda yaşamış ordu şâirlerimizden Üsküdarlı Ahmed ise Uyvar'ın zaptını akıcı bir üslupla şu şekilde dile getirmiştir:[41]

Müjde geldi Ehl-i İslam şad oldu,
Gazi vezir fetheyledi Uyvar'ı,
Nemçe la'in kal'asından yad oldu,
Gazi vezir fetheyledi Uyvar'ı.

Alaylar bağlayup safların düzüp
Nemçe kralının bağrını üzüp

Cenge ikdam edüp çadırın bozup
Gazi vezir fetheyledi Uyvar'ı

Sarhoş olan kâfirler de ayıldı
Cenk etmeden havf eyleyip bayıldı
Yedi iklim dört köşeye yayıldı,
Gazi vezir fetheyledi Uyvar'ı

Münadiler ağaz edüp nidaya
Safa bahşeyledi bay ü gedaya,
Sad hezeran şükür olsun Hüda'ya,
Gazi vezir fetheyledi Uyvar'ı

Üsküdari hamdet vahid-i ferde
Kuluna destgir olur her yerde
Yetmiş dört tarihde mah-ı Safer'de
Gazi vezir fetheyledi Uyvar'ı

Mezaki'nin Uyvar'ın fethine düşürdüğü şu tarih ise fevkalade güzeldir:[42]

Sadr-ı azam o vezir ibn-i veziriazam
Gerden-i kâfire merdane kılıçlar çaldı

Kırılup gitti adu tiğ-ı cihan-giri ile
Ki ne Tot buldı rehayı vü ne Nemçe kaldı

Macarun aldı yeni kal'asını merdane
Nemçe iklimine sad-leşker-i garet saldı

Alınıp kal'a-i kral ana olup hasretler
Yemm-i hayret gibi bir bahr-ı belaya daldı

Ey Mezaki didi tarihini ehl-i himmet
Sa'y Ahmed Paşa Uyvar'ı Macar'dan aldı (1074)

NAN VE NİMETİM HELAL OLSUN!

Fazıl Ahmed Paşa da zaferden duyduğu büyük sevinç ve memnuniyeti kelle ve esir getirenlere mükâfatlar vermek suretiyle göstermiştir. O gün kelle ve dil getiren gazilere serdarazam toplam yüz yirmi kese akçe ihsan etmiştir. Esir getirenlere kırkar ellişer, kelle

getirenlere ise yirmişer otuzar guruş vermiştir. Bu şekilde cömertçe para harcanmasını uygun bulmayan kethüdası Boşnak İbrahim Ağa, "Efendim bu dağıtıma göre iradımız (gelirimiz) sel gibi gelir olsa yine vefa eylemez. Biraz tasarruf buyurulsa," deyince sadrazam, "Akçe böyle günde harc etmek içindir. Şayet gerekirse borç ile alır yine dağıtırım," diyerek onu susturmuştur.[43]

Müttefik Avusturya ve Macar kuvvetlerinin koruması altındaki Uyvar Kalesi'ne yapılan Türk hücumu son derece düzenli, disiplinli ve şiddetli bir şekilde cereyan etmişti. Dünyanın en muhkem surları gerisinde siperlenen müdafiler top, tüfek, humbara ve her türlü savaş aletleri ile güçlerinin son haddine kadar müdafaadan vazgeçmemiştir. Ancak Osmanlıların, bütün bu zor şartlara rağmen zerrece yılgınlık göstermeden, büyük bir azim ve sebatla otuz sekizinci günde kaleyi elde etmeleri "Uyvar önünde bir Türk gibi" deyimini tarihe mâl etmiştir.[44] Avusturya-Macaristan'da çok zor bir mesai gerçekleştirildiğinde veya yapılması imkânsız bir mukavemet gösterildiğinde hep bu söz söylenegelmiştir.

Öte yandan bu zafer, Avrupa'nın küçük büyük, dost düşman bütün devletlerini bir araya getirmiştir. Papalık, İspanya, Fransa, Malta ve Toskana para ve asker göndererek Avusturya'yı desteklediklerini ifade etmişlerdir. Nitekim Osmanlılar bütün bu müttefik kuvvetlerle aradan bir yıl geçmeden Sengotar'da çarpışmak zorunda kalacaktır.

IV. Mehmed Han, fetih dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın lutf ve ihsanına şükrettikten sonra bütün Osmanlı ülkesinde yedi gün, yedi gece donanma (şenlikler) yapılmasını ferman etti. Bunun üzerine özellikle İstanbul, Edirne, Bursa, Belgrad, Budin, Bağdad ve sair büyük şehirler görülmemiş bir sevinç ve şenlik gösterileri içerisinde kaldı. Müslümanlar bir taraftan neşe içinde eğlenirken diğer taraftan Cenâb-ı Hakk'a şükrediyor, sadakalar dağıtıyor, fetihlerin devamı için dualar ediyorlardı.

Sultan IV. Mehmed, Kapıcılar Kethüdası Yusuf Ağa ile Fazıl Ahmed Paşa'ya bir mektupla beraber samur kürk, sade kaftan, sorguç ve hançer gönderdi. Ayrıca başta Ahmed Giray olmak üzere diğer komutanlara da kıymetli hediyeler gönderilmişti. Yusuf

Ağa, Edirne'den Uyvar Sahrası'na on günde geldi. Onun gelişi ile birlikte kalede ve ordu-yı hümayundaki toplar ateşlenip alaylar ve şenlikler yapıldı. Padişah mektubunda, "Sana (Fazıl Ahmed Paşa) ve uğur-ı din-i mübin yolunda taş yasdanup, toprak döşenen gazi ve mücahit kullarımın küçüğüne büyüğüne, nan ve nimetim helal olsun. Cümleniz berhudar olasız..." diyerek dualarda bulundu.[45]

Öte yandan sefere katılan veya katılmayan devrin şâirlerinden niceleri bu kutlu fetih münasebetiyle şiirler yazıp tarih düşürdüler. Böylece yirmi yıl kadar hâkimiyetimizde kalan Uyvar'ın fethi asırlar boyunca hafızalarda canlı bir şekilde yaşatılageldi. Ayrıca edebiyatımıza da kıymetli eserler kazandırılmış oldu.

Bizzat Fazıl Ahmed Paşa, Uyvar'ın fethine, "Allah mu'in oldu fetheyledik Uyvar'ı"(1074/1663) diyerek tarih düşürmüş, böylece idari ve askerî kapasitesinin yanında edebi kişiliğini de göstermiştir.[46]

FETİHLERİN DEVAMI

Fazıl Ahmed Paşa seferin başlangıcından itibaren Erdel kralına orduya katılması için birkaç kez mektup göndermişti. Ancak Apafy Mihal, sadrazamın kendisini öldürtmesinden korktuğu için ordugâha gelmeye bir türlü cesaret edememişti. Nihayet fetihten hemen sonra ordugâha geldi. Sefere katılamadığı için birtakım sebepler sıralayıp özür diledi.

Fazıl Ahmed Paşa, onun Macar kavmi yanındaki itibar ve kıymetini bildiğinden kendisine güler yüz gösterdi, kürk giydirdi ve çeşitli ihsanlarda bulundu. Böylece gerek onun, gerekse Macarların devlete ısınmalarını temin ederek Avusturyalıları bölgede girişecekleri faaliyetlerde yalnız bırakmak istiyordu. Fazıl Ahmed Paşa bu düşüncesinde büyük ölçüde muvaffak oldu. Erdel ve kralı Apafy Mihal, Viyana bozgunu sonrasına kadar Osmanlılara bağlılıklarını sürdürecektir.

Sadrazam, Uyvar'ın alınmasından sonra civardaki güçlü kalelerden Novigrad, Nitra ve Leve (Lewenz) ile sair kale ve palangalara aman kâğıtları gönderip teslim olmalarını istemişti. Ancak içerisindeki muhafızlardan, "Biz bu palangayı taş ve kerpiçten yapmı-

şız. Niçin verelim!" Tarzında cevaplar gelmesi üzerine sadrazam, birliklerini harekete geçirdi.

Nitra Kalesi üzerine, Budin Beylerbeyi Sarı Hüseyin Paşa; Leve Kalesi üzerine Köse Ali Paşa, Novigrad Kalesi üzerine ise Kaplan Mustafa Paşa serdar tayin olundu.

Fazıl Ahmed Paşa ise Uyvar Kalesi'nin tamirini tamamlayıp levazım ve mühimmatını ikmal ettikten sonra otağında vezirler, beylerbeyler, yeniçeri, sipahi ve silahtar ağaları, ocak ihtiyarları ile tecrübeli serhad gazilerinin katıldığı bir divan teşkil etti. Mecliste cümlesine hitaben:

"Elhamdülillah kalenin bütün mühimmat ve levazımı kusursuz tekmil olundu. Bundan sonra ne eyleyelim? Kış mevsimi yaklaştı. Havalar soğumadan önce askerlerimizle kalkıp selametle Belgrad veya Asitane'ye gitmek hususunda ne dersiniz? Hâlâ düşman ayakta olduğu gibi Nemçe çasarı da elçi göndermedi. Şimdi herkes doğru kendi mekânlarına mı gitsin, yoksa kışla mı olsun? Padişahım bu mevzuda ileri gelenlerle müşavere olunup devlete faydalı olanın yapılmasını ferman buyurdular," deyince meclistekiler ittifakla, "Emir, padişahımızın! Düşman ayakta iken bu serhatları nasıl bırakıp gidelim! İlkbaharda pervasızca gelip serhattaki kale ve palangalarımızı muhasara ederler ise vilayetlerine dağılmış olan İslam askeri zevk ve sefada iken kısa sürede nasıl toparlanır ve imdat edebilir. Dolayısıyla askere izin verilmeyip serhattaki kışlaklara yerleştirilmek münasiptir. Himmet buyurun. Can ve başımız din uğruna fedadır," diye cevap verdiler.

Böylece Osmanlı harp meclisi yerinde bir kararla kışı Belgrad'da geçirmek ve gelecek baharda harekâta devam etmek kararını alarak muzafferiyetin meyvelerini iyi bir antlaşma ile toplamak istiyordu. Fazıl Ahmed Paşa dönüş yolunun, henüz fetih haberleri gelmemiş olan Leve ve Novigrad üzerinden olmasını arzu etti ve Leve'ye doğru harekete geçti.

Sadrazamın harekete geçirdiği birlikler ağır kış şartları gelmeden hedefe varmak istiyorlardı. 10 Ekim Çarşamba günü Nitra önüne

gelen Hüseyin Paşa, kaleyi sulhen teslim aldı. Kale halkına istimalet verildi. Hepsi reaya kaydolunup, varoşuna yerleştirildiler. Dileyenler ise evlat ve mallarıyla selamet içerisinde Bojun'a iletildiler. Kalenin en meşhur kilisesi, camiye çevrilerek ilk cuma namazı burada kılındı. Hüseyin Paşa Nitra Kalesi'nin mühimmatını, zahiresini ve yeter derecede muhafızını tayin ettikten sonra orduya döndü. Fazıl Ahmed Paşa'nın ihsanlarına ve iltifatlarına kavuştu.

Leve Kalesi, Köse Ali Paşa tarafından kuşatılmıştı. Teslim teklifinin reddedilmesi üzerine bir taraftan kale top ile dövülürken diğer taraftan metris sürülmeye başlandı. Metrislerin kale bedenlerine ulaştığı günlerde asıl Osmanlı ordusu da kale önüne gelmiş bulunuyordu. Bu hali gören müdafiler, kaleyi aman ile teslim etmekten başka çare bulamadılar (2 Kasım 1663). Muhafızları yüz araba ile kaleden ihraç olundular.

Aynı günlerde Kaplan Mustafa Paşa da Novigrad kuşatmasındaydı. Novigrad, Uyvar'dan sonra civardaki en güçlü kalelerden biriydi. Geniş bir sahranın ortasında, yumurta gibi sivri ve büyük bir kaya üzerine bina edilmişti. Minare boyu yüksekliğindeki kaleye metris ve kuburla ilerlemek fevkalade güçtü. Muhasaranın uzun süreceğini gören Mustafa Paşa, sadrazama haber göndererek asker ve harp levazımı istedi. Bunun üzerine Novigrad'a takviye kuvvetlerle top gönderildi. Böylece daha da güçlenen ordusuyla bir taraftan metrise girmeye çalışan Mustafa Paşa, diğer taraftan gece-gündüz kaleyi dövmeye başladı.

Metris ve lağım faaliyeti Osmanlı askerinin büyük gayretleriyle, zorlukla ilerliyordu. Müdafiler, kaleden metris erbabı ve lağımcılar üzerine büyük kaya parçaları yuvarlayarak pek çok askerin şehit olmasına ve yaralanmasına sebep oldular. Mustafa Paşa, metrislerin üzerine kalın direk ve tahtalar döşeyerek taşların zararını önlemeye çalıştı. Nihayet lağımların kale bedenlerine ulaşması ile surlarda gedikler açılmaya başladı.

Bu sırada Fazıl Ahmed Paşa'nın Leve'yi alıp, asıl Osmanlı ordusuyla kaleye yaklaştığı haberi geldi. Lağımların da kale altına ulaşması, müdafilerin bütün ümidini kırdı. Neticede 5 Kasım 1663

günü kale aman ile teslim oldu. Kaleden yüz Nemçeli ve iki yüz Macar müdafi çıktı. Macarlar raiyyet olmayı kabul ettiklerinden kale varoşunda iskân olundular. Nemçeliler ise silah ve zahire olarak hiçbir şey verilmeden kaleden uzaklaştırıldılar.[47]

Fazıl Ahmed Paşa, 7 Kasım günü Novigrad'a altı saatlik bir mesafede iken, Kaplan Mustafa Paşa'nın kalenin fethine dair gönderdiği müjdeli haberi aldı. Osmanlı ordusunda büyük şenlikler yapıldı. Sadrazam, bundan sonra Belgrad'a döndü (Şubat 1664).

SENGOTAR SAVAŞI VE VASVAR ANLAŞMASI

Osmanlı ordusunun Avusturya üzerine giriştiği seferin ikinci yılında da peşpeşe başarılar kazanması Avrupa'da heyecanın artmasına sebep oldu. Çünkü artık Avusturya, işgale açık bir hale gelmişti. İspanya, Saksonya, Brandenburg, İsveç ve Fransa para ve asker göndermek suretiyle Avusturyalıları desteklediler.

Gönderilen bu kuvvetlerle güçlenen Avusturya ordusu Montecuculi'nin komutasında harekete geçti. Avusturya ordusu önce Nitra Kalesi'ni ardından da Kanije Kalesi'ni kuşattı. Bu gelişmelerin ardından Fazıl Ahmed Paşa hemen yardımcı kuvvetler gönderdiyse de Nitra Kalesi kuşatmaya dayanamayıp düştü. Osmanlı kuvvetlerinin yetişmesiyle Kanije muhasarasını kaldıran Avusturya ordusu geri çekilmek zorunda bırakıldı. Osmanlı ordusu ise Kanije yakınlarındaki Komar Kalesi'ni teslim aldı. Ardından Egerseg Kalesi de fethedildi. İlerlemeye devam eden Osmanlı birlikleri müttefik kuvvetlerden oluşan Avusturya ordusu ile Graz ve Viyana yollarına hâkim bir mevkideki Sengotar (Saint Gotthard) Köyü civarında karşılaştı (31 Temmuz 1664).

İki orduyu Raab Nehri ayırmaktaydı. Fazıl Ahmed Paşa alelacele kurdurduğu yaya köprüsünden ilk olarak Bosna Beylerbeyi İsmail Paşa ile Kaplan Mustafa Paşa'yı kuvvetleriyle karşıya geçirdi. Avusturya başkomutanı Montecuccoli ise Osmanlı topçusunun ateşinden korunmak maksadıyla askerlerini gerideki ormana çekmişti.

Yaklaşık 10.000 Osmanlı askeri karşıya geçmişti ki aniden başlayan şiddetli yağmur sonucu nehrin taşmasıyla köprünün bu ağırlığa

dayanamayıp yıkılması düşmana aradığı fırsatı verdi. Derhal, karşıya geçen Osmanlı birliklerinin üzerine saldırdılar. Sabahtan akşama kadar devam eden şiddetli muharebede Fazıl Ahmed Paşa'nın karşıya geçen kuvvetlerine gerekli desteği sağlayamaması, Osmanlıların mağlubiyetine sebep oldu. Osmanlı askerinden yaklaşık dört bin asker savaşarak geri kalanı da özellikle geri çekilme sırasında yağmur sularıyla kabarmış olan Raab Nehri'nde boğularak şehit düştüler (1 Ağustos 1664).[48]

Kaynaklar bu savaştaki Osmanlı kaybını dört-on iki bin arası asker ve on beş top olarak göstermektedirler. Düşmanın telefatı ise iki-sekiz bin arasıdır. Ancak müttefik kuvvetlerden altmış kadar komutanın öldürülmüş olması idare kuvvetini felce uğratmıştır. Osmanlı askerini takip etmeye dahi cesaret bulamamışlardır.

Hammer, Osmanlı Devleti'nin bu yenilgisini Hıristiyan olması hasebiyle şöyle ifade etmektedir, " Üç yüz sene evvel Sırpların ve Macarların Osmanlı ordusuna mağlup oldukları mevki 'Sırp Sındığı' diye adlandırılmıştı. Bunun gibi Raab kenarında bulunan Saint-Gottharh ovası da 'Türk Sındığı' unvanı ile anılmaya layıktır."[49]

Hammer başta olmak üzere bir kısım Batılı kaynaklar bu mağlubiyeti sanki Türk ordusu imha edilmiş gibi sunmuşlardır. Hatta Montecuccoli'nin zaferine rağmen imparatorun Vasvar barışı ile (3 Ağustos 1664) Osmanlılara pek çok kale bırakması lütuf olarak gösterilmektedir.[50]

Oysa Uyvar, Varad, Novigrad, Leve, Komaran ve Zerinvar gibi kaleler Türkler tarafından muhasara neticesinde zapt olunmuş ve Avusturya buraları geri almaya muvaffak olamamıştı. Dolayısıyla Osmanlılar anlaşmazlığa neden olan maddeleri giderdikleri gibi, Uyvar ve Novigrad gibi iki mühim kale ve pek çok palangayı da zapt etmiş bulunuyordu. Ayrıca Osmanlı kuvvetleri Macaristan'da konuşlandırılmış vaziyette olup, cüzi bir kısım kuvvetlerin katıldığı Sengotar mağlubiyeti ile yılacak veya geri çekilecek durumda da değildi.

Ayrıca pek çok Batılı tarihçiye göre; Osmanlıların Viyana üzerine yürümesi ihtimalini göz önünde tutan şehir halkı kuzeye, Linz'e doğru kaçmışlardı. Şehirden göç eden halkın yetmiş bin rakamıyla ifade edilmesi, hatta İmparator Leopold'ün dahi kentten ayrılmak gereği duyması Avusturya'nın henüz Osmanlılarla baş edebilecek kudreti kendilerinde görmediğinin bir delilidir.

Bu itibarla Osmanlı ordusunun sapasağlam ve savaşa hazır bir durumda olduğunu bilen Avusturya, padişahın barış teklifini kabul etmekte tereddüt dahi göstermedi (9 Ağustos 1664).

On maddeden oluşan antlaşmaya göre Avusturya kuvvetleri Erdel topraklarını derhal terk edecektir. Erdel yine Osmanlı himayesinde olacak ve Avusturya, Apafy'nin krallığını tanıyacaktır. Uyvar ve Novigrad kaleleri Osmanlılarda kalacaktır. Zerinvar Kalesi yeniden inşa olunmayacaktır. Avusturya imparatoru bir defaya mahsus olmak üzere padişaha 240.000 filori verecektir. Antlaşma yirmi yıl müddetle yürürlükte kalacaktır.[51]

Böylece 12 Nisan 1663'ten 10 Ağustos 1664'e kadar yaklaşık bir sene dört ay süren Avusturya harbi sona erdi. Fazıl Ahmed Paşa muahede hükümlerinin yerine getirildiğini görmek maksadıyla kışı yine Belgrad kışlağında geçirdi. Bu arada iki taraf antlaşma gereği büyükelçilerini gönderdiler. İmparatora gönderilen Türk büyükelçisi kendisine Rumeli beylerbeyi payesi verilen Kara Mehmed Paşa idi.

Şartların yerine getirilmesine bizzat vâkıf olan tedbirli sadrazam, 7 Haziran günü Belgrad'dan ayrılıp 12 Temmuz 1665'te Edirne'ye döndü.

YENİ CAMİİ'NİN AÇILMASI

Temelini 1598'de Safiye Sultan'ın attığı fakat çeşitli sebeplerle tamamlanamayan, daha sonra Kösem Sultan'ın 1640'lı senelerdeki girişimine karşın yine yarım kalan Yeni Camii, Turhan Valide Sultan tarafından tamamlanmıştı.

31 Ekim 1665 Cuma günü, Yeni Valide Camii, padişahın, valide sultanın, Haseki Gülnuş Sultan'ın ve devlet erkânın da katıldığı görkemli bir törenle ibadete açıldı. Bu camiye "Yeni Valide Camii"

denildi. Sonraları kısaca Yeni Camii denilecektir. Külliyede camiye ek olarak bir sıbyan mektebi, darülkura, iki çeşme, türbe, denize nazır bir kasır ve bir çifte çarşı bulunmaktaydı.

Külliyenin eski planı üzerinde Turhan Sultan bazı değişiklikler yaptırmıştı. En önemli değişiklik şüphesiz medresenin yerine külliyenin ihtiyaçlarını gidermesi için bir arasta yapılmasıydı. İstanbul'un Eminönü sahil kısmının ticaret bölgesi olması göz önüne alındığında medresenin külliye planından çıkartılıp yerine arastanın eklenmesi son derece doğru bir tercih olduğu, yapının günümüzde bile en işlek yerlerden biri olmasından anlaşılmaktadır.

Nitekim külliyenin camiden sonraki en önemli bölümü "L" planlı arastasıydı. Yapılışından kısa süre sonra Mısır Çarşısı olarak anılan Yeni Camii'nin arastası, 1663-1664 tarihinde büyük bir törenle açıldı.

Yeni Camii Vakfiyesi'nde Mısır Çarşısı ile ilgili şu kısımlar çağları aşan bir iş ahlakını ve dürüstlüğünü de gözler önüne sermektedir:

"Doğruluk ve dine bağlılıkları ile tanınmış, koruyuculukta benzerlerine az rastlanan, gerekli hizmete muktedir iki kişi çarşı kapıcıları ola.

Münavebe ile çarşı kapılarını akşam kapayıp sabah namazında açа.

Ciddi ve doğru sözlü ola.

Bir kişi ve bir kimsenin, az ya da çok, değerli ya da değersiz bir nesnesinin asla yitirilmemesi yolunda ellerinden gelen en son gayreti göstereler. Gündelik ücretleri sekizer akçe ola.

Altı nefer dürüst ve ayağına çabuk kişilerden ikisi çarşının süpürücüsü olup bunlar her gün çarşının içini silip süpüre.

Dört neferi ise helâlar süpürücüsü olup bunlar münavebe ile her gün temizlik işlerine devam ederek temizlik işleri ile meşgul ola. Asla tembellik, önemsememe kolaya kaçma kusuru işlemeyeler. Gündelik ücretleri sekizer akçe ola.

Doğru ve sağlam bir kişi süpürücü olup camide ve çarşıda toplanan süprüntüyü kaldırıp çöp süprüntü dökme yerine döke. Görev gündeliği on akçe ola."

Turhan Valide Sultan Yeni Cami içine koydurduğu dolaplara bağışladığı eserlerle aynı zamanda pek kıymetli bir kütüphane oluşturmuştu. İlmin gelişmesi için büyük gayret sarf eden Valide Sultan'ın vakfiyesinde yer alan bilgilere göre kütüphanede günlük on beş akçe ile bir hafız-ı kütübün dışında bir katib-i kütüb, bir de mücellit görevlendirilmişti. Vakfiyede hafız-ı kütübün ancak rehin karşılığı ödünç kitap vermesi, kütüphanede düzenli şekilde bulunması ve kitapları koruması istenmiştir.[52]

GİRİT'TE BÜYÜK MÜCADELE

Sultan İbrahim devrinde başlayan Girit'in fethi, iç karışıklıklar, adanın uzaklığı, Avrupa seferleri sebebiyle zamanında yardım gönderilememesi ve Venedik donanmasının nakliye gemilerine taarruzu yüzünden uzamıştı. Ayrıca henüz fethedilemeyen kalelerin durmadan tahkim edilmesi, mücadeleyi Osmanlı aleyhine etkiliyordu. Avusturya cephesindeki savaş, bir antlaşmayla neticelendikten sonra sadrazam Girit için hazırlıklara başladı.

Girit Serdarı Ankebut Ahmed Paşa'nın imdat mektubu üzerine toplanan mecliste, meselenin halledilmesi için karar alındı. Mühimmat ve donanma tedarikine başlandı. Tehlikeyi sezen Venedikliler, barış teklifinde bulundular ise de elçileri huzura kabul edilmedi.

Sultan IV. Mehmed Han, Girit serdarlığına Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'yı getirdi. Hazırlıklarını tamamlayan sadrazam, 15 Mayıs 1666'da Edirne'den hareket etti. Teselya'ya vardığında askerin toplanması için birkaç ay kaldı. Bu arada Ağrıboz Adası'yla Benefşe ve Selanik'ten donanma muhafazasında Girit'e asker, mühimmat ve cephane nakledildi. Fazıl Ahmed Paşa 3 Kasım'da Benefşe Limanı'ndan yola çıkıp, 6 Kasım'da Girit'e vardı.[53]

Fazıl Ahmed Paşa, Hanya'da karaya çıktıktan sonra, Kandiye karşısındaki Osmanlı karargâhına gelerek durumu gözden geçirdi. Bir ay sonra donanma ile yeni takviyeler geldiğinden, Türk kuvvetle-

rinin miktarı yetmiş bini bulmuştu. Her türlü hazırlıklar yapıldıktan sonra harp meclisi toplanıp gerekli strateji tespit edildi.

Kışı hazırlıklar içinde geçiren sadrazam, Venedik topları büyüklüğünde toplar döktürerek Osmanlı ordusunun ateş üstünlüğünü artırdı.

Fazıl Ahmed Paşa Mayıs ayının girmesi ile birlikte Kandiye'nin zaptı için harekete geçti. 28 Mayıs 1667'de muhasara ve muharebeler başladı. Bu arada düşman, Malta ve Papalık donanmaları tarafından yardımcı kuvvetlerle takviye almış bulunuyordu. Osmanlı ordusuna da Sivas ve Budin valileri iltihak etmişlerdi.

Muharebe esas itibariyle müstahkem bir kalenin kuşatılmasından ibaret olduğundan, mücadelenin esasını top ve tüfek çatışmaları ile lağım açıp patlatma faaliyetleri teşkil ediyordu.

Zira Kandiye muhasarası, lağım savaşları ile ünlenmişti. Girit savaşlarının başlamasından Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye'yi muhasarasına kadar (1645-1667) geçen yirmi iki yıl boyunca Venedikliler, Kandiye'nin muhafazası için büyük gayret göstermişlerdi. Kale bedenlerinin dört tarafından üç yüz–dört yüzer zira ileriye doğru üç kat üst üste lağımlar kazılmıştı. Venedikliler Metrislerin ileri sürülmesi ile birlikte, bu lağımlara ateş vererek Osmanlı askerine büyük kayıplar verdirebileceklerdi.

Bu duruma çareler arayan Fazıl Ahmed Paşa, her iki kolda da ikişer tabaka olmak üzere birer lağım kazdırarak Venedik lağımlarının yerini tespit ederek iptal etmeyi başardı. Bir taraftan da metrisleri ileri doğru yürütüyordu.

Yapılan çalışmaların ardından Osmanlı ordusunun metrislere yerleşip kaleye doğru ilerlemeye başlaması ile Venedikliler 23 Haziran 1667 tarihinden itibaren daha önceden hazırladıkları lağımları ateşe vermeye başladılar. Osmanlılar kale önlerindeki lağımların ününü bildiklerinden, yer altından yollar kazarak Venedik lağımlarını bulup iptal ediyorlar ve metrisleri bu yolların arkasından ilerletiyorlardı.

Osmanlıların bu faaliyetlerinden haberdar olan Venedikliler, her nerede böyle bir faaliyet sezseler, o taraftarın lağımlarını ateşliyorlardı. Onların bu hareketleri sonucunda, Osmanlı ordusunda lağım kazmakla görevli beldarların bir kısmı şehit oluyor, bir kısmı ise yaralanıyordu. Bunun üzerine Fazıl Ahmed Paşa beldar ihtiyacını gidermek için Girit halkının her dört hanesinden bir beldar yazılması emretti. Böylelikle toplanılan beldarlar, her kola ihtiyaç nispetinde dağıtıldılar.[54]

Kuşatma bu şekilde devam ederken, Osmanlı donanması o kış içerisinde Anadolu ve Rumeli sahillerinde hazırlanan asker, cephane ve mühimmatı Hanya'ya getirmişti. Getirilen malzemenin Hanya Limanı'na boşaltılmasından sonra, Kaptan Mustafa Paşa, Çuka Adası'nı vurmakla görevlendirildi (12 Temmuz 1667).

Fazıl Ahmed Paşa, muhasaraya katılmak için yeni gelen komutan ve askerlerle birlikte, metrislerde yeni düzenlemeler yapıyordu. Nitekim donanmanın Hanya Limanı'na getirdiği Halep eyaleti askerlerinin ordugâha gelmeleri üzerine, bu kuvvetler Anadolu eyaleti askerleri yanına yerleştirildi. Beylerbeyi Sarı Hüseyin Paşa da bu kolun komutanlığına atandı. Sivas eyaleti sipahilerinin de Ankebut Ahmed Paşa kolundan metrise girmeleri emredildi.

Lağım savaşları, uzun süre aynı şiddette devam etti. Nihayet, 28 Ekim 1667'de Rumeli eyaleti askerlerinin bulunduğu metris önündeki Ponigrad (Pani-grad) tabyası hendeklerinin bir kısmı, serdengeçtilerin hücumlarıyla zapt edildi.

Kış mevsiminin gelmesiyle birlikte, metrislerde kışlanması kararlaştırılarak muhasaraya ara verilmesine karar verildi. Veziriazamın daveti üzerine Hanya'dan Kandiye'ye gelen Kaptan-ı Derya Kaplan Paşa ile kış mevsiminde donanmanın durumu müzakere edildi. Müzakere sonrasında alınan karara göre; önceki sene olduğu gibi Hanya Limanı'nda on iki çektiri alıkonulacak, diğer gemiler İstanbul'a giderek baharla birlikte getirebildikleri kadar asker, cephane ve mühimmatı getireceklerdi. Giderken de, savaş sırasında yaralanan yeniçerileri İstanbul'a geri götüreceklerdi.

Diğer taraftan Venedikliler bir taraftan bütün güçleriyle müdafaaya çalışırken bir taraftan da müzakere imkânlarını arayarak mümkün olduğu kadar az zararla kurtulmak istiyorlardı. Fazıl Ahmed Paşa ise hem muhasaranın şiddetle devam ettirilmesi için gerekli tedbirleri alıyor, hem de kışın gelmesi sebebiyle muharebenin durakladığı aylarda Venediklilerle görüşerek kalenin sulh ile temini için çalışıyordu.

Kış mevsimi geçtikten sonra 30 Haziran 1668'de Kandiye muhasarası Türk kuvvetlerinin taarruzuyla yeniden şiddetlendi. Fazıl Ahmed Paşa, baharda dört defa yardım alarak eksiklerini tamamladı. Venediklilerin yeni anlaşma istekleri ise kabul edilmeyip Kandiye surları iyice tahrip edildi. 15 Temmuz'da düşman cephaneliğine isabet eden bir Türk güllesi, düşmanın iki bin kantar barut, birçok malzeme ve askerinin telefine sebep oldu.[55]

BURAYA BEZİRGÂNLIĞA GELMEDİK!

Bu arada Venedik'ten İstanbul'a fevkalade bir elçi gelmişti. Elçi Kandiye Kalesi'nden el çekmek şartıyla senevî yirmi dört bin riyal kuruş vergi vermeyi ve bundan başka Bosna'da Kilis sancağının geri verileceğini teklif ediyordu. Bunun üzerine IV. Mehmed, veziriazama şu hatt-ı hümayunu gönderdi:

"Venedik elçisi rikâb-ı hümayunuma yüz sürmekle bu kadar akçe arz edip Kandiye Kal'ası'ndan feragat edin (diyor); rikâbımda ve sair işde olanlara pişkeş veriyor; ne dersin? Kal'anın feth ve teshirin aklın keser mi? Filvaki yakinin var ise ne güzel ve illâ bize ona göre bildiresin."

Veziriazam bütün vezirler, asker kumandanları ve ihtiyarlarıyla görüştükten sonra bu hatt-ı hümayuna şu cevabı verdi:

"Benim şevketlû padişahım! Beldar eksikliği ve askerin yorgunluğu sebebiyle biraz gecikiyoruz. Yoksa az zamanlık bir işimiz kaldı. Lakin buna zaman tayin eylemek olmaz. Amma sağır ve kebîr sulb ü mesâ, Hak Teâlâ cümlemizin canını alsın, tek bu kale kefere elinde kalmasın. Şüphe edilmesin, kale öyle bir hale varmıştır ki saat be saat Hak Teâlâ'dan fethini ümit ederiz. Benim efendim,

elçinin akçesine ve yahut münafıkların sözlerine itimat buyurmayasız. En yakın kulunuzu buraya gönderiniz ki Kandiye Kal'ası ne halde olduğun görüp rikâb-ı hümâyunlarına takrir eyleyip elçiye merdâne cevap verile."[56]

Girit'ten gelen bu cevap üzerine elçiye bir an evvel Kandiye'yi teslim etmeleri gerektiği ihtar edildi. Elçinin aslında Venedik senatosunun teslime çoktan razı olduğunu fakat Kandiye'nin bırakılması halinde, papa başta olmak üzere bütün Avrupa devletlerinin gönderdikleri muazzam yardımın hesabını soracaklarından korktuklarını beyan etti. Bunun üzerine orada bulunan Şeyhülislam Minkarizade Yahya Efendi:

"Demek ki siz İspanyol ve Fransızlara itimat ettiniz. Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ise sadece Allah'a itimat eder ve tiz zamanda lütf-i ilahi ile Kandiye'yi alır," dedi. Sonuç alamayan elçi İstanbul'u terk etti.

Bundan sonra mücadele devam etti. Kalenin sükûtunun yaklaştığını gören elçi bu defa adaya geçerek veziriazamla görüşmek istedi. Divan Tercümanı Panayot Efendi vasıtasıyla ne istediği soruldu. Yine, Kandiye kendilerinde kalmak şartıyla vergiden bahsedilince veziriazam kızdı ve:

"Biz buraya bezirgânlığa gelmedik. Devletimizin paraya ihtiyacı yoktur. Kandiye'yi verirlerse ne hoş ve illâ başka türlü olmaz," cevabını yolladı. Bunun üzerine elçi Kandiye Venedik'te kalıp Suda Kalesi'yle Bosna hududundaki Kilis Kalesi'ni teslim etmeyi teklif ettiyse de o da kabul olunmadı ve son olarak Kandiye Kalesi'nin yıkılmasını, fakat adanın bir köşesinde bir kale inşasını teklif eyledi. Bu teklifi de reddedildiğinden dönüp gitti. Kalenin durumu çok fenalaşmıştı.[57]

1669 Ağustos ayında Kandiye kale kuvvetleri komutanıyla Fransız yardımcı kuvvetleri komutanı arasında anlaşmazlık çıkınca, müttefik donanması Girit'i terk etti. Bu fırsatı kaçırmayan Fazıl Ahmed Paşa, muhasarayı iyice şiddetlendirip düşmanın kaleyi vire ile teslim etmesini sağladı. 6 Eylül 1669'da bir antlaşma yapılarak

Girit Savaşı'na son verildi ve yaklaşık yirmi beş senedir Osmanlı Devleti'ni uğraştıran mesele son buldu. Antlaşma 17 maddeden oluşuyordu.[58]

En mühim maddeleri şunlardı:

1- Kandiye Kalesi bütün cephanesiyle teslim edilecektir.

2- Suda ve Esperlonga (Spirna Longa) ile Granbusa (Karanbasa) palangası Venediklilerde kalacaktır. Bu kaleler yirmi bir yıl sonra Girit'e ilhak edilecektir.

3- Akdeniz'deki Osmanlı adalarına Venedikliler saldırıda bulunmayacaklardır.

4- Dalmaçya hududunda mühim bir kale olan ve Venediklilerce zapt edilmiş olan Kilis Kalesi talep edilmeyecektir.

5- Kandiye Kalesi, sırf veziriazamın bir şeref meselesi yaparak gayret ve ısrarı ve tabiî olarak kumandanların da onunla aynı fikirde olmaları neticesinde elde edilebilmiştir.[59]

Yirmi dört sene süren Girit Muharebesi esnasında, Fransa, Papa, Malta, Floransa, donanma ve askerleriyle Venediklilere mühim yardımda bulunmuşlar ve hatta 1667 yılında Fransızlar yetmiş parça kalyon, Papa ile Malta otuz kalyon ile gelmişlerdi. Bu yardım esnasında vukua gelen çarpışmada Fransa kralının amcazadesi de maktul olmuştu.

Fethin ardından Su Kulesi'nde ilk ezan okundu. Hıristiyanların ibadeti için bırakılanlar hariç bütün kiliseler camiye çevrildi. İçlerinde en büyük olan camiye Hünkâr Camii ismi verildi. Adada Osmanlı adaletini gören bir kısım halk Müslüman olmuş, Anadolu'dan getirilen Müslümanlarla beraber çoğunluğu teşkil etmişlerdi.

Fazıl Ahmed Paşa Girit'te kaldığı iki yıl zarfında en büyük desteği ve duayı annesinden almıştı. Fetihten sonra derhal İnadiye Kalesi'nde bulunan annesini ziyaret edip elini öptü ve müjdeyi verdi. Dönemin tarihçilerinden Mühürdar Hasan Ağa kaleme aldığı eserinde paşanın annesinden şöyle bahsetmektedir, "Valideleri bir Müslime ve muhaddere hatundur ki rûy-ı zeminde iffet ve ismet ve sıyam ve ibadet ile misli yoktur. On seneden berü yıl orucun tutup

sabahlara dek ibadet ederdi. Esvabı bir fakîre hatun gibiydi. Bir veziriazamın hatunu ve bir veziriazamın validesi ola bunun vasfı mümkün değildir."[60] Aslında bu ifadeler başarının görünmez arka planlarına da ışık tutmaktadır.

Girit Adası'nın fethiyle birlikte doğu Akdeniz'de huzur ve güvenlik ortamı sağlanmış oldu. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa temmuz ayında adadan ayrıldı ve buranın valiliğine Ankebut Ahmed Paşa getirildi. Girit idari olarak, Kandiye eyalet merkezi olmak üzere Kandiye, Hanya ve Resmo sancaklarına ayrıldı.

YENİ HEDEF: KAMANİÇE!

Sultan IV. Mehmed Han, 1669 Haziran ayında Yenişehir yaylasında bulunduğu sırada, Ukrayna kazakları hatmanı Doreşenko bir elçi göndererek Leh Kralı'nın baskısından şikâyetle himaye edilmesini ve Avrupa tarafına olan seferde Osmanlı ordusunda hizmetinin kabulünü istedi. Bu isteği kabul eden Sultan IV. Mehmed Han, kendisine bayrak, tuğ ve mehterhane gönderdi. Fakat bu sırada Leh kralı, Doreşenko üzerine saldırılarını yoğunlaştırarak birkaç palangayı zapt etti. Leh Kralı kendisine gönderilen elçiler aracılığıyla yapılan uyarıları dikkate almayarak saldırılarını devam ettiriyordu.

Bunun üzerine Lehistan'a karşı harekete geçmeye karar veren IV. Mehmed Han, Fazıl Ahmed Paşa'yı da yanına alarak Edirne'den yola çıktı (Haziran 1672). Bu arada Doreşenko'ya karşı Leh kralını destekleyen Kırım Hanı Adil Giray görevinden azledilerek yerine Selim Giray göreve getirildi.

Osmanlı ordusu Edirne, Hacıoğlu Pazarı, Babadağı, İsakçı, Yaş ve Hotin üzerinden ilerliyerek Lehistan topraklarına girdi. Dinyester Nehri'nin geçilmesiyle Kırım hanı kuvvetleriyle orduya katıldı. Daha sonra ise Doreşenko, kuvvetleriyle orduya iltihak etti. Zvanic (İznovca) Kalesi savaşılmadan alındı. Artık hedef Lehistan'ın Podolya eyaletinin merkezi olan Kamaniçe Kalesi idi.[61]

17 Ağustos Çarşamba günü, Köprübaşı menzilinden hareket eden Osmanlı ordusu dört saatlik mesafede bulunan Kamaniçe sahrasına varılıp, kalenin batısına konuşlandı. Alay ile gelen padişah,

Kamaniçe havalisinde bulunan sol taraftaki ormanlık alanda daha önce belirlenen yerde kurulan tepenin üzerindeki otağına yerleşti. Padişah, Fazıl Ahmed Paşa'yı huzuruna davet edip hil'at giydirdikten sonra zafer için dua ve niyazda bulundu.

Veziriazamın kethüdalarından Kaplan Ağa ile âdet üzere, padişah tarafından kaledeki Leh kuvvetlerine mektup gönderilerek, İslam'a davet edilip kalenin teslimi istendi. İslam'ı kabul etmezler ise kaleyi teslim edip mal ve canlarına aman verileceği ve istedikleri yere gidebilecekleri, şayet muhalefet ederlerse, kalenin savaş ile alınacağı bildirildi.

Leh askerleri kendi aralarında görüştükten sonra, "Bu kale bina olduğundan beri yabancı eli değmemiştir, savaşmaya karar verdik," diye haber gönderdiler. Müdafiler arasında Rus ve Alman askerleri de bulunmaktaydı.

19 Ağustos Cuma günü, sabah erken vakitten itibaren Osmanlı toplarının atılmaya başlamasıyla müstahkem surlar çatırdamaya başladı. İlk günler top atışları ve Osmanlı askerlerinin metrisleri sürmesiyle devam etti.

24 Ağustos Çarşamba günü, seher vaktinde üç koldan kaleye hücum başlamıştı. Orta ve sol kol metrislerinin sona erdiği hendek kenarında, bir siper oluşturmak için torbalarla yapay bir savunma noktası meydana getirildi. Bu sırada surlardan düşman taarruzunu önlemek için yeniçeriler, sürekli olarak tüfeklerle ateş açtılar. Sol tarafta kule üstünde bulunan düşman askerleri kurşun ve el humbarası attıkları için yine şiddetli mücadeleler yaşandı.

25 Ağustos Perşembe günü, çok erken vakitte top ve tüfek atışları yapıldı. Sadrazam kolunun karşısında bulunan ve Kamaniçe Kalesi'nin en önemli noktalarından biri olan büyük tabyaya karşı hücum oldu. Bu tabya öyle bir ustalıkla yapılmıştı ki derin bir hendekle ele geçirilmesi âdeta güç bir hale getirilmişti. Hatta birçok yönüyle Kandiye Kalesi'ndeki Ak Tabya'ya benzemekteydi. Böyle tabyalar Osmanlıların hâkim oldukları yerlerde görülmemişti. Bu

muhteşem tabya, şiddetli çatışmaların sonunda muhasaranın sekizinci gününde ele geçirildi.

Tabyanın fethinden hemen sonra, bütün balyemez toplar ve tüfekler ateşlenip kaleye umumi bir hücum başlatıldı. Akşama kadar şiddetli top atışları yapıldı. Kale muhafızları zaman zaman karşılık vermekte zorlandılar. Kaymakam Paşa, akşam ve gece vakti metrisleri gezerek askeri gayrete getirdi. Böylece kale ve şehir, doğu, batı ve kuzeyden olmak üzere büyük bir baskı altına alındı. Kaymakam paşa, topçu ve askerlere de büyük ihsanlarda bulunmuştu.

26 Ağustos Cuma günü, seher vaktinde büyük bir hücum hareketi başladı. Her üç koldan yapılan umumi hücumlarda büyük başarılar elde edildi. Surlarda da büyük gedikler açılmıştı.

Bu sırada serdengeçtilerden bir miktar kuvvet veziriazamın huzuruna gelerek gönüllü olarak açılan gediklerden surlara tırmanıp kalenin fethi için kendilerine izin verilmesini istediler. Veziriazamın bunu kabul etmesi üzerine, bu kuvvetler belirlenen yerlere hücum ettiler. Ancak düşmanın da bu zayıf noktaları takviye etmesi sebebiyle, surlara çıkmaya muvaffak olamadılar. Sabaha kadar top ve tüfek atışları bütün şiddetiyle devam etmişti.[62]

FETİH

27 Ağustos Cumartesi günü, sabah erken vakitte şiddetli top atışlarının başlamasıyla birlikte kalede beyaz bayraklar dalgalanmaya başladı. Top ve tüfek atışına ara verildi. Kaleden beş elçi gelerek şeyhülislam, kaymakam paşa, Kaplan Paşa, yeniçeri ağası ve diğer beylerin huzurunda kaleyi teslim edeceklerini bildirdiler. Şayet ikindiye kadar, kaleyi teslim etmezlerse, kalenin kılıç ile fethedileceğini ve bunda merhamet gösterilmeyeceği bildirildi. Elçiler kaleyi teslim için beş madde ileri sürdüler.

Kamaniçe ve ona tâbi kale ve palangalarda kalmak isteyenlerin canlarına, evlat ve ailelerine, kale içerisinde ve dışarısında olan mallarına kimse müdahale etmeyecek ve evvelden olduğu gibi onların tasarruflarında olacak.

Kamaniçe Kalesi'nden gitmek isteyenlerin kendilerine, ailelerine ve mallarına müdahale olunmayıp yanlarına asker verilip gidecekleri yerlere salimen ulaşmaları sağlanacak.

Kamaniçe Kalesi'nde kalan Frenk, Ermeni ve Rum dininde kalanlara kale ve şehirde yeterli derecede kilise verilip ayin yapmalarına izin verilecek, papazlarına ve diğer görevlilerine dokunulmayacak.

Leh asilzâdelerinden ve papazlarından kalede kalmak isteyenlerin evlerine, asker taifesinden kimse girmeyecek.

Asker taifesinden, kaleden çıkıp gidenler kendi silahlarıyla gittiklerinde kendilerine ve mallarına dokunulmayacak. Bu mühürlü belge kendilerine verildiğinde, onlar da kale ve şehrin kapılarını Osmanlı askerine açacaktı.

İstenen şartların padişah tarafından da kabulü üzerine, anlaşma Türkçe ve Latince olarak kaleme alınıp imzalanıp, mühürlendi.[63]

Kalenin fethi ve teslim alınması için yirmi oda yeniçeri, metrisinden çıkıp, kalenin açılan küçük kapısından, gün batışından bir saat evvel kaleye girdiler. Bunlar surlara bayraklarını diktikten sonra, ezanlar okudular. Daha sonra bütün tabyaları, topları ve cephaneyi ele geçirmek için şehre doğru harekete geçtiler.

Kale müdafileri arasında yer alan Alman ve Leh kuvvetleri, kaleden ayrılmadan önce, cephanedeki kurşun ve barutlardan almak için kale komutanı Potocki'ye müracaat etmişlerdi. Ancak Potocki Osmanlı hükümdarı ile anlaşma yapıldığını ve artık cephanenin padişahın malı olduğunu bildirdi. Buna rağmen bunların zorla cephaneye girip, kendi aralarında barutları paylaştıkları sırada fitilin ateş alması üzerine, cephanelik büyük bir gürültü ile patladığından bine yakın Leh ve Alman askeri hayatını kaybetti.

Bu patlama, kendilerine bir tuzak kurulduğunu düşünen Osmanlı askeri arasında da galeyana sebep oldu. Kalenin dışındakiler tekrar metrislere girerlerken, kale içinde olanlar da mücadeleye başladılar.

Büyük endişeye kapılan kale komutanı Potocki, yanında bulunan Karakulak Ahmed Ağa ve Hüseyin Ağa ile görüşüp, bu patlamada kendilerinin müdahalesi ve bilgisi olmadığını, kale içindeki Türk

askerinin hücuma geçmesinden korktuğunu söyledi ve bu durumun veziriazama haber verilmesini rica etti.

Bu gelişme üzerine Sultan IV. Mehmed de, emir göndererek, kale müdafilerine hücum edilmemesini emrettiğinden, askerler tekrar metrislerden çıkıp çadırlarına döndüler.

29 Ağustos Pazartesi günü, sabah vakti kale komutanı Hatman Potocki, yirmi kadar papaz ve ayan ile Fazıl Ahmed Paşa'nın huzuruna gelerek kale ve cephanenin anahtarlarını teslim ettiler.

O gün Sultan IV. Mehmed kaleye girip her tarafını gezdi. Aynı gün kale ve surlarda yapılan incelemede hakikaten pek müstahkem olan kalenin on günde fethedilmişinden dolayı şükür duaları yapıldı. Gece de Vânî Mehmed Efendi, padişahın huzuruna gelerek gaza ve cihadın fazileti hakkında bir konuşma yapmıştı.

Fetihten dolayı fermanlar yazılarak ülkede üç gün üç gece şenlikler yapılması emredildi. Orduda da, top ve tüfekler atılarak mum donanmaları yapıldı.[64]

Şehir ve kalede bulunan büyük kiliseler, camiye çevrildi. Padişahın adını taşıyan caminin Cuma namazına yetiştirilmesi için minber ve kürsü hazırlıkları yapıldı.

2 Eylül Cuma günü, padişah Cuma namazı niyetiyle otağından hareket etti. Sultan Mehmed Camii'ne kadar asker alay ile dizilip padişahın camiine geçişini izlediler. Padişah, vezirler ve Vânî Efendi büyük bir alay ile şehre, müteakiben de camiye girdiler. Hutbede padişahın ismi zikredilip Cuma namazı kılındıktan sonra Vânî Mehmed Efendi, camiin minberine çıkıp fetihten dolayı dua ve niyazlarda bulundu.

Kaleye kadı ve dizdar tayin edildi. Piyade ve süvari olmak üzere üç bin kadar yerli muhafız, yeterince yeniçeri, cebeci, topçu ve mühimmat konulmasını emretti. Orduda bulunan büyük balyemez toplar, el humbaraları, cephane ve zahire konuldu. Muhafızlığına, Özi Beylerbeyi Vezir Halil Paşa tayin edildi. Kalenin muhasarası sırasında yıkılan yerlerinin tamiri için emirler verildi.

Şâir Nâbî'nin kalenin fethi sebebiyle kaleme aldığı şiirinin son beyti şu şekildedir:

Tarihini felekde melek yazdı Nâbiyâ
Düştü Kamançe hısnına nur-ı Muhammedi[65]

LEHİSTAN PANİK İÇİNDE!

Kamaniçe'nin fethini müteakip Lehlilere iyi bir ders verilmesini isteyen Sultan IV. Mehmed Han orduyu harekete geçirdi. Leh kralına gönderilen mektupta Kamaniçe Kalesi'nin fethiyle birlikte, burasının da içinde bulunduğu, Podolya ülkesinin Osmanlı Devleti'ne ait olduğu kabul edilirse, anlaşmanın yapılabileceği aksi takdirde, sefere devam edileceği belirtilmekteydi.

Nitekim Kaplan Mustafa Paşa serdar tayin edilerek, Leh kralının ikametgâhı olan İlbav kale ve şehrini fethetmek için görevlendirildi. Mustafa Paşa yanında Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa da olduğu halde Anadolu, Karaman ve Sivas beyleri eyaletleri askerleriyle harekete geçti.

Diğer taraftan Tatar ve Kazak askerleri ile Eflak Voyvodası da kendi askeri ile harekete geçtiler. Bunların gayesi Leh ülkesini tahrip etmek ve Osmanlı Devleti'nin nüfuzunu bu bölgeye hâkim kılmaktı. Boğdan voyvodası ise Hotin Kalesi civarında Turla Suyu üstündeki köprünün muhafazasına tayin edilmişti.

Şimdi Osmanlılar dört bir koldan Lehistan toraklarını vurmaya başladılar. Kırım kuvvetleri üç palangayı ele geçirirken Vezir Kaplan Mustafa Paşa, yolu üzerindeki Izborova Kalesi'ni hücum ile fethetti (16 Eylül). Arkasından Mikulinçe palangası sulhen elde edildi. Kaledeki top, mühimmat ve cephanelerine el konuldu. Muhafazasına bir miktar yeniçeri ile beraber Küçük Mehmed Paşa tayin olundu.

Bu sırada Erdel Kralı Apafi Mihal, rikab-ı hümayuna elçi gönderip tâbiiyetini arz ettikten sonra padişahın emrine amade olduğunu bildirmiş ve beş yüz araba zahire göndermişti. Adana Beylerbeyi Abaza Hüseyin Paşa esir almak ve Leh kralı hakkında bilgi edinmekle görevlendirildi.

19 Eylül günü, Lehistan'ın önemli merkezlerinden Husatin palankasının muhafızları kaleyi teslim etmek zorunda kaldılar. Kaleyi görmeyi arzu eden Sultan Mehmed, Veziriazam Ahmed Paşa ile birlikte sipahi ve silahtardan üçbin kişilik bir kuvvetle gelerek burayı gezdi. Kalenin fethinde bulunanlara büyük ihsanlarda bulundu.

Osmanlı ordugâhına ganimetler yağıyordu. Lehistan ülkesi panik içerisindeydi. Kale ve palangalar bir bir düşüyordu.

Osmanlı birlikleri Yazlofça ve Zolotnik kalelerini de fethettikten sonra Lehistan'ın en önemli merkezlerinden Bucaş ve İlbav kaleleri üzerine yürüdüler.

Kaplan Mustafa Paşa'nın kısa bir sürede Bucaş'ı zapt etmesi ve ardından da bütün kuvvetleriyle en meşhur şehirleri olan başkent İlbav'ı (Lemberg) sarması karşısında dehşete düşen Leh kralı, derhal elçilerini Osmanlı ordugâhına gönderdi.

Bucaş'ta dört gün süren müzakereler neticesinde, iki taraf arasında anlaşma sağlandı. (18 Ekim 1672). Buna göre:

Leh ülkesinden çıkıp, Osmanlı ordusuna katılan Lipka Tatarlarının kendilerine ve mallarına zarar verilmeyecek ve Osmanlı ülkesine göçmek isteyenlere hiç kimse mani olmayacak.

Leh kralı tarafından Osmanlı Devleti'ne her sene yirmi ikişer bin altın pişkeş verilecekti. Buna karşılık Tatar ve Kazak taifesi de Leh topraklarına akın hareketinde bulunmayacaklardı.

Podolya ülkesi tamamen Osmanlı Devleti'ne teslim olunacak, içinde olan ve henüz teslim edilmeyen kalelerdeki Leh askerleri kendi malları ve silahlarıyla gidip, top ve cephaneyi götürmeyecekti. Podolya ülkesinin dışında kalan yerlerde fethedilen kale ve palankalar içlerindekilerle beraber iade edilecekti.

Leh elçileri, kaymakam paşa vasıtasıyla veziriazamın huzuruna varıp, yapılan antlaşma ile artık komşuluk ilişkilerinin başladığını belirttiler. Veziriazam da onlara şayet anlaşmaya sadık kalırlarsa, Osmanlıların da sadık kalacaklarını bildirdi. Leh elçilerine hil'atlar giydirildi.

Elçilerin ricası üzerine Bucaş palankası, Podolya ülkesi dışında olduğundan, Lehistan'a iadesi kararlaştırılmış ve yeniçeriler kaleden çıkıp, Leh kuvvetlerine teslim edilmişti. Aynı günün akşamı, padişah tarafından bir ferman yayınlanarak Leh kralına aman verilmiş ve bundan böyle Lehlilere ait mallara, herhangi bir hücum yasaklanmıştır. İlbav taraflarında bulunan Selim Giray Han ile Serdar Kaplan Paşa da geri dönerek orduya iltihak ettiler.[66]

Lehistan ülkesi şimdiye kadar Kırım Tatarlarının taarruzları ve II. Osman Han'ın Hotin Seferi dışında büyük bir Osmanlı saldırısına muhatap olmamışlardı. II. Osman Han ise Hotin'i düşürememişti. Bu itibarla Lehliler o zamana kadar kendi ülkelerinin özellikle de Kamaniçe ile bazı kale ve palangaların metanetinden övgüyle bahsetmekteydiler. Bu defa Kamaniçe Seferi sırasında kale ve palangalarının, Osmanlı gücü karşısında kâğıttan karton gibi yıkılması karşısında şaşkınlıktan öte büyük bir korku ve dehşet duymuşlardı.

LEHİSTAN'A İKİNCİ SEFER

Bucaş muahedesinin özellikle Osmanlı'ya haraç ödeme maddesi Lehistan'a çok ağır gelmişti. Dolayısıyla kral tarafından tasdik edilmiş olmasına rağmen Lehistan diyet meclisi bu antlaşmayı tasdik etmemişti. Neticede Lehistan anlaşma şartlarına uymayarak taahhüt ettiği vergisini göndermeyip bazı kaleleri de teslim etmedi. Bunun üzerine 18 Eylül 1673'te Edirne'de bulunan padişahın tuğları bir kez daha havalandı.

Ordu Leh hududuna geldiği zaman Lehistan Kralı'na, padişah tarafından name gönderildi. Bu namede tasdik ettiği muahedeye riayet etmeyerek hem vergisini göndermediği hem de teslim etmesi icap eden palangaları hâlâ vermediği ve bu hususta cevap beklendiği beyan edilmekte idi.

Lehistan Kralı ise padişahın namesine, "Kamaniçe Kalesi'ni boş bulup almak ve Podolya'yı zapt etmek hüner değildir. İşte biz de askerlerimizle geliyoruz. Pişkeşi (vergiyi) kılıç ile alırsınız," diye cevap verince muharebe kaçınılmaz hale geldi.

Aslında Lehistan bu muahedenin altından kalkabilmek için sağa sola başvurmuş kendi kuvvetlerinden başka Avusturya, Macar ve kazaklardan da yardım görmek suretiyle elli bin atlı ve otuz bin yaya askeriyle seksen bin kişilik bir güce erişmişti. Bu sırada Kral Mihail hasta olduğundan ordunun başına Lehistan'ın başhatmanı Jan Sobieski'yi getirmişti.

Sobieski'nin süratle hududa ederek Dinyester Nehri'ni geçip Hotin üzerine yürüdüğü haber alınınca Özi Valisi, Vezir Sarı Hüseyin Paşa derhal Hotin'i muhafaza için gönderildi. Sobieski gelip kaleyi kuşattı. Boğdan ve Eflak kuvvetleri de Lehistan safına geçtiler. Bu durum karşısında Hotin'i müdafaa eden Sarı Hüseyin Paşa kuvvetleri bozulduğundan kale Lehliler tarafından zapt edildi (Kasım 1673).[67]

Bu esnada Karakovi'de bulunan Lehistan Kralı Mihail öldüğünden başhatman Jan Sobieski acele Karakovi'ye davet olundu. Ardından da diyet meclisi tarafından Lehistan krallığına seçildi.

Kış mevsimi girmişti. Tabiatıyla askerî harekât durmuş olduğundan padişah, Veziriazam Fazıl Ahmed Paşa'yı serdar-ı ekrem tayin ederek kendisi kışı geçirmek üzere Hacıoğlu Pazarı'na çekildi. Bu sırada sabık Boğdan voyvodası fırsat bulup Boğdan'ın merkezi olan Yaş şehrini zapt etti ise de tekrar geri alındı.

Kışı Babadağı'nda geçiren Osmanlı Serdarı Fazıl Ahmed Paşa, Haziran 1674'te Kırım kuvvetleri de beraberinde bulunduğu halde Hotin önlerine geldi. Kaleyi kısa bir süre içinde kolayca geri aldı.

Lehistan seferine devam edildiği sırada Kazak hatmanına yardım edilmek üzere, Osmanlı ordusu Ukrayna'ya girdi. Bazı kale ve palangalar alındı. Leh elçisi gelip, Podolya ve Ukrayna'nın iadesi şartıyla antlaşma istedi ise de kabul edilmedi.

Leh Seferi'ne devam edildiği sırada Rusların, Doreşenko'nun bazı kalelerini aldıkları haberi geldi. Kazak hatmanına yardım edilmek üzere Osmanlı ordusu bu defa Ukrayna'ya girdi. Bazı kale ve palangalar alındı. Padişah zapt olunan Ladjin Kalesi önünde bulunurken Leh elçisi gelip Podolya ve Ukrayna'nın iadesi şartıyla sulh istedi. Bu münasebetsiz isteğe karşı yeni krala cevap dahi verilmek ihti-

yacı görülmedi. Sadece veziriazam tarafından evvelki taahhütlerini yerine getirmeleri ihtar edilen bir mektup gönderildi.

Ordunun dönüşü sırasında Veziriazam Fazıl Ahmed Paşa hastalanmış olduğundan Halep Valisi, Vezir Şişman İbrahim Paşa 1675 yılı baharında Lehistan tarafına serdar tayin edildi. Kırım Hanı Selim Giray Han da gelerek orduya katıldı.

Podolya kıtası bir kez daha Osmanlı ordularının harekât sahası oldu. İki ay devam eden harekâtta Bucaş muahedesiyle Osmanlılara terki icap ettiği halde teslim edilmeyen kırk sekiz palanga zapt ve tahrip edildi. Leh Kralı Sobieski meydanda yoktu. Kış mevsimi girdiğinde serdar Babadağı'na çekilip kışlağa girdi.

Ertesi sene ilkbaharda Osmanlı ordusu Kırım kuvvetleriyle beraber bir kez daha Lehistan topraklarındaydı. Muvaffakiyetler birbirini takip ediyordu.

Lehistan birlikleri İzvanca'da Osmanlı kuvvetleri karşısına çıktı ise de ağır bir bozguna uğradı. Bu mağlubiyet üzerine Lehistan Kralı Sobieski tekrar sulh istedi.

1676 yılında imzalanan anlaşmada Osmanlılar Bucaş'taki şartlardan sadece vergi konusunda feragat ediyorlardı. Podolya ve Ukrayna yine Osmanlılarda kaldı. Muvaffakiyetli muahede akdini temin etmelerinden dolayı serdar ile Kırım Hanı'na murassa kılıç ve samur gönderildi.[68]

VEZİR-İ NAMDÂR

Veziriazam Fazıl Ahmed Paşa, Eylül 1676'da padişahın İstanbul'dan Edirne'ye hareketi sırasında ağır hasta olduğundan dolayı, gidiş alayında bulunamamıştı. Arkadan ağır ağır gelmesi münasip görülmüştü. Veziriazam uzun bir süredir istiskadan rahatsız bulunuyordu. Padişahın gidişinden sonra o da yola çıktı.

İstanbul'dan Silivri'ye kadar deniz yoluyla, geçti. Oradan kara yoluyla Edirne'ye giderken Çorlu-Karıştıran arasındaki Karasinit köyü civarında bulunan Karabiber Çiftliği'nde 3 Kasım 1676 gecesi ahirete irtihal etti. Cenaze namazının burada kılınmasının ardın-

dan naaşı İstanbul'a getirilerek babası Köprülü Mehmed Paşa'nın Çemberlitaş'taki türbesinin yanına defnedildi. Vefatında kırk iki yaşlarında bulunuyordu.

Osmanlı Devleti Fazıl Ahmed Paşa ile Avrupa'da en haşmetli son on beş yılını geçirmiş ve bir kez daha dünyanın tek kutuplu devleti olduğunu göstermişti. O, on beş seneye yaklaşan sadrazamlığının neredeyse dokuz yılını cephelerde geçirmişti. Fatih, Yavuz ve Kanunî Sultan Süleyman zamanlarında olduğu gibi seferlerinde kısa sürede netice alıyordu. Devletin demir yumruğu Avusturya, Venedik ve Lehistan'a bir kez daha iniyor dünya bu muazzam gücün karşısında eriyordu. Osmanlı tuğlarını on beş sene Avrupa'da haşmet ve kudretle gezdirmişti.

Yerli ve yabancı tarihçiler kendisini itidalli, müsamahakâr, sabırlı, azimli, ileri görüşlü; ilmin ve âlimlerin, sanatın ve sanatçıların hâmisi olarak gösterirler. Askerî dehası ise çok yüksektir.

Yumuşak kalpli, dindar, âdil, rüşvet düşmanı, zeki, cömert, istişareye önem veren ve en yaygın olarak da kendisine lakap olarak verilen "fazıl" bir kişi olarak anılır. Özellikle fıkıh ve felsefe alanında derin bilgi sahibi idi.

Hat sanatında da mahir olan Fazıl Ahmed Paşa'nın üstadı meşhur Derviş Ali'dir. Sülüs ve nesih yazılarında oldukça ileri seviyelerde olan Fazıl Ahmed Paşa hocası kendisini ziyarete geldiği zaman onu şeyhülislamı karşıladığı mevkiden karşılar ve elini öperdi. Makamında hocasının dizinin dibine oturduğu belirtilmektedir.

Babasının vasiyeti üzerine Rumeli ve Anadolu'da yarım kalmış sosyal ve dinî müesseselerin yapımını da tamamlatmıştır. Ayrıca onun Çemberlitaş'taki konağının yanında yaptırmış olduğu kütüphaneye de çok değerli eserler vakfetmiştir. Uyvar'da, Kandiye'de ve Kamaniçe'de camileri ve vakıfları, İzmir'de inşası sonradan tamamlanmış bir hanı vardır. Kandiye'deki camisinde de bir kütüphane tesis eden Ahmed Paşa'nın her seferi için müstakil eserler yazılmıştır.

Uyvar Seferi için Mehmed Necati, Tâib Ömer, Mustafa Zühdü, Kandiye Seferi ve bu kalenin fethi için Mühürdar Hasan Ağa, Ah-

med Hamdi; Lehistan Seferi için ise Şâir Nâbî ve Hacı Ali Efendi birer kitap kaleme almışlardır.[69]

Fazıl Ahmed Paşa'nın Uyvar'ı fethinde bizzat yer alıp *Ravzatü'l-Gazâ* ismiyle bir de eser yazan Zühdî, Fazıl Ahmed Paşa'yı şu ifadelerle tavsif etmiştir:

Ol vezîr-i âlem-ârâ ol dilîr-i kâmkâr
Ol nizâm-ı âlemin nazmına sâhib-iktidâr

Ol durur deryâ-yı lütf u ma'den-i ihsân-ı cûd
Ol enâma merci'i sâhib-i vefâ ehl-i şikâr

Mâlik-i tîğ u kalem müstahdem-i erbâb-ı seyf
Pîr-i meydân-ı şecaat saf-der-i 'âlî-tebâr

Ol ser-i dânâ vü fâzıl hall-i akd-i müşkilât
Husrev-âsâ eyleyen düşmenlerini tarumâr

Haddi yokdur bu fakîrin medhini takrîr ide
Lâl olupdur bu zebânım nutka yokdur iktidâr

Leşker-i İslâm ile çün Nemçe'ye azm eyledi
İrmedi dâmânına bâd-ı muhâlifden gubâr

Hûn-ı a'dâ ile tezyîn eyledi esyâfını
Ol guzât-ı müslimînin dem-be-dem leyl ü nehâr

Hamdülillah mülk-i küffârı müsahhâr eyledi
Lütf-ı Hakk'la çekmedi bir zerrece fakr ü zarâr

Kâfirin ekser kılâ'ın 'avn-i Hakk'la aldınız
Nâr-ı hasretle n'ola yaksa derûnun çâsâr

Heft iklime n'ola velvele virse bu gazâ
Tehniyet eyleseler ta'nımı nücûm-ı seyyâr

Şâd olup ol demde Zühdî söyledi târihini
Aldı Uyvar'ını mel'ûnun vezîr-i nâm-dâr[70]

İLK MOSKOF SEFERİ

Fazıl Ahmed Paşa vefat ettiği esnada yanında kardeşi Fazıl Mustafa Bey bulunuyordu. Biraderinin boynundaki sadaret mührünü

alarak akşamla yatsı arasında henüz Hasköy mevkiinde bulunan padişaha teslim etti. Bunun üzerine IV. Mehmed Han, derhal Köprülü'nün damadı Üçüncü Vezir Merzifonî Kara Mustafa Paşa'yı davet ederek kendi eliyle mühr-i hümayunu verip, "Seni kendime vekil-i mutlak ve cümle ibadullahı sana emanet eyledim," diyerek onu veziriazam tayin eyledi (6 Kasım 1676).

Kara Mustafa Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın oğullarıyla beraber yetişmiş olup tecrübeliydi. Fazıl Ahmed Paşa zamanında sadaret kaymakamı, kaptan paşa ve üçüncü vezirlik makamlarında bulunduğundan malumatlı ve değerli bir zattı. Buna karşılık Fazıl Ahmed Paşa'nın zıddına haşin tabiatlı, inatçı oluşu yüzünden selefinin zamanında onun nezaket ve hilm ve mülâyemetine alışmış olanlara karşı yeni veziriazamın gururu ikisi arasında tam bir tezat teşkil etmekte idi.

Sarıkamış kazakları hatmanı olan Doreşenko, Osmanlı himayesinde olarak Lehlilerden alınan Ukrayna'ya sahip olmuştu. Fakat bir kararda durmayan ve efendi değiştiren bu adam, 1675'de Moskof çarının gönderdiği kuvvetlere karşı Osmanlılardan yüz döndürüp Ruslarla anlaştığı gibi Çehrin Kalesi'ni de Ruslara teslim etti. Bunun üzerine ilkbaharda Şeytan İbrahim Paşa serdar tayin edilip Kırım Hanı Selim Giray'la beraber o tarafa gönderilmişlerdi.

Ruslara tâbi olduğu için hatmanlıktan azledilen Doreşenko'nun yerine eskiden Zaporug Kazakları hatmanı iken sonradan papaz olup Yedikule'de mevkuf bulunan Himielnitski tayin edildi. Himielnitski hükümetin emriyle Rum Patriği IV. Parteniyos ile Divan-ı Hümayun Tercümanı Mavrokordato tarafından mahbesten çıkarılarak Ukrayna tarafına gönderildi. Çehrin'in Ruslardan alındıktan sonra yeni hatmana teslim edilmesi serdar İbrahim Paşa'ya yazıldı (1677).

Diğer taraftan Serdar İbrahim Paşa 1677 Haziran ayında Çehrin üzerine varıp kaleyi kuşattı. Pek yüksek bir kaya üzerinde bulunan ve son derece müstahkem olan kalenin üç tarafı bataklık olup ancak bir taraftan yanaşılabiliyordu. Tasmin Nehri vasıtasıyla kaleye her zaman yiyecek ve cephane ulaştırmak mümkündü. Kale dört bin kadar Rus, Kazak ve Alman tarafından müdafaa edilmekteydi.

Muhasaranın yirmi üçüncü günü Moskov kuvvetlerinin kaleyi muhasaradan kurtarmaya geldikleri ve bunlara karşı gönderilen Bosna kuvvetleriyle on altı bin Kırım askerinin Ruslara karşı koyamayacaklarının anlaşılması üzerine İbrahim Paşa Çehrin muhasarasını kaldırıp topları alarak çekilmeye mecbur oldu. Bu başarısızlıklardan dolayı İbrahim Paşa ile Kırım Hanı Selim Giray azlolunarak gelecek ilkbaharda padişahın bizzat Moskov Seferi'ne gitmesi kararlaştırıldı. Kırım hanlığına da Murad Giray tayin edilip gönderildi.

Aslında Serdar İbrahim Paşa ile Kırım Hanı'nın muvaffakiyetsizliğinden sonra 1678 senesinde Rus Çarı name ile bir elçi gönderip Çehrin'den bahsetmiyerek eskisi gibi dostluğun devamını istemişti. Osmanlı hükümdarı ise bu dostluğun kendisine ait bir kalenin işgali nedeniyle gündeme bile alınmayacağını ifade ile namesinin cevabını Çehrin önünde almak istediğini bildirmişti. Bu suretle Osmanlı Devleti 11 Nisan 1678 Rusya'ya harp ilan etti.

IV. Mehmed Han 30 Nisan 1678'de Davudpaşa'dan hareketle Silistre'ye kadar geldi. Orada Veziriazam Kara Mustafa Paşa'yı serdar tayin ederek Çehrin üzerine yolladı. Boğ Nehri geçildiği sırada yeni Kazak Hatmanı Himielnitski orduya gelip el öptü. Çehrin Kalesi'ne üç konak kalındığı zaman Kırım Hanı Murad Giray da geldi.

ÇEHRİN'İN FETHİ

Çehrin önüne varılarak kanun üzere kurban kesildikten sonra kale muhasara edildi.

Kalede çok miktarda asker ve harp malzemesi vardı. Bundan başka Romodanovski kumandasıyla mühim miktarda Rus askerinin yüz elli kıta alay topuyla kaleye yardıma gelmekte olduğu haber alındı. Bunun üzerine Kırım hanı ile Kara Mehmed Paşa Tasmin Nehri'ni geçerek bu kuvvetlere karşı gönderildi. Kaleden yapılan hücumlar püskürtüldü.

Ruslara karşı giden Murat Giray Han ve Kara Mehmed Paşa kuvvetleri, düşmanın kalenin yardımına gelmesini birinci defa yaptıkları taarruzla önlemeye muvaffak oldular. Fakat Romodanovski'nin yaptığı mukabil hücumda yatsı zamanına kadar şiddetli çarpışmalar

vuku buldu. Düşman mağlup edilemediğinden vaziyet serdar-ı ekreme bildirildi. Bu gelişme Çehrin üzerinde faaliyete tesir ile tehlike teşkil etmişti.

Veziriazam derhal ordu erkânıyla müzakerede bulundu. Kumandanlar, muhasaradan el çekilerek saf cengi yapılmasını söylediler. Defterdar Ahmed Paşa ise muhasarada devamda ısrar eyledi. Bu mütalaa serdar-ı ekremin de arzusuna uygun geldiğinden kabul edildi.

Kalenin yardımına gelmekte olan Rus kuvvetleri yavaş yavaş ilerlemeye muvaffak olarak Çehrin yakınından geçen Tasmin Suyu'nun yukarı bataklığı başına gelip vaziyet aldılar. Gece karanlığından istifade ile de kaleye elli bine yakın asker koydular. Serdar-ı ekrem bu tehlikeli zamanda temkin ve muhakemesini kaybetmeyerek soğukkanlı hareketiyle kumandanların maneviyatını arttırmaya çalışıyordu. Her iki taraftan top muharebesi oluyordu. Bu sırada Barabaş Kazakları da Ruslara yardıma gelmişlerdi. Onlar da ayrı bir cepheden taarruza başladılar.

Osmanlı ordusu bir taraftan kale muhasarası ve diğer taraftan kalenin imdadına gelen Moskof taburuyla muharebe ediyordu. Vaziyet son derece kritikti. Alınacak bir bozgun ordunun felaketi olabilirdi. İşte bu sırada kale altına sevk edilen iki lağımın patlatılması ile surlarda büyük gedikler açıldı. Fırsatı kaçırmayan Osmanlı dilâverleri şiddetli bir hücum neticesinde muhasaranın otuz üçüncü günü Çehrin'e girdiler (12 Ağustos 1678). Kaledeki otuz bin muhafız imha edildi.[71]

Bunu müteakip Tasmin Suyu'nun karşısına kadar gelmiş olan Rus, Kazak ve Tatar'dan mürekkep iki yüz bin kişilik düşman kuvveti, kalenin düştüğünü görünce kuvve-i maneviyeleri kırılıp kale zaptının ertesi günü çekildiler. Derhal takiplerine Kırım Hanı ile bazı eyalet kuvvetleri ve daha sonra da bizzat veziriazam gitti. Ruslar, takip edildiklerini görünce müdafaaya karar verip arkalarını Özü (Dinyeper) Suyu'na verdiler ve Osmanlı ve Kırım kuvvetleri tarafından kuşatıldılar. Bundan sonra pek kanlı ve çetin muharebe oldu. Düşman kendisini iyice müdafaa ettiğinden bozguna uğra-

tılamadı. Mevsim geçmiş ve orduda zahire azalmakta olduğundan avdete karar verildi.

Son seferde Çehrin alınmış ise de Osmanlı ordusu pek tehlikeli günler atlatmış ve bu fena vaziyet ancak veziriazamın metaneti sayesinde kurtarılmıştı. Ordu 1678 Eylül ayında geri döndü ve daha sonra düşman karşısında bırakılan Kırım hanı da avdet etti.

Çehrin Kalesi'nin muhafazası imkânsız olduğundan tamamen yıktırıldı. Çehrin muhasarası Rusların kuvvetli ve tehlikeli bir düşman olarak gelişmekte olduğunu göstermesi itibariyle Osmanlı Hükümeti'ni düşündürecek bir hal arz ediyordu.

Rus seferi henüz bitmiş olarak görünmüyordu. Bu itibarla veziriazam geri dönerken Kara Mehmed Paşa serdar tayin kılınarak Babadağı'nda bırakılmıştı. Bosna Valisi Vezir Defterdar Ahmed Paşa da Turcan kazağının geçtiği Özi Suyu üzerine iki kale yapmakla görevlendirilmişti. 1679'da tamamlanan bu kalelere muhafız konmak suretiyle hudut mümkün mertebe emniyet altına alındı.

Serasker Kara Mehmed Paşa ile Kırım hanından gelen haberlerde Rusların bölgede faaliyetlerini devam ettirmekte olduğu bildiriliyordu. Bu itibarla Eylül 1680'de devlet erkânı saraya davet olunarak mesele tartışıldı. Neticede padişahın bizzat sefere çıkmasına karar verilerek Edirne'ye hareket olundu.

Rus çarı, Osmanlı Devleti'nin kendi üzerine sefere hazırladığını haber alınca Kırım Hanı Murad Giray vasıtasıyla sulh için müracaatta bulundu.

Barış görüşmeleri Kırım Bahçesaray'da yapıldı. Kırım hanı tarafından barış esasları Edirne'ye gönderildi ve tasvip olundu. "Bahçesaray Barışı" olarak bilinen ve on iki maddeden meydana gelen antlaşma yirmi sene yürürlükte kalacaktı (Şubat 1681). Bu antlaşmaya göre Özi Suyu Osmanlı Devleti ile Rusya arasında hudut olacaktı. İki tarafta hudutlarda tahkimat yapamayacaktı. Ayrıca Kırım Hanı, Rus topraklarına akınlar yapmayacak ve esirler mübadele edilecekti.

Bu anlaşma ile muhtemel harp tehlikesi bertaraf olduğu için padişah Edirne'den İstanbul'a döndü.

ORTA MACARİSTAN MESELESİ

Macaristan, Kanunî Sultan Süleyman Han tarafından fethedildiği zaman; halkının ekserisi Macar olan bir miktar arazi, Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın elinde kalmıştı. Orta Macar arazisi denilen bu bölge Osmanlı idaresindeki Macar arazisinin batı tarafından başlayıp kuzeybatıdan Erdel sınırına kadar bir şerit gibi uzanarak Tuna'nın dirsek yaptığı hizadan Tisa Suyu'na kadar dayanıyordu.

Avusturyalılar bu araziyi kendi menfaatlerine uygun bir idari teşkilata bağlamışlar, ayrıca, Erdel sınırı yakınındaki Kaşav şehrini bölge için bir nevi merkez haline getirmişlerdi. Bölgede iyice yerleştikten sonra ağır vergilerle Macar halkını ezen Avusturyalılar, mezhep ayrılığını bahane ederek Katolik olmayanlara zulme başlamışlardı. Bu baskılara karşı halkı teşkilatlandıran Macar liderleri ise tek tek öldürülüyordu. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa zamanında Avusturya'ya karşı ayaklanan Macar Lideri Tököli İmre, Osmanlı Devleti himayesine girmek istemiş, fakat devlet o sırada Lehistan meselesiyle meşgul olduğundan, Avusturya ile sürmekte olan barışı bozmayıp Tököli İmre'nin isteğini reddetmişti.

Buna rağmen Tököli İmre, Avusturyalılara karşı mücadeleye girişmekten çekinmedi. Serhat boylarındaki Osmanlı birliklerinden de yardım görerek kalabalık Avusturya orduları karşısında dörtbeş yıl uğraştı. Avusturya imparatorunun 1681'de umumi af ilan etmesi üzerine, yanındakilerin birçoğunun kendinden ayrılması neticesinde zor duruma düşen Tököli İmre, kurtuluşu Osmanlı Devleti'ne sığınmakta buldu. İstanbul'a gönderdiği elçileriyle, Osmanlı himayesine girmek için müracaat etti.

Bu sırada Avusturya'nın tabii düşmanı olan Fransa Kralı XIV. Lui de Tököli'ye yardımcı oluyor, mali destekte bulunuyor, hatta Macar milliyetçileri ile Erdel ve Eflak voyvodaları arasındaki gizli ittifaklara yardım ediyordu. Osmanlı hükümeti için asıl gaye Avusturya'nın zayıf düşmesi idi ve siyasi durum da buna müsait görünüyordu.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, bu vaziyeti değerlendirerek Tököli'nin müracaatını ve Orta Macaristan'ın himayesini kabul etti. Osmanlı Devleti, Orta Macaristan'daki bazı kaleleri zapt edip Tököli İmre'ye verdiği gibi, onu resmen Macar kralı olarak tanıdı.

Tököli İmre Orta Macar kralı ilan edildikten sonra mührüne şu beyti yazdırıp kullanmıştır:

Muhibb-i Âl-i Osmanım itaat üzereyim emre
Kral-ı Orta Macarım ki nâmım Tököli İmre

Fransa, Macarlar ve Osmanlı Devleti tarafından kıskaca alındığını anlayan Avusturya İmparatoru Leopold, İstanbul'a elçi göndererek mevcut barışın süresini uzatmak istedi. IV. Mehmed Han da ortada bir sebep yokken sulhu bozmak taraftarı değildi. Elçi ile görüşülerek anlaşmanın yenilenmesi yolunda arzusunu gösterdi.

Lakin Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa savaştan yana tavır koyuyordu. "Sengotar Muharebesi'nde bulaşan yağlı kara henüz silinmedi" sözleriyle o yenilgiyi telafi etmek ister görünerek padişahı tahrik etti. Yeniçeri Ağası Bekri Mustafa Paşa vasıtasıyla yeniçerileri savaşa karşı kışkırttı. Bunlar, "Padişah bizi niye besler. Oturmaktan kötürüm olduk. Cenk isteriz. Varıp Sengotar'da kalan elbiselerimizi düşmandan alalım," demeye başladılar.

Bütün bunlara rağmen padişah sulhu bozmaya taraftar olmadı. Bu defa sadrazam yeni bir hileye başvurdu. Serhat beylerine ve valilere yazarak oralardan Avusturyalıların taarruzlarına dair sahte feryadnameler göndertti ve bunları padişaha arz etti. Böylece muharebeden ve anlaşmayı bozmaktan çekinen padişahı yavaş yavaş hazırlamaya başladı.

Maksadı tamamen harp etmeye yönelik olan Kara Mustafa Paşa'nın tavrı nihayet elçi ile görüşmelerine de yansıdı. Elçiye muahedeyi yenilemek için Yanıkkale'nin kendilerine iadesi, savaş hazırlıklarının tazmin edilmesi ve Orta Macaristan milliyetçilerinin serbest bırakılması şartlarını ileri sürdü.

Buna karşılık Avusturya elçisi, "Beni çasarım sulhu yenilemek için gönderdi. Mal ve memleket ver demedi. Siz ise sefer kapısını

açarak üzerimize kuvvet sevk etmek istiyorsunuz. Nâhak yere bu kadar kan dökmek reva mıdır? Ben çasarıma ne yüzle varayım," diyerek reddetti. Avusturya elçisi savaşa mani olabilmek için Şeyhülislam Ali Efendi'ye müracaatla, "İslam şeriatı üzere boğazına bez bağlayıp aman diyene kılıç olur mu? Üzerine sefer caiz midir?" diye sordu. Böylece seferin caiz olmadığına dair fetva aldı ise de sadrazam buna da bir kıymet vermedi ve elçiyi göz hapsine aldırdı.[72]

Avusturya üzerine yeni harp artık kapıdaydı.

MURADIM VİYANA'DIR!

Sonbaharda padişah ve kapıkulu ocakları Edirne'ye gidip kışı orada geçirdiler. Bu münasebetle imparatorun daimi elçisi ile fevkalade elçi de Edirne'ye gittiler. Ancak oradaki görüşmeler de neticesiz kaldı (Aralık 1682).

Gerçekten de Avusturya'nın vaziyeti Otuz Yıl Savaşları adı verilen Avrupa'daki iç muharebeler nedeniyle fena durumdaydı. Osmanlılarla harbi önleyemeyince sağa sola başvurmak suretiyle kendisine yardımcı aradı. Başta Papalık olmak üzere İspanya, Venedik, Lehistan (Polonya) devletlerine Bavyera, Saksonya ve Frankonya prensliklerine müracaat etti. Fransa yardım etmemekle beraber hasmâne bir vaziyet almayacağını bildirdi. Venedik Cumhuriyeti teklifi kabul etmekle birlikte çok ihtiyatlı hareket edip ittifaka girdiğini sezdirmiyerek vaziyeti idare ediyordu.

Papa XI. Innosan nakden yardım ettiği gibi Katolik mezhebinde olan devletleri Osmanlılar aleyhine hareket ettirmek için çabalamaya girişti. Bu suretle her taraftan Avusturya'ya para ve gönüllü gelmeye başladı.

Avusturya'nın en kuvvetli destekçisi ise hem-hudut oldukları Lehistan Devleti oldu. Lehistan'ın başında aynı zamanda iyi bir kumandan olan Jan Sobieski bulunuyordu. Sobieski aslında Osmanlılarla harp halinde iken kendisine yardım edilmemesinden dolayı Avusturya'ya gücenikti. Bununla beraber siyasi menfaatleri ve bu arada papanın tesiri ile 31 Mart 1683'te Avusturya ile ittifak yaptı.

Anlaşmaya göre Lehliler, sonuna kadar Avusturyalılarla beraber hareket edeceklerdi. Gönderecekleri kırk bin askere ise bizzat kralları Sobieski kumanda edecekti. Şayet Türkler mağlup edilirse Lehliler, Bucaş Muahedesi'yle Osmanlılara geçen yerleri ve hatta Boğdan ve Eflâk'ı alacaklardı.

Bir taraftan da üst üste Osmanlı Devleti'ne elçiler göndermeye devam ediyorlardı. Bunların sulha talip olup aman dilemesi başta sadrazam olmak üzere bir kısım Osmanlı ricalinin gururuna çarpıyordu.

Edirne'de, bulunan fevkalade Avusturya elçisi son defa olarak Yeniçeri Ağası Vezir Bekri Mustafa Paşa tarafından davet edilerek, "İşte üzerinize sefer tahakkuk etti. Yanıkkale teslim edilirse sulh yenilenir," deyince elçi, "Kale kılıç ile alınır, yoksa buradaki söz ile kale verilmez," cevabını vermiş olduğundan Ocak 1683'te padişah tuğları bir kez daha dalgalandı. Sefere memur olanların baharda Belgrat'ta bulunmaları hakkında her tarafa fermanlar gönderildi. Padişahın Belgrad'da kalarak veziriazamın serdarlıkla ileri gitmesi kararlaştırıldı.

Nihayet 1683 yılı Şubat ayı sonunda Edirne'den hareket olundu. Ordu 3 Mayıs'ta Belgrad'a ulaştı.

Belgrad'da toplanan Osmanlı ordusunun mevcudu şimdiye kadar sefere çıkmış olan orduların asker itibariyle en kalabalığıydı. Kapıkulu yayaları altmış bin, Kapıkulu süvarileri on beş bin, Kırım hanı kuvveti elli bin, tımar ve zeametliler kırk bin, Mısır kulu üç bin idi. Eflâk ve Boğdan voyvodaları ile Erdel kralı onar bin, Orta Macar kralı ise yirmi bin kişiyle gelmekteydi. Böylece ordu mevcudu iki yüz bini aşıyordu. Geri hizmet kıtaları ile bu rakam dört yüz bine ulaşıyordu.[73]

IV. Mehmed Han Belgrad'da sancak-ı şerifi Kara Mustafa Paşa'ya verip onu Yanıkkale'nin (Raab) zaptına serdar tayin etti. Böylece Osmanlı birlikleri 15 Mayıs'ta bir kez daha ileri yürüyüşe geçti. Ordu, Ösek Sahrası'nda bulunduğu sırada Orta Macar Kralı Tököli İmre birlikleri ile gelerek katıldı. Kendisi serdar-ı ekrem tarafından

merasimle kabul edildi (10 Haziran 1683). Bu sırada Uyvar üzerine gelen düşman kuvvetlerinin mağlup edildikleri haberi gelerek büyük sevince sebep oldu.

27 Haziran'da İstolni-Belgrad'da sadrazam büyük bir harp meclisi topladı. Önce kendisi söze başlayarak, "Gerçi maksadımız Yanık ile Komaran Kalesi'dir. Allahın inayetiyle alınması mümkündür. Lakin kale almış oluruz, memleket değil. Muradım inşallah Beç'e (Viyana'ya) gitmektir, ne dersiniz?" diyerek sordu.

Bu mütalaa karşısında herkes susmuştu. Bunun üzerine veziriazam evvelce anlaşmış olduğu Şam Valisi Vezir Sarı Hüseyin Paşa'ya bakarak, "Ağzın bağlı mı? Niçin söylemezsin?" deyince Hüseyin Paşa, "Ferman sizden, hizmet bizden," sözleriyle mukabelede bulundu.

Neticede Kırım Hanı hariç olmak üzere sadrazamın teklifi kabul olundu. Böylece Viyana üzerine gidilmesine karar verilerek Fatihalar okundu ve dualar edildi.

Kırım Hanı Murad Giray, tecrübeli bir devlet adamı idi. Böylesine mühim bir işte bir kişinin sözüyle derhal karar alınmasını uygun bulmamıştı.

O, verilen kararın doğru olmadığını, bu sene, Yanık ve Komaran kaleleri alınarak etrafa akınlar yapılmasını ve kış hudutta geçirilerek ertesi sene Viyana üzerine gidilmesinin yerinde olacağını belirtti. Karşıdaki düşmanın şöhret sahibi bir imparator olduğunu ve kendisine diğer kralların da yardım edebileceklerini ilave etti.

Veziriazam, söylenen bu sözlere kızdı ise de ses çıkarmadı.

Aslında veziriazamın Edirne'den hareketinden itibaren kafasında Viyana olduğu anlaşılıyordu. Kendisini bu işe teşvik edenlerin başında ise Reisülküttap Mustafa Efendi geliyordu. Mustafa Efendi onun hırsını tahrik etmek suretiyle bir anlamda veziri maceraya sevk ediyordu. Kendisine askerin çokluğundan bahisle bu kadar büyük kuvvetle Yanıkkale gibi ehemmiyetsiz bir mevkiin zaptına gitmeyerek Viyana'yı muhasara etmesini tavsiye eylemekteydi. Böylece hem büyük bir şöhrete hem de bol ganimete nail olacaklardı.[74]

İşte bu sözlere aldanan sadrazam diğer mütalaaları neredeyse duymaz olmuştu. Nitekim Budin beylerbeyi ile görüşmesinde de bu durum net bir biçimde ortaya çıkacaktı.

ÖNCEDEN BİLDİRSEYDİ RIZA VERMEZDİM!

Viyana kararının verildiği son müzakerede Budin Beylerbeyi Uzun İbrahim Paşa bulunamamıştı. Sadrazam daha sonra İbrahim Paşa ile görüşmesinde kendisine:

"Paşa baba! Beç'e gidecek olduk, ne dersin?" diye sordu. İbrahim Paşa:

"Zerini, Nadasdı, Battani oğulları gibi imparatora bağlı külliyetli asker sahibi ocaklık Macar beylerinin memleketleri alındıktan sonra Yanık ve Komaran üzerine varalım. Bundan sonra Beç üzerine yürürüz," deyince veziriazam:

"Viyana'nın zaptı asker ve mühimmat telef etmeden daha kolay tatbik edilecektir. Viyana elde olmadıkça bütün Avusturya'nın fethinden bir fayda hasıl olmaz. Şayet imparatorluğun merkezi olan Beç kalesi (Viyana) alınacak olursa bütün boy beyleri ve Frenkler itaat altına gireceklerdir," dedi. Bunun üzerine Uzun İbrahim Paşa:

"Bu düşmanı diğer düşmanlarla kıyas buyurmayınız. Sıkılıp feryat edince Frengistan'ın en ücra köşesinden dahi asker ve para ile yardıma koşarlar. Âcizane mütalaam şudur ki bu yıl Yanıkkale ile Komaran zaptedilip nizam verildikten sonra Avusturya içerilerine kadar akın yapılsın. Serhadde kışlanarak hazırlandıktan sonra ertesi sene arzunuz gibi Beç muhasara ve zapt olunsun," dedi. Aksi halde Yanıkkale alınmadan Beç'e gitmenin büyük hata olduğunu beyan ile yol üzerindeki kalelerin zaptında ısrar etti.

Bu mütalaaya canı sıkılan Kara Mustafa Paşa Budin valisine, "Sen bunamışsın! Bir adamın yaşı sekseni geçince idraki kalmayacağı hakkında söylenen sözler yerinde imiş. Akıncılar bir taraftan akın yapıp etrafa dehşet salarken biz de bir taraftan kale alırız. Hemen sen memur olduğun hizmeti gör. Yanık, Komaran dediğin kaleler bize helva gelmez. Alınırsa muhafız askere zeamet ve tımar verilip hazineye faydası olmaz. Fakat Beç alınırsa bu kaleler harpsiz elde

edilir. Sarf edilecek hazine ve cephaneyi Beç Kalesi için sarf ederiz," dedikten sonra başka bir söz söyletmedi.

Nihayet ordu Belgrad'dan hareketle 1 Temmuz'da Yanıkkale önünden geçti. Raab Suyu sahiline gelindiği zaman on iki bin kişilik düşman kuvveti ordunun nehri geçmesine mani olmak istediyse de muvaffak olamadı. Süratle karşı tarafa geçen Osmanlı ve Tatar kuvvetleri bu düşman askerini fena halde bozguna uğrattılar.

Nehir üzerine kurulan on köprüden kısa sürede bütün asker geçerek Yanıkkale'yi geride bırakıp Viyana'ya doğru yola ilerledi. Budin Valisi Uzun İbrahim Paşa, Raab Nehri üzerindeki köprülerle bu köprülerden geçecek askerin muhafazasına memur edilerek yirmi bin kişilik bir kuvvetle orada bırakıldı.

Ordu öncüsü kumandanı olan Diyarbakır Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa Tuna'ya yakın yol üzerindeki Ovar (Altenburg); Eğri Beylerbeyi Abaza Kör Hüseyin Paşa da Viyana'nın doğusunda ve Tuna kenarında hükümdar taçlarının bulunduğu Pojin (Presburg) Kalesi'nin zaptına tayin edilip gönderildiler.

Kara Mehmed Paşa kısa sürede Ovar Kalesi'ni zapt etti ise de Kör Hüseyin Paşa bir başarı elde edemedi. Yine Kara Mehmed Paşa ile Deli Bekir Paşa tarafından Viyana'nın güneydoğusunda pek müstahkem olan Hanburg (Haimburg) Kalesi de elde edildi. Bu suretle Yanıkkale önünden kalkıldıktan sonra sağdan soldan bir hayli kale ve palangalar zapt edildi. Nihayet 14 Temmuz 1683 Çarşamba günü Viyana önüne gelindi.

Avusturya İmparatoru Leopold muharebenin kaçınılmaz olduğunu görünce ordularının başkumandanlığını eniştesi Şarl dö Loren'e vermişti. Türklerin Viyana üzerine geleceklerini tasavvur etmeyerek Macaristan'da harekât yapacaklarını tahmin ediyordu. Lakin Osmanlı birliklerinin Viyana üzerine doğru geldiklerini haber alınca bu defa Viyana'yı terk ederek Lenz kasabasına kaçtı. Kalenin savunmasını ünlü komutanlarından Von Starhamberg'e bırakmıştı.[75]

Öyle ki imparator Viyana'dan kaçarken halk, "Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?" diye bağırıyordu.[76]

Öte yandan Viyana üzerine yürünmesi kararı alındığında Sadrazam Kara Mustafa Paşa, ordunun Viyana'ya doğru gidişini IV. Mehmed Han'a bir telhisle bildirmişti. Telhisi götüren İsmail Ağa, Belgrad'a gelerek huzura kabul olunup arızayı takdim edince, veziriazamın kendisine danışmadan Viyana'yı muhasaraya karar verdiğine hayret eden padişah:

"Kasdımız, Yanık ve Komaran kaleleri idi. Beç (Viyana) Kalesi dilde yoktu. Paşa ne acip saygısızlık edip bu sevdaya düşmüş. Hoş imdi Hak Teâlâ âsân getüre. Lakin önceden bildirseydi rıza vermezdim," diye teessüflerini bildirip bu emr-i vakiyi istemeyerek kabul etti.[77]

VİYANA MUHASARASI

Kanunî Sultan Süleyman'ın Viyana'yı kuşatmasının üzerinden yüz elli dört sene geçmişti. Büyük Osmanlı gücü Batı Avrupa'nın bu en büyük geçit kapısı önüne bir kez daha gelmiş bulunuyordu. Avrupa devletleri korku içinde neticeyi beklemeye başlamışlardı. Papa dört bir yana müracaatla herkesi Viyana'nın savunmasına davet ediyordu.

Viyana son derece müstahkem surlarla çevrili bulunuyordu. Tuna Nehri'nin sağında ve Tuna'dan ayrılan kanalın ise hemen kenarında yer almaktaydı.

Kara Mustafa Paşa güçlü ordusuyla 14 Temmuz 1683'te Viyana önlerine varıp kaleyi kuşattı. Düşmanın kaleye yardıma gelebileceği yol üzerine Kırım Hanı Murad Giray'ı gönderip, Viyana'ya gelebilecek yardımları önlemekle; Eğri Beylerbeyi Abaza Hüseyin Paşa'yı da altı bin askere serasker yapıp Tököli İmre ile birleşerek Kuzey Macaristan'da faaliyette bulunmakla görevlendirdi.

Âdet üzere yapılan teslim teklifinin reddedilmesi ile muharebe başladı. Kanunî dönemindeki birinci Viyana muhasarasındaki hata tekrar edilmiş ve ağır toplar getirilmemişti. Zira sefere çıkışta hedef Viyana değildi. Viyana muhasara edildiği zaman Osmanlı ordusunda ancak üç okkadan dokuz okkaya kadar iki gülle atan on dokuz kolonborna top ve bir miktar humbara havanı ve yüz yirmi

kadar şâhî zarbezen bulunmaktaydı. Buna mukabil düşmanın otuz kadar dörder okka gülle atan yüz otuz adet balyemez ve bir miktar da kolonborna topları vardı. Bu hal muhasaranın uzamasına sebep olacaktı.

Muhasara esnasında Ağustos 1683'te Erdel Kralı Apafi Mihal de orduya geldi. Veziriazam tarafından kabul ve ikram olundu. Veziriazam, muhasara münasebetiyle Erdel kralının da fikrini almak istemişti. Kendisine:

"Elhamdülillah işte gelip Beç'i muhasara edip dövüyoruz. Kale duvarlarına el vuruldu. İnşallah birkaç güne kadar fethederiz, ne dersin?" deyince Erdel kralı:

"Pek güzel olmuş; Allah kolay getüre; isabet buyurmuşsuz gibi beylik sözleriyle mukabelede bulundu. Fakat veziriazam bu mutad dalkavukça sözlerden ziyade kralın hakiki kanaatini öğrenmek isteyerek:

"Yok, izin sana. Korkmadan kanaatini söyle," demesi üzerine Apafi Mihal:

"Sizde sofraya pilav konsa evvela ortasından mı başlanır, yoksa kenarından mı?" diye sordu. Veziriazam, "Zahir kenarından," diye cevap verince şöyle söyledi:

"Askerinize, mühimmat ve cephanenize diyecek yok. Cümle Hıristiyan devletleri bir yere gelse bu cemiyete malik olamaz ve mukabelenize kimse gelemez. Lakin Beç sarp bir kaledir. Gelindiği gibi eğlendirilmeyip yürüyüş veya vire ile alınması mümkün olaydı güzel iş idi. İllâ zaman geçtikçe fethi güçleşir ve bu kadar insan ve hayvana dağlar dayanmaz. Ganimet elde edenler kaçarlar. Hem kaht u galâya uğrar ve hem de buralarda erken gelen kıştan çok sıkıntı çekersiniz. Haber aldığımıza göre imparator, Hıristiyan devletlerden yardım istemiştir. Benim fikrim bu idi ki Yanıkkale'nin zaptına himmet edip kışı orada geçirip düşman topraklarını vurmuş olsaydınız imparatoru amana düşürürdünüz. Mademki Yanıkkale'yi almadınız, Tuna'nın etrafını vurup sonra Uyvar üzerinden Budin'e

gidip kışı orada geçiriniz," dedi. Veziriazam kendi planına muhalif olan bu fikre de kızarak:

"Sen Nemçe'den korkarsın! Var git Yanıkkale altında zevkine bak," diyerek Erdel kralını geri Yanık tarafına gönderdi.

Öte yandan Viyana kuşatması uzuyordu. Bu arada Kuzey Macaristan'da faaliyette bulunan Eğri Beylerbeyi Hüseyin Paşa düşman kuvvetlerinin dört bir yanda zinde beklediklerini ve bu arada Lehistan Kralı Jan Sobieski'nin atlı ve yaya kırk bin kişilik bir kuvvetle Viyana'nın yardımına gelmekte olduğunun haberlerini bildirdi.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Hüseyin Paşa'yı Viyana önüne geri çağırırken Kırım hanından on bin kişilik bir kuvveti ona yardımcı göndermesini söylemişti. Ancak Kırım atlıları ganimete boğulduklarından ancak üç yüz kişi ile yanına vardılar.

Seksen bin kişilik Nemçe kuvveti, Hüseyin Paşa'nın Viyana'ya doğru geldiğini haber alınca üzerine yürüyüp kendisini sıkıştırdılar. Bunun üzerine Hüseyin Paşa geri dönmeyerek bir avuç askeriyle muharebeye girişti. Pek şiddetli bir savaştan sonra Kırım kuvvetleri kaçıp kendisi de çeşitli yerlerinden yaralanarak Moravya Suyu köprüsüne doğru çekildi. Yıkılmış olan köprüyü geçtiği sırada yaralarından fazla kan akması sebebiyle nehre düşüp boğuldu. Bu suretle veziriazamın kendi yakınına Tuna'nın sol sahiline celbettiği Hüseyin Paşa'ya yardım edilememesi yüzünden bu değerli kumandan şehit düştü.[78]

Viyana muhasarası iki aya varmak üzereydi. Veziriazam, tamahı yüzünden kalenin hücum ile alınmasını istemiyor, teslimini bekliyordu. İmparator ise etraftan yardım toplamak suretiyle Osmanlı erzak kollarını vurduruyordu. Orduda yiyecek sıkıntısı başlamıştı. Süvarilerin hayvanlarına lazım olan ot, saman, yulaf ve sairenin tedariki güçleşmişti. Bunlara yiyecek bulmak için on beş yirmi saat uzak yerlere gitmek lazım geliyordu. Yemsizlik yüzünden ordudaki hayvanlar telef olmaya başlamış ve topların nakli için tayin olunan

mandaların bir kısmı bu yüzden telef olmuştu. İnsan yiyeceği de daralmış ve fiyat yükselmişti.

BÜYÜK İHANET

Bu arada yakalanan esirlerden otuz beş bin Leh kuvvetiyle seksen beş bin Almandan (Avusturya, Saksonya, Bavyera, Frankonya) mürekkep yüz yirmi bin kişilik bir kuvvetin Viyana'ya yaklaşarak Osmanlı muhasara hattını saracakları haber alındı. Bu durum üzerine Yanıkkale altında köprülerin muhafazasına bırakılan Budin Valisi Uzun İbrahim Paşa'ya, Silistre Valisi Mustafa Paşa'yı yerine bırakarak birlikleriyle acele orduya gelmesi bildirildi. Sekiz bin kişilik maiyeti ile gelen İbrahim Paşa ordu yakınına kondu (8 Eylül).

Hüseyin Paşa'nın şahadetinden sonra Merzifonlu, işin ciddiyetini kavramıştı. Viyana'nın teslim olma teklifini beklemeden 26 Ağustos'ta kuvvetli bir hücum yaptı. Bazı tabyaları düşürdü. Müdafaa kuvvetlerine ağır zayiat verdirdi. Şehirdeki dizanteri hastalığı da mühim telefata neden olmuştu. Kalede zahire oldukça azalmıştı. Kale kumandanı acele yardım yetiştirilmesini yoksa kısa sürede şehrin düşeceğini bildiriyordu.

Öte yandan düşman birlikleri tehlikeli bir biçimde Viyana'ya yaklaşıyordu. Elde edilen tutsaklardan imparatorla Lehistan kralının toplarını, İskender (Hörelen) Köprüsü'nden Tuna'nın sağ sahiline yani Osmanlı ordusunun bulunduğu tarafa geçireceği haberi alındığında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, buna mani olmak için Kırım hanını görevlendirdi.

Lakin kalabalık düşman birlikleri Tuna'yı geçerken Murada Giray mani olmak bir tarafa yüksek bir yerde elini böğrüne koymuş olduğu halde at üzerinde düşmanın geçişini seyretmekle iktifa ediyordu. Bu hal üzerine kendi imamı yanına vararak:

"Hanım, şu bölük bölük geçen kâfirleri kırdırsanız gerisi kesilmez miydi?" demesi üzerine han, "Be hey efendi sen bu Osmanlı'nın bize ettiği cevri bilmezsin! Bizi bir hale kodular ki yanlarında Eflâk ve Boğdan keferesi kadar rağbetimiz kalmadı. Bu düşmanın cemiyet ve hareketini kaç defadır yazıp bildirdim. Düşman çok, mukavemet

mümkün değil, askeri ve topları metristen çıkaralım, iktiza ederse saf cengi edelim ve illâ selamet yere gidelim dedim. İnadından dönmeyip söz geçiremedim. Bu düşmanın def'i yanımda işten değildi ve bilürüm ki dinimize de düşmez ihanettir! Lakin gayret beni komadı, anlar da görsünler kendilerin; kaç akçelik adam imiş, Tatar kadrin bilsinler," diyerek atını depip kuvvetlerini alarak ordugâha döndü.

Vaziyet nazikti. Sadrazam derhal kurmaylarını topladı. Yapılan görüşmede serdar-ı ekremin arzusuna uygun olarak, düşman geldiği zaman paşaların maiyetleriyle karşı durmaları kararlaştırıldı. Siperlerde Viyana'yı muhasara eden birlikler ise yerlerinden ayrılmayacaklardı.

Ancak ele geçen esirlerden düşmanın ertesi günü orduyu basacağı haber alındığından bütün askerin hazırlanması emrolundu.

Müttefik kuvvetleri Alman Dağı veya Kalenburg eteğindeki manastır etrafına gelince Viyana'da mahsur olanlar şenlikler yaptılar. 12 Eylül pazar günü dağ gerisinden yürüyen düşmanla öncü kumandanı Kara Mehmed Paşa kuvvetleri arasındaki muharebe duyulunca veziriazam maiyeti ve kapıkulu halkıyla ileri vardı. Osmanlı ordusunun sağında Budin Valisi Uzun İbrahim Paşa, merkezde veziriazam ve sol kolda da Kırım hanı ile Sarı Hüseyin Paşa bulunuyorlardı.[79]

BOZGUN

Savaş başlar başlamaz müttefikler Osmanlı ordusu üzerine top, gülle ve kurşun yağdırmaya başladı. Sağ kolda bulunan Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa kolu bozulduğundan düşman ordunun içine yol buldu. Sol kolda yer alan Vezir Sarı Hüseyin Paşa uzun süre dayandı. Ancak aynı hatta bulunan Kırım hanının yardımını görmediğinden o da sarsıldı. Böylece iki cenahı açılmış olan serdar-ı ekrem kolunda panik başladı.

Artık Leh kralı, doğrudan doğruya Osmanlı merkezine sancak-ı şerif üzerine yürüdü. Serdar-ı ekrem yerinden kımıldamayıp beş altı saat kahramanca mücadele etti. Nihayet tüm cenahların çökmesi ister istemez onu çekilmeye mecbur etti. Artık ortalık ana baba gü-

nüne dönmüş herkes can kaydına düşmüştü. Harp ede ede otağına kadar gelen Kara Mustafa Paşa burada hâlâ metriste bulunan otuz bin askerin siperlerden çıkmalarını emretti. Düşman ordugâhın çadırlarına kadar girmişti.

Sadrazam şaşkındı. Tam, "Seni aldım Viyana," dediği anda kalenin avucunun içinden kayıp gittiğini görmüştü. O anda nelere yandı kimbilir? Zamanın ne kadar önemli olduğuna mı? Kalp kazanmanın ne kadar mühim olduğuna mı? Düşmanı asla hafife almamak gerektiğine mi? Olmaz denilen oluyordu. Osmanlıların güçlü bir şekilde Viyana üzerine vardığı ordusu darmadağın olmuştu. Kıyamet denilen sanki bugündü.

Veziriazam tamah ve inadının böyle netice verdiğini görünce, elem ve keder içinde, "Bu günleri görmektense, ölmek iyidir," diyerek kendisini düşman üzerine atıp maiyetiyle beraber tekrar çarpışmaya girişti. Vakit akşama yaklaşmıştı. Sonunda Amca Hasan Ağa (Köprülü Mehmed Paşa'nin kardeşi) serdar-ı ekreme gelerek:

"Ne olur gidelim! Bundan gerü sancak-ı şerifi ve asakir-i İslam'ı selamete çıkarmaya sa'y eyle! Artık iş işten geçti. Allah korusun sancak-ı şerifi küffâra aldırırsın da kıyamete değin lanetle anılırız," diyerek yalvardı. Sipahiler Ağası Osman Ağa da serdar-ı ekremi ikaz ederek, "Efendim, lutf u kerem et! İş işten geçti. Senin vücudun askerin ruhudur. Feda olmakla asker felakete uğrar; buyurun gidelim," dedi.

Neticede sadrazam, sancak-ı şerifi alıp otağın arka kapısından çıkarak Yanıkkale tarafına doğru çekildi.

Veziriazamın bütün eşyası ve hazinesi ile birlikte üç yüz top, on beş bin çadır, hesapsız harp levazımı, hülasa ordunun bütün eşyası düşmana terk edilmiş bulunuyordu.[80]

Sadrazam Kara Mustafa Paşa, 14 Eylül'de Yanıkkale önüne geldiği zaman, orada savaş meydanından ilk önce çekilen Budin Valisi Uzun İbrahim Paşa'yı görünce hiddetlendi. İbrahim Paşa, serdardan bir gün evvel gelmişti. Veziriazam İbrahim Paşa'yı yanına davet ettiyse de çekindiği ve hiddetinin geçmesini beklediği için gelmedi.

Serdar, "Görüşülecek iş vardır, hasta ise araba ile gelsin," diyerek tekrar haber gönderdi. Bunun üzerine İbrahim Paşa çaresiz kalarak yanına geldi ve eteğini öptü. Veziriazam, kendisine hiç tazim etmeyerek, "Bre dinsiz koca mel'un! Seni bu kadar zamandan beri padişahımızın vezirleri arasında gayret ve himmeti vardır diye itibarda tutardık. Bu defa cümleden evvel kaçarak bütün askerin bozulmasına sebep oldun. Birde ordu öncüsü gibi buraya gelip bir iş görmüş gibi çadırında otursun ha!" dedikten sonra çavuşbaşıya verip boğdurdu.

İbrahim Paşa'nın gerek Budin'de ve gerek ordudaki eşyalarını müsadere ettirdi. Budin valiliğini ise Diyarbakır Valisi Kara Mehmed Paşa'ya verdi.

Düşmanın Osmanlı ordugâhını yağmayla meşgul olması ve aralarında bu sebeple ihtilâf çıkması sebebiyle askeri takip etmemesi Osmanlılara nefes aldırdı. Veziriazam Yanıkkale altına döküntü halinde gelen ordu efradını topladı. Üç gün burada kalmak suretiyle düşmanın ilerleme ümitlerini kırdı.

Muharebede kusurları ve kayıtsızlıkları görülenleri cezalandırdı. Düşmanın gelmesi ihtimali olan kale ve palangalara muhafız kuvvetler yolladı. Aldığı tedbirlerle perişanlığı önleyerek orduda zapt u raptı tesis etti. Ardından evvela Tata kasabasına, oradan da Budin'e geldi. İdare kabiliyeti yüksek ve soğukkanlı bir hükümet reisi olan Kara Mustafa Paşa, bozgundan dolayı son derece müteessir olmakla birlikte hatalarını telafi ile fena durumu düzeltmeye çalıştı.

Viyana bozgunu, Avrupa'nın göbeğine kadar girmiş olan Türk ordularının son seferi oldu. Osmanlı ordularının Avrupa'yı telaş ve heyecana düşüren büyük harekâtları bu seferle son buldu. Bundan sonra birleşen Avrupa Viyana'dan aldığı moralle bu büyük bitmek tükenmek bilmeyen taarruzları ile Osmanlı kuvvetlerini hırpalayacaktır.

ESTERGON KALESİ SUBAŞI HİSAR!

Veziriazam Budin'de iken yakalanan Nemçe ve Lehli esirlerinden müttefiklerin Komaran ve Estergon üzerine yürüdükleri habe-

ri gelmişti. Kara Mustafa Paşa derhal o kalelere muhafız kuvveti gönderdiği gibi aynı zamanda düşman üzerine Budin Valisi Kara Mehmed Paşa kumandasında otuz bin kişilik bir kuvvet sevk etti. Serdar-ı ekrem gerek seraskere ve gerek diğer paşalara, "Askerinizi tamam götürün; ben de arkanızdan gelirim ve gerek kapı halkınızı ve gerek eyalet kuvvetlerinizi yoklarım, noksan bulursam hakkınızdan gelirim," diyerek dikkatli olmalarını uyardı.

Bu arada Viyana bozgununda büyük rol oynayan Kırım Hanı Murad Giray'a da Ciğerdelen üzerine gitmesi emredildiği halde askerinin azlığını ileri sürerek gitmek istemedi. Bunun üzerine hanlıktan azlolunarak yerine Kırım Giray'ın oğlu II. Hacı Giray Han getirildi. (Ekim 1683).

Kara Mehmed Paşa Tuna'nın sol sahilindeki Ciğerdelen tarafına geçip düşmanı karşılayarak Leh kralının kumanda ettiği büyük ordunun yirmi dört bin kişilik öncü kuvvetini bozarak yarısından fazlasını kırdı. Ancak geriden gelen altmış bin kişilik asıl kuvvetler karşısında mağlup olarak Estergon Kalesi'ne çekildi. Bu muharebede tecrübeli Osmanlı kumandanlarından Silistre, Sivas, Bosna, Karaman beylerbeyleri esir veya şehit oldular. Ciğerdelen önüne gelen düşman, palanganın teslim olmasına rağmen içindeki muhafızları, kadın ve çocukları öldürdüler (9 Ekim 1683).

Müttefikler Ciğerdelen Kalesi'ni aldıktan sonra Tuna'nın sağ sahilindeki Estergon'a yürüdüler. Bu sırada Budin Valisi Kara Mehmed Paşa Budin'e çağırıldığından Estergon'un müdafaasına Halep Valisi Deli Bekir Paşa gönderildi.

Tuna'nın sol sahilinden gelerek Estergon'a doğru ilerleyen düşman birlikleri, Osmanlıların baskınları sonucu epeyce kayıp vererek ilerledi. Nihayet karşı tarafa geçtikten sonra 29 Ekim'de kaleyi kuşatıp dövmeye başladı. Düşman kumandanı kalenin teslim edilmesini teklif etti. Kale kumandanı Deli Bekir Paşa bunu reddettiyse de asker, "Kaleyi veririz, bizden cenk eden yok," diyerek Deli Bekir Paşa ve Arslan Mehmed Paşa ile oradaki ocak ağalarından Zağarcı ve Samsoncu başıların üzerlerine hücum ettiler. Onlar kendilerine

nasihat ettilerse de dinlemediler ve teslim bayrağını çektiler. Harp levazımından başka eşyalarını alıp Budin'e geldiler.

Pek müstahkem ve bütün harp malzemesi tamam olan mühim bir kalenin neredeyse hiç savunulmadan dört günde teslimi büyük üzüntüye neden oldu. Deli Bekir ve Arslan Mehmed Paşalarla ocak ağaları Budin'e gelir gelmez derhal katledildi. Hâlâ türküsünü dinlediğimiz Estergon'un düşmana geçmesi halk nezdinde de derin bir teessür bırakmıştır.

Estergon Kalesi su başı, durak,
Kemirir içimi bir sinsi firâk.
Gönül yar peşinde yar ondan ırak.
Akma Tuna akma ben bir dertliyim;
Yar peşinde koşar kara bahtlıyım.

Estergon Kalesi su başı hisar,
Baykuşlar çağırır bülbüller susar;
Kâfir bayrağını burcuna asar.
Akma Tuna akma ben bir dertliyim;
Yar peşinde koşar kara bahtlıyım

BİR HOŞ USULÜYLE TAKIN!

Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa Budin'de yirmi iki gün oturdu. Hudutlara mümkün mertebe nizam verdikten sonra Budin Valisi Kara Mehmed Paşa'nın yanına Kapıkulu ve Şam Valisi Sarı Hüseyin Paşa ile bir miktar eyalet askeri koyduktan sonra kendisi de kışı geçirmek üzere 16 Ekim günü Belgrad'a hareket etti. Yolda düşmanın Kanije ve Sigetvar taraflarına sokularak bazı palangaları işgal ettiği ve bundan dolayı bu tarafların tehlike altına girdiği haberini aldığından o tarafa destek kuvvetleri gönderdi.

Kara Mustafa Paşa'nın sert ve garazkâr tutumu, fikrine muarız olanlara karşı kindarlığı ve kalp kırıcılığı sebebiyle gerek ordunun gerekse sarayın ileri gelenleri tarafından sevilmiyordu. Arzu ve mütalaasına itiraz edenlerin en hafif cezaları sürgündü. Doğru veya yanlış mutlak surette kendi düşüncesinin kabul ve tatbikini isterdi.

Viyana bozgunu şimdi muhaliflerine aradıkları fırsatı vermiş bulunuyordu. Darüssaade Ağası Yusuf Ağa ile Büyük Mirahur Boşnak Sarı Süleyman Ağa, veziriazamın en amansız düşmanı idiler. Bunlar Kara Mustafa Paşa'nın ayağını kaydırmak için fırsat bekliyorlardı. Viyana muhasarasının muvaffak olmaması bu iki hasmı faaliyete geçirdi.

Bunlar, veziriazamın kendi adamı olan Sadaret Kaymakamı Kara İbrahim Paşa'yı da veziriazamlık vaadiyle kendi taraflarına çektiler. Kara İbrahim Paşa, başlangıçtan beri efendisi Kara Mustafa Paşa'nın yanında yetişmiş bir kimse idi. Efendisi yükseldikçe onun da derecesi artmış, kethüdası iken saray imrahorluğuna tayin edilmişti. Merzifonlu son seferine giderken de Kara İbrahim'i vezirlikle sadaret kaymakamı tayin ettirmişti.

Sarayda veziriazamın aleyhinde yapılan çalışmalardan haberdar olan dostları, İstanbul'da kapı kethüdası olan Çavuşbaşı Kadıköylü Mehmed Ağa vasıtasıyla kendisini vaziyetten haberdar ettiler. Ayrıca padişaha hediyeler takdimi ile bu girişimlerin önünü kesmesini tavsiye ettiler. Bunun üzerine veziriazam da hediyelerin tedariki için telhisçisi İsmail Ağa'yı İstanbul'a gönderdi.

Efendisinin yerine kendisine sadaret vadolunan Kara İbrahim Paşa, telhisçinin gelmesinden telaşa düştü. Bir taraftan hediyelerin takdimini geciktirirken diğer taraftan Darüssaade ağasını sıkıştırdı. Böylece padişahı veziriazam aleyhine çevirmeye muvaffak oldular.

Sultan IV. Mehmed, mutadı olan avdan dönüp Edirne Sarayı'nda Telhisçi İsmail Ağa'yı huzuruna kabul etti. Hudut vaziyeti hakkında bazı sorular sordu. Sadrazama karşı önceden doldurulduğu anlaşılan padişah, İsmail Ağa'nın cevapları sırasında hiddetlenerek, "Paşan da sen de yalancı bir alay mel'unlarsız! Devletimi yıkıp ırzım pâymal eyledi! Askerimi kırdırıp namlı paşalarımı öldürdü! Memleketlerimi kâfirlere aldırdı," diyerek İsmail Ağa'nın tevkifini emredip kendisi içeri Harem'e gitti.

Ardından da Kara Mustafa Paşa'nın katliyle mühr-i hümayun, sancak-ı şerif ve Kâbe anahtarının alınıp getirilmesine dair bir hatt-ı hümayun gönderdi.

Kara Mustafa Paşa'nın katline dair kendisine hatt-ı hümayun verilen Kapıcılar Kethüdası Gazaz Ahmed Ağa ile Çavuşbaşı Kadıköylü Mehmed Ağa Belgrad'da öncelikle Yeniçeri Ağası Bekri Mustafa Paşa ile gizli bir görüşme yaptılar. Durumu anlattıktan sonra Nemçe cephesi serdarlığına dair olan hatt-ı hümayunu kendisine verip kürkünü giydirdiler. Bundan sonra veziriazamın oturduğu yere gittiler.

Bu sırada Kara Mustafa Paşa, imamı Mahmud Efendi ile öğle namazının sünnetini kılmak üzere ayağa kalkmıştı. Sokakta at nalı sesleri duyuldu. Nedir diye pencereden sokağa bakıp yeniçeri ağası arkasında kapıcılar kethüdası ve çavuşbaşıyı görünce, "İmam efendi namazı boz, iş gayri yüzden oldu," diyerek ellerini oğuşturup gezinmeye başladı. Gelenler yukarı çıkıp yanına girdiler. Yeniçeri ağası eteğini öpüp kapıcılar kethüdasiyle çavuşbaşı selam verip durdular. Veziriazam, "Ne haber?" diye sorunca Gazaz Ahmed Ağa mühr-i hümayunla sancak-ı şerif ve emanetlerin istendiğini söyledi. O da bunları teslim edip, "Bize ölüm var mı?" diye sordu.

"Olmak gerek, Allah imandan ayırmasın," cevabını alması üzerine "Rıza Allah'ın," diyerek seccadesini serdirip öğle namazını kıldı. Kendisine asla infial gelmedi. Dua edip el yüze çaldıktan sonra iç oğlanlarına, "Artık siz varın gidin! Beni duadan unutman," dedi. Kendi eliyle kürkünü, sarığını çıkardıktan sonra adamlarına, "Çağırın gelsinler! Şu kaliçeyi (halıyı) kaldırın! Cesedim toprağa âlûde olsun," dedi. Kaldırdılar ve cellâdlar gelerek iplerini hazırladıklarında elleriyle sakalını kaldırıp, "Bir hoş usulüyle takın," deyip kazaya rıza gösterdi.

Onlar da takıp iki defa çekip teslim-i ruh eyledi. Ardından gasledip cenaze namazı kılındıktan sonra naaşını saray karşısında cami-i şerif avlusuna defnettiler. Kesilen başı ise Edirne'ye getirildi.[81]

Kara Mustafa Paşa'yı teşvik ederek Viyana muhasarasına yönlendiren Reisülküttap Laz Mustafa Efendi de Edirne'ye getirtilip bu felaketin müsebbiblerinden olmak üzere Üç Şerefeli Camii önünde asıldı.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın şayet katledilmemiş olsa, bazı kusurlarına rağmen Viyana mağlubiyetinden sonra az bir zayiat ile ve belki de başa baş olarak vaziyeti düzelteceğinde müverrihlerin ittifakları vardır. Hatta Viyana'da ilk bozulan sağ kol kumandanı Uzun İbrahim Paşa bile öldürüleceği sırada, "Bu adam beni haksız yere öldürüyor, zayiatı telafi edecek olan yine odur. Padişahımıza söyleyin, öldürmesin," dediği meşhurdur.[82]

AVUSTURYALILARIN İLERİ HAREKETLERİ

Padişah, yeni veziriazam Kara İbrahim Paşa'ya mühr-i hümayunu teslim ederken, "İbadullahı sana ve seni Allah'a emanet ettim. Gözünü aç yoksa seni selefinden beter ederim," dedi. Veziriazam bizzat sefere gitmeyip Halep Valiliği ile Avusturya cephesine Yeniçeri Ağası Bekri Mustafa Paşa'yı, Leh cephesine de Sarı Süleyman Paşa'yı tayin etti.

Avusturya cephesine serdar tayin edilen Yeniçeri Ağası Bekri Mustafa Paşa'nın birinci planı Estergon'u geri almaktı. Hâlbuki Avusturyalılar Estergon'u aldıktan sonra harekâtlarını devam ettirmekteydi. Brandenburg dukası kumandasında hareket eden kuvvetler, 19 Haziran 1684'te Budin yakınındaki Vişegrad'ı aldılar. Ardından Tuna'nın sol sahiline geçerek sahildeki Vaç Kalesi'ni kuşattılar. Kara Mehmed Paşa seraskerliğiyle o tarafa sevk edilen Osmanlı kuvvetlerini mağlup eden Avusturyalılar Vaç Kalesi'ni ele geçirdikten sonra evvelce boşaltılmış olan Peşte'yi de işgal ettiler.

Avusturya kuvvetleri bu muvaffakiyetlerin akabinde daha rahat ve pervasızca hareketlere giriştiler. Budin'in kuzeyinde Tuna'yı geçip Akkilise sahrasında kendisine karşı gelen Serdar Bekri Mustafa Paşa kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Ardından gelip Budin'i muhasara ettiler (1684 Temmuz). Bu muvaffakiyetsizlik üzerine serdar, Budin'in Güney-batısındaki Hamzabey palangası tarafına çekildi.

Ancak Avusturya kumandanı peşini bırakacak gibi değildi. Budin muhasarasını kaldırarak bütün birlikleriyle Budin'in dört saat yakınında bulunan Osmanlı serdarı üzerine yürüdü. Onu, bütün ordugâhını terk edip kaçırmak suretiyle bozdu. Bu suretle Bekri Mustafa Paşa Tuna ile Drava arasındaki mühim şehir ve kasabaları düşman istilasına açık bıraktıktan sonra Ösek taraflarına can attı. Avusturya kumandanı ise emniyet içinde bir kez daha Budin'e döndü.

Ünlü komutan Kara Mehmed Paşa'nın idaresindeki Budin, teslim olmaya niyetli görünmüyordu. Yardım gelmeyeceğinin anlaşılmasıyla şiddetle mukavemete başladı. Düşman devamlı top atışları ile Budin hisarını dövmekteydi. Muhasarasının yirmi sekizinci günü Budin Valisi Kara Mehmed Paşa düşen bir humbara ile ağır surette yaralandı. Müdafilerin kalbine korku gelmemesi için hemen Divrikli İbrahim Paşa'yı huzuruna çağırdı. Budin'in müdafaasını ona vasiyet ederek gereği gibi ihtimam ve gayret göstermesini istedikten yarım saat sonra şehit düştü.

Öte yandan Serdar Bekri Mustafa Paşa kışı cephede geçiyordu. Padişah kendisine gönderdiği hatt-ı hümayunda Budin'in mutlak surette muhasaradan kurtarılmasını emretti. Şayet Budin elden çıkacak olursa katledileceğini bildirdi. Bu arada kendisine devamlı surette imdat kuvvetleri gönderiliyordu.

Bekri Mustafa Paşa aldığı kesin emirler üzerine 6 Eylül 1684'te Ösek'ten kalkıp İstoni Belgrad'a ve oradan da Dalderesi mevkiine geldi. İleri sevk ettiği öncü birlikleri bazı muvaffakiyetler elde ettiler.

Yapılan müzakerede ilk iş olarak ferman gereğince Budin'e asker konulmasına karar verildi. Evvela Köprülü'nün damadı Vezir Abaza Siyavuş Paşa ile Rumeli Beylerbeyi Kadıköylü Mehmed Paşa'nın, Budin'i muhasara eden düşman kuvvetleri üzerine gitmelerine karar verildi.

KALE KULLARIMA, KULLARIM ALLAH'A EMANETTİR!

Siyavuş Paşa ile Kadıköylü Mehmed Paşa ayrı ayrı iki koldan yani biri dağdan diğeri ovadan süratle ilerleyerek Budin önünde

siperlenmiş Hırvat taburları üzerine yüklendiler. Üç saat devam eden şiddetli muharebenin sonunda Hırvat taburları büyük bozgun yaşadı.

Budin'deki mahsur kuvvetler, kendilerine imdat geldiğini görünce sevindiler. Bu taarruzdan iki gün evvel de Eğri Beylerbeyi Sarhoş Ahmed Paşa ile hudut gazileri Peşte tarafından gelerek düşmana baskın yapmışlardı. Bu baskını müteakip Budin tarafından da serdarın yardıma gelmesi kaledekilerin ümidini artırmıştı.

Nitekim Serdar Bekri Mustafa Paşa Budin'e daha yakın olmak üzere ilerledi ve karşısına çıkan düşman kuvvetlerini bozdu. Bundan sonra kaleye kuvvet koymak için dört taraftan düşman üzerine hücum edilmesi kararlaştırıldı.

Verilen karar üzerine Siyavuş Paşa ile Kütahyalı Osman Paşazade Ahmed Paşa toplam üç bin kadar kuvvetle Estergon istikametinden kaleye doğru ilerlemişlerse de diğer paşalar şiddetli yağmuru bahane ederek tertip edilen plana göre hareket etmediler. Bu suretle Siyavuş Paşa ile Ahmed Paşa yalnız kaldılar. Fakat bu iki cesur kumandan her ne bahasına olursa olsun ellerindeki cüzi kuvvetle yüz bin kişilik muhasara kuvvetinin bir tarafından daldılar.

Düşman ve kaleden atılan top ve humbaralar arasında Budin'in Viyana tarafına açılan kapısı istikametinden yürüyüp tabyalardaki Avusturya kuvvetlerini kıra kıra ilerlediler. Bunu gören kale gazileri de içeriden çıkarak yalın kılıç yedi saat süren bir muharebeden sonra düşmanın gözü önünde bin kadar askeri kaleye koyup yine dövüşe dövüşe geri çekilerek ordugâha geldiler.

Bu harikulade cüret ve cesaretten şaşıran düşmanın kuvve-i maneviyesi kırıldı. Şayet yağmur olmayıp diğer paşalar da taarruza geçselerdi, Viyana önünde Osmanlı ordusunun uğradığı akıbete bu kez düşmanın uğrayacağından şüphe yoktu.

İki kumandanın bir avuç maiyetleriyle gösterdikleri bu cesaret, kaledeki Türk kuvvetlerini heyecana getirmişti. Bunlar da birbirlerini teşvik ederek paşalara yardım olmak üzere kaleden dışarı çıkıp metrisleri basarak üç bin kadar düşman öldürüp bu arada Avus-

turyalıların Estergon beyini de katletmişlerdi. Kale gazilerinin elde ettikleri düşman lağımcı efradından birinin kale altına koydukları lağım yerlerini göstermesiyle buradan dört yüz yetmiş kese barut elde edilip lağımlar bozuldu.

Bu sırada Budin'i muhasara eden kuvvetlere imparatorun damadı Maksimilyen kumandasında olarak otuz bin kişilik taze kuvvet geldi. Budin muhasara edileli iki ay olmuştu. Maksimilyen geldikten sonra bir miktar ekmekle birlikte Budin Valisi İbrahim Paşa'ya elçi gönderdi.

Paşa yemek yerken elçinin geldiğini haber verdiklerinden, "Buyursun," deyip yanına getirtti. Maksimilyen, kaleyi zahiresiz sandığından Budin paşasına ekmek yollamıştı. İbrahim Paşa elçiye mükellef ziyafet çekti. Bu ikramdan şaşıran elçi, "Biz sizi zahiresiz sanıyorduk," demesine mukabil kumandan, "Allaha şükür, beş sene idare edecek zahiremiz vardır," dedikten sonra elçiye, "Sen niye geldin, söyle?" diye sordu. O da Maksimilyen'in mektubunu verdi. Bütün kale kumandanları ve ağalarının huzurlarında okunan bu mektupta, İbrahim Paşa'nın ve muhafızların hizmetleri takdir edildikten sonra, "Yüz gün süren muhasaradan Budin'in dört duvarından eser kalmadı. Kaleden size hayır yok. Kaleyi bize teslim edin. Bütün kuvvetleriniz, eşya, aileniz müreffehen naklolunacaktır. Harben alınırsa umumen katliam yapılacaktır," deniliyor ve kalenin teslimi isteniyordu.

İbrahim Paşa ise elçiye, "Bu kaleyi Sultan Süleyman fethedince paşalara sipariş etmemiş, içindeki kul taifesine ısmarlamış. İşte kul ağaları verirlerse kendileri bilirler," diyerek sözü ağalara bıraktı. Onlar ise, "Padişahımız bizi bu kaleye tayin ettiği zaman, "Kullarım Allaha emanet olsun. Kal'amı bir hoş muhafaza edin," dedi. "Düşmana verin," demedi. "Fütur getirmedik, şevk ile vuruşuruz! Siyavuş Paşa içeri imdat gönderdi. Zahiremiz vardır. Bir neferimiz kalıncaya kadar harbe devam edeceğiz. Allahın inayetiyle bu asker sağ oldukça size kale yok. Kumandanına öyle söyle," cevabıyla gelen elçiyi geri gönderdiler.

Teslim teklifinin reddi üzerine Maksimilyen yirmi binden ziyade öncü birliğini 4 Ekim 1684'te öğle vakti dört taraftan kaleye hücum yaptırdı. Arkasından kendisi de bütün kuvvetleriyle taarruza geçti. Dört saat süren pek şiddetli muharebede muvaffak olamayarak siperlerine kadar tard edildiler. Düşmanın bu hücumu kendisine çok pahalıya mal olmuş büyük kayıplar vermişlerdi.

Serdar Bekri Mustafa Paşa ise Budin'e bir miktar imdat kuvveti koyduktan sonra geri İstoni Belgrad'a dönmek üzere iken kırk bin kişilik Tatar birliğinin gelmekte olduğunu haber aldı. Bunun üzerine bir casus vasıtasıyla bunu Budin valisine bildirdi ve aynı zamanda gerek kendisi tarafından ve gerek kaleden yapılacak müşterek hücumla düşmanın iki ateş arasına alınması kararlaştırıldı. Saldırı günü de tespit olunmuştu.

Budin'i muhasara eden kuvvetler hem umumi hücumdan ve hem de lağım işinden dolayı muvaffak olamamıştı. Bir taraftan kışın yaklaşmakta olması ve diğer taraftan hastalık ve yiyecek darlığı sebebiyle sıkıntılı bir duruma düşmeye başladılar. Bu sırada Tatarların gelmekte olduğunu duyunca kaleyi almaktan ümidini keserek gizlice ve acilen ağırlıklarını çekmeye başladılar. Çünkü Maksimilyen, serdar ile Budin valisinin 2 Kasım gecesi müştereken yapacakları baskından haberdar olduğu için bazı ağırlıklarını terk ve çadırlarını yakarak süratle çekilmişti.

Budin muhasarası yüz on üç gün yani dört aya yakın bir zaman sürmüştü. Düşmanın çekildiğini haber alan Serdar Bekri Mustafa Paşa bazı kumandanlarla Tatarları takibe memur ederek yirmi bin kadarını kırdırdı. Düşmanın terk ettiği külliyetli cephane Budin Kalesi'ne alındı (2 Kasım 1684).

Aslında kale zahirece çok darda olmasına rağmen harice bir şey sızdırılmayıp yiyeceğin bol olduğu ifşa olunmuştu.

Serdar Bekri Mustafa Paşa'nın bütün harekâtı beceriksizlikle geçmiş olup Budin Valisi İbrahim Paşa'nın kullandığı tedbirlerle kaleyi müdafaa etmesi padişah tarafından büyük takdir gördü.

İbrahim Paşa'nın "Şeytan" olan lakabını "Melek" olarak değiştirdi. Arkasından da Macaristan'daki orduya serdar tayin edildi.

Avusturya cephesindeki muvaffakiyetsizliklerden mesul tutulan sabık serdar ile bazı kumandanların katillerine irade çıkmış ise de Veziriazam Kara İbrahim Paşa'nın ricasıyla ölümden kurtuldular. Kendilerine daha aşağı vazifeler verildi. Bu arada sabık serdar Bekri Mustafa Paşa Kanije Valiliği'ne tayin olundu. Melek İbrahim Paşa'nın Halep Valiliği ile serdar olmasından dolayı ondan açılan Budin Valiliği'ne de Arnavud Abdi Paşa getirildi.[83]

SELİM GİRAY VE JAN SOBİESKİ

Viyana muharebesinin kazanılmasında en büyük rolü Lehistan Kralı Jan Sobieski sağlamıştı. Ancak İmparator Leopold, kendisine bu büyük muvaffakiyeti temin eden Lehistan kralına layık olduğu ehemmiyeti vermediği gibi beklentilerine de bir cevap vermemişlerdi. Lehliler bundan sonra Osmanlı hududu üzerinde bizzat açtıkları cephede mücadeleye giriştiler.

Diğer taraftan Eski Boğdan Beyi İstefan, Lehlilerin yanına kaçtıktan sonra onlarla birlikte hareket etmekteydi. Viyana bozgunundan sonra faaliyetlerini daha da artırdı. Bir aralık Boğdan Voyvodası Duka Bey'i bastırarak esir edip götürdü. Bunun üzerine Osmanlılar onun yerine İstanbul'da bulunan sabık Boğdan Voyvodası Dimirtaş'ı gönderdiler.

Lehliler Viyana galebesinden sonra Kamaniçe ve Boğdan taraflarında taarruza başladıkları sırada Özi (Silistre) valisi ve Babadağı muhafızı olarak o cephede Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa bulunmaktaydı. Ancak yeni sadrazam, Köprülü ailesinden olması hasebiyle onu görevinden alarak yerine Lehistan cephesi serdarı olarak Sarı Süleyman Paşa'yı tayin edip gönderdi. Fazıl Mustafa Paşa'yı da kubbe veziri yani sandalyesiz nazır olarak Edirne'ye davet etti.

Sarı Süleyman Paşa vazifesine başladıktan sonra kuvvetli bir Leh ordusunun hududa geldiğinden bahis ile acele yardım istemişti. Hâlbuki hükümet asıl orduyu Avusturya cephesine sevk ettiği için elde hazır yardımcı kuvvet yoktu. Bunun için Haseki Sultan

Kethüdası Gümrükçü Hüseyin Ağa'ya vezirlik verilip Çorlu'dan Tuna sahiline varıncaya kadar harbe muktedir olanları toplayıp Süleyman Paşa'nın yanına götürmesi emrolundu. Aynı zamanda Lehistan Elçisi Proski vasıtasıyla Lehistan kralına sulh teklif etti.

Ağustos 1684'te Kral Sobieski seksen bin kişilik bir kuvvetle Krakovi'den çıkarak Kamaniçe üzerine gelmişti. Hedefi, burayı aldıktan sonra Boğdan'ı işgal etmekti. Hotin Kalesi karşısına gelen Sobieski kale tarafına geçmek için otuz bin kişi ayırıp bunları köprü kurmaya memur etti. Fakat nehir taşkın olduğundan temel tutturulamadı. Köprü yapılıncaya kadar sekiz bin kadar Barabaş Kazağını muhafız tayin eyledi.

Bu sırada ikinci defa Kırım Hanlığı'na tayin edilen Selim Giray Han yüz bin kişilik bir kuvvetle sefere çıkıp Lehistan Cephesi Serdarı Sarı Süleyman Paşa ile Turla yani Dinyeper Nehri kenarında buluşmayı kararlaştırdıklarından her ikisi de o tarafa hareket etmişti.

Selim Giray, büyük oğlu ve kalgayı Devlet Giray Sultan'a otuz bin kadar kuvvet verip Hotin önündeki köprüyü muhafaza etmekte olan Barabaş Kazakları üzerine yolladı. Devlet Giray Sultan bunlara baskın yapıp yakalayarak hemen hepsini kılıçtan geçirdi.

Dinyeper Nehri kenarına gelindiği zaman Selim Giray bir yüksek yere çıkıp bütün Tatar kuvvetlerini etrafına toplayarak heyecanlı ve yüksek sesle, "Dinimize zaaf gelmekle her taraftan üzerimize din düşmanları galebe eyledi. Kerbelâ günüdür! Bu cengi ne Âl-i Osman ve ne de benim için edin. Ölünceye kadar din uğruna çalışıp din düşmanına arka vermeyelim ve kıyamete kadar iyi adla anılalım," deyip attan inerek secdeye vardığı zaman Tatar askeri titreşip bağırarak düşmandan yüz çevirmeyip şehit oluncaya kadar dövüşeceklerine and içtikten sonra Hotin önüne geldiler.

Öte yandan Lehistan Cephesi Serdarı Süleyman Paşa, maiyeti kuvvetleriyle İsakçi'dan Kartal yakasına geçip yürürken bir gün evvel yetişmesi hakkında Kırım hanından mektup aldı. Süratle hareket ederek Turla kenarında Selim Giray'la buluştu.

Han ve Osmanlı kuvvetlerinin geldiğini haber alan Sobieski taarruza cesaret edemeyerek kuvvetlerini tedricî surette geri çekmeye başladı. Lakin Osmanlı ve Tatar askerleri her taraftan sıkıştırdıklarından Lehlileri ağır zayiata uğrattılar.

Sobieski sonunda bir iş başaramadan ve büyük bir zayiatla çekildi. Onun bölgeden çekilmesiyle Süleyman Paşa, Babadağı kışlağına ve Kırım hanı da yerine döndüler. Cephe olayları tafsilatıyla padişaha bildirildi (5 Kasım 1684).

Bu muvaffakiyetten memnun olan IV. Mehmed, Selim Giray ile Süleyman Paşa'ya ve maiyetlerine hil'at, kılıç ve atiyye gönderdi.

Lehliler Temmuz 1687'de Lehistan Kralı Jan Sobieski'nin büyük oğlu Yakob Sobieski kumandasındaki altmış bin kişilik bir kuvvetle bir kez daha Kamaniçe üzerine yürüdüler. Büyük bir Leh kuvvetinin üzerine geldiğini haber alan Kamaniçe Muhafızı Boşnak Hüseyin Paşa, keyfiyeti Serdar Bozoklu Mustafa Paşa'ya bildirdi.

Serdarın yanında kâfi kuvvet olmadığından hazırlığa başladı. Fakat bu sırada da düşman gelip Kamaniçe'yi muhasara edip kaleyi dövmeye başladı. Bundan başka bir kısım Leh kuvvetleri Yaş şehrini işgal eylediler. Lehliler muhasara esnasında zahireden sıkıntı çekiyorlardı. Bucak'taki Tatarların buğday ambarlarını elde etmek için Prut Nehri'ni geçip o tarafa gittilerse de Tatarlar her tarafı ateşe verdiklerinden Leh ordusu muharebe etmeden külliyetli telefat verdiği için Prut'u tekrar geçerek geri döndü.

Bu sırada Kırım Hanı'nın göndermiş olduğu on bin kişilik kuvvet imdada yetişti. Bunlar gelince Lehliler Kamaniçe'yi muhasaradan vazgeçip bütün ağırlıklarını alıp süratle çekildiler. Bu suretle Lehistan Kralı birinci emeli olan Kamaniçe'yi alamadı (2 Eylül 1687).[84]

UYVAR'IN KAYBI

Avusturyalılar 1685 yılında büyük kuvvetlerle Uyvar üzerine yürüdüler. Serdar Melek İbrahim Paşa ise hedefini Estergon olarak belirlemişti. Ancak Osmanlı ordusunun kalelere dağılmış olması sebebiyle serdarın yanında az bir kuvvet bulunuyordu. Harp levazımı eksikti. Bunları Sadrazam Kara Mustafa Paşa'dan talep etti. Ancak

sadrazam, Melek İbrahim Paşa'nın Budin müdafaası dolayısıyla kazandığı itibardan rahatsız olmuştu. Bu sebeple istediği yardımları yerine getirmedi.

Diğer taraftan Uyvar'ı muhasara altına almış olan Avusturya Kumandanı Lotheringen Melek İbrahim Paşa'nın az bir kuvvetle Estergon üzerine yürüdüğünü haber almıştı. Uyvar önünde yirmi bin kişilik bir kuvvet bırakarak geri kalan birliklerini dük de Lorraine komutasında Estergon üzerine sevk etti.

Melek İbrahim Paşa Estergon'un dışarıyla irtibatını çifte bir hat üzerinden askerlikte "mukabil çevre" denilen tertiple kesmişti. Yedi bataryadan ikisini Thomas Tepesi'nde, ikisini Georges Tepesi'nde, ikisini ovada ve yedincisini Tuna Adası üzerinde mevzilendirmişti. Gece gündüz demeden şehrin üzerine top ateşi yağdırıyordu.

Dük de Lorraine Estergon'dan hareketle on gün sonra kale önünde görünerek Türklere hücum etti (16 Ağustos 1685). Melek İbrahim Paşa, Hıristiyan ordusunun sayı üstünlüğünü göz önünde tutarak ordugâhını kaldırmak ve çekilmek zorunda kaldı. Bu arada ağırlıklarının büyük bölümünü kale önünde kalmıştı.

Şimdi topyekün Avusturya birlikleri Uyvar üzerine yürüdüler. Kaledeki toplam dört bin kişilik birlik, düşman kuvvetlerine karşı amansız bir mücadele veriyordu. Yüz bin kişilik Avusturya ordusu kaleyi düşürebilmek için her yolu deniyordu.

Kalenin dış hendeğindeki kapalı yola kadar beş batarya ileri sürülmüştü. Ayrıca on dokuz havan topu bütün taarruz hattında taksim edilmişti. Gece gündüz dövülen kale surlarında açılan gediklere umumi yürüyüşler tertipleniyordu.

Buna rağmen üç bin kişi kalan kale müdafileri son ferdine kadar kahramanca direnmeye devam ettiler.

Nihayet kuşatmanın kırkıncı günü Uyvar Avusturyalıların eline geçti. Muhasara kuvvetleri öfkeden kendilerini öylesine kaybetmişlerdi ki önlerine her çıkanı öldürdüler. Kaledeki üç bin kişiden sağ kalanların sayısı sadece iki yüzden ibaretti. Türklerden kadın ve çocuklar Avusturya İmparatorluğu beylerine satıldı.[85]

Melek İbrahim Paşa bu muvaffakiyetsizlikten sonra hudutlarda icap eden tertibatı aldıktan sonra sonbaharda Belgrad kışlağına döndü.

Sadrazam Kara İbrahim Paşa, Melek İbrahim Paşa'ya gerekli yardımlarda bulunmadığı gibi son seferindeki başarısızlığını ileri sürerek kendisini katletme yollarını araştırdı. Bu sırada Melek İbrahim Paşa'nın bir teşebbüsü ona aradığı fırsatı vermiş oldu.

Uyvar'ın sukutundan sonra Melek İbrahim Paşa kendisinin itimat ettiği adamlarından Ahmed Çelebi'yi, sulh teklifini havi bir mektupla Avusturya kumandanı Lotheringen'e göndermişti. Hükümetten emir almadan kendi kendine sulh girişiminde bulunmuş olması serdar aleyhinde bir töhmet teşkil etti. Nihayet padişahın huzurunda yapılan görüşmede sadrazamın tahriki ile katline fetva verildi (2 Aralık 1685). Belgrad'da boğulup başı Edirne'ye getirildi.

Hadisenin sonrasında Sultan IV. Mehmed, Melek İbrahim Paşa'nın, veziriazamın garazına kurban gittiğini anlayarak müteessir olmuş ve Kara İbrahim Paşa'ya, "Yüzün kara ve canın rahat olsun. Vücuda getirdiğin hüneri bir hoş gör," sözleriyle kesik başı veziriazama iade etmekle beraber ona karşı olan nefret ve itimatsızlığını hissettirdi.

Melek İbrahim Paşa'nın yerine Halep Valiliği ile Budin Valisi Abdi Paşa serdar oldu. Fakat hemen onu müteakip sabık Eğri valisi olup o sırada kaptan-ı derya bulunan Sarhoş Ahmed Paşa Nemçe tarafı serdarlığına getirildi.

OSMANLI'YA KARŞI ÜÇÜNCÜ CEPHE: VENEDİK

Venedik, Viyana Seferi öncesi gerek Papalık'ın gerekse İmparator Leopold'ün Osmanlılara karşı ittifak tekliflerine itidalli yaklaşmıştı. Bilhassa papanın mükerrer teşviki üzerine gizlice imparatorla uyuşmuşlardı. Bununla beraber Viyana muhasarasının sonuna kadar hiçbir girişimde bulunmadılar. Nihayet Venedik Doju Jüstinyani ile İmparator Leopold 25 Nisan 1684'te mukaddes ittifakı akdeyledi.

Böylece Avusturya ve Lehistan'dan sonra Venedik'te Osmanlılara karşı harbe girmiş bulunuyordu. Osmanlılara karşı cephe büyüyordu.

Venedik Cumhuriyeti kendi donanmasından başka Papa, Floransa, Malta, Ceneviz ve İspanya'dan da gemiler tedarik edip yüz parça gemi ile taarruza geçti. Cumhuriyet donanmasının umum kumandanlığı Kandiye Müdafii Françesko Morozini'ye verildi. Osmanlı hükümeti buna karşı sahil ve adaların muhafazası için mümkün mertebe tedbirler aldı (1684).

Venedikliler deniz cephesinde ilk olarak yerli Rumların da yardımlarıyla Ayamavra Adası'nı işgal ettiler; Mora'nın işgali için birinci adım olan Ayamavra'nın elden çıkması üzerine Osmanlı hükümeti Boğaz Muhafızı Şahin Mustafa Paşa'yı serdar tayin ederek Mora'ya gönderdi.

Venedik donanmasından iki kalyon ve üç firkate bayram namazından istifade ile Limni'ye çıkarma yaptı ise de bu teşebbüs kendilerine pahalıya mâl oldu. Ağır kayıplar vermek suretiyle tard edildiler.

Aynı yıl papazların teşvikiyle Mora, Yanya ve Yenişehir Hıristiyanları isyan edip Venediklilerle birleşerek faaliyete geçtiler. Bunlar Preveze Kalesi'ni karadan ve denizden abluka altına aldılar. Mora Seraskeri Şahin Mustafa Paşa'nın yaptığı yardımın muvaffak olamaması üzerine Preveze düşmana teslim oldu.

Şahin Mustafa Paşa başarısızlık üzerine görevinden alındı. Yerine vezirlikle Edirne Bostancıbaşısı Karayılan Ispanakçı İsmail Ağa tayin edildi (1684 sonları).

İsmail Paşa ile Şahin Mustafa Paşa'nın araları iyi olmadığından düşman karşısında bir fenalığa sebep olurlar diye İsmail Paşa Sakız Adası muhafızlığına tayin olunup Sakız Muhafızı Vezir Halil Paşa da Mora seraskeri oldu.

Venedikliler taarruzlarını Bosna, Mora ve adalar olmak üzere üç cepheden yapıyorlardı. 1685'te Bosna Beylerbeyi Fındık Mustafa Paşa yedi bin kişilik birliğiyle Bosna hududundaki Sin Kalesi

üzerine gelen yirmi bin kişilik Venedik, Hırvat, Uskok ve sairden mürekkep düşman kuvvetlerini Çetine Nehri kenarında ağır bir bozguna uğrattı.

Yine Venedikliler yirmi bin kişilik bir kuvvetle Adriyatik Denizi sahilinde Osmanlılara ait olan Kartaro Kalesi üzerine gelerek karaya asker çıkardılar. İşkodra Sancakbeyi Süleyman Bey on bin kişilik bir kuvvetle iki koldan bunlara baskın yaparak sekiz binini katletti. Kurtulanlardan bir kısmı gemilerine ve bir kısmı da dağlara doğru kaçtılar (1685). Bu hizmetine mukabil Süleyman Bey beylerbeyi rütbesiyle iki tuğlu paşalığa terfi ettirildi. Yine bu zat, asi Arnavutları devlete itaat ettirip Nove, Ülkün, Bar taraflarını Venedik taarruzundan muhafaza eyledi. Aynı zamanda İstavigrod Kalesi'ni zapt eylemeye muvaffak oldu.

Venedik'in saldırıları hiç durmadan devam ediyordu. Avusturya ve Lehistan cephelerine de kuvvetler göndermek zorunda kalan Osmanlılar bölgeyi yeterince destekleyemiyordu. Nitekim Venedikliler 1687 Nisan ayında Kartaro, Karnaro ve Sin kalelerini zapt ettiler.

Buralarını geri alabilmek için on iki bin kişilik bir kuvvetle Bosna valisi ile Hersek sancakbeyi mücadele ettilerse de muvaffak olamadılar. Venedik ardından 30 Eylül 1687'de Dalmaçya'nın seddi sayılan Kastelnova'yı işgal eyledi.

MORA'DA DURUM

Venedik asıl olarak hücumlarını Mora üzerine teksif etmişti. Mayıs 1685'te elli bin kadar Venedikli, Karadağlı, Hırvat ve asi Hıristiyan Arnavutlarından mürekkep müttefik birliği Venedik amiralinin kumandasında büyük bir donanmayla Ayamavra Adası'na geldi. Donanmada Venedik kadırgalarından başka Papa, Floransa, Malta, Ceneviz ve İspanya'dan aldıkları toplam iki yüz yirmi parça gemi bulunuyordu. İlk planları İnebahtı Körfezi'ne girip Gördös Boğazı'nı elde etmekti.

Bunun için öncelikle körfezin sularını yoklamak istedilerse de Mora Valisi Siyavuş Paşa tarafından Rumeli kastilinden atılan toplarla men edildiler. Venedik donanmasının kesin olarak ne tarafa

saldıracağı bilinmiyordu. Venedik Amirali Morozini Manya'dan yani güneyden Mora'nın işgaline başlamak istedi.

Ancak Manyalıların bir casusu gelerek 1685 Temmuz ayında İsmail Paşa'nın on bin kişilik bir kuvvetle Manya'ya baskın yaptığını, köylerini yakarak rehin makamında kadın ve çocuklarını alıp götürmüş olduğunu söylediğinden amiral planını değiştirdi. İçeriden yardım gelinceye kadar Koron ve Modon kalelerinin zaptına karar verdi.

Büyük müttefik donanması kısa bir süre sonra Modon önünde göründü. Kaleden yapılan yoğun top atışı ile gemileri batırıldı. Bunun üzerine Koron önüne gelerek demirlediler. Derhal karaya on bin kadar asker çıkaran düşman amirali, Koron'u hem deniz ve hem karadan muhasara ederek dövmeye başladı (7 Ağustos 1685).

Vaziyeti haber alan Mora Seraskeri Halil Paşa dört bin kadar kuvvetle yardıma geldiyse de yapılan muharebede şehit düştü. Yerine tayin edilen Siyavuş Paşa da kaleyi kurtarmak üzere Venedik kuvvetlerine karşı taarruza geçti ise de o da şehit oldu. Bunun üzerine Mora seraskerliği kaptan-ı derya olup o sırada donanma ile Anapoli'ye gelmiş olan padişahın damadı Musahip Mustafa Paşa'ya verilmiştir.

Mora Seraskeri Koron önüne geldiğinde Osmanlı kuvvetlerinin fena durumunu görüp hayrette kaldı. Şahin Mustafa Paşa'ya, "Bu nasıl muhasaradır?" diye sorduğunda o da, "Beş defadır yardım istedimse de dinletemedim," cevabını verdi. Bunun üzerine Musahip Mustafa Paşa acıklı vaziyeti, kuvvetin azdan az olup düşmanın ise çok kuvvetli olduğunu ve mühimmat ihtiyacını bildirdi. Fakat yardım gelmeden evvel düşmanın bir baskını neticesinde üç ay muhasaradan sonra Koron Kalesi düştü ve içindekiler tamamen öldürüldü.

Amiral Morozini bundan sonra Zarnata yakınında karaya çıkardığı kuvvetle Mora Seraskeri Musahip Mustafa Paşa ile yaptığı muharebede galebe çaldığından Zarnata ve Kalamata kalelerini zapt eyledi. Bundan sonra Korfu Adası'na dönen Venedik donanması

amirali gelecek sene de Mora Seferi'ni uygun görüp Navarin üzerine yürümeye karar verdi.

Ertesi sene Venedik donanması tekrar Mora sularındaydı. Haziran 1686'da yetmiş kalyon, elli çektiri ve kırk firkate ile Eski Navarin (Zonchio) önüne gelerek demirledi. Kale müdafaada aciz kaldığından teslim oldu.

Sefer Paşa tarafından müdafaa edilen Yeni Navarin ise on yedi gün şiddetle mukavemete çalıştı. Ancak sekiz-on bin kişilik kuvvetle yardıma gelen İsmail Paşa'nın General Königsmark tarafından mağlup edilmesi üzerine orası da teslim oldu. Kalenin teslim olduğu gece iç kaledeki barut ateş aldığından Sefer Paşa bir kısım askerle beraber berhava oldu. Bundan sonra Königsmark karadan Modon üzerine yürüdü. On dört gün sonra 7 Temmuz 1686'da orası da düştü.

Böylece Venedikliler Güney Mora'da en mühim limanları elde etmeye başladılar. Bu arada yirmi gün muhasaradan sonra Mora'nın doğusunda mühim bir liman olan Anapoli Kalesi, muhafızın ihaneti neticesi olarak düştü. Buranın kumandanı deniz ümerasından Rum Hasan Paşa olup kaleyi Venediklilere teslim ederek kendisi de eski dinine döndü (Ağustos 1686). Bu suretle 1686 sonlarına kadar Amiral Morozini ile General Königsmark tarafından Zarnata, Kalamata, Koron, Modon, Anapoli ve Arkadya kaleleri elden çıktı.

Mora'ya ikinci defa Ispanakçı İsmail Paşa tayin edildiyse de başarısızlığı sebebiyle tekrar azlolunarak (Aralık 1686) Divrikli Mehmed Paşa getirilmişti. Halkı hemen tamamen Rum ve katolik olan Mora Yarımadası'nda vaziyeti muhafaza edecek kuvvet olmamasından dolayı serasker değiştirmekle bir iş görülemiyordu.[86]

BUDİN'DE BÜYÜK MÜCADELE

Osmanlı kuvvetleri üç cephede şiddetle direnmesine rağmen mağlubiyetlerin ve buna bağlı olarak kayıpların önü alınamıyordu.

Kara İbrahim Paşa, Merzifonlu'nun idam edilmesinden sonra bizzat sefere gitmeyerek üç cepheye lazım olan asker ve mühimmatı göndermekle meşgul olup oraları serdarlarla idare etmeye çalışı-

yor ve padişahın yanından ayrılmıyordu. Fakat kendisi iktidarsız olduğundan hizmeti görülen serdar ve vezirleri istirkab ve birer bahane ile azl veya katlettirmekte idi. Ayrıca son zamanda hasta olduğundan vekâlet etmek üzere Özü Valisi Sarı Süleyman Paşa'yı Lehistan serdarlığından alarak Edirne'ye getirtmişti. Her ikisi evvelce Kara Mustafa Paşa'nın katli için çalışmışlardı.

IV. Mehmed'in ise veziriazama karşı itimadı iyice azalmış bulunuyordu. Bu itibarla veziriazam olacağını Süleyman Paşa'ya gizlice vadetmişti. Kara İbrahim Paşa bu defa da Süleyman Paşa'nın fazlaca teveccühe mazhar olduğunu görünce Lehistan cephesindeki başarılarından bahisle onu da Avusturya cephesine serdar yapmak istedi. Fakat eski dostuna da oyun yapmak istemesi kendisinin daha evvel azline sebep oldu. Mühr-i hümayun alınarak Sarı Süleyman Paşa'ya verildi (1685 Aralık).

Veziriazam Sarı Süleyman Paşa da bizzat cepheye gitmeyerek Avusturya cephesine daha önceden tayin olunan Sarhoş Ahmed Paşa'nın gitmesini muvafık bulmuştu. Ancak bu durum büyük tepkiye yol açtı. Zira üç seneden beri devam etmekte olan Avusturya seferi hiçbir muvaffakiyetli netice vermiyordu. Memleketçe, asker, hazine ve mühimmat itibariyle mütemadi ziyana sebep olduğu göz önüne alınarak buna bir çare bulmak üzere padişahın huzurunda toplanıldı. Burada söz alanlar, "Üngürüs Seferi yalnız serdar işi değildir. Buna bizzat padişah veya mühür (veziriazam) gitmelidir. Eğer padişah giderse ne güzel ve illâ mühür giderse padişahın Edirne'de oturmasının lüzumu olmayıp her cihetle İstanbul'a nakletmek lazımdır. Zira iki senedir Edirne halkı tekâlif vermeden fakir oldular, bir zamir rahat olsunlar," diyerek müttefikan karar verildi. Ardından padişahın yerine veziriazam kendisinin sefere gideceğini söyleyerek etrafa fermanlar çıkarıldı.

Kırım Hanı Selim Giray'a da kırk bin altın çizme baha ile murassa kılıç hil'at yollanıp icap eden yerlere kuvvet göndermek üzere hudutta hazır bulunması bildirildi. Veziriazamın sefere hareketi sebebiyle yerine kendi adamlarından olup sabık veziriazam İbrahim Paşa'nın

mal ve eşyasını müsadere edip Edirne'ye getirmiş olan büyük mirahur Şatır Recep Ağa vezirlikle sadaret kaymakamı tayin edildi.

IV. Mehmed Han 19 Nisan 1686 serdar-ı ekrem tayin ettiği veziriazama sancak-ı şerifi verip gönderdiği gibi verilen karar üzerine dört gün sonra kendisi de İstanbul'a hareket etti.

Veziriazam ve Serdar-ı Ekrem Sarı Süleyman Paşa 1686 Mart ayında Belgrad'a vardı. Fakat bu sırada Lotheringen kumandasındaki Macar, Hırvat, Alman (Frankonya, Brandenburg, Suab, Saksonya ve Bavyera kuvvetleri dâhil hemen bütün Avrupa'nın milletleri şövalyelerinden mürekkep doksan bin kişilik büyük bir kuvvetle gelip 18 Haziran 1686'da üç yandan Budin'i sardıkları gibi Peşte yakasından da burasını dövmeye başladılar.

Süleyman Paşa Budin Kalesi'nin sukutuna ihtimal vermeyerek ağır hareket etti. Durumun vehameti kendisine bildirildiği halde ehemmiyet vermedi. Sonradan kaleye girmek üzere sevk edilen kuvvetler de bozuldu.

İç kale cephanesine isabet eden humbara, otuz altı bin kantar cephaneyi ve kral sarayıyla kalenin yarısını berhava ederek dört bin muhafızı bir anda öldürdü. Budin Valisi Ali Paşa şehrin Viyana kapısı tarafında dövüşüyordu. Nihayet yetmiş sekiz gün muhasaradan sonra 11 Eylül 1986'da bir pazar günü toprak kuleden kaleye yapılan hücum neticesinde Budin sukut edip Vali Abdi Paşa şehit düştü.[87]

Budin, yüz kırk beş sene Osmanlı idaresinde bir eyalet merkezi olarak kalmış olup altı defa muhasara edilmiştir. Burasının zaptı Hıristiyanları ne kadar sevindirdi ise Müslümanları da o derece müteessir etmişti.

AH NAZLI BUDİN!

Budin 167 yıl Türklerin elinde kalmış, Müslüman ve Hıristiyan halka çok iyi bakılmış, şehir bayındırlık içinde yaşamıştı. Fakat elden çıkışının, hele kadınların, kızların gözü dönmüş askere peşkeş çekilmesi, tutsak olanların boğazlanması olayları Türk'ün yüreğinde o kadar derin yara açmıştır ki aradan 275 yıl geçti ise de bu felaket üzerine çıkan türküler hiç unutulmadı:

Ötme bülbül ötme, yaz bahar oldu,
Bülbülün figanı bağrımı deldi,
Gül alıp satmanın zamanı geldi,
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i

Çeşmelerde abdest alınmaz oldu,
Camilerde namaz kılınmaz oldu,
Mamur olan yerler hep harap oldu,
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i

Budin'in içinde uzun çarşısı,
Orta yerinde Sultanahmed Camisi,
Kâbe suretine benzer yapısı,
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i

Budin'in içinde serdar kızıyım,
Anamın, babamın iki gözüyüm,
Kafeste besli kınalı kuzuyum,
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i

Cephane tutuştu, aklımız şaştı,
Selâtîn camiler yandı, tutuştu,
Hep sabi sıbyanlar ateşe düştü,
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i

Serhatlar içinde Budin'dir başı,
Kan ile yoğrulmuş toprağı taşı,
Çerkez Alemdar şehitler başı
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i,

Kıble tarafından üç top atıldı,
Perşembe günüydü, güneş tutuldu,
Cuma günü idi, Budin alındı,
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i

PADİŞAHI AZLE GİDEN YOL!

Budin'in kuşatmasında bulunan büyük düşman birlikleri kalenin düşmesi ile serbest kalmışlardı. Bunlar artık bölük bölük çevre kale ve palangalar üzerine yürümeye köy ve kasabalara saldırmaya

başladılar. Bir kısım kale ve palangalar ya düşman tarafından işgal ediliyor veya bizzat Osmanlılar tarafından boşaltılıp yıktırılıyordu; Avusturya orduları artık müteaddit cephelerden Macaristan içlerine dalmıştı. Serdar-ı ekrem Segedin Kalesi tarafına kuvvet gönderdiyse de gönderdiği kuvvetler mağlup oldu. Yirmi sekiz gün muhasaradan sonra da Segedin düştü. Daha sonra Şemontorna, Peçevi (Peçuy), Kapoşvar ve Şikloş mühim kaleleri elden çıktı.

Kışın gelmesi sebebiyle ordu Ösek'ten kalkarak Belgrad'a geldi. Erdel'e tâbi Marmaroş mıntıkasına gelen Avusturya kumandanı Osmanlı ordusunun fena durumundan istifade ederek birtakım vaatlerle Erdel kalelerini işgal ederek içerisine Avusturya kuvvetleri koydu.

1687 senesi Avusturya cephesindeki Osmanlı ordusu olayları bir facia şeklini aldı. Bu sene baharında Serdar-ı Ekrem Sarı Süleyman Paşa, Belgrad'da eyaletlerden gelecek kuvvetleri beklediği sırada Avusturya kuvvetlerinin Ösek Kalesi'ni muhasara ettikleri haber alındı.

Derhal o tarafa gidilerek düşman mağlup edilip takip olundu ve düşmanın geçen sene zapt ettiği Şikloş Kalesi'ni boşaltarak Budin taraflarına çekildiği haber alınarak ileri hareket olundu ve Şikloş önlerinde Prens Şarl kumandasındaki Avusturya ordusuyla karşılaşıldı.

Bazı muvaffakiyetler elde edildi ise de veziriazamın orduyu zapt u rapttaki hatası sebebiyle bu başarılar kahkârî bir mağlubiyetle neticelendi. Anadolu kolundaki muvaffakiyetsizlik bütün orduya sirayet etti; ordugâh terk edilerek Ösek taraflarına kadar kaçıldı. Defterhane ve ordu hazinesi düşmana kaldı. Serdar-ı ekrem, Ösek Kalesi'ne asker koyup kendisi Peter Varadin'e geldi.

Bu sırada Eğri Kalesi'nden feryatçı gelip zahire istiyordu. Fakat yollar düşman elinde olduğundan zahire göndermeye imkân yoktu.

Venedik cephesi perişandı. Lehistan şimdilik Kırım birliklerinin faaliyetleri ile zapt u rapt altındaydı. Ancak nereye varacağı belli değildi.

Diğer taraftan Veziriazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın katli üzerine serdar-ı ekremliğe onun yerini tutacak kudrette idari ve askerî inzibatı temin edebilecek bir kumandan gelmemişti. Sık sık sadaret değişiklikleri neticesinde ordu nizamı yavaş yavaş bozulmaya başlamış, muharebenin uzaması ve aynı zamanda mağlubiyetlerin devamı bunu arttırmıştı. Padişah kırk dört ve kırk beş yaşlarında olup işleri eline alabilecek bir çağda bulunuyorsa da ifrat derecede av merakı sebebiyle bizzat işlerin başında bulunmuyordu.

Üç cephedeki muharebenin bir elden idaresi için veziriazamlar devlet merkezinde bulunup üç tarafa serdar göndermek suretiyle savaşları idare etmek istiyorlardı. Fakat mevkilerini muhafaza için kendilerine rakip saydıkları değerli vezirleri de birer bahane ile azl ve katletmeyi de ihmal etmiyorlardı.

Muharebeler sebebiyle eyaletlerden gelen kuvvetlerin cephelerde kalmaları, şehir ve kasabaları tenhalaştırmış olduğundan yavaş yavaş vilayetlerde başlayan asayişsizlik muharebenin devamından ötürü gittikçe artmaya başlamıştı; asker kaçaklarının şakavetleri de Anadolu'nun durumunu zorlaştırmıştı. Bundan dolayı hükümet düşmana karşı sevk edeceği kuvvetlerin bir kısmını bunların üzerine göndermeye mecbur olmuştu.

FİİLİNİZİ DEĞİŞTİRİN!

Sultan IV. Mehmed bütün devlet idaresini Köprülülere bırakarak yirmi beş seneden fazla bir zamanı avcılıkla meşgul olarak rahat rahat geçirmişti. Ancak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın katlinden sonra o ayarda bir hükümet başkanı bulamadığından dolayı sıkışık bir durumda kaldı. Fakat bu felaket senelerinde olsun itiyadı olan avcılığı bırakarak idareyi bizzat ele alıp ordularının başında bulunmamakta ısrar etti.

Padişahın bu hali dedikoduyu ve zaman içinde halkın kendisinden yüz çevirmesine neden oluyordu. Her tarafta aleni olarak şikâyetler başlamıştı. Halk, asker ve ulema tarafından, "Memleket elden gitti! Avdan nice bir feragat etmez! Bu daha ne kadar sürecek? Kırk yıldır avlandı ne fayda gördü? Bu çekilen şeyler hep şikâr

fezahati değil mi?" gibi sözlerle Sultan Mehmed muaheze ediliyor ve bu tarzdaki sözler her yerde korkmadan söyleniliyordu.

Nitekim bir gün Avcı Sultan Mehmed, Hacı Evhad Tekkesi Şeyhi Hacı Hüseyin Efendi'yi avlanmak üzere Davudpaşa'da bulunduğu sırada vaaz için Davutpaşa Camii'ne davet ettiyse de Hüseyin Efendi, "Vaaz isteyen İstanbul'a gelip diğerleri gibi camide meclisimizde hazır olurlar; buraya gelsünler, benim söyleyeceğim, avdan vazgeç, gelip tahtında otur, ibadet ve taata meşgul ol; vilayetler harap oldu, ibadullahı gör gözet demekten ibarettir," sözleriyle padişahın gönderdiği adamı geri çevirdi.

Bu sözlere gücenen padişah bu defa da Bayramiye tarikatı şeyhlerinden aynı zamanda selâtîn camileri kürsü şeyhlerinden Himmetzade Abdullah Efendi'yi davet etti. Himmetzade daveti reddetmeyerek Davudpaşa'ya gitti. Ancak camide pek acı sözlerle halkı hüngür hüngür ağlatacak bir vaazda bulundu. Şöyle ki, "Ümmet-i Muhammed! Devlet sahipsiz kaldı. Şehir ve kaleler düşman eline düşüp cami ve mescitler kilise oldu. Fiilinizi değiştirin! Günahlarınıza tevbe edin! Şimdiden sonra bize lazım olan gözümüz yaşından çimen bitinceye kadar başımızı yerden kaldırmamaktır," dedikten sonra padişaha hitap ile, "Nedir bu inip binme, bu hay huy ve nefs-i emmarenize uymalar? Nice bir gaflet uykusunda yatursunuz? Gerçi padişahlar ava gidegelmiştir, ancak şimdi zamanı değildir. Her zamanın bir icabı var," dedi.

Sultan IV. Mehmed Han bu tariz ve dedikodular nedeniyle av meselesine ara vermiş ise de karışıklıklar son bulmadı. Zira üç cephedeki harplerin devamı dış hazinede (Maliye Hazinesi) para bırakmadığı gibi iç hazinede (Enderun Hazinesi) de para kalmamıştı. Bundan dolayı kapıkulu ocaklarının maaşı muntazam verilmediğinden dört kist yani bir senelik maaşları birikmişti. Bunun için 1687 senesinde imdad-ı seferiyye namıyla yardım olarak Osmanlı memleketleri dâhilindeki şehir ve kasabaların zengin ve tüccarlarından ve devlet memuriyetinde bulunanlardan para tedarikine karar verilerek her tarafa fermanlar gönderildi.

Bu hesaba göre İstanbul'dan bin beş yüz, Bursa'dan iki yüz, Mısır'dan üç yüz elli, Bağdad ve Basra'dan yüz ellişer kese alınacaktı; vali olan vezir ve beylerbeyiler de haslarına göre birer miktar para vereceklerdi; bundan başka sultanların paşmaklık haslarının yarısı da hazineye alınacaktı.

Bu para yardımı ihtiyacından dolayı IV. Mehmed sadaret kaymakamına hatt-ı hümâyun gönderip şeyhülislamdan başlayarak aşağı payede olan müderrislere kadar ulema sınıfından "imdadiyye" ismiyle iane istenmesini emretti. Fakat almasını bilip vermesini istemeyen bu sınıf derhal gürültüye başladılar. Rumeli Kazaskeri Deli Hamid Efendi'yi önlerine katarak sadaret kaymakamının yanına gittiler. Paşa bunlara, "Padişahımız her birinizin haline göre yardım talep eder, ne dersiniz?" deyince sözbaşıları olan Hamid Efendi, "Kırk yıldır padişahlık edip havâ-yı nefsine uyup beytülmâl-i müslimîni manasız olarak kasırlara, âlî binalara sarf edeceğine bugünleri fikredip imsak etmek gerek idi. Biz bir alay fukarayız. Arpalık olarak verdikleri kaza ölmeyecek kadar bile ihtiyacımıza yetişmez, nerede bulup verelim? İstanbul'da bu kadar hizmet ehli faizciler var, onlardan alın. Bu ana değin ulemaya böyle teklif olmamıştır. Artık kitaplarımızı ateşe yakmak iktiza eyledi," gibi sözlerle işlerine gelmeyen harp ianesini kabul edemeyeceklerini söyledi.

Bu sözlerinden ötürü Hamid Efendi Kıbrıs'a sürgün edildi. Lakin ulemadan yardım istenmesi hakkındaki hatt-ı hümayun geri alındı. Fakat ihtiyaca binaen şehirdeki zenginlerin mali durumlarına göre verdikleri paradan epeyce bir yekûn hâsıl oldu. Sultanların hasları da tamamen hazineye alındı; padişah kendi kızı Hatice Sultan'a ayda bin kuruş tahsis edip diğer sultanlara da saray kilerinden tayın bağladı. Bu arada padişahın zevcesi Haseki Sultan da kendi haslarından bir miktarını hazineye terk etti.

Daha sonra Rumeli'deki bir kısım yerler ile Mora ve bazı mahallerin istilaya uğraması sebebiyle mukataat, nezl, cizye ve avarız vergilerinin tahsilleri mümkün olmadığından başka Anadolu'daki asayişsizlik ve darlık sebebiyle birçok köy halkı dağılıp bu hal de vergilerin tahsilini azalttığından bütçe muvazenesi alt üst olmuştu.

Nihayet parasızlığa bir çare olarak her bir okka halis bakırdan sekiz yüz mangır kesilip iki mangırın bir akçeye geçmesi kararlaştırıldı ve İstanbul Tavşantaşı'nda yaptırılan darphanede bu suretle hayli mangır kesildi (Ağustos 1688).

Bu suretle mangır para itibar görüp sürülürken bu rağbetten daha fazla istifade edilmek zihniyeti ile birkaç ay sonra mangırın bir akçeye alınıp verilmesi hakkında ferman çıkar çıkmaz mangır da derhal itibardan düşecekti.

IV. MEHMED HAN'IN AZLİ!

İşte bütün bu gelişmeler adım adım isyanı hazırlamış bulunuyordu. Neticede kıvılcım Varadin'de çaktı. Varadin'e gelen kapıkulu ocakları isyan etmeye başladılar. Tehlikeyi sezen Veziriazam Süleyman Paşa, sancak-ı şerifi alıp defterdar ve yeniçeri ağası paşalarla birlikte bir Tuna şaykasıyla ve nehir yoluyla kaçtı. Bunun üzerine asker, orduda bulunan Köprülü damadı Siyavüş Paşa'yı veziriazam ilan ettiler. Ardından da aralarında anlaşarak düşman karşısında cepheyi bırakıp Sultan Mehmed'i hal' etmek üzere İstanbul'a hareket ettiler.

Varadin'den kaçan Veziriazam Süleyman Paşa Belgrad'a geldi. Yeniçeri Ağası Bekri Mustafa Paşa'yı orada bırakıp kendisi Defterdar Mustafa Paşa ile beraber 15 Eylül 1686'da İstanbul'a hareket etti. Sadaret Kaymakamı Recep Paşa ile gizlice görüşüp ona sancak-ı şerif ile sadaret mührünü teslim ile cephedeki durumu bildirdi ve, "Fitne alevlenmiş bir ateştir! Önünde olanı yakıp geliyor," diyerek onu uyardı. Kendisi Kuruçeşme'ye yakın olan yalısında gizlendi.

Recep Paşa ise bu durumu fırsat bilerek Süleyman Paşa'nın getirdiği mühr-i hümayunu bir çevirme hareketiyle kendisi alıp veziriazam olmak istedi. Padişaha durumu izah ettikten sonra askerin yanında gelmekte olan Siyavuş Paşa'ya serdarlık menşuruyla hil'at ve kılıç gönderip Belgrad'dan ileri gelmemelerini emrettirdi. Böylece fitnenin de önünün kesileceğini ümit ediyordu.

Oysa Siyavuş Paşa en baştan IV. Mehmed Han'ın hal' kararında rol oynayanlardandı. Varadin'de bulunurken kul ağaları (ocak

ağalan) lisanından Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi'ye gizlice mektup gönderip, "Din, iman, ırz ve namus gidip düşmanlar arasında bednam olduk! Madem bu padişah tahtındadır, askerde gönül birliği olmayıp bir iş vücut bulmaz. Umumun ihtiyarıyla cümlenin önüne düşüp şer' ile davamız görmeye İstanbul'a azimetten maksat ancak padişahın hal'ine ve ortanca biraderi Şehzade Süleyman Han'ın cülusuna müttefikan karar verildi," diyerek durumu özetlemişti.

Bunun üzerine şeyhülislam, gizlice ulemayı davet edip gelen kâğıdı gösterip mütalaalarını sormuş; onlar da, "Bu padişahtan biz de emin değiliz; ulemayı ayak altına alıp bir alay liyakatsiz adamları ileri çekti. Kendi hevasına düştü, nasihat kabul etmez oldu. Bunun hal'i bizim de muradımızdır. Fakat asker içindeki reziller İstanbul'a gelince edepsizce hareket etmeyeceklerine söz verirlerse biz de onlara yardım ederiz," diye cevap verdiler. Ordudan gelen cevapta ulemanın teklifi kabul olunarak iki taraf anlaştı.

Bu itibarla Siyavuş Paşa padişahtan gelen hatt-ı hümayunu havi ferman ile murassa kılıç ve kürkü aldığında hatt-ı hümayunu askere karşı usulen okuttu. Nitekim ocaklar halkı derhal karşı çıkarak, "Bu hatt-ı hümayunu gönderen adamın mutlak padişahlığını istemeyiz. Burada kışlamayıp şer' ile davamızı görmeye İstanbul'a varmayınca bir mahalde dizginimizi çekmeyiz," diyerek Belgrad'da kalmayacaklarını belirttiler (22 Eylül).

Siyavuş Paşa bazı kalelere asker koyup kumandan tayin ettikten sonra Anadolu Beylerbeyi Hazinedar Hasan Paşa'yı Ösek'ten, Belgrad'a getirtti. Kendisini vezirlik ile serdar tayin eyleyerek yanına bir miktar kapıkulu askeri bırakıp Niş'e geldi.

Burada iken padişahın kendisine göndermiş olduğu sadaret mührüyle hatt-ı hümayunu aldı. Burada bulunduğu sırada yeniçerilerin ısrarıyla azlolunan Yeniçeri Ağası Bekri Mustafa Paşa'yı Boğazhisar (Çanakkale) muhafızlığına gönderip yerine Kul Kethüdası Cadı Yusuf Ağa'yı yeniçeri ağası tayin eyledi. Ardından İstanbul'a doğru hareketine devam etti.

Öte yandan Recep Paşa, Ocaklıların isyanı ve İstanbul'a gelmek istemelerinin nedeninin padişahın kardeşi Şehzade Süleyman'ı hükümdar yapmak olduğunu anlamıştı. Onlardan evvel davranarak Sultan Mehmed'in oğlu Mustafa'yı padişah yapmak istedi. Bunun için önce Şeyhülislam Ankaralı Mehmed Efendi'ye ardından sekbanbaşıya teklif götürdü ise de dinletemedi. Sekbanbaşı onun bu girişimlerini padişaha bildirdi.

Bunun üzerine IV. Mehmed Han bostancıbaşıyı gönderip Recep Paşa ile Sabık Veziriazam Boşnak Süleyman Paşa'nın yakalanıp kapı arasına hapsini emreyledi. (Fakat Recep Paşa tevkife gelen bostancıbaşıyı aldatıp, tebdil-i kıyafetle sarayın gizli kapısından kaçmaya muvaffak oldu. Süleyman Paşa ise yalısından alınıp kapı arasına hapsolunarak hemen boğulduktan sonra başı, İstanbul'a gelmekte olan askere gönderildi. Mühr-i hümayun da Siyavuş Paşa'ya verildi. Askerin Edirne'den öteye geçmemesi istendi. Recep Paşa da çok geçmeden Çatalca'da yakalanarak boğulacaktı.

Öte yandan sadrazam da olsa Sivavuş Paşa'nın asker üzerinde hiçbir hüküm ve nüfuzu kalmamıştı. Artık söz ayağa düşmüştü. Niş'te bulunduğu sırada defterdar Seyyid Mustafa Paşa ile birinci ve ikinci tezkirecileri ve Defter Emini Hüseyin Efendi'yi veziriazamın çadırında öldürmüşlerdi. İşte veziriazam bu söz anlamaz güruh ile İstanbul'a geliyordu.

Siyavuş Paşa, padişahın gönderdiği son hatt-ı hümayuna uyarak Edirne'de kışlamak ister gibi göründü. Fakat el altından da İstanbul'a harekette ısrar etmeleri için ocaklı zorba başlarını ve bu arada Ebüsseyf oğlu Ahmed, Küçük Mehmed, Deli Pîrî, Tekeli Ağa gibi sipah ve silahdar bölükleri kethüda yerlerini ve yeniçerilerden Fetvacı Hüseyin Çavuş ile Hacı Ali Ağa'yı tahrik ediyordu. Neticede İstanbul'a gitme kararı alındı. Padişaha gönderdiği arzda, "İradeleri üzere Edirne'de kışlamaya ittifak olunmuşken kul taifesi otağımı basıp bunda kışlamazız ve ulufelerimizi İstanbul'da alıp şer' ile davamızı anda görürüz ve illâ otağını başına yıkarız," diye cebren tuğları kaldırdılar. Yeğen Paşa kulunuz her ne kadar mene

çalıştı ise de çare edemeyip kıtale şurû' olunmakla ol tarafa azimet ile fitne defedildi," diye yazdı.

Yeğen Osman Paşa her ne kadar padişahtan aldığı altınlar mukabilinde İstanbul'a gidilmesini önlemek istemişse de muvaffak olamamıştı. Hatta ocaklılarla aralarında kanlı bir hadise çıkması güçlükle önlenmişti. Nihayet ordu Silivri'ye vardığı sırada ocak ağaları aralarında görüşerek padişahın kardeşi Şehzade Süleyman'ın cülusunu kararlaştırdılar (7 Kasım 1687).

Veziriazam Siyavuş Paşa, ordunun Edirne'de kalmayıp İstanbul'a gelmek üzere yola çıktığı hakkındaki arızayı sadaret kaymakamı vasıtasıyla alıp okuyunca, "Netice malum oldu," diyerek fetva emini ile veziriazama aşağıdaki ağır ve ümidsiz hatt-ı hümayunu gönderdi:

> Sen ki veziriazam Siyavüş Paşasın!
>
> Cümle ocak ağaları ve ihtiyar kullarıma selam ve dua ederim. Üç defadır hatt-ı şerif gönderdim. Belgrad ile Edirne arasını kışla tayin ettim. Muradınız her ne yüzden ise yerine getirdim. Asla mültefit olmayıp hatt-ı şerifime itaat ve inkıyat etmediğinizden fikriniz belli oldu. Muradınız beni tahttan indirmek ise oğlum Mustafa size Allah emaneti olsun. Yerime geçirip beni kendi halime koyasız. Küçük Ahmed'i (Üçüncü Ahmed) dahi size Allah emaneti eyledim. Hak Celle ve Alâ Hazretleri'nin bir ismi de Kahhar'dır; dilerim Allah'tan ki cümleniz kahr olasız.

Hatt-ı hümayun Silivri'de veziriazama verildi. Ocak ağaları ve işi idare eden zorbaların huzurunda okundu. Ancak ehemmiyet verilmedi. Fetva eminini de, "Bizimle gidersiniz," diyerek yanlarında alıkoydular.

Diğer taraftan Siyavuş Paşa, Silivri'de ocak ağalarını ve zorbabaşılarının aldıkları kararı İstanbul'a Sadaret Kaymakamı Köprülüzade Mustafa Paşa'ya gönderdi ve gereğinin yapılmasını istedi. Öldürülmekten korkan IV. Mehmed Han, yerine oğlu Mustafa'nın geçmesini istiyordu.

Ertesi gün başta şeyhülislam olmak üzere ulemâ ileri gelenlerini, vezirleri, yüksek rütbeli ocak ağalarını Ayasofya Camii'nde toplayan Mustafa Paşa ordudan gelen karar suretini onlara duyurdu. Toplantıda bulunanlar, Köprülüzade'nin ülke düşman istilasına uğrarken avdan başını alamayan, etrafındaki müfsitlerin tesiriyle bu derdin ilacını görecek kişileri uzaklaştıran bir padişahın hal'inin şer'an câiz olup olmadığı sorusuna sükûtla cevap verdiler.

Bunun üzerine II. Süleyman'ın tahta çıkarılması kararlaştırıldı. IV. Mehmed Han iki oğluyla birlikte sarayın Şimşirlik dairelerine konuldu. Bir süre burada sıkı bir gözetim altında yaşadı.

Sultan II. Süleyman 1689 Macar Seferi'ne çıktığında Edirne'ye getirildi. Diğer kardeşi II. Ahmed Han'ın da saltanatına şahit oldu. 6 Ocak 1693'te bu çok sevdiği şehirde vefat etti. Naaşı İstanbul'a getirilerek annesi Turhan Sultan'ın Yeni Camii civarındaki türbesine gömüldü.

ŞAHSİYETİ

Sultan İbrahim'in oğlu olan IV. Mehmed 1/2 Ocak 1642'de Hatice Turhan Sultan'dan İstanbul'da doğdu. Doğumuna çok sevinilip donanma şenlikleri yapıldı. Çocukluğunu sarayda geleneksel ortam içinde geçirdi. Şehzadeliğinde, İmam-ı Şami, Yusuf Efendi, Şami Hüseyin Efendi ve diğer kıymetli hocalardan ders alarak yetiştirildi. Ancak babasının bir darbe ile tahttan indirilmesi sonucu yedi yaşında saltanata getirilmesi eğitimine önemli ölçüde sekte vurdu. Buna rağmen tahsil ve talimine saltanatı zamanında da devam etti.

IV. Mehmed'in (1648-1687) ilk sekiz senesi iç ve dış türlü gaileler içinde geçmiştir. Köprülü Mehmed Paşa sadaretinden Viyana bozgununa kadar yirmi sekiz sene idareyi ellerine bıraktığı Köprülüler sayesinde rahat etmiştir.

Oğulları Mustafa ile Ahmed doğdukları vakit kardeşleri olan Süleyman ile Ahmed'i boğdurmak istediyse de validesi Hatice Turhan Sultan'ın müdahalesi üzerine vazgeçmiş ve bundan sonra valide sultan bu iki şehzadeyi gerek Topkapı ve gerek Edirne Sarayı'nda daimi surette kendi nezareti altında bulundurarak ölümden kur-

tarmıştır. Böylece IV. Mehmed Han zamanında, hanedandan en büyük şehzadenin tahta çıkma usulü yerleşecektir.

Osmanlı Devleti'nde Kanunî Sultan Süleyman Han'dan sonra en fazla tahtta kalan padişah olan IV. Mehmed Han, yaradılış icabı mutedil, kadirşinas ve vefakâr olup verdiği söze sadık biriydi. Orta boylu, tıknaz, beyaz tenli ve yanık çehreli idi. Ata çok bindiği için vücudu öne meyilli idi. Ava, edebiyata, tarihe merakı olup sohbet dinlemeyi severdi. Beş vakit namazı cemaatle kılardı. İçkiyi yasak edip imalathaneleri kapattırdı. Dine sonradan karıştırılan bütün hurafelerin kaldırılması için uğraştı. Kahvehaneleri kapattırıp oyuncu ve çalgıcıları İstanbul'dan uzaklaştırdı.

Sadrazamlığı Köprülü ailesine verip, idareden memnun olunca, savaşlardan zaman kaldıkça çok sevdiği sürek avlarına devam etti. Ava olan merakından dolayı "Avcı" lakabı verilmiştir. Zamanında Osmanlı Devleti en geniş hudutlarına kavuşarak, dünya siyasetinde faal rol oynadı.

Yedi yaşında hükümdar olduğu için vesikalar arasında görüldüğü üzere yazısı pek fenadır, oğullarına meşhur hattatlardan yazı meşk ettirmiştir.

IV. Mehmed Han sık sık ayak divanları tertip eder halkın durumunu araştırırdı.

Divanda meselelerin açık bir şekilde tartışılmasını ister gerçeklerin gizlenmesine müsamaha göstermezdi. Bir divan toplantısında sadrazama, "Yaptığım tetkiklere göre etin okkası sekiz akçeye satılır, fakat yine de et bulunmazmış sebebi nedir?" diye sorunca, sadrazam, "Hünkârım et ve ekmek, zaman-ı devletinde pek çoktur. Artış yoktur. Var diyen size yalan söylemiştir," dedi. Divanda hazır bulunan Hocazade Mesud Efendi, "Devletlü vezir asıl yalanı imdi siz söylediniz," dedikten sonra, padişaha dönerek, "Şevketlüm, hâlâ narha takyit (kayıt, bağlama) yoktur. Şehirde bir okka et bulunmaz. Bulunursa sekiz akçedir. Hatta semiz etler gizlice on-on iki akçeye satılır. Fukara muzdariptir. Fukarası muzdarip olan bir ülkede bolluktan bahsetmek abestir," dedi.

Bu sözleri üzerine sadrazam onu susturmak istedi ise de Hocazade, "Burada da mı sus dersiniz. Bu huzur-ı hümayundur. Hak ne ise onu söylemek gerekir. Bunda yalan ve hatır için söz, din ve devlete hıyanettir," dedi.

Padişah bu mülakattan memnun kalarak meselenin en kısa zamanda çözülmesini sağlayacaktır.

IV. Mehmed Han tarihe düşkünlüğüyle de bilinmektedir. Dönemin entelektüel şahsiyetlerinden Hezarfen Hüseyin Efendi'den tarih dersleri almıştır. Sır Kâtibi Abdi Ağa'yı döneminin olaylarını yazmakla görevlendirmiş ve zaman zaman her şeyin yazılıp yazılmadığını kontrol etmiştir. Mehmed Halife'nin *Târîh-i Gılmânî*'si bu padişahın 1665 yılına kadar gelen dönemin olaylarını, özellikle İstanbul ve saray hadiselerini vermektedir. Evliya Çelebi de meşhur eserini bu devirde yazmıştır.

Kaynaklardaki bilgilere göre iyi kalpli, çok cömert bir kimse olan ve mazbut bir hayat yaşayan Sultan Mehmed sade giyinirdi. Çabuk bıkan bir karaktere sahipti. Çocukluğundan beri eğlence ve oyunlar içinde yetiştiğinden sarayda çeşitli sanatçı ve oyuncu bulundurma geleneğini sürdürmüş, Edirne'de 1675 yılında düzenlettiği düğün şenlikleriyle yakından ilgilenmiştir. Onun zamanında özellikle besteci ve icracıların sayısında artış olmuş, bunlardan Hâfız Post ile Buhûrîzade Mustafa Itrî'nin bestelerinden bazıları günümüze ulaşmıştır. Aynı zamanda iyi bir musikişinas olan Salih b. Nasrullah'ın tıp ve eczacılık üzerine yazdığı kitaplar Avrupa'da bile okunmaktaydı. Yirmi yıl sarayda kalan Leh asıllı Ali Ufkî Bey ise Kitâb-ı Mukaddes'i ilk defa Türkçeye çevirmiş, bu arada musikiye, örf ve âdetlere dair eserler kaleme almıştır.

Osmanlı Devleti zirveyi onun döneminde yaşadı. Dönüş de onun devrinde oldu. Devletin zirve döneminin mimari eserleri, annesi Hatice Turhan Valide Sultan ile Köprülü Mehmed Paşa döneminde yapıldı. Fazıl Ahmed Paşa'nın çeyrek asırlık sadareti ise Osmanlı azametinin Avrupa'da devam ettiği son zamanlar oldu.

Annesi Hatice Turhan Sultan vefat ettiğinde padişah, "Devletin rüknü (direği) gitti," diyerek teessürünü belirtmişti. Gerçekten de dediği gibi oldu.

IV. Mehmed Han'ın saltanatının son dört yılı başarısızlık ve hatta felaket seneleri oldu. Annesi Turhan Sultan'ın vefatı ve Köprülü ailesinden olanların işten el çektirilmelerinin ardından padişahın devlet işlerindeki tecrübesizliği görülmeye başlandı.

En buhranlı ve tehlikeli zamanlarda dahi devlet işlerini ihmal ederek av peşinde koşmaya devam etti. Avusturya cephesinden felaket haberleri gelmesine rağmen bu alışkanlığından vazgeçmedi. Hatta IV. Mehmed'e bu düşkünlüğünden dolayı "Avcı" lakabı verilmişti. Neticede bir tutku haline gelen av merakı tahttan indirilmesinin de başlıca sebebi oldu.

Bu devirde çok kıymetli ilim adamları ve sanatkârlar yetişti. Her türlü sahada kıymetli eserler yazılıp yapıldı. Seyyid Feyzullah, Ayşî Mehmed, Hibrî Ali, Ebü'l-Beka Eyyûb bin Musa, Şuurî Hasan Efendiler kıymetli fıkıh, edebiyat, lügat ve diğer ilimlere ait eserler yazdılar.

Sultan IV. Mehmed döneminde inşası tamamlanıp ibadete açılan Yeni Camii, Osmanlı mimarisinin şaheserlerindendir. Yeni Camii yanındaki Mısır Çarşısı, bu camiye vakıf olarak yapılmıştır.

IV. Mehmed Han'ın hanımları; Emetullah Rabia Gülnuş Sultan, Cihanşah, Düriye ve Nevme Sultanlardır. Bu hanımlarından Mustafa, Ahmed ve Bayezid isminde üç oğlu; Hadice Sultan, Fatma Sultan, Ümmü Gülsüm Sultan isminde de üç kızı olmuştur. Oğullarından şehzade Mustafa ve Ahmed tahta çıkmışlardır.[88]

Abdi Paşa vakayinamesinde, IV. Mehmed'in dış ve saray hayatına ait olayları ve sefer hareketlerini yazmış olup bu eserden padişahın avcılığını, devlet nizamına ait itinasını ve cömertliğini öğrenmekteyiz.

IV. Mehmed Han şiirlerinde Vefaî mahlasını kullanırdı. Fevkalade güzel beyitlerinden bir tanesi şu şekildedir:

Gönül ne Göksu'ya mail ne Sarıyâr'e gider
Sipâh-ı gamdan emin olmağa Hisar'a gider

IV. Mehmed Han'ın, kadınları arasında en çok Afife Kadınefendi'yi sevdiği şu şiirinden anlaşılmaktadır:

Beyazlar giydiğince bir dürr-i yektaya benzersin
Siyahlar giydiğince sen hemân Leyla'ya benzersin

Yeşiller giydiğince tûtî-i gûyâya benzersin
Benim hoş-bû Afifem sen gül-i rânâya benzersin

IV. Mehmed'e ait "Vefâî" mahlaslı bir gazel ise şu şekildedir:[89]

Bir nazardan akl u sabrım aldı gitdi ol melek
Ağla ey dîdem ki çıkdı gitti elden mâ-melek

Zahm-ı âteş-bâr-ı cismin dağ-ı mihnet sanmanuz
Padişah-ı aşk giydirdi bir altunlu benek

Bunca demdir tîrini hûn-ı cigerde besledim
Şimdi kasd-ı cân eder anda kanı nân ü nemek

Ahım işitmiş eşiğinde gece rahm eylemiş
Hamdülillah kim bugün oldu hevâdarım felek

Gûşe-i gamda Vefaî bendeni tenha koma
Yoluna canım feda olsun begim gel gitme tek

DİPNOTLAR

I. MUSTAFA HAN

1 Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II*, (haz. Bekir. S. Baykal), Mersin 1992, s. 337.
2 *Solakzade, Tarih*, İstanbul 1298, s. 698; *Peçevi*, II, s. 337; Mehmet Özdemir, I. Mustafa ve Dönemi (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996, s. 4-8.
3 *Naima Tarihi*, c. 2, (çev. Zuhuri Danışman), İstanbul 1967, c. 2, s. 707-709; *Peçevi*, II, 337-338; *Solakzade*, s. 698-699; *I. Mustafa ve Dönemi*, s. 8-13.

SULTAN II. OSMAN HAN

1 *Peçevi*, II, s. 338-339; *Naima*, c. 2, s. 710. Feridun Emecen, *Osman II*, İstanbul 2007, c. 33, s. 453.
2 Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, İstanbul 1994, s. 38-39.
3 *Fezleke*,1, 392; *Naima*, c. 2, s. 712.
4 Geniş bilgi için bkz. Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, İzmir 2009, s. 62-68; *Naima*, c. 2, s. 713-716; *Peçevi*, II, s. 342-345.
5 *Peçevi*, II, s. 350.
6 *Naima*, c. 2, s.738.
7 Geniş bilgi için bkz. Hâlisî, *II. Osman Adına Yazılmış Zafernâme*, (nşr. Yaşar Yücel), Ankara 1983; Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr*, İstanbul 1284, s. 543-545; *Naima*, c. 2, s. 746-755; *Peçevi*, II, 351-354; Tufan Gündüz, "II. Osman'ın Hotin Seferi (1621)", *Osmanlı*, Ankara 1999, c. I, s. 465-471.
8 *Naima*, c. 2, s. 755-756.
9 Aksun, c. II, s. 58.
10 *Peçevi*, II, s. 354.
11 Aksun, c. II, s. 57.
12 *Naima*, c. 2, s. 756-757.
13 Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, c. V, İstanbul 1977, s. 169.
14 *Naima*, c. 2, s. 762.
15 *Naima*, c. 2, s. 762-763; İsmail H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III/1, Ankara 1973, s. 135-136.
16 *Naima*, c. 2, s. 766-768.
17 *Peçevi*, II, s. 357. *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 136-137.
18 *Peçevi*, II, s. 358.
19 *Naima*, c. 2, s. 771.
20 *Peçevi*, II, s. 359.
21 *Naima*, c. 2, s. 779.

22 *Naima*, c. 2, s. 780.
23 *Peçevi*, II, s. 360-361.
24 *Peçevi*, II, s. 362; *Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi*, (haz. M. Çevik-E. Kılıç), c. VIII, İstanbul 1985, s. 225-226.
25 Bostanzade Yahya Efendi, *Vakâ-i Hâile-i Osmaniye*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 611; vr. 11b-23a; *Naima*, c.2, s. 784-785; Hüseyin Tûgî, *Musîbetnâme*, (haz. Nezihi Aykut, Doçentlik Tezi, 1988), s. 9 vd.; *Peçevi*, II, s. 360-363.
26 Hâlisî, *Zafernâme*, s. XXII.
27 Ayrıca bkz. Hâlisî, *Zafernâme*, s. XXII; Emecen, "Osman II", s. 453-456; İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/2, Ankara 1977, s. 585-586; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, c. 5, İstanbul 1977, s. 157-159.
28 Tayyar-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi-Tarih-i Enderun*, c. IV, (haz. M. Arslan), İstanbul 2010, s. 111.
29 *Osmanlı Saray Tarihi*, c. IV, s. 113.
30 M. İsen-A. F. Bilkan, *Sultan Şairler*, Ankara 1997, s. 189.

I. MUSTAFA HAN

1 *Bostanzade*, vr. 40a-b; *I. Mustafa ve Dönemi*, s. 8-13.
2 *Naima*, c. 2, s. 790-791; *Hammer*, c. VIII, s. 232.
3 *Naima*, c.2, s. 804-809; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, 144-145.
4 *Bostanzade*, vr. 40a-b; *Naima*, c. 2, s. 809-810.
5 *Peçevi*, II s. 371-373; *Bostanzade*, vr. 62-63a; *Naima*, c. 2, s. 812-820.
6 *Bostanzade*, vr. 63b; *Solakzade*, s. 736-737; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, 148.
7 *I. Mustafa ve Dönemi*, s. 8-13; *Osmanlı Tarihi*, c. III/2, s. 584.

SULTAN IV. MURAD HAN

1 *Naima*, c. 2, s. 822.
2 *Naima*, c. 2, s. 859.
3 Mithat Sertoğlu, *IV. Murad*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 5.
4 *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 151.
5 *Naima*, c. 2, s. 811.
6 Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, İstanbul 1286, s. 39; *Naima*, c. 2, s. 824-825; *Osmanlı Safevi Münasebetleri*, s. 78; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 154.
7 Nazmi-zade Murteza, *Gülşen-i Hulefa*, (haz. Mehmet Karataş, Doktora tezi,) Erzurum 2001, s. 277-279; *Naima*, c. 2, s. 825- 826; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 154.
8 *Osmanlı Safevi Münasebetleri*, s. 80.
9 *Naima*, c. 2, s. 829-830.
10 *Hammer*, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. 9, İstanbul 1985, s. 59.
11 *Fezleke*, II, s. 41-42; *Naima*, c. 2, s. 834-835.
12 *Hammer*, c. IX, s. 22.
13 *Fezleke*, II, s. 44; *Naima*, c. 2, s. 838-839.

14 *Gülşen-i Hulefa*, s. 289-291; *Naima*, c. 2, s. 847-850; *Fezleke*, II, s. 50.
15 Yusuf Halaçoğlu, "Bağdad, II, Osmanlı Dönemi", *DİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 434; *Osmanlı Safevi Münasebetleri*, s. 88-89; *Hammer*, c. IX, s. 27.
16 *Naima*, c. 2, s. 850.
17 *Fezleke*, II, s. 55; *Naima*, c. 2, s. 881; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 152.
18 *Peçevi*, II, s. 376; *Naima*, c. 2, s. 885-902; *Fezleke*, II, s. 56.
19 *Fezleke*, II, s. 74-75; *Hammer*, c. IX, s. 59.
20 Aksun, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 107; *Hammer*, c. IX, s. 60-61.
21 *Naima*, c. 2, s. 954-955.
22 *Fezleke*, II, s. 81; *Naima*, c. 2, s. 932; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 162.
23 *Naima*, c. 2, s. 936-940.
24 *Fezleke*, II, s. 88-89; *Naima*, c. 2, s. 945-948; *Hammer*, c. IX, s. 67-68.
25 *Osmanlı Safevi Münasebetleri*, s. 105-106; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 109; *Hammer*, c. IX, s. 68.
26 *Naima*, II, s. 964.
27 *Fezleke*, II, s. 95; *Naima*, c. 2, s. 967; *Hammer*, IX, s. 78.
28 *Naima*, c. 2, s. 985-987; *Hammer*, IX, s. 84.
29 *Fezleke*, II, s. 110-111; *Naima*, c. 2, s. 998-1003; *Osmanlı Safevi Münasebetleri*, s. 112-114.
30 *Peçevi*, II, s. 385.
31 *Naima*, c. 2, s. 1004.
32 Geniş bilgi için bkz. Mustafa Tatcı-Musa Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdayî-Divân-ı İlahiyat*, İstanbul 2005, s. 3-11; Yılmaz H. Kamil, "Aziz Mahmud Hüdayi", *DİA*, c. IV, s. 338-339; Ziver Tezeren, *Aziz Mahmud Hüdayî*, Ankara 1987; Mustafa Özdamar, *Aziz Mahmud Hüdayî*, İstanbul 2001; *İstanbul Evliyaları*, c. 1, Türkiye Gazetesi Yayınları, s. 144-173.
33 *Naima*, c. 3, s. 1054.
34 *Gülşen-i Hulefâ*, s. 297-301; *Fezleke*, II, 130; *Naima*, c. 3, s. 1103-1107.
35 *Naima*, c. 3, s. 1129-1131.
36 *Naima*, c. 3, s. 1133-1136.
37 *Hammer*, c. IX, s. 133.
38 *Naima*, c. 3, s. 1137; *Hammer*, c. IX, s. 133.
39 *Fezleke*, II, s. 139-140; *Naima*, c. 3, s. 1137-1140-41; *Hammer*, c. IX, s. 134-136.
40 *Naima*, c. 3, s. 1142-1145; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 183-184.
41 *Solakzade*, s. 750; *Hammer*, c. IX, s. 138.
42 *Naima*, c. 3, s. 1149-1150.
43 *Peçevi*, II, s. 396; *Naima*, c. 3, s. 1153-1155; *Hammer*, c. IX, s. 140.
44 *Naima*, c. 3, s. 1155; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, II, s.129.
45 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. I, s. 245-246.
46 *Hammer*, c. IX, s. 142.

47 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmanî*, haz. Ertuğrul Oral, Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 9.
48 *Peçevi*, II. s. 399; *Naima*, c. 3, s. 1162; *Hammer*, c. IX, s. 144.
49 *Solakzade*, s. 751; *Naima*, c. 3, s. 1164- 1165.
50 *Naima*, c. 3, s. 1166-67; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, s. 133; *Hammer*, c. IX s. 146.
51 *Naima*, c. 3, s. 1167; *Hammer*, c. IX, s. 147.
52 *Naima*, c. 3, s. 1168-1169; *Hammer*, c. IX, s. 148.
53 *Naima*, c. 3, s. 1174-1179.
54 *Hammer*, c. IX, s. 151-152.
55 *Naima*, c. 3, s. 1195; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 189-190.
56 *Naima*, c. 3, s. 1195; *Hammer*, c. IX, s. 153.
57 *Naima*, c. 3, s. 1229; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 190-191.
58 *Naima*, c. 3, s. 1217. Ziya Yılmazer, "Murad IV", *DİA*, c. 31, İstanbul 2006, s. 179.
59 *Naima*, c. 3, s. 1219.
60 *Naima*, c. 3, s. 1222; *Hammer*, c. IX, s. 163.
61 Yılmazer, *Murad IV*, s. 180; *Hammer*, c. IX, s. 178-179.
62 *Naima*, c. 3, s. 1240-1241.
63 *Naima*, c. 3, s. 1242-1245; *Hammer*, c. IX, s. 168-169.
64 *Hammer*, c. IX, s. 194-195; *Naima*, c. 3, s. 1285-1287.
65 *Naima*, c. 3, s. 1288; *Hammer*, c. IX, s. 197.
66 Süheyl Ünver, "Dördüncü Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi", *Belleten*, XVI/64 (1952), s. 547-576; *Solakzade*, s. 754-756; *Osmanlı Safevi Münasebetleri*, s. 142-146.
67 *Gülşen-i Hulefâ*, s. 304; *Peçevi*, II, s. 408-411; *Solakzade*, s. 760-763.
68 Yılmazer, *Murad IV*, 180; *Hammer*, c. IX, s. 215-223.
69 F. Köprülü, *Kayıkçı Kul Mustafa*, İstanbul 1930, s. 5-10.
70 IV. Murad Han'ın Bağdad Seferi yolculuğu ve safahatı için bkz. Nuri Ziyaeddin İbrahim, *Fetihnâme-i Bağdad – Kadızade Ahmed Çelebi, Fetihname-i Bağdad*, haz. Mehmet Fatih Gökçek, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 147 vd; *Solakzade*, s. 763-765.
71 *Naima*, c. 3, s. 1375-1381; *Hammer*, c. IX, s. 230-233.
72 *Hammer*, c. IX, s. 1234; *Naima*, c. 3, s. 1383.
73 Kadızade, *Fetihname-i Bağdad*, s. 338; *Naima*, c. 3, s. 1402-1408; *Hammer*, c. IX, s. 244.
74 Nuri Ziyaeddin, *Fetihnâme*, s. 238-242; *Naima*, c. 3, s. 1412-1414.
75 Nuri Ziyaeddin, *Fetihnâme*, s. 246 vd.; Kadızade, *Fetihname-i Bağdad*, s. 340-346; *Naima*, c. 3, s. 1415; *Fezleke*, II, 202-203.
76 *Gülşen-i Hulefâ*, s. 304-309; *Naima*, c. 3, s. 1417.
77 Yahya Efendi'nin yanı sıra Pertevî, Hâfız, Cevrî, Nisarî, Beyatî, Sa'atî, Kesbî ve Nurî'nin Bağdad'ın fethi için söylediği tarih düşürmeler için bkz. Nuri Ziyaeddin, *Fetihnâme*, s. 264-267.

78 *Naima*, c. 3, s. 1423-1424.
79 Nuri Ziyaeddin, *Fetihnâme*, s. 308-310; *Naima Tarihi*, c. 3, s. 1470.
80 *Fezleke*, 210-216; *Naima*, c. 3, s. 1471-72; *Osmanlı Safevi Münasebetleri*, s. 193-201.
81 Nuri Ziyaeddin, *Fetihnâme*, s. 320-321; *Naima*, c. 3, s. 1487.
82 *Peçevi*, II, s. 454.
83 *Peçevi*, II, s. 455.
84 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. I, s. 240-245.
85 *Peçevi*, II, s. 374.
86 IV. Murad Han'ın şahsiyeti ile ilgili olarak ayrıca bkz. Yılmazer, *Murad IV*, s. 182-183; *Osmanlı Tarihi*, c. III/2, s. 586-588; *Seyahatnâme*, c. I, s. 243-258. Önder Bayır, *IV. Murad'ın Hatt-ı Humâyunları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994; Hüsrev Subaşı, "Hattat Osmanlı Padişahları", *Osmanlı*, Ankara 1999, c. XI, s. 54-55; Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, s. 244-252.
87 *Peçevi*, II, s. 413.
88 IV. Murad Han'ın şâirlik yönü için bkz. *Osmanlı Saray Tarihi*, s. 114-120.

İBRAHİM HAN

1 *Naima*, c. 3, s. 1495.
2 *Naima*, c. 3, s. 1492-1493; *Hammer*, c. X, s. 11.
3 *Naima*, c. 3, s. 1500; *Solakzade*, s. 766.
4 *Osmanlı Tarihi*, c.III/1, 207; *Hammer*, c. X, s. 13.
5 *Hammer*, c. X, s. 19.
6 *Naima*, c. 4, s. 1552-1561; *Osmanlı Tarihi*, c. III/2, s. 133.
7 *Naima Tarihi*, c. IV, s. 1553.
8 *Hammer*, c. X, s. 23; *Naima Tarihi*, c. IV, s. 1567.
9 *Fezleke*, II, s. 226-227; *Naima*, c. 4, s. 1568-1571; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 210- 211.
10 *Fezleke*, II, s. 227-228; *Naima*, c. 4, s. 1573-1575.
11 *Naima*, c. 4, s. 1588-1591; *Hammer*, c. X, s. 33.
12 *Naima*, c. 4, s. 1594-1608.
13 Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2004, s. 23.
14 Gülsoy, *Girit'in Fethi*, s. 25.
15 Piri Paşazade Hüseyin, *Tarih-i Feth-i Hanya*, Süleymaniye Ktp, Mikrofilm Arşivi, nr. 1920, vr. 8a-b; *Naima*, c. 4, s. 1638-1639.
16 *Naima*, c. 4, s. 1661-1662; Gülsoy, *Girit'in Fethi*, s. 28-29.
17 *Naima*, c. 4, s. 1665-1669.
18 *Tarih-i Feth-i Hanya*, vr. 22-23a; *Fezleke*, II, s. 245-246.
19 *Hammer*, c. X, s. 73; *Naima*, c. 4, s. 1669-1670.
20 *Naima*, c. 4, s. 1685-1689.
21 Geniş bilgi için bkz. *Tarih-i Feth-i Hanya*, vr. 47-51a; *Fezleke*, II, s. 259-260.
22 *Naima*, c. 4, s. 1715-1719.

23 *Naima*, c. 4, s. 1730-1731; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 218-219.
24 *Naima*, c. 4, s. 1737; *Hammer*, c. X, s. 88.
25 *Hammer*, c. X, s. 90.
26 *Fezleke*, s. 287-289; *Naima*, c. 4, s. 1748-1752.
27 *Fezleke*, II, s. 289; Gülsoy, *Girit'in Fethi*, s. 53.
28 *Naima*, c. 4, s. 1804.
29 *Fezleke*, II, 315-342; *Naima*, c. 4, s. 1800-1804; Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 60-64.
30 *Naima*, c. 4, s. 1823.
31 *Naima*, c. 4, s. 1833; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 234-235.
32 *Naima*, c. 4, s. 1836-1845; Abdülkadir Özcan, "Hezarpâre Ahmed Paşa", *DİA*, XVII, s. 301-302; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 235-236.
33 *Naima*, c. 4, s. 1858-1863; *Hammer*, c. X, s. 127-129.
34 *Naima*, c. 4, s. 186.
35 *Solakzade*, 767.
36 Ayrıca bkz. Feridun Emecen, "İbrahim", *DİA*, c. 21, İstanbul 2000, s. 274-281; *Osmanlı Tarihi*, c. III/2, s. 588; Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, s. 320-322.
37 Emecen, *İbrahim*, s. 280-281.
38 *Naima*, c. 4, s. 1719.

IV. MEHMED HAN

1 *Naima*, c. 4, s. 1865-1873; *Hammer*, c. X, s. 134; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1 s. 241; E. Afyoncu-A.Önal-U.Demir, *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, İstanbul 2010, s.107-114.
2 *Naima*, c. 4, s. 1890-1900.
3 *Naima*, c. 4, s. 1926-1931.
4 *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 248.
5 *Naima*, c. 5, s. 2096-2098; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 249-250.
6 *Naima*, c. 5, s. 2135-2139.
7 *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 253.
8 Ertuğrul Oral, *Mehmed Halife - Tarih-i Gılmani*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 27-28; *Askeri İsyanlar ve Darbeler*, s. 120-125; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 253-256.
9 Behcetî Seyyid İbrahim Efendi, *Silsiletü'l-Asafiyye fi Devleti'l-Hakaniyyeti'l-Osmaniyye*, haz. M. Fatih Gökçek, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006; *Naima*, c. 4, s. 1959-1960; s. 80-81; *Osmanlı Tarihi*, c. III/2, s. 470-472.
10 Hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Şimşirgil, *Valide Sultanlar ve Harem*, İstanbul 2014, 160-170; L. P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, trc. Ayşe Berktay, İstanbul 1996; Mücteba İlgürel, *Kösem Sultan*, İstanbul 2002, c. 26, s. 273-275.
11 *Naima*, c. 5, s. 2328-2329; *Tarih-i Gılmani*, s. 34-40; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 264-266; *Hammer*, c. X, s. 217-220.

12 *Naima*, c. 6, s. 2640-2645; Münir Aktepe, "Çınar Vak'ası", *DİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 301-302.
13 *Naima*, c. 6, s. 2668-2669.
14 *Behcetî Efendi*, s. 6-8; *Naima*, c. 6, s. 2711- 2713.
15 *Naima*, c. 6, s. 2738-2743.
16 *Behcetî Efendi*, 21-22; *Naima*, c. 6, s. 2744-2745.
17 *Naima*, c. 6, s. 2748-2749; *Hammer*, c. XI, s. 22.
18 *Behcetî Efendi*, s. 9-14; *Naima*, c. 5, s. 2091-2097; *Fezleke*, II, s. 154-155; Semiramis Çavuşoğlu, *Kadızâdeliler*, İstanbul 2001, c. 24, s. 100-102; Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsîler-Kadızâdeliler Mücadelesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, III/1, İstanbul 1998, s. 37-72; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 350-366.
19 *Behcetî Efendi*, s. 26-27; *Naima*, c. 6, s. 2749-2752.
20 *Behcetî Efendi*, s. 26-27; *Naima*, c. 6, s. 2752-2753; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 374.
21 *Naima*, c. 6, s. 2771-2773; *Hammer*, c. XI, s. 27; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 376-378.
22 *Naima*, c. 6, s. 2773-2774.
23 *Behcetî Efendi*, s. 39-42; *Naima*, c. 6, s. 2776-2779.
24 *Behcetî Efendi*, s. 43-46.
25 *Naima*, c. 6, s. 2805-2806; *Behcetî Efendi*, s. 56-57.
26 Hayatı hakkında bkz. Mücteba İlgürel, "Hüseyin Paşa, Deli", *DİA*, c. 19, İstanbul 1999, s. 4-6; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 328-342.
27 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmet Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar,(Türk Uyvar, 1663-1685)*, İstanbul 2012, s. 38-42.
28 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 6; *Osmanlı Tarihi*, c. III/2, s. 414-418; Mücteba İlgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", İstanbul 2002, c. 26, s. 258-260.
29 *Hammer*, XI, s. 88; Uzunçarşılı, "Ekos Barçkay", s. 366; *Raşid*, I, s. 21.
30 Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kitaplığı, nr. 2242, vr. 5b-6a; *Silahdar*, I, s. 235.
31 *Cevahir*, vr. 7a-b; *Silahdar*, I, s. 238-239.
32 *Cevahir*, vr. 17b-18a; *Silahdar*, I, s. 249-250; Erzurumlu Osman Dede, *Tarih-i Fazıl Ahmed Paşa*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye nr. 909, vr. 7a; *Raşid*, I, s. 34.
33 Sulh görüşmeleri için bkz. *Cevahir*, vr. 18a-20b; *Silahdar*, I, 246; *Tarih-i Fazıl Ahmed*, vr. 7a-b.
34 *Tarih-i Fazıl Ahmed*, vr. 9a; *Cevahir*, vr. 22a; Taib Ömer, *Fethiyye-i Uyvar*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Ty. Nr. 2602, vr. 12b; *Silahdar*, I, s. 263.
35 *Cevahir*, vr. 22b-23a; *Silahdar*, I, s. 267.
36 *Cevahir*, vr. 30b; *Tarih-i Fazıl Ahmed*, vr. 10a; *Tarih-i Gılmanî*, s. 86.
37 *Tarih-i Fazıl Ahmed*, vr. 11a.
38 Yoğun çarpışmalar için bkz. *Cevahir*, vr. 35a-37b; *Tarih-i Fazıl Ahmed*, vr.11a; *Silahdar*, I, s. 2278-280; *Raşid*, I, s. 46; *Fethiyye-i Uyvar*, vr. 17b.

39 *Cevahir*, vr. 38a; *Silahdar,* I, s. 280; *Tarih-i Fazıl Ahmed*, vr. 11b; *Fethiyye-i Uyvar*, vr. 18a-b; Mehmed Necati, *Ez-Menâkıbât-ı Gazâ ve Cihad*, Topkapı Sarayı Ktp. Revan, nr. 1308, vr. 16a-b; Mustafa Zühdi, *Ravzatü'l-Gazâ*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Ty. Nr. 2488, vr. 9-b; *Raşid*, I, s. 47.

40 *Tarih-i Sülale-i Köprülü*, vr. 85a-b; *Cevahir*, vr. 38a-b; *Silahdar*, I, 280; *Tarih-i Fazıl Ahmed*, vr. 12a; *Raşid*, I, s. 47.

41 Bkz. Saim Sakaoğlu, "XVII. Yüzyıl Saz Şairi", *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1987, c. 6, s. 114.

42 *Tarih-i Fazıl Ahmed*, vr. 13a-b; *Cevahir*, vr. 37b.

43 *Silahdar*, I, s. 263; *Tarih-i Fazıl Ahmed*, vr. 9a; *Cevahir*, vr. 22a.

44 *Hammer*, c. XI s. 109.

45 *Cevahir*, vr. 38b-39a; *Silahdar*, I, s. 288-289.

46 *Menakıbat-ı Gaza ve Cihad*, vr. 17a.

47 Bütün bu fetihler için bkz. *Silahdar*, I, s. 297-298; *Tarih-i Fazıl Ahmed*, vr.14b-15a; *Menakıbat-ı Gaza ve Cihad*, vr. 16a-17b; *Nihadi*, vr. 190b; *Zübde-i Vekayiât*, s. 7.

48 *Silahdar,* I, 361-365; *Zühdi*, vr. 26-33a; *Menakıbat-ı Gaza ve Cihad*, vr. 39a-40b; Eickhoff, *Venedig Wien und die Osmanen*, s. 217-218.

49 *Hammer*, c. XI s. 135)

50 Vocelka, *Osmanlı – Avusturya Çekişmelerinin Dahili Etkileri*, s. 7; *Macaristan Tarihi*, s. 137; Dorothy, *Europe and the Turk*, s. 253.

51 *Silahdar*, I, s. 368-372; *Raşid*, I, s. 78-80; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 4, s. 114; *Zübde-i Vekayiât*, s. 8-9; Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, İstanbul 1934, s. 68-69.

52 Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yenicami Külliyesi", *DİA*, İstanbul 2013, c. 43, s. 439-442; *Hammer*, c. XI, s. 152.

53 Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresini Kurulması (1645-1670),* İstanbul 2004, s. 127-129.

54 *Silahdar*, I, s. 447-453; *Tarih-i Fazıl Ahmed*, vr. 42b-45a.

55 Geniş bilgi için bkz. *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresi*, s. 142-151; *Tarih-i Fazıl Ahmed*, vr. 62-66b; *Silahdar*, I, s. 493-501.

56 *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 417.

57 *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 417-418.

58 Geniş bilgi için bkz. *Zübde-i Vekayiât*, s. 12-16; *Hammer*, c. XI s. 226.

59 *Cevahir*, 116a- 116b; *Silahdar*, I, s. 519-520; *Tarih-i Fazıl Ahmed*, vr. 74a-74b; *Hammer*, c. XI, s. 227; *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresi*, s. 160-165; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 418-421.

60 *Cevahir,* 117b-118a.

61 Kamaniçe seferinin sebepleri ve gelişmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar - Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672),* İstanbul 2004, s. 36-44.

62 *Silahdar*, I, s. 596-600; *Raşid*, I, s. 278-279; *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 154-159.

63 *Silahdar*, I, s. 601-603; *Raşid*, I, s. 279-280; *Nabi*, s. 56-58; *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 160-161.
64 *Zübde-i Vekayiât*, s. 28-30; *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 163-164.
65 *Nabi*, s. 64; *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 165.
66 Geniş bilgi için bkz. *Silahdar*, I, s. 606-618; *Raşid*, I, s. 283-287; *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 168-180; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 424-425; *Hammer*, c. XI, s. 266.
67 *Zübde-i Vekayiât*, s. 47; *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 190-192; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 425-426.
68 *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 193-198; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 426-427.
69 Fazıl Ahmed Paşa'nın hayatı hakkında ayrıca bkz. *Zübde-i Vekayiât*, s. 76-77; *Osmanlı Tarihi*, c. III/2, s. 418-420. Abdülkadir Özcan, "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa", *DİA*, İstanbul 2002, c. 26, s. 260-263; Josef Blaşkoviç, "Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın Ersekujvar Bölgesindeki Vakıfları", *TED*, sy. 9 (1978), s. 293-342; Tayyib Gökbilgin, "Köprülüler", *İA*, VI, s. 897-903.
70 *Ravzatü'l-Gazâ*, vr. 10a-b.
71 *Vekayi'name*, s. 464-470; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 430-432.
72 *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 434-438.
73 Abdülkadir Özcan, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa*, İstanbul 2004, c. 29, s. 246-247.
74 *Raşid*, I, s. 389-400; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 441-442.
75 Fatih Gürcan, *Avrupa'daki Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması*, İstanbul 2008 Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 27-30; John Stoye, *Viyana Kuşatması*, çev. S. Atalay, İstanbul 1983, s. 195-199.
76 *Hammer*, c. XII, s. 62.
77 *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 445.
78 Fatih Gürcan, *İkinci Viyana Kuşatması*, s. 69-71; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 446-449.
79 *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 452-454; *Viyana Kuşatması*, s. 309-343
80 Fatih Gürcan, *İkinci Viyana Kuşatması*, s. 87-89; *Viyana Kuşatması*, s. 343-357; *Hammer*, c. XII, s. 67-81; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 445-454.
81 *Raşid Tarihi*, I, s. 437; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 457-458.
82 *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 459.
83 *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 461-465.
84 N. Jorga, *Osmanlı imparatorluğu Tarihi*, çev. N. Epçeli, İstanbul 2005, c. 4, s. 178-179; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 473-476.
85 *Hammer*, c. XII, s. 115-116; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 466.
86 *Jorga*, c. 4, s. 182-184.
87 *Hammer*, c. XII, s. 127-131; *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 470-471.
88 Hayatı hakkında genel bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Mehmed IV", *DİA*, c. 28, İstanbul 2003, s. 414-418; Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği (1675)*, Ankara 1987, s. 35-41; Cavid Baysun, "Mehmed IV", *İA*, VII, s. 547-557; *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 588-590; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, c. 6, İstanbul 1978, s. 129-136.
89 Mustafa İsen-Ali Fuat Bilkan, *Sultan Şairler*, Ankara 1997, s. 199-200.

Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekayinâme, Tahlil ve Metin Tenkidi*, haz. F. Çetin Derin, İstanbul 1993.

Abdülkadir Özcan, "Hezarpâre Ahmed Paşa", *DİA*, c. 17, İstanbul 1998, s. 301-302.

_____, "Mehmed IV", *DİA*, c. 28, İstanbul 2003, s. 414-418.

_____, "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa", *DİA*, İstanbul 2002, c. 26, s. 260-263.

_____, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *DİA*, c. 29, İstanbul 2004, s. 246-249.

Ahmet Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar,(Türk Uyvar, 1663-1685)*, İstanbul 2012.

_____, *Valide Sultanlar ve Harem*, İstanbul 2014.

Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yenicami Külliyesi", *DİA*, İstanbul 2013, c. 43, s. 439-442.

Behceti Hüseyin, *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, Köprülü Ktp., nr. 212.

Behcetî Seyyid İbrahim Efendi, *Silsiletü'l-Asafiyye fi Devleti'l-Hakaniyyeti'l-Osmaniyye*, haz. M. Fatih Gökçek, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

Bostanzade Yahya Efendi, *Vakâ-i Hâile-i Osmaniye*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 611.

Cavid Baysun, "Mehmed IV", *İA*, VII, s. 547-557.

Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsîler-Kadızâdeliler Mücadelesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, III/1, İstanbul 1998, s. 37-72.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.

Dorothy M. Vaughan, *Europe and the Turk A Pattern of Alliances 1350-1700*, Liverpool 1954.

E. Afyoncu, A. Önal, U. Demir, *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, İstanbul 2010.

F. Eckhart, *Macaristan Tarihi,* çev. İbrahim Kafesoğlu, Ankara 1949.

Ekkehard Eickhoff, *Venedig Wien und die Osmanen Umbruch in Südosteuropa 1654-1700*, München 1970.

Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2004.

Erzurumlu Osman Dede, *Târih-i Fazıl Ahmed Paşa*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye nr. 909.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. I, İstanbul 1318.

F. Köprülü, *Kayıkçı Kul Mustafa*, İstanbul 1930.

Fatih Gürcan, *Avrupa'daki Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Feridun Emecen, "İbrahim", *DİA*, c. 21, İstanbul 2000, s. 274-281.

_____, "Osman II", *DİA*, c. 33, İstanbul 2007, s. 453-456.

Hâlisî, *II. Osman Adına Yazılmış Zafernâme*, nşr. Yaşar Yücel, Ankara 1983.

Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, haz. M. Çevik-E. Kılıç, c. VIII, İstanbul 1985.

Hüseyin Tûgī, *Musîbetnâme*, haz. Nezihi Aykut, Doçentlik Tezi, 1988.

Hüsrev Subaşı, "Hattat Osmanlı Padişahları", *Osmanlı*, Ankara 1999, XI, s. 54-55.

İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, Ankara 1973.

_____, *Osmanlı Tarihi*, c. III/2, Ankara 1977.

İstanbul Evliyaları, c. 1, Türkiye Gazetesi Yayınları, s. 144-173.

John Stoye, *Viyana Kuşatması*, çev. S. Atalay, İstanbul 1983, s. 195-199.

Josef Blaşkoviç, "Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın Ersekujvar Bölgesindeki Vakıfları", *TED*, sy. 9 (1978).

Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr*, İstanbul 1284.

Katip Çelebi, *Fezleke*, II, İstanbul 1286.

L. P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, trc. Ayşe Berktay, İstanbul 1996.

M. İsen - A. F. Bilkan, *Sultan Şairler*, Ankara 1997.

Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmanî*, haz. Ertuğrul Oral, Doktora Tezi, İstanbul 2000.

Mehmed Necati, *Ez-Menâkıbât-ı Gazâ ve Cihad*, Topkapı Sarayı Ktp. Revan, nr. 1308.

Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar - Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul 2004.

Mehmet Özdemir, *I. Mustafa ve Dönemi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

Mithat Sertoğlu, *IV. Murad*, Ankara 1987.

Mustafa Özdamar, *Aziz Mahmud Hüdayî*, İstanbul 2001.

Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdayî-Divân-ı İlahiyat*, İstanbul 2005.

Mustafa Zühdi, *Ravzatü'l-Gazâ*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Ty. Nr. 2488.

Mücteba İlgürel, "Hüseyin Paşa, Deli", *DİA*, c. 19, İstanbul 1999, s. 4-6.

_____, "Kösem Sultan", DİA, İstanbul 2002, c. 26, s. 273-275.

_____, "Köprülü Mehmed Paşa", İstanbul 2002, c. 26, s. 258-260.

Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kitaplığı, nr.2242.

Münir Aktepe, "Çınar Vak'ası", *DİA*, c. 8, İstanbul 1993, s. 301-302.

N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. N. Epçeli, c. 4, İstanbul 2005.

Naima Tarihi, çev. Zuhuri Danışman, c. 2, İstanbul 1967.

Nazmi-zade Murteza, *Gülşen-i Hulefa*, haz. Mehmet Karataş, Doktora Tezi, Erzurum 2001.

Nihadi, *Târih*, İstanbul Üniv. Ktp., Ty. Nr. 6053.

Nuri Ziyaeddin İbrahim, *Fetihnâme-i Bağdad – Kadızade Ahmed Çelebi, Fetihname-i Bağdad*, haz. Mehmet Fatih Gökçek, Doktora Tezi, İstanbul 2013.

Önder Bayır, *IV. Murad'ın Hatt-ı Humâyunları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği (1675)*, Ankara 1987.

Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, İzmir 2009.

Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II*, haz. Bekir. S. Baykal, Mersin 1992.

Piri Paşazade Hüseyin, *Tarih-i Feth-i Hanya*, Süleymaniye Ktp, Mikrofilm Arşivi, nr. 1920.

Raşid, *Târih*, I, İstanbul 1282.

Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, İstanbul 1934.

Saim Sakaoğlu, "XVII. Yüzyıl Saz Şairi", *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, c. 6, İstanbul 1987.

Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 100-102.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, nşr. Ahmed Refik, I, İstanbul 1928.

Solakzade, *Tarih*, İstanbul 1298.

Süheyl Ünver, "Dördüncü Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi", *Belleten*, XVI/64 (1952), s. 547-576.

Taib Ömer, *Fethiyye-i Uyvar*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Ty. Nr. 2602.

Tayyar-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi-Tarih-i Enderun*, haz. M. Arslan, c. IV, İstanbul 2010.

Tayyib Gökbilgin, "Köprülüler", *İA*, VI, s. 897-903.

Tufan Gündüz, "II. Osman'ın Hotin Seferi (1621)", *Osmanlı*, c. I, Ankara 1999, s. 465-471.

Vocelka, "Osmanlı-Avusturya Çekişmelerinin Dahili Etkileri", *TD*, sy. 31, İstanbul 1978, s. 5-28.

Yılmaz H. Kamil, "Aziz Mahmud Hüdayi", *DİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 338-340.

Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, c. 5, İstanbul 1977.

_____, *Büyük Türkiye Tarihi*, c. 6, İstanbul 1978.

Yusuf Halaçoğlu, "Bağdat, II, Osmanlı Dönemi", *DİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 433-437.

Ziver Tezeren, *Aziz Mahmud Hüdayî*, Ankara 1987.

Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, İstanbul 1994.

Ziya Yılmazer, "Murad IV", *DİA*, c. 31, İstanbul 2006, s. 177-183.

İNDEKS

I. Ahmed Han 16, 17, 47, 57, 64, 96, 140, 151, 181, 204, 205
I. Mustafa Han 16, 56, 63, 70, 181, 205
I. Safî (Safevî Hükümdarı) 137, 138
II. Osman 2, 3, 19, 22, 23, 25, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 40, 41, 42, 44, 48, 50, 53, 56, 57, 59, 60, 65, 70, 96, 141, 204, 205, 283, 340
II. Rakoczi 242, 244, 245
III. Ahmed Han 240
III. Ferdinand 153
III. Mehmed Han 64
III. Murad Han 96
III. Sigismund 31
IV. Mehmed Han 10, 14, 188, 196, 198, 200, 204, 207, 208, 211, 212, 213, 239, 240, 248, 249, 262, 270, 276, 281, 288, 289, 293, 295, 299, 325, 329, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339
IV. Murad Han 13, 73, 85, 89, 94, 96, 103, 105, 109, 114, 122, 124, 125, 126, 130, 135, 136, 138, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 148, 150, 151, 153, 160, 176, 181, 188, 204, 205, 206, 209, 210, 239, 343, 344
XI. Innosan (Papa) 294
X. Karl (İsveç Kralı) 243

A

Abaza Mehmed Paşa 6, 59, 62, 70, 71, 78, 81, 90, 94, 98, 123, 154, 206, 213
Abaza Paşa 23, 70, 71, 72, 90, 91, 92, 93
Abaza Siyavuş Paşa 311
Abbasi Devleti 73
Abdi Paşa 315, 319, 325, 338
Abdurrahim Efendi (Şeyhülislam) 180, 188, 190, 192
Abdurrahman Paşa 163
Adana 90, 281
Adriyatik Denizi 321
Afyonkarahisar 101
Ağrıboz Adası 270
Ahıska 25, 71, 90, 91, 92, 138
Ahmed Ağa 45, 59, 60, 100, 223, 279, 309
Ahmed Bey (Tırhala Sancakbeyi) 165
Ahmed Han (Erdelan ve Şehriban Hâkimi) 16, 17, 27, 47, 57, 64, 96, 98, 140, 151, 181, 204, 205, 240, 335
Ahmed Paşa 6, 8, 13, 39, 74, 76, 78, 80, 82, 83, 84, 87, 89, 90, 100, 101, 102, 103, 104, 118, 119, 120, 128, 129, 132, 162, 165, 175, 176, 177, 178, 179, 185, 191, 193, 194, 195, 196, 204, 211, 212, 214, 216, 217,

221, 222, 224, 229, 233, 237, 242, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 280, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 312, 319, 324, 337, 345, 348
Akbaba 143
Akdeniz 27, 159, 161, 217, 232, 275, 276
Ak Kapı 132
Akkilise 310
Akrotiri Yarımadası 171
Akşehir 97
Ak Tabya 277
Alayköşkü 2, 215
Alemdar Osman Ağa 88
Ali Paşa 25, 30, 62, 68, 69, 70, 78, 80, 126, 127, 176, 218, 220, 245, 247, 248, 252, 253, 254, 257, 258, 264, 265, 325
Ali Ufkî Bey 337
Allâme Efendi (Nakibüleşraf) 94
Almanya 27, 152, 167
Amasya 165, 218
Anadolu 29, 33, 35, 36, 39, 46, 59, 61, 70, 72, 81, 84, 90, 100, 101, 106, 116, 117, 118, 120, 123, 126, 127, 130, 132, 143, 155, 159, 161, 162, 173, 175, 200, 202, 210, 211, 213, 214, 216, 217, 218, 233, 234, 240, 244, 253, 254, 258, 272, 275, 281, 286, 327, 328, 330, 332
Anadolu Kavağı Mescidi 210
Anapoli Kalesi 323
Ankara 72, 93, 138, 340, 341, 342, 344, 346, 348
Ankaralı Mehmed 145, 333
Ankaravî Mehmed Efendi (Şeyhülislam) 332
Ankebut Ahmed Paşa 233, 237, 270, 272, 276
Apafy Mihal (Erdel Kralı) 246, 263
Aras (Diki) Nehri 128
Arnavutluk 195
Arnavut Mustafa Paşa 98
Arslan Paşa (Rumeli Beylerbeyi) 24
Arzî 143
Atlas Okyanusu 27
Atmeydanı 38, 39, 101, 102, 104, 108, 196, 213, 215, 223
Avlonya 132
Avni Osman Efendi 97
Avrupa 27, 120, 123, 144, 163, 167, 226, 262, 266, 270, 274, 276, 286, 294, 299, 305, 325, 337, 348
Avusturya 13, 14, 23, 152, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 260, 262, 266, 267, 268, 270, 284, 286, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 302, 310, 311, 312, 315, 318, 319, 320, 321, 324, 327, 338, 347
Ayamavra Adası 320, 321
Ayasofya Camii 40, 63, 96, 181, 226, 228, 335
Aydın 70, 101, 218
Ayşe Sultan 185, 205
Ayşî Mehmed 338
Azak 7, 151, 152, 185
Azerbaycan 129, 138
Azimzade Haletî Efendi 145

B
Babadağı 276, 284, 285, 291, 315, 317
Bağdad 6, 7, 13, 62, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 86, 88, 89, 90, 94, 97, 98, 99, 100, 118, 123, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 145, 147, 161, 176, 206, 213, 214, 240, 241, 262, 330, 342, 343
Bağdad Köşkü 139, 145
Bahadır Giray 152
Bahâî Mehmed Efendi 229
Bahçesaray 291
Baki Çelebi 237, 238
Baki Paşa (Başdefterdar) 23, 24, 39, 82
Balıkesir 70, 82, 118, 119, 226
Balıkesirli İlyas Paşa 84, 105
Bali Efendi (Şeyhülislam) 221
Baltık Denizi 27
Basra 138, 330
Bavyera 152, 294, 302, 325
Bayburd 127
Bayram Ağa 62
Bayram Paşa 102, 123, 129, 130, 131
Bebr Mehmed Ağa (Bostancıbaşı) 35
Beç Kalesi (Viyana) 298
Bedoloşka 83
Bedre 138
Bektaş Han 132, 134
Belgrad 195, 244, 248, 249, 250, 252, 262, 264, 266, 268, 295, 296, 298, 299, 307, 309, 311, 314, 319, 325, 327, 331, 332, 334
Benefşe Limanı 162, 163, 270
Bergama 119
Beşiktaş 210
Beyanî 143
Beyko Ali Paşa 247, 258
Beyrut 120
Beyşehri 100, 118, 127
Birecik 131
Birgivî 226, 229
Boğazhisar (Çanakkale) 214, 332
Boğdan 25, 26, 31, 32, 170, 231, 243, 258, 281, 284, 295, 302, 315, 316
Boğ Nehri 289
Bojun 265
Bolulu Mustafa Efendi 237
Bolvadin 131
Bosna 29, 94, 123, 169, 177, 195, 203, 204, 221, 222, 240, 244, 245, 247, 248, 266, 273, 274, 289, 291, 306, 320, 321
Bosnalı Osman Paşa 127
Bostan Paşa (Kerkük Valisi) 83, 84
Bostanzade Yahya Efendi 61, 341
Boşnak İsmail Paşa 245
Boynueğri Mehmed Paşa 216, 218, 219, 220, 229
Bozcaada 8, 171, 217, 221, 235, 236, 238
Bozkır 100
Bozkırlı Dereli Halil 118
Brandenburg 266, 310, 325
Bucaş 282, 283, 285, 295
Budin 10, 60, 162, 193, 212, 244, 245, 248, 250, 252, 253, 262, 264, 271, 297, 298, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 318, 319, 323, 325, 326, 327
Buhûrîzade Mustafa Itrî 337

Burnaz Baki Çelebi 238
Bursa 7, 36, 42, 95, 123, 124, 203, 240, 262, 330
Bursevî Mehmed Efendi 160

C-Ç

Cağalazade Mahmud Paşa 123
Canbey Giray Han 23
Canbolatoğlu Mustafa Paşa 110
Celeboğlu Ali Paşa (Karaman Beylerbeyi) 126
Celvetiyye 94
Ceneviz 320, 321
Cevrî 119, 143, 343
Cezayir 36, 159, 161, 162, 167, 236
Cibâli Kapısı 121
Cidde 36
Ciğerdelen 9, 253, 254, 255, 306
Cihadî 147
Cin Ali 110, 118
Cinci Hoca 155, 182, 185, 188, 189
Çakmakçılar 210
Çakman Çelebi 143
Çalık Derviş 110
Çamlı Köşk 170
Çanakkale Boğazı 171, 172, 174, 177, 212, 217, 229, 233, 240
Çankırı 211
Çatalca 333
Çaybaşı (Trova) 235
Çehrin 9, 288, 289, 290, 291
Çehrin Kalesi 288, 289, 291
Çelebi Mustafa 203
Çemberlitaş 286
Çerkes Hasan Paşa (Karaman Beylerbeyi) 83
Çerkez Mehmed Paşa 81
Çeşme Limanı 162
Çetine Nehri 321
Çıgan-Gediği 138
Çırpıcı Çayırı 233
Çifteli Osman Paşa 173
Çorlu 285, 316
Çuka Adası 163, 272

D

Dalderesi 311
Dalmaçya 275, 321
Davudpaşa Sarayı 64
Davutpaşa 2, 27, 124, 248, 329
Davutpaşa Camii 329
Debbağzade Mehmed Paşa 33, 34
Defterdar Musa Paşa 170
Defterdar Mustafa Paşa 101, 107, 108, 331
Demirkapı 157, 212, 229, 244
Denizli 82
Derne 138
Dertenek Kalesi 137
Derviş Ali 286
Derviş Mehmed 79, 80, 138, 212, 213
Derviş Paşa 60, 212
Devlet Giray 152, 316
Dicle 74, 76, 79, 83, 89, 98, 99, 132
Dinyeper 290, 316
Dinyester 25, 26, 29, 30, 276, 284
Divane Mustafa 225
Divanhane 41, 56
Divanyolu 69, 246
Divrikli İbrahim Paşa 311
Divrikli Mehmed Paşa 221, 323

Diyarbakır 74, 76, 78, 80, 82, 83, 84, 89, 90, 100, 105, 129, 298, 305
Dobruca 28
Doğancı Ali Paşa 30
Don Nehri 151

E
Eba Eyyûb el-Ensarî Hazretleri 37
Ebu Said Efendi 202, 213
Edirne 28, 32, 36, 69, 95, 124, 155, 182, 190, 239, 244, 246, 248, 249, 250, 262, 263, 268, 270, 276, 283, 285, 291, 292, 294, 295, 296, 308, 309, 310, 315, 319, 320, 324, 325, 333, 334, 335, 337, 348
Edirnekapı 150
Edirne Sarayı 155, 190, 308, 335
Edirne Sultan Selim Medresesi 95
Eflak 28, 29, 31, 231, 243, 258, 281, 284, 292
Ege Denizi 177
Egerseg Kalesi 266
Eğri 178, 298, 299, 301, 312, 319, 327
Eğriboz 211
Ekos Barçkay 244, 245, 346
Elmacı Mehmed Paşa 24
Eminönü 269
Emîr Efendi (Hekimbaşı) 131
Emir Fahreddin 35, 36
Emirgan 151
Emirgûne Han 127
Emirgûneoğlu Tahmasb Kulu Han 127
Erdebil 24
Erdel 9, 25, 31, 225, 239, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 250, 252, 263, 268, 281, 292, 295, 300, 301, 327
Erzurum 23, 35, 59, 62, 70, 71, 81, 82, 91, 92, 93, 94, 127, 154, 211, 341
Esad Efendi (Şeyhülislam) 16, 18, 27, 34, 36, 37, 38, 41, 49, 50
Eski Navarin (Zonchio) 323
Eski Saray 205, 206, 207, 208, 240
Eskişehir 101, 218
Esperlonga (Spirna Longa) Palangası 275
Estergon 9, 253, 305, 306, 307, 310, 312, 313, 317, 318
Esterni Kalesi 171
Evliya Çelebi 109, 142, 143, 337, 342, 344
Eyüp 17, 22, 51, 59, 68, 188, 211

F
Fârisî 5, 50, 51, 52, 53
Fas 23
Fatih 2, 4, 22, 34, 50, 61, 69, 96, 121, 135, 150, 178, 179, 225, 226, 231, 232, 286, 343, 345, 348
Fatih Camii 61, 96, 121, 178, 179, 225, 226
Fatih Sultan Mehmed 22, 69, 150, 231, 232
Fatma Sultan 205, 338
Fazıl Ahmed Paşa 13, 242, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 280, 284, 285, 286, 287, 288, 292, 337, 348

Ferdinand (Avusturya Arşidükü) 153, 292
Ferhadiye Medresesi 95
Ferhad Paşa 96, 235
Feridun Efendi 106
Firecik 203
Floransa 236, 275, 320, 321
Foça 191
Forgaç 253, 254, 255, 260
Françesko Morozini 320
Frankonya 294, 302, 325
Fransa 151, 170, 262, 266, 275, 292, 293, 294
Frengistan 297

G

Galata 26, 142, 153, 170
Galata Kulesi 142
Galatalı Çelebi 126
Galatasarayı 190
Gelibolu 233
Georges Tepesi 318
Girit 7, 9, 13, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 190, 211, 212, 214, 215, 217, 239, 240, 241, 242, 270, 271, 272, 274, 275, 276, 344, 345, 347
Gördös Boğazı 321
Granbusa (Karanbasa) Palangası 275
Graz 266
Gubari Efendi (Nakibüleşraf) 40
Gulanber (Kelgır) Kalesi 98
Guriel 83

H

Hacı Ali Efendi 287
Hacı Behram 179
Hacıoğlu Pazarı 276, 284
Hadice Turhan Sultan 186
Hafız Ahmed Paşa 6, 74, 76, 78, 80, 82, 83, 87, 89, 90, 100, 101, 102, 103, 104, 118, 132
Hâfız Post 337
Halef Han 135
Halep 29, 35, 84, 89, 90, 91, 98, 128, 154, 213, 223, 246, 253, 254, 272, 285, 306, 310, 315, 319
Haliç 26, 68
Halil Paşa 16, 22, 23, 24, 25, 28, 89, 90, 91, 92, 99, 140, 280, 320, 322
Halime Sultan 64
Halvetî Tekkesi 229
Halvetiyye 95
Hamza Paşa 121
Hanburg (Haimburg) Kalesi 298
Handan Sultan 63
Hanefi Efendi 202
Hanya 7, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 241, 270, 272, 276, 344
Hasanâbâd 99
Hasan Çelebi 142
Hasan Halife 102, 105, 107, 108, 110
Hasan Paşa 23, 24, 83, 126, 152, 161, 162, 168, 171, 173, 213, 214, 239, 244, 323, 332
Hasbahçe 42, 212
Hasköy 288
Hatice Muazzez Hanım 153
Hatice Turhan Sultan 188, 197, 198, 199, 200, 207, 335, 338
Hatman Potocki 280

Haydaroğlu 176
Hazreti Ali 80, 86
Hazreti Ebubekr-i Sıddık 230
Hazreti İsa 131
Hazreti Muhammed 227
Hazreti Osman 80
Hazreti Ömer 69, 80
Hemedan 99
Hersek 321
Hezarpare Ahmed Paşa 176
Hibrî Ali 338
Hicaz 38
Hille 98, 99
Hindistan 120, 131, 138
Hocapaşa Çarşısı 158
Hoca Sâdeddin Efendi (Şeyhülislam) 96
Hocazade Mesud Efendi 202, 336
Horasan 80
Hotin 5, 19, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 33, 49, 60, 276, 281, 283, 284, 316, 340
Hoy 128

I-İ

Ilgın 126, 131
Isparta 176
İbn Teymiyye 229
İbrahim Bahayî Efendi 180
İbrahim Çelebi 160, 161
İbrahim Paşa 108, 154, 176, 190, 253, 254, 285, 288, 289, 297, 298, 302, 303, 304, 305, 308, 310, 311, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 323, 324
İbrahimpaşa Sarayı 108
İbşir Mustafa Paşa (Halep Valisi) 213
İbşir Paşa 213, 214, 218, 222, 237
İmadiye Sancağı Hâkimi Seyyid Han 76
İmam-ı Azam Kalesi 132
İmam-ı Azam Kapısı 73, 132
İmam-ı Azam Kulesi 88
İmam-ı Birgivî 229
İmam-ı Şami 335
İnadiye 241, 275
İnebahtı 217, 321
İnebahtı Körfezi 321
İngiltere 23, 48, 151, 170
İran 6, 13, 16, 17, 22, 23, 25, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 86, 88, 89, 92, 97, 98, 99, 100, 123, 125, 130, 132, 136, 137, 138, 139, 151, 226, 240
İsakçı 28, 276, 316
İsfahan 89, 137
İshaklı Konağı 126
İskender (Hörelen) Köprüsü 26, 302
İskender Paşa 26
İskilip 101
İslam Paşa (Kefe Beylerbeyi) 152
İsmail Ankaravî 142
İsmail Paşa 245, 248, 266, 320, 322, 323
İspanya 34, 153, 262, 266, 294, 320, 321
İstanbul 2, 4, 26, 27, 28, 32, 36, 37, 48, 58, 59, 60, 64, 65, 69, 70, 71, 72, 74, 78, 80, 82, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 101, 102, 106, 108, 111, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 132, 136, 138, 139, 142, 143, 154, 155, 156, 158, 159, 161, 162, 167, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 182, 189, 191, 193, 194, 195,

202, 204, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 221, 223, 225, 226, 230, 231, 232, 233, 235, 238, 239, 240, 241, 243, 245, 246, 248, 252, 262, 269, 272, 273, 274, 285, 286, 292, 293, 308, 315, 324, 325, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348
İstavigrod Kalesi 321
İstavroz Bahçesi 119
İstefan (Boğdan Beyi) 243, 315
İstoni Belgrad 311, 314
İsveç 243, 266
İşkodra 321
İtalya 120, 153, 167
İzmit 124, 139, 155
İzvanca 285

J
Jan Sobieski (Lehistan Kralı) 10, 284, 294, 301, 315, 317

K
Kâbe 39, 145, 309, 326
Kadızade Mehmed Efendi 225, 226, 228
Kâğıthane 122
Kahire 211
Kalabriya 153
Kalavun Yusuf Paşa (Maraş Beylerbeyi) 72
Kale-i Sultaniye 233
Kalenburg 303
Kamaniçe 9, 13, 30, 276, 277, 278, 279, 281, 283, 286, 315, 316, 317, 347
Kandilli 145
Kandiye 13, 161, 164, 167, 171, 173, 174, 175, 176, 239, 240, 241, 242, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 286, 320
Kanije 152, 247, 248, 250, 252, 266, 307, 315
Kapalıçarşı 211
Kaplan Mustafa Paşa 253, 254, 260, 264, 265, 266, 281, 282
Karaağaç 126
Kara Ali 70, 131, 158, 179, 180, 181, 189
Kara Davud Paşa 56
Karadeniz 60, 152, 155, 160, 161
Kara Hasanoğlu 9, 203, 216, 222, 236, 237, 238
Karakaş Mehmed Paşa 30
Karakovi 284
Karaman 29, 30, 58, 83, 100, 101, 126, 127, 161, 162, 218, 281, 306
Kara Mehmed Paşa 268, 289, 291, 298, 303, 305, 306, 307, 310, 311
Karamızrak 44, 45
Kara Murad Ağa 178, 191, 192
Kara Murad Paşa (Budin Valisi) 193, 212, 213, 214
Kara Mustafa Paşa 13, 134, 137, 139, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 168, 169, 176, 288, 289, 293, 295, 297, 299, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 317, 324, 328, 348
Karanlık Kapı 132
Karçıkay 75, 76, 77, 78, 80, 82, 83
Karl Gustav (İsveç Kralı) 243

Kars 25, 71, 127, 137, 138
Kartal 316
Kartaro Kalesi 321
Kasım 16, 24, 47, 57, 84, 107, 129, 173, 181, 203, 205, 218, 238, 239, 265, 266, 270, 284, 285, 288, 314, 317, 334
Kasr-ı Şirin 7, 132, 136, 137, 151
Kastamonu 211
Kaşav 292
Kâtip İbrahim Efendi 142
Kâtip Mustafa Çelebi 100
Kavaklar 145
Kayıkçı Kul Mustafa 130, 343
Kays 52
Kayseri 81, 93, 154
Kemalpaşazade 230
Kemankeş Ali Paşa 62, 68, 69, 78, 80
Kemankeş Kara Mustafa Paşa 134, 151, 154, 155, 157, 158, 168
Kemerderesi 236
Kenan Paşa 158, 194, 217, 244
Kerpe Adası 160
Keskinli Ali Paşa 127
Kıbrıs 125, 158, 159, 211, 225, 330
Kılıç Burnu 163
Kırım 23, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 124, 151, 152, 155, 189, 206, 243, 258, 276, 281, 283, 284, 285, 288, 289, 290, 291, 295, 296, 299, 301, 302, 303, 306, 316, 317, 324, 327
Kızılca Kale 138
Kızılhisar Limanı 162
Kilis 273, 274, 275
Kisamo Kalesi 171
Koca Muslihuddin Ağa 157
Koçi Bey 145
Kolojvar Kalesi 244
Komaran 250, 251, 260, 267, 296, 297, 299, 305
Komar Kalesi 266
Konstantin 165, 231, 243
Konstantin (Eflak Beyi) 165, 231, 243
Konstantin Kilisesi 165
Konya 58, 81, 98, 100, 101, 110, 126, 127, 131, 141, 213, 240
Korfu Adası 322
Koron 322, 323
Koron Kalesi 322
Kör-Haznedar İbrahim Paşa 154
Köse Ali Paşa 245, 257, 264, 265
Köse Mehmed Ağa 110
Kösem Sultan 8, 17, 64, 68, 69, 140, 150, 188, 199, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 268, 345
Köse Şaban 101
Köstendil 60, 132, 218
Krakovi 316
Kumburnu 234
Kumla 128
Kurt Paşa 236
Kuruçeşme 331
Kuyucu Murad Paşa 70, 120

L

Ladjin Kalesi 284
Lefkeli Mustafa Paşa 58
Lehistan 5, 9, 14, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 38, 123, 124, 243, 276, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 292, 294, 301, 302, 315, 316, 317, 320, 321, 324, 327

Leopold (Avusturya İmparatoru) 245, 268, 293, 298, 315, 319
Leve (Lewenz) Kalesi 263, 264, 265, 266, 267
Limni 217, 238, 320
Livadya 211
Lokmân 53
Lorraine Hanedanı 120
Lûristan 99

M

Maanoğlu Fahreddin 36, 119, 120
Macaristan 9, 244, 247, 248, 262, 267, 292, 293, 298, 299, 301, 315, 327, 347
Machiavel 142
Magrav Han 82, 83
Mağrib 130
Mağribî Salim 231
Mahfiruz Valide Sultan 47
Mahmud Efendi 189, 309
Mahpeyker Kösem Sultan 8, 17, 68, 140, 188, 204, 205, 207, 208
Malatya 138
Malkara 192, 204, 220
Malta 148, 160, 161, 162, 163, 170, 236, 262, 271, 275, 320, 321
Maltepe 126
Manisa 64, 82, 119, 126, 211, 217
Manya 163, 322
Maraş 70, 72, 74, 111, 224, 225
Mardin 78, 80, 83
Marin Cavalli 159, 160
Marmara 4, 174
Medine 210
Mehmed Efendi (Camii-i Kebir Vaizi) 80, 126, 160, 207, 225, 226, 227, 228, 229, 280, 332, 333
Mehmed Giray (Kırım Hanı) 152, 243, 258
Mehmed Halife 111, 145, 181, 337, 343, 345
Mehmed Necati 286
Mehmed Paşa 6, 8, 16, 18, 22, 24, 25, 27, 30, 33, 34, 36, 59, 60, 61, 62, 70, 71, 78, 81, 82, 87, 89, 90, 94, 98, 100, 112, 120, 123, 129, 131, 133, 138, 152, 154, 155, 156, 158, 168, 172, 175, 178, 179, 180, 185, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 206, 207, 212, 213, 216, 218, 219, 220, 221, 224, 225, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 241, 243, 244, 245, 246, 253, 254, 268, 281, 286, 288, 289, 291, 298, 303, 304, 305, 306, 307, 310, 311, 312, 323, 335, 337, 346
Mekke 36, 160, 210
Melek Ahmed Paşa 193, 194, 195, 196, 204, 229
Mendeli 138
Merend 128
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 13, 293, 301, 302, 310, 328, 348
Mesina Adası 161
Mevlevîler 228
Mevlevî Mehmed Paşa 178
Meydan Bey 60
Mezaki 261

Mısır 33, 35, 36, 52, 56, 58, 95, 112, 132, 159, 160, 162, 165, 168, 189, 269, 295, 330, 338
Mısır Çarşısı 269, 338
Midilli Adası 119
Mihaliç 131, 189
Mihriban Kalesi 98, 138
Mihrimah Sultan Camii 96
Milapoteme (Serdi) Kalesi 173
Mimar Kasım Ağa 218
Minkarizade Yahya Efendi (Şeyhülislam) 274
Mirgûneoğlu 185
Montecuculi 266
Mora Yarımadası 162, 323
Mostarlı Mustafa Paşa 123
Mudanya 42
Muhammed Kulu Han 137
Mukallit Cifit Hasan 143
Murad Ağa Tabyası 166
Muradî 7, 146
Murad Paşa (Diyarbakır Beylerbeyi) 70, 84, 86, 87, 120, 193, 212, 213, 214
Murtaza Paşa 81, 105, 106, 128, 129, 223, 224
Musa Çelebi 102, 107, 108, 109
Musahip İsmail Ağa 198
Musahip Musa Çelebi 102
Musa Paşa 162, 167, 170, 171, 172
Musa Paşa Camii 167
Mushaf-ı Şerif 114, 157
Muslî Çelebi 143
Muslihiddin Efendi 95
Mustafa Ağa (Darüssaade Ağası) 16, 18, 87, 192
Mustafa Paşa 13, 24, 58, 71, 84, 98, 101, 107, 108, 110, 121, 123, 134, 136, 137, 139, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 168, 169, 176, 193, 211, 213, 214, 215, 216, 223, 224, 225, 240, 241, 253, 254, 260, 264, 265, 266, 272, 281, 282, 288, 289, 293, 295, 297, 299, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 317, 320, 322, 324, 328, 331, 332, 333, 334, 335, 348
Mustafa Paşa Çarşısı 121
Musul 74, 76, 78, 80, 83, 84, 98, 99, 103, 131, 138
Muş 91

N

Naima 27, 48, 98, 121, 133, 167, 181, 184, 189, 209, 210, 228, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346
Narin Kule 240
Nasuh Paşazade 7, 153, 154, 155
Navarin 163, 323
Nazırzâde Ramazan Efendi 95
Necef 98
Nedim 143
Nemçe 34, 248, 249, 250, 252, 253, 257, 260, 261, 264, 287, 301, 305, 309, 319, 326
Niğbolu 26, 253, 254
Niğde 72, 81
Nisarî 143, 343
Niş 332, 333
Nişancı Yusuf Paşa 123
Nitra Kalesi 264, 265, 266
Nogay Paşa 91, 99

Nove 321
Novigrad 263, 264, 265, 266, 267, 268

O-Ö

Okmeydanı 113
Ordu 28, 98, 99, 131, 138, 260, 283, 291, 295, 298
Orta Camii 59, 61, 202
Oruç Ovası 70
Osman Paşa 127, 155, 173, 235, 334
Ovar (Altenburg) 298
Ömer Efendi 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 48, 50, 226
Ömer Nuri Efendi (Bağdad Kadısı) 80
Ösek 252, 295, 311, 327, 332

P

Parmakkapı (Çarşıkapısı) 158, 232
Parmaksız Mustafa Paşa 98
Partenios 231, 232
Peçevi (Peçuy) Kalesi 17, 43, 144, 327, 340, 341, 342, 343, 344
Peşte 310, 312, 325
Pir Mehmed Paşa 27
Podolya 276, 281, 282, 283, 284, 285
Pojin (Presburg) Kalesi 298
Ponigrad (Pani-grad) Tabyası 272
Preveze Kalesi 320
Prut Nehri 26, 317

R

Raab Nehri 266, 267, 298
Raguza 170
Rakka Beyliği 76
Rakoczi 242, 243, 244, 245, 246
Receb Paşa 60, 103
Remahiye 98
Resmo 7, 170, 172, 173, 174, 241, 276
Revan (Erivan) 7, 13, 51, 125, 127, 128, 129, 138, 139, 145, 151, 214, 240, 241, 343
Revan Köşkü 51, 139
Reyhan Ağa 198, 199, 228
Rhedey Ferenc 244
Rıdvan Ağa 145
Rodos Adası 160
Rum Mehmed Paşa 87
Rusçuk 155

S-Ş

Safikulu Han 77
Safiye Sultan 268
Sagredo 142
Sakalya Adası 163
Saka Mehmed 110, 117, 118
Sakarya Şeyhi 131
Sakız Adası 162, 320
Saksonya 266, 294, 302, 325
Saliha Dilaşub Sultan 153
Saliha Sultan 240
Salih b. Nasrullah 337
Salih Paşa 169, 170
Saragoza Limanı 161
Sarayburnu 42, 68, 113, 212
Sarıbabazade Abdurrahim 72
Sarı Çelebi 143
Sarıkamış 288
Sarı Mustafa Paşa 240
Sarı Solak 140
Saru Han 137
Sebilhane 158
Sebin (Hermanstadt) Kalesi 244

Segedin Kalesi 327
Sekbanbaşı Nasuh Ağa 39
Selanik 161, 162, 270
Sen-Teodoro (Ayatodori) Adası 164
Serav 25
Sermenel 138
Seydi Ahmed Paşa 214, 216, 217, 221, 222, 244, 245, 246, 247
Seydişehri 100, 118
Seyfoglu Yusuf Paşa 72
Seyid Gazi 126
Seyyid Feyzullah 338
Seyyid Han 76
Sıdkı Çelebi 42
Sır Kâtibi Abdi Ağa 337
Sierot Burcu 259
Sigismond (Lehistan Kralı) 28
Silistre 152, 204, 216, 217, 289, 302, 306, 315
Silivri 203, 285, 334
Simitçizade 143
Sinan Ağa (Bostancıbaşı) 155
Sinan Paşa Köşkü 68, 113, 117
Sin Kalesi 320
Sivrihisar 95
Siyavuş Mustafa Paşa 223, 224, 225
Siyavuş Paşa 151, 152, 194, 196, 197, 200, 201, 211, 216, 224, 311, 312, 313, 321, 322, 331, 332, 333, 334
Sofu Mahmud Ağa (Bostancıbaşı) 42
Sofu Mehmed Paşa 16, 18, 180, 188, 189, 190, 191, 192, 207
Sofya 123
Soğanlıdere 233
Sokulluzade Hasan Paşa 152
Solakoğlu İlyas Paşa 81
Söhrab Mehmed Paşa 235, 238
Stanislav Zolkiyoveski 26
Suab 325
Suda 85, 165, 171, 172, 274, 275
Suf Dağı 120
Su Kulesi 275
Sultanahmed Camii 46, 96, 140, 208
Sultan Bayezid Camii 141
Sultan İbrahim Camii 173
Sultan Mehmed Camii 111, 280
Sultan Selim Camii 121
Sultanzade Mehmed Paşa 152, 155, 156, 158, 168, 172, 185
Suriye 35
Şah Abbas 23, 24, 75, 77, 78, 79, 80, 82, 84, 86, 87, 88, 89, 97
Şah Safi 97
Şâir Yahya Efendi 40
Şam 29, 33, 35, 95, 98, 119, 120, 129, 155, 156, 158, 213, 214, 216, 218, 223, 224, 296, 307
Şamvil Krev 170
Şebinkarahisar 71
Şehla Mehmed Efendi (Konya Kadısı) 126
Şehremini 210
Şehriban 98, 132
Şehrizor Beylerbeyliği 98
Şehzadebaşı 202
Şehzade Camii 185
Şereflikoçhisar 94
Şeyh Sivasîzade 122
Şikloş Kalesi 327
Şimşirlik Kasrı 19
Şirvanlı Mustafa Paşa 24
Şuurî Hasan 338

T
Tabanıyassı Mehmed Paşa 112, 123, 129
Tahamurs 83
Tâib Ömer 286
Tarhuncu Ahmed Paşa 8, 211, 212, 214
Tasmin Nehri 288, 289
Tavşantaşı (İstanbul) 331
Tayyar Mehmed Paşa 81, 100, 131, 133
Tayyarzade Ahmed Paşa 224
Tebriz 23, 89, 96, 128, 129
Temeşvar 203, 221
Tercan 81
Teselya 270
Thomas Tepesi 318
Tıflî 143
Tırnakçı Sarayı 158
Tikrit 138
Tire Sancağı 247
Tisa Suyu 292
Todori adaları 163
Tohte Han 87, 88
Tokat 4, 82, 100, 105, 106
Topal Mehmed Paşa 221, 232, 235, 239
Topal Receb Paşa 103
Tophane 66
Tophaneli Ahmed Çelebi 60
Topkapı Sarayı 4, 19, 46, 51, 56, 68, 69, 139, 145, 205, 240
Toskana 120, 262
Tököli İmre 292, 293, 295, 299
Trablus 98, 159, 161, 162, 163, 165, 236
Trablusşam 72, 218
Trakya 96
Transilvanya 170, 244
Tulçi 28
Tuna 28, 253, 292, 298, 299, 300, 301, 302, 306, 307, 310, 311, 316, 318, 331
Tunus 36, 159, 161, 162, 163, 236
Turhan Valide Sultan 208, 268, 270, 337
Turla Suyu 281
Tûtîci (Duducu) Hasan Paşa (Manisa Sancakbeyi) 126

U-Ü
Ukrayna 276, 284, 285, 288, 347, 348
Unkapanı 121
Utarid Mehmed Çelebi 153
Uyvar 4, 9, 10, 13, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 286, 287, 296, 300, 317, 318, 319, 346, 347
Uzletî 143
Uzun İbrahim Paşa (Budin Valisi) 297, 298, 302, 303, 304, 310
Uzun Piyale Paşa 152, 153
Üç Şerefeli Camii 310
Üftade Hazretleri 95

V
Vaç Kalesi 310
Valide Hanı 210
Valide Kösem Sultan 64, 199
Valide Medresesi Mescidi 210
Van 123, 129, 138
Vânî Mehmed Efendi 280

Varad 244, 267
Varadin 327, 331
Varvar Ali Paşa 176, 218, 220
Vefaî 338, 339
Vefa Meydanı 108
Vekayiname 145
Venedik 10, 13, 14, 17, 23, 139, 158, 159, 160, 163, 167, 170, 173, 174, 176, 177, 212, 217, 229, 232, 234, 235, 236, 247, 248, 249, 270, 271, 273, 274, 286, 294, 319, 320, 321, 322, 323, 327
Venedik Amirali Moçeniko 234
Vezir Ahmed Paşa 39, 185
Vidin 26
Vişegrad 253, 310
Viyana 9, 13, 14, 251, 256, 259, 263, 266, 268, 294, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 308, 310, 312, 315, 319, 325, 335, 348
Vladislas 28
Voynuk Ahmed Paşa 175, 191

Y

Yahya Efendi (Şeyhülislam) 40, 58, 59, 61, 92, 101, 105, 119, 128, 130, 135, 138, 140, 142, 274, 341, 343
Yanıkkale 293, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 304, 305
Yanova 244
Yanya 320
Yaş 26, 276, 284, 317
Yavuz Sultan Selim 69, 141, 143, 144, 151, 230
Yedikule 45, 46, 56, 59, 60, 240, 288
Yemen 184
Yemişçi Mustafa 110
Yeni Camii 268, 269, 335, 338
Yenikapı 210, 211
Yeni Navarin 323
Yenişehir 240, 276, 320
Yeni Valide Camii 269
Yezid 227, 228
Yusuf Efendi 139, 335
Yûsuf-ı Mısrî 53
Yusuf Mehmed (Şirvan Hanı) 83
Yusuf Paşa 72, 73, 123, 155, 156, 157, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 180, 185, 194, 216, 253, 254, 258
Yusuf Paşa Camii 167
Yusuf Paşa (Hanya Fatihi) 72, 73, 123, 155, 156, 157, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 180, 185, 194, 216, 253, 254, 258

Z

Zekeriyazade Yahya Efendi 140
Zerinvar 267, 268
Zeynel Han 99
Zeyrek Camii 121
Zitvatoruk Antlaşması 153
Zurnazen Mustafa Paşa 193, 214, 215, 216, 241
Zvanic (İznovca) Kalesi 276

17. asrın son yirmi yılına girildiğinde Osmanlı Devleti gücünün ve kudretinin zirvesinde, dünya siyasetinde etkin bir şekilde hükmünü icra ediyordu. Dünyada yenemeyecekleri hiçbir devlet yoktu.

Yıllardır birçok tarihçi yetiştiren ve yaptığı televizyon programlarıyla tarihi yediden yetmişe herkese sevdiren Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil, tamamen ilmî kaynaklardan beslenerek her yaştan tarih severin kolaylıkla okuyup anlayabileceği bir üslupla ***KAYI*** dizisini yazmış ve tarihimizi sıkıştığı bu alandan kurtarmıştır. Önyargısız ve objektif bir şekilde okuyucunun değerlendirmesine sunulan bu serinin hedefi; Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan yıkılışına kadar siyasî, sosyal, iktisadî ve imarî tüm serüvenini ve Osmanlı padişahları hakkında bilinen gerçekleri akıcı, anlaşılır, merak uyandırıcı ve roman tadında bir üslupla yorumlamaktır.

Ahmet Şimşirgil, adaletiyle kalpleri kazanan; yiğitliği, cesareti ve mertliğiyle dosta güven, düşmana korku salan; üç çağa damgasını vurmuş, üç kıtaya yayılmış Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin hikâyesine *KAYI VI: İmparatorluğun Zirvesi ve Dönüş* kitabıyla devam ediyor. Bu eserde, I. Mustafa'dan II. Osman'a, IV. Murad'dan IV. Mehmed Han'a kadar birçok padişahın; Köprülü Mehmed Paşa'dan Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'ya; Tarhuncu Ahmed Paşa'dan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya kadar birçok devlet adamının; Halime Valide Sultan'dan Mahfiruz Hatice Sultan'a, Hatice Turhan Sultan'dan Kösem Sultan'a kadar birçok valide sultanın nasıl yaşadıklarını, neler yaptıklarını, imparatorluğu idame ettirmek gayesiyle ne gibi siyasi yollar izlediklerini, imar faaliyetlerini ve şahsiyetlerini bulacaksınız.

ISBN 978-605-08-1778-2
9 786050 817782
₺18,50
timas.com.tr